

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГЫЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСЭРЛӘР

Ркаил ЗӘЙДУЛЛА. Кич яуган кар иргән каралган... <i>Робагылар</i>	3
Рәдиф СӘГЪДИ. Хәчтерүш. <i>Роман</i>	8
СӨЛӘЙМАН. Хайхаклар. <i>Шигырьләр</i>	47
Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА. «Изге» ялган. <i>Повесть</i>	52
Илмира ГЫЙМАЕВА. Учларыма салкын карны кысам... <i>Шигырьләр</i>	91
Айдар ХӘЛИМ. Күрешү. <i>Хикәя</i>	95
Оксана ИЛЬЮП. Ике йолдыз очрашкан чак... <i>Шигырьләр</i>	115
Зиннур ХӨСНИЯР. Әллүки. <i>Роман</i>	119

КАРДӘШ ХАЛЫКЛАР ӘДӘБИЯТЫ

Камалтин ӘХМӨТОВ. Калыр идем тауларымның яңгыры булып... <i>Шигырьләр</i> . (<i>Агул теленнән Рафис КОРБАН тәржемәләре</i>).....	152
---	-----

ӘДӘБИ БЕРЛӘШМӨЛӘРДӘ

«Каурый каләм» ияләре (<i>Дилә АБДУЛЛИНАның кереш сүзе белән шигырьләр</i>).....	155
--	-----

ЮБИЛЕЙЛАР

Дания ГАЙНЕТДИНОВА. Ихлас дуслык дөвам итсен (<i>Фатих Кутлуга – 50 яшь</i>).....	161
<i>Фотоархив</i> : Муса Жаруллаһ Бигиевнән 150 еллыгына (<i>Айдар ХӘЙРӘТДИН эзерләде</i>).....	164

ӘБҮГАЛИСИНА МӘГАРӘСЕ

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН. К.Насырның рус зыялылары һәм эшмәкәрләр даирәсе белән аралашуы.....	166
--	-----

ХАТЛАР ЯЗДЫМ УТЫРЫП

Гази Кашшаф, Юныс Әминев, Мөсәгыйт Хәбибуллин, Нури Арслан, Разил Вәлиев, Рахмай Хисмәтуллин, Шамил Бикчурин, Барлас Камалов, Эдуард Касыймов, Туфан Миңнуллинның Равил Фәйзуллинга язган хатлары.....	173
--	-----

КАЛӘМНЕ ШТЫККА ТИҢЛӘП

Әгъзам КАМАЛ, Фатих КӘРИМ, Сөләйман МӨЛЕКЕВ <i>шигырьләре</i>	187
Әдәби сканворд. <i>Рәис ГАБДУЛЛА төзде</i>	189
Ижтимагый-мәдәни тормышыбыздан (<i>Вакыйф НУРИЕВ эзерләде</i>).....	190

ИДАРӘ:

**Ирада Әюпова
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжев
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Ркаил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех**

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдүрова.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжев, Рафис Корбан.

Мөхәррирләр: Элеонора Жамалиева, Гөлия Сәлахова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова. SMM-белгеч: Алинә Хәбибуллина.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыйров.

✉: Редакция адресы: 420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

☎: Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст.1618).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст.1612).

Жаваплы сәркатип – 222-05-50 (өст. 1617).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст.1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст.1267), касса – 222-09-84 (өст.1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләни һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция жавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә жыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 27.12.2024, график буенча 27.12.2024, басылып чыгу вакыты 10.01.2025

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70X108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ М-0012. Тираж 4050.

Журнал Элементә, мөгълүмати технологияләр һәм массакүләм коммуникацияләр өлкәсендәге күзәтчелек буенча федераль хезмәтендә (Роскомнадзор) 2020 елның 13 ноябрендә теркәлде.

Теркәлү таныклығы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Татарстан Республикасы, Казан шәһәре, Декабристлар урамы, 2.

Ркаил
Зәйдулла

КИЧ ЮГАН КАР ИРТӘН КАРАЛГАН...

РОБАГЫЙЛАР

***

Алдыма ак кәгазь жәям,
Каләм хақы кадәр бәям.
Юлларыңа ак жәймә дип,
Эз калдырган миңа Хәйям.

***

Кар диңгезен кузгатты жил, алды дулап,
Әйтерсең лә бар дөньяны тотты тулгак.
И, чайкалды еракларда, чак күренеп,
Әллә жилкән, әллә адашкан бер куак.

***

Зәп-зәңгәр күк. Тәңре елмаюы.
Түбәләрдә ап-ак томан куе, –
Сарылды ул ингә жилән сыман...
Таралмасын сиздем еллар буге.

***

Оема, и күзем, йомылма һич кенә,
Уяу бул, нур өстә кавышу киченә.
Балчык бул үлгәч тә чүлмәкче кулында,
Чүлмәктән шәрабны гашыйклар эчсенгә.

***

Сулар акты, шыпырт комнар күченде,
Шуларны күзәтеп, шагыйрь төшенде:
Вакыт житәр, туфрак булып көрсенер –
Ханмы ул, әллә бер гап-гади кешеме...

***

Сәхнә тоткан мәшһүр курчаклар без! –
 Кызык өчен әйтелмәде бу сүз:
 Бау тартылган саен селкенәбез,
 Ә соңыннан калмый бездән бер эз...

***

Кулыңда бар бүген дәүләт тә, мөлкәт тә,
 Уйлыйсың, кешеләр гел яхшы теләктә.
 Берзаман күрәсең, янында беркем юк,
 Аптырап карыйсың коелган кибәккә.

***

Балдагын сузар да Тәкъдир сиңең кулга,
 Һай-һу диеп куар һаман олы юлга.
 Кулың бирмә күңел бирмәс хатын-кызга
 Һәм ашыккан ирләр белән юлдаш булма!

***

Безгә кадәр күпме кеше яшәгән!
 Өлешенә тигән ашын ашаган.
 Сакланып бас бу туфракка, и олан! –
 Ул бабаңнар башы белән ашланган.

***

Мең жырчысы, биючесе бар иде,
 Фани дөнъя аңа инде тар иде.
 Бар да үтте. Кара хәзер – буш кырда,
 Нидер эзләп, тик жил генә сызгыра.

***

Биргән дә соң моңа Ходай ерткыч тешне!
 Бугазлап алды ул үзенә тиешне.
 Тиеш түгелгә дә соңра нәфес сузды,
 Сокландылар аңа: менә бу дип Кеше!

***

Тирә-юньдә никтер үзен саный өстен,
 Шуңа күрә була кайчак берәз кискен.
 Ни кылса да, заманага туры килә,
 Нәкъ заманча – үзе мескен, сүзе мескен.

***

Сугыш булыр сыман – иң соңгы,
 Утлы тыны килеп орынды.
 Заман башка... жыр да, кошлар да...
 Ләкин кеше шул ук – борыңгы.

***

Миллион еллар жирдә ниләр булмаган!
 Ил-дәүләтләр эзсез-нисез югалган.

Таулар очкан, дингез күчкән еракка,
Күсәк тоткан адәм шул килеш калган.

***

Таралыр берездан бу кара болыт та,
Башыннан узганны кеше тиз оныта.
Аждаһа булып ул югалыр котыпта
Һәм жанга үрмәләр бер юха булып та.

***

И, мактыйлар: син генә дип, син генә!
Ничә еллар буш сүзләрдән тун тегә.
Аны тыңлап, инде кышлар жебеде,
Ә бу мескен китә алмый интегә.

***

Таңнар аткан чакта таң калмаган,
Кояш баткан чакта моңаймаган, –
Таш диварны ябынган да энә
Җиһан буйлап бара – Тәңрем, саклан!

***

Хәзер инде бәлки һәркемгә дә анык:
Тәхет каршында без күрчак кебек калдык.
Һәм иң соңгы сыену урыны булып
Карадан да кара бер караңгы сандык.

***

Тып-тын төсле... Тик кайдагы гөрелтедән
Җан өши соң? Нинди афәт? Кайдан килгән?
Сугыш юк бит! Бу коточкыч һәлакәтнең
Чын исеме хәтта әүвәл үтерелгән.

***

Бәреп чыккан тәмуг ялкыннары!
Сорама син: «Исәнлеген бармы?»
Күрмисеңме телем тотлыкканын,
Күздәге гамь, эчкә йоткан зарны...

***

Һәркемнең дә бу дөньяда үз нужасы...
Кемнәргәдер яу кырларыннан узасы.
Ни горуурлык! – атышларда баш салганда,
Җылы караш ата калса ил хужасы.

***

Нидер үтте өйнең түбәсеннән,
Күлэгәсе күзне үбә сыман.
Йөз яшерде хәтта тәрәзә дә...
Яшь саркылды керфек арасыннан.

***

Эңгер төшкән гөлбакчада йөрдем –
Өлешемә тигән татлы сөрген!
Танышларны күрдем, кул изәдем,
Әрвахларга туктап сәлам бирдем.

***

Салмак кына кереп китте алар
Көзге каеннарның арасына.
Сүрән кояш, калышмаска теләп,
Эзләренә басып бара сыман....

***

Сихерләде бакча түрөндәге
Бер алманың нурга төрөнгәне...
Яшәешнең сере бәлки шулдыр –
Биек-якты-үтәкүренмәле.

***

Үтеп китте вак-вак кына атлап,
Кибаранә гүзәллеген саклап.
Урыныннан купты көнчел күзләр,
Йөгәрделәр арттан дүртаяклап.

***

Гел иярдә генә булмый беркем,
Егылганны көтеп тора төркем.
Типкәләп һәм аякларын сөртеп,
Адәм актыклары итәр хөкем.

***

Аягүрә калган кешеләр аз,
Бәндәләргә бәлки буйсыну хас?
Мин нәниләр арасына китәм –
Баш ияргә, бил бөгәргә ихлас.

***

Жилкенәсең, күңел, кайчакта,
Йолкынасың каның кайнап та,–
Бүлмә ябык, сиңа урын юк!
Синең урының – башка аймакта.

***

Мин, ахры, тауда туганмын,
Башка гомердә... Юандым
Төшемдә күреп. Эзләмә! –
Суларга төшөп югалдым.

***

Жәйрәп ятам көзгә бакча сыман...
Сары суккан яфраг арасыннан

Бер кызыл гөл, и, жилкенэ һаман,
Йөзө моңлы, күзләрендә томан.

***

Үтеп бара миңа дигән гомер,
Тышта инде, энә, төшкән эңгер.
Таңнар атар сызылып минсез генә,
Һәм хәтер дә төн кебек үк эрер.

***

Бердәнберем дидем... Тел әйтә...
Син бердәнбер түгел, әлбәттә.
Әнә күктә Зөһрә йолдыз яна,
Ул да ялгыз түгел гадәттә.

***

Кич яуган кар иртән каралган.
Заман шундый! – безгә нинди сан?
Төнгә кереп югалган юлчы
Кайтмас инде өйгә янадан.

***

Киләчәктә кемдер исләрме
Безне егет иткән хисләрне?
Бар да үткән. Барам күтәрәп
Үкенечләр тулы биштәрне.

***

И, жилкенгән чаклар бар иде,
Иң гүзәлләр генә пар иде, –
Таяк тотып бер карт титаклый,
Юлларында ап-ак кар инде.

***

Карап торам киң Иделгә Тау ягы дигән ярдан,
«Яратам» ди бер кыз миңа... керфекләрен яшь сарган.
Әле ярый, шагыйрь мин дим, шагыйрь дими, ни диим? –
Бер мизгелгә рәхәт чигәм татлы алданулардан.

***

Көзгә бакча... Кышка инде көйләнелгән –
Бер нәрсә дә калмаган күк үткән жәйдән.
Мин дә очып китәм хәзер дигән кебек
Өй каршында нарат мәгърур канат жәйгән.

***

Килә икән, килә икән – белмим, кем генә аklar?! –
Нигә соңрак тумадым дип үкенә торган чаклар.
Үтеп китәр борын чөеп, шаян карашын ташлап...
Түнәрсең мәңге тормаска, сөрлегер дә аяклар.

Рәдиф
Сәгъди

ХӘЧТЕРҮШ

РОМАН

Исәнме, Хәниф энекәш!

Казан театр училищесына артистлыкка укырга керә алган кызларның күпчелеге искитмәле чибәрләр, малай! Болын чәчәкләре кебек төрледән-төрлеләр, берсеннән-берсе сөйкемлеләр, сылу гәүдәлеләр. Кирәгеннән артык горурлар, әйтергә кирәк, тәкәбберләр, масаючаннар хәтта! Бер курста укыган егетләргә өстән генә карыйлар. Ө кайберләрен төрле кимчеләкләрен табып кимсетәләр дә әле. Андый галәмәтләре ир загларын нык гарьләндерә. Курсның старостасы, озын буйлы, төз гәүдәле, почык борынлы Даниял Вахитов гел чәнечке телле чәчбикәләрен: «Авыл гыйбадлары гына булсагыз да, хан кызлары кебек кыланасыз тагын!» – дип, урыннарына утырта тора. «Нинди алтын нәмәрсәдән төшкәнсездер инде сез, ачуым да бер килмәгәе!» дип тә, үзе әйтмешли, яратып кына сүтеп ала. Тик кыз-кыркынның үз фәлсәфәсе. Өзме-күпме рәткә кергән кебек түзеп йөриләр дә кабат курсташ егетләрен сүтеп-жыя башлыйлар. Акчага, киём-салымга мохтаж шәкертләренә үзләренә тиң күрмиләр. Алар хыялланган кияү егетләре чибәр дә, бай да, кыю да булырга тиеш икән! Ө монда кесәләре такыр, кайберләренә оекларына хәтле тишек, искереп беткән ботинкалар кигән студент кесәкләре генә кырыйларында терәлеп басып тора. Шул сәбәпле үзләре белән белем алып йөргән, үзләре кебек үк чибәр, талантлы үсмерләргә ачулары чыкса, төртмәле сүзләр ыргытырга, тәнкыйть утында тотарга да күп уйлап, авыз жәлләп тормыйлар. «Бу иске тузып беткән чалбарыңны театр училищесына киеп килмәсәң тагын, үтүкли-үтүкли ялтыратып, тишеп бетергәнсең бит! Ө бу күлмәгенңен якаларын кара инде, тетелеп, мунчалага әйләнгән», – дип үртиләр, битәрлиләр йә булмаса: «Бу алама ботинкаңны юып, чистартып кисәң дә, таманга гына туры килер

* Татарстан Республикасы Хөкүмәтенә татар халык мәдәниятен саклау, үстерү һәм популярлаштыру грантына язылды.

Рәдиф СӘГЪДИ (1957) – драматург, прозаик, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе, Гаяз Исхакый, Фатих Хөсни, Туфан Миңнуллин, Шәйхи Маннур, Дамир Сираҗи исемендәге әдәби премияләр иясе. Күпсанлы пьесалар, китаплар авторы. Казанда яши.

иде!» – дип төрттерэләр. Староста Даниял кабат түзми: «Әй, кызлар, сез хәзердән шулай, алай-болай кияүгә чыга калсагыз, тереләй ашап бетерәчкесиз икән ирләрөгезне!» – дип, чәнечкеле телләренә суга. Чыннан да, бу чибәр чәчбикәләр кайсы төшләрә белән уйлый торганнардыр инде. Сигезне-унынчыны бетереп кенә килгән сабакташлары кинодагы артистлар кебек киенеп йөрергә каян акча юнәтсәннәр, ди. Күбесенең эти-әнисе – гади колхозчы, эшчеләр генә. Өстәвенә кайберләренең гаиләләрендә дүртәр-бишәр бала! Каян житкереп бетерсәннәр икән! Әллә шул хәлне аңламыйлар, әллә аңлап та санга сукмыйлар. Вакыт-вакыт ир-егетләр белән сүзгә килсәләр, чәчрәп чыгалар, кешене рәнжетермен дип тә уйламыйлар, күрәсен, горур чәчбикәләр. Бигрәк тә курсның беренче чибәре, кара-чутыр Гөлнәзирә, кемгә дә булса ачуы чыкса, шундук кабынып китә. «Синә кем карасын соң, хәчтерүш! Синә белән берәр жиргә барырга да оят, рәтле-башлы киемең дә, сөйләшүеңнең дә иманы юк бит! Теге юлы бию дәресенә дә тишек оеклар киеп килгән идең, оятсыз, өстәвенә, әле юылмаганнар да иде», – дип, корбанын оятыннан жир тишегенә кереп китәрдәй итә. Бик чибәр булуына масаеп, ни кылансам да, килешәдер дип уйлыйлар микән инде үзләренчә. Керәшен малае Сергей Пашин әйтмешли, «чәчләрә озын, акыллары кыска!» Бу тәкәббер чәчбикә матурлыкка матур да инде үзе... Шул гүзәллеге аркасында дистәлөгән кызлар арасынан сайлап укырга керткәннәр микән? Киләчәктә Академия театрында төп каһарманнарны уйнар дип күз алдында тотканнардыр инде педагоглар. Бу хольксызлыгы белән, белмим, белмим, ничек кенә уйнар икән Галиябану, ханбикә, принцессаларны?! Сәхнәдән дә дорфалыгы, тәрбиясезлеге сизелмәсә ярый инде! Шул табигый матурлыгы, сылулыгы белән алдырса гына. Төртмә телен санамасаң, татар халкының бөтен милли гүзәллеген үзенә туплаган шул кара-чутыр Гөлнәзирә! Милли жырлардагы кебек сызылып киткән нечкә кара каш, янып торган сумала кебек шомырт кара, сихерле күзләр. Озын калын чәч толымнары, каратут затлы тәне – аның чибәрлегенә төп дәлил. Аллаһы Тәгалә өеп-өеп биргән аңа гүзәллекне. Койган да куйган тәрбиясез, масаючан хан кызы инде. Башкалар кебек үк Хәниф тә соклана иде бу чибәркәйгә. Ләкин якин килерлек түгел, кагылсаң, пешәрсен, кычыткандай шундук өтеп алып кебек. Унынчы сыйныфны бетереп укырга кергән Хәниф тә бүген хәчтерүш кенә аңа. Каян тапкан диген әле сүзен! Үсмер аның чын мәгънәсен аңлап та бетерә алмый. Теге әкияттәге кебек «гадкий утёнок» кебегрәк килеп чыгамыдыр инде? Ул үскән Балчыклы авылында булдыксыз, мәгънәсезрәк, тормыш арбасыннан төшөп калганрак адәмнәрне шулай түбәнсетәләр иде. Уку йортында бу сүзне хәзер Гөлнәзирә туташ бик киң куллана башлады. Хәниф тә аңа үзенә үсмерләр беркатлылыгы белән гашыйк булып маташа. Күңеле белән ошбу сихрилеккә мәкибән китсә дә, кызның дорфалыгынан жиңелчә генә кычыткан чаккандай итә, шунлыктан, шикләнеп, читтәрәк кагылып йөри. Шуңа карамастан, бөтен кыюлыгын жыеп, көннәрдән-беркөнне болын чәчкәләреннән букет ясап алып килеп бүләк итте ул аңа. «Чын роза чәчкәләре алып килергә сәмәннәрең житмәдеме әллә, хәчтерүш?» – дип әйтеп куйса да, болгап атмады тагын үзе. Хәчтерүш дигәнән дә бүген дорфа итеп түгел, ничектер яратып-брак чәпегән кебек тоелды. Якин-тирәдәге сабакташлары да, тамаша

ничек дәвам итәр икән дип, читтән генә күзәтеп торалар. Гөлнәзирә, шуны күреп, үзеннән реклама ясарга тотынды. Дипломы булмаса да, чын артист инде менә, мин сиңа әйтим!

Кызый чәчәкләрне иснәп-иснәп карады, аның саен тирән күзләрендә шатлык чаткылары артты. «Ярар, беренче юлга бусы да ярап тора. Сез балачагадан артыгын көткән дә юк инде», – дип кыланып алгач, бик эшлекле кыяфәттә, үз бәясен белеп, салмак кына атлап түргә, аудиториянең сәхнә ягына китеп барды. Аның бу кыланмышларыннан туйган, Хәниф белән бер мәктәпне бетергән, бүгенге көндә курсың комсомол секретаре кызып китүчән Шамил Миңнуллин түзмәде: «Син, кызый, кем белән сөйләшкәнеңне белеп сөйләш! Хәниф безнең мәктәпнең танылган спортчысы, боксчысы иде. Казан, Татарстан ярышларында да призлы урыннар яулаган жегет, аны бөтен шәһәр белә!» – дип ярып салды. Аның бу сүзләреннән соң чәрелдәвек Гөлнәзирәнең исе-акылы китеп, рәтле-башлы сөйләшә башларга тиеш иде дә... Ләкин, русчалатып әйткәндә, «не тут-то было».

– Хәнифме боксёр? Үзе чандыр, үзе эчкә баткан ач яңаклы, бер төртсәң, авыш китәргә торган хәчтерүш бит ул, ачуым да бер килмәгәе, – дип, кирле-мырлы тавышын кабат көйләп жибәрде. Бу сүзләрдән Хәниф рәнжеп куйса да, авыз күтәреп бер кәлимә каршы сүз дә әйтмәде. Аның өчен җавапны ачуы кабарганнан-кабара барган комсомол секретаре Шамил, зур зәңгәр күзләрен алартып: «Ул дәрәсләрдән соң сиңең кебек бот күтәреп ятмый, спорт залына чаба, көнаралаш икешәр сәгать ат урынына эшли, шөгыйльләнә, ярышка барыр өчен жиде-сигез килограмм авырлыгын ыргыта, атналар, айлар буе диетада, рәтле-башлы ризык күргәнә юк, ач йөри. Менә син үзең бер айда ун килога якын авырлыгыңны ташлап кара әле, белерсең! Шиш сиңа! Боксның тренировкалары да каторжаннар хезмәте кебек аның! – дип тезеп салды классташ дустаны. Гөлнәзирәнең генә нушы түгел, исе дә китмәде.

– Ашасын, бәрәч, кем кушкан аңа болай йөрергә! Югыйсә ике күзе генә утырып калган! Ашасын, берәз ит кунса, кызлар карар иде үзенә! – дип, кабат үз туксанын туксанлады. Кызның наданлыгыннан, үзсүзлелегеннән ярысганнан-ярсый барган Миңнуллинның зур зәңгәр күзләреннән ургылып нәфрәт очкыннары чәчрәде. Андый чакта комсомол сәркатибен тыям димә инде. «Әй, тинтәк баш, тити баш! Үзең чибәр булсаң да, бигрәк тешлөк телле тагын! Бу шимбә-якшәмбе Хәнифне җаваплы ярыш көтә, син аны төрлечә мыскыл итәсең, хайван кебек мәнсез булсаң да булырсың икән!» – дип ычкындырмасынмы.

– Кем ул хайван? Кем ул? Син үзең – хайван, Шамил! Төже миңа комсомол секретаре, авызыңда бер жүнле сүзең юк! Нишләп сайлап куйганбыздыр шуны, урам бандитлары кебек сөйләшә, – дип, үпкәсен белдерде чибәр Гөлнәзирә. Егетләргә һәрчак үзенчә төрттереп акыл кертергә маташкан чәчбикә, спортчыларга жиңеп чыгар өчен диета да сакларга, көн саен өч таңнан унар-унбишәр чакрым йөгереп кайтырга, көн аралаш дәрәсләрдән соң спорт залында кара тиргә батып шөгыйльләнәргә, тешне кысып түзәргә кирәклеген каян белсен, ди. Туган ягы Сарман төбәгендәге спортчыларның Сабан туенда көрәшкәннәрен бик еш күргәнә бар аның. Берсе дә Хәниф кебек суырылып килмәгән. Күбесенең бүксәләре капчык кебек бүселеп чыккан. Шулар абзыйлар, корсакларын-корсакка терәп, акырыша-бакырыша

бил алыша. Шул май ястыклары белән бер-берсен чөеп жибәрэләр, мин сиңа эйтим, аяк табаннары гына бер мизгелдә ялтырап күренеп кала. Отылып чыгып барганда исә мазәкчән сала халкы: «Аңа эле жиңәр өчен тагын бер сарык ашап бетерергә кирәк!» – дип, артыннан шаяртып кычкырып озаталар. Ә монда ике күзә генә утырып калган, аксым житмәү сәбәплә ике яңагы да суырылган, төрмә тоткыны кебек арык хәчтерүш Хәниф басып тора. Нинди боксчы булсын, ди, ул? Жил иссә, агачыннан өзәлөп төшкән яфрак кебек очып китәрлек. Өстәвенә, Шамил дигән күсәгә аңа: «Хайван!» дип ычкындырды. Гөлнәзирә ачуыннан тыялып калалмады.

– Мин бит Хәнифне начар малай димәдем. Интегеп, ач йөрмәсен, рәтләп тамагын караса, тәнәнә ит кунар иде дип кенә сүгүем. Ә син, Шамил, беләп тор, син үзең – хайван! Ябык Хәнифне рингка чыгарып кыйнатканчы, үзең барып сугышыр идең. Өнә бит син нинди зур, ат кадәрле, чык та сугыш, күрсәт үзеңне, алай бик этәч булгач! – дип тезеп салмасынмы. Үзенең кирәкмәгән сүз ычкындырганлыгын аңлап алган Шамил инде жайлап кына сөйләшәргә кирәклегенә төшенеп беткән иде. Югыйсә чибәр кызыйның әләк ташып йөргәнә булмаса да, курстагы хикмәтләренә училище директоры Шапирога житкереп торучы укучылар да бар!

– Минне бит анда, Гөлнәзирә чибәркәем, бәрәп үтерәләр, бер әзерлексез килеш чыксам. Өстәвенә, миңа каршы минем кебек гәүдәләләрне куялар. Көнә-төнә йодрык сугышы белән шөгыйльләнгәннәрне, – дип акланды олпат гәүдәлә студент.

– Әй, башымны катырмагыз әле, сез икегез дә хәчтерүшләр инде, алайса, – дип, тынычланып калган чибәр туташ бер елмайды да, кулындагы болын чәчәкләрен исни-исни, аудиториядән үк чыгып китте. Аның өчен әлегә ике үсмернең дә, хәчтерүшләр генә орыша торган боксның да кызыгы калмаган иде. Хәниф кенә эченнән: «Шулай да чәчәкләремне болгап ыргытмады!» – дип сөенде. Спортчы егетнең ничектер бу ярышка гүзәл Гөлнәзирәне дә чакырасы килгән иде. Аның ринкта юлбарыстай ярышып орышканын, кан түккәнән күрсә, хәчтерүш дип кимсетүләрен дә туктатыр дип тә фикер йөрткән иде ул. Ике яшыкә өлкәнрәк, масаючан чәчбикәнә чакырырга кыюлыгы житмәде шул! Жиңәлөп, оятка калырмам да, аннан бөтенләй өнәмәс дигән уйлары бу адымга барудан туктатып калдырды. Өнә бит Хәнифтән өлкәнрәк, таза буй-сынлы, армияләрдә йөрөп кайткан егетләр дә аның өчен хәчтерүшләр генә. Иптәш кызлары белән гәпләшкәндә дә, егетләренә эттән алып эткә сала. «Карагыз инде безнең хәчтерүшләренә, ресторан турында әйткән дә юк, кинога ияртеп барырылык та тиеннәр табалмыйлар! Кайсының, әйтегез әле менә, берәрегезнең туган көненә яңа өзөп алынган роза чәчәкләре бүләк иткәнә бар? Бу «плюшкин» Гаяздан көтәсезме? Теге «Дон Жуан» Символ Гайнетдине безне берәр пирожный белән булса да сыйлаганы бармы? Ул бит, дүрт ел Себердә эшләп, миллионнар белән кайткан дип сөйләләр. Бу Барда Фридының кыргый тупаслыгыннан, бөдрә чәченнән гайре бете дә юк. Ә староста Вахитов Даниял белән Пашин Сергейга арагы чөмерергә генә булсын! Нинди чәчәк көтәргә, ди, алардан? Әби-бабаларының пенсия акчаларына хәтлө эчеп бетереләр иде, билләһи!

Сергей түзми: «Әй, чәрелдәмәсәнә тагын!» – дип, ачу белән әйтеп куя.

Кулын селтәп, кызның күзенә туры карамас өчен читкә китә. Инде армияләрдә хезмәт итеп кайткан, күпмедер дәрәжәдә дөнья күргән, лаеш шулпалары ашаган Даниял түзеп-түзеп торды да: «Доярка да – доярка, син дә – колхоз дояркасы инде, Гөлнәзирә!» – дигәч, комбриг Чапаевныкы кебек кабарып торган фирменный мыекларын гадәттәгечә имән бармагының сырты белән генә сыпырып куйды. Гөлнәзирә аңа «Доярка түгел, между прочим, сыер савучы ул! Аллага шөкер, сигезенчене бетергәч, ике ел эшләдем фермада, бер дә ояты юк!» – дип жавап ыргытты сүзсез калырга яратмаган туташыбыз. Староста: «Әй, нәрсә сөйләшеп торган буламын соң шуның белән, әйдәгез, жегетләр, аның вәсвәсәсен тыңлап, баш катырганчы, киттек, әйдә, бәйрәм хөрмәтенә тамак чылатып керәбез. Марсель абый дәрәскә килә алмыйм дип хәбәр иткән. Шаһа апа грипп белән чирли, үзегез генә репетиция ясагыз дип шалтыратты. Киттек, туганнар!» – дип, ишеккә юнәлдә. «Сезнең кебек авыл гыйбадларының шул булыр инде, барыгыз, бар-бар, айныткычка элгә күрмәгез тагын», – дип, әйтәсен әйтеп калырга ашыкты Гөлнәзирә. Ин соңгылардан булып чыгып барган керәшен егете Сергей кызыны үчкәләп: «Мыр-мыр-мыр, лыгыр-лыгыр көне буе!» – дип чәпәде.

«Алла жаным, мин күп сөйләшәм икән, сез, хатын-кызлардан да хуже. Ә ник комсорг Шамил миңа хайван дигәч, яклап бер сүз дә әйтмәдегез? Гарьлегеннән тәгәрәпләр китәрсен, билләһи!» Инде чыгып китеп югалган мазәкчән староста Даниялның ишек тупсасы кырыеннан пумала башы күренде. «Күрмәдем, ишетмәдем, белмәдем!» – дип әйтеп куйды шаян тонда. Гөлнәзирә рәнжегән чырай ясарга тырышып, иреннәрен турсайтты: «Ярар, ярар, Даниял, үзең дә шулай дип әйтмәсләр микән әле!» – дип, үпкәсен белдерде. Ни генә булмасын, әйткәләшсә, төрткәләшсә дә, кемгә булса үпкәләсә дә, чибәр кызы педагогларга, директорга кереп, беркайчан да әләкләшеп йөрмәде. Гөлнәзирә, кирегә сукаларга яратса да, егетләрне дә, кызларны да сатмады. Андый түгел иде ул! Әйтәсе килгәннен кистереп әйтә дә вәссәлам. Аның саен үсмерләрнең күпчелеге аның матурлыгына соклана, гашыйк була торалар иде. Усал авыл хатыннары кебек чәнечкеле теле генә аңа карата булган тойгыларны вакыт-вакыт киметә шул! Үсмер Хәнифнең кыюлыгы житмәде бу чибәр туташны спорт ярышларына чакырырга. Ә бит үзенә иптәшләре янында: «Менә нинди чибәр туташ мине поддерживать итәргә килде», – дип мактанырга да уйлаган иде уйлавын. Булмады!

...Ә инде бокс ярышын карарга курсташы, карачутыр Гөлнәзирә урынына татарның икенче бер чибәре Резидәне чакырды ул. Резидә дигәннән, Хәниф театр училищесына керә алуына әллә ни артык сөенмәде дә, көенмәде дә... Чөнки аның хәрби булырмын дигән бөтен хыялын класс житәкчесе жимереп ташлады. Характеристикаң начар дип, хәрби комиссариат үткәrmәде аны. Мәктәп директоры Рәшидә апасы гына: «Хәниф, нәрсәгә кирәк инде ул сиңа хәрби тормыш, бер каладан бер калага күчеп йөрергә. Өстәвенә, күпчелек офицерларның күчмәләре кебек йөргәч, гаиләләре дә тотрыклы булмый», – дип аңлатты. «Синең урының сәнгатьтә, әдәбиятта! Шигырьләр язасың, балалар театрына йөрәп, төп рольләре башкардың, баянда сыздырып уйныйсың, соңгы өч елда мәктәпнең танылган спортчысына әйләндең! Минем сине зур сәхнәдә күрәсем килә!» – дип үгетләде. Өстәвенә, классташ дуслары Шамил, Илгизәр, Мансур да: «Синең урының безнең белән,

театр түгәрәгенә дә бергә йөрдек, укырга да бергә керик!» – дип, ныклап агитация ясадылар. Спортчы егет кирәгеннән артык горур, кире булса да, иптәшләренә сүзенә колак сала белә иде. «Алар белән бергә укырга керсә, мәктәптәгечә шаярыша-көлешә, дәрәскә дә бергә барасың. Бу үзе зур терәк бит», – дип уйлады, язмыш сукмаклары кисешкән чатта калып.

Менә алар тагын бергә! Хәрби училищегә керә алмавын авыр кичерсә дә, дуслары белән артистлыкка укырга керүе күпмедер дәрәжәдә тынычлык бирде ана. Егет өчен күбрәк аны үз иткән мәктәп укытучылары, туганнары, авылдашлары шатланды. «Ниһаять, безнең мәктәптән дә, безнең нәселдән дә, безнең авылдан да чын артист чыгачак икән!» – дип куаныштылар. Бәлкем көнчелек утында янучылары да житәрлек булгандыр, тик Хәнифнең күзенә андыйлары чалынмады. Уку йортына элэгүен ишетүгә, яңа белемдәш-курсташлары белән ике көн аралашкач, ул әнисенең туган авылы Балчыклыга туганнары, бергә уйнап үскән дуслары янына юл тотты.

Укырга керү артыннан йөрөп, шактый көннәр үтеп киткән. Кайтып, бабасы белән Мәүлетдин абыйсына утынын, печәннен жыешасы бар бит! Кичләрен Саравыл елгасы буенда сала яшьләре белән кич утырулары, гармунда уйнап, аларны биетү-жырлатулары, кызлар озатып таң атканда гына печән исләре аңкып торган келәткә кайтып йоклаулары үзе зур бәхет, үзе бер ләззәт иде аның өчен. Өстәвенә, әле берәр дуслын ияртеп кайтып, серләшеп ятулары – үзе бер лирика, үзе бер романтика. Сүз һәрвакыттагыча чибәр-чибәр туташлар турында барыр иде... Чыннан да, үсмергә үзе уйнап үскән Балчыклы авылынан да гүзәлрәк, чишмә сулары да тәмлерәк жир бу дөньяда юк иде. Табигатьнең нинди матур почмагына урнашкан ул. Жиләк-жимеш, чикләвеккә бай катнаш урманнар. Өнә өч чакрым ераклыкта каралып күренеп торган Иламан урманы. Уң якта имән, юкә агачларына бай Таштау урманы. Ул, чыннан да, ташлы таудан башлана. Казанга киткәндә дә, шул яшеллекне кисеп чыгасың, шәһәрдән кайтканда да, елга портында утырып киткән тизйөрешле су кораблары сине Красновидово дигән пристаньда төшереп калдыра. Шуннан соң тагын, ни эләкте шуңа утырып, уника чакрымны үтәсәң бар. Жәяүләп кайткан чаклары да житәрлек булды аның. Таштау урманына хәтле алты чакрым, аннан тагын алты чакрым тәпилесе кала. Жәяү кайтканда, төнгә калсаң, кара урманнар аша чыгулары бигрәк өркетә. Курыкканга куш күренә дигәндәй, әле анда, әле монда куак-агачлар селкенгәндәй була. Тегендә нәрсәдер йөгереп кереп киткәндәй тоела. Ямьсез итеп кычкырып куйган ерткыч төн кошларының тавышы да күнелгә шом өсти. Әллә ничә тапкыр туры килде үсмер Хәнифкә дә төнгә шомлы кара урман аша берьялгызы үтәргә. Бигрәк тә көчле жил чыкканда нык дуамаллана урман. Йөз яшьлек агачлары чайкалып, котсыз авазлар чыгарып шыгырдашалар. Андый чакта Хәнифкә берәр ерткыч жанвар килеп чыгып, өстенә ташланыр кебек тоела. Шуңа сәбәпле, радиоприбор заводында эшләүче Каюм абыйсы ясап биргән хәнжәре гел кулында. Үзе дә кыргый киек кебек ул хәзер, сиземләвенә хәтле көчәйгән, урман эчендәге ат юлы рәтләп күренмәсә дә, андый чакта урман аркылы тизрәк чыгып житәр өчен, тоемлап тиз-тиз атлый. Берзаман агач араларынан килеп тә чыга, чыга да жиңел сулап куя. Әлбәттә, көндезләрен бу юлны үтүләре бик күпкә жиңел. Биредәге сукмакның кайда, кайсы якка дуга ясап борылганына, кайсы төштә

кура жиләкле аланның урнашканлыгына, нинди агачлар үскәнлегенә хәтле яхшы белә ул. Бу уника чакрымны үтүләре, янында берәр иптәше булса, әлбәттә, күңелләрәк тә, жиңелрәк тә. Төрле хәлләрне сөйләшә-көлешә, кайтып житкәнәңне сизми дә каласың.

Урманны кичеп чыгуың белән, әле еракта булса да, Балчыклы авылының курчак театрындагы декорация кебек кечерәеп күренгән йортларын чамалыйсың. Кояшлы көннәрдә ялтырап, Саравыл елгасының буасы да сиңа маяк булып, юл күрсәтеп, үзенә чакырып тора. Тик аңа хәтле тагын ике чакрымыңны тәпилисең бар! Тургай, сандугач сайрауларын тыңлый-тыңлый, тирә-яктагы илаһилыкка, табигатькә сокланып, басу-кырлар аша киң атлап юлыңны дәвам итәсең. Тауны төшөп життем дигәндә генә куак-агачларга уралып, тау астына посып утырган Тарловка дигән рус авылына тап буласың. Менә иң беренче тәтя Шураларның йорты тора. Аннан Ваня дэдәйләрнеке. Гадәттәгечә, яхшы һава булса, карт-коры, капка төпләренә чыгып, гүзәл табигатькә күз салып, гәпләшеп утыралар. Рус бабайлары көрәк хәтле сакалларын сыйпаштырып, «да, было дело» дип, яшьлекләрен искә алалар. Әби-чәби, бала-чага каз бәбкәләрен, тавык чебиләрен ерткыч кошлардан саклай.

Рус бабайлары, танып алып, татарчалап сәлам биреп калалар: «О, о, о, исанмы, Ханиф энекәш, ялга кайтабыз инде, алайса, бик яхшы, бик! Зайнит дуска, бабаңа салам айт дядя Фёдорга, кунакка килеп чыксын диген!» – дип, хәерле юл теләп калалар. Аларның сөйләшүләре генә үсмергә һәрчак кызык тоела. Бу авылының кешеләре чип-чиста татарча белсәләр дә, «ә» урынына «а»ны кулланалар. «Ү» урынына «у»ны әйтәләр. Күрше салага житү балчыкчылар өчен үзе бер бәхет инде. Чөнки биредә татарларны үз иткән, олылый белгән, көр күңелле, кунакчыл халык яши. Кайсы йортка телисең, шунда кереп, салкын чишмә суы, күбәкләнөп, гөбердәп торган эчкелтем квас эчөп, сусавыңны басасың. Жил-давыл, кар-буран чыгып дуласа, теләсәң – куна каласың. Өстең корыда, урының жылыда булачак. Бик ашыксаң, ат жигөп йә булмаса берәр техника кабызып, озатып та куялар. Бер колхоз кырында иңгә-иңне куөп хөзмәт салган ике халыкның мөнәсәбәте дуслыктан да ныграк. Язмыш аларны ошбу жирлеккә китерөп бәйлөгән икән – кайгы-шатлыклары да уртак.

Кунак булсаң – тыйнак бул!

Бу юлы кайтканда, туганнан туган Каюм абыйсы да чираттагы ялында булып чыкты. Соңгы елларда ике агай-эненең аралары шактый ныгыды. Сыздырып гармунда, баянда уйнаганга да, төрле ярышларда призы урыннар яулаганга да, Каюм абыйсы аны якын итә, хөрмәтли башлаган иде. «Энекәш!» дип кенә эндәшә аңа хәзер абзасы. Берәр чит авылга кызлар янына кич утырырга барса да, иң ышанычлы кеше итөп, үзеннән калдырмый. Кайчагында: «Энекәш, мин түгел ул, берне тондырса, ник туганыңа үкөнөрсөң!» – дип мактанып, әтәчлөнөп тә ала. Хәнифкә генә уңайсыз була ул чагында, оялуыннан кызарып ук чыга, чөнки ул көчледән дә көчләрәкләр барлыгын яхшы белә. Тренер Рашат абыйсы: «Көчөгөз белән беркайчан да мактанышмагыз, дөнъяда сөздән дә көчләрәкләр барлыгын

онытмагыз!» – дия килде. Илледән артык йодрык сугышы үткәргән, шунуң ачысын да, төчесен дә татыган үсмергә этәчләнеп йөрү бөтенләй төс түгел иде. Ә менә дус-ишләренә, туганнарына берәрсе яный икән, ул чагында спортчы егет сабырлыгын югалта, чандыр, йомыкый гына күрүнгән егетебез шундук арысландай гайрәтлегә әйләнә, яшен тизлегендәгә хәрәкәтләре көчсезләндерә дә куя дошман якны. Жүтез, көчле аякларында очып кына йөри ул. Күпчелек очракта конфликтлар бу спорт галәмәтләреннән соң тиз чишелә. Әле генә синең белән канга батканчы сугышырга жыенган иптәшләр, гайрәтләнеп йодрыклар уйнаткан көндөшенең осталыгын күрүп, бөтенләй үзгә бәндәгә, дустиңа әверелә. Андый иптәшлек-дуслык ни сәбәпледер озын гомерле була. Хәниф үзе дә юк-бар өчен бәйләнешләргә кермәскә тырыша. Шуң сәбәпле ызгышларның күпчелегә аңлашулар белән генә тәмамлана. Кайсы гына авылга бармасын, аның хәзер дус-ишләре, танышлары күп. Бу үзе бәхет түгелме? Балчыклы авылына килгән чит-ятларга да басым ясатмый ул! Иң мөһиме: үзләрен тәртипле тотсыннар! Авылның кайбер калай этәчләре күрше саланыкыларга бәйләнә башласа, «үзегезнең дә аларга барасыгыз барын онытмагыз!» – дип, ярсуларын туктата тора. Зәйнәт бабасына рәхмәт: «Авыл саен ике-өч абруйлы дустиң булсын! Үзләре килсәләр, якты чырай, такта чәй күрсәт, менә булырсың кеше!» – дигән тәрбияви сүзләрен гел исендә тоту ул. «Кунак булсаң – тыйнак бул!» дигәнән дә онытмый.

Бүгән аның иптәшләре белән кич утырырга да теләгә көчле иде. Ул жыр-биюле Сараул елгасы буйларын, ярышып биегән яшьләрне күз алдына китереп, хыялланып кайтты. Ләкин Каюм агасы үзе белән күрше авылга барырга иптәшкә чакыргач, аның үтенечен кире кага алмады. Үзләренә унбиш чакрымдагы саланы элек тә күргәнә бар иде. Казаннан кайтышлы ичкәтер шуннан узганнары да булды. Кечерәк чагында, жигүле атка утырып, туганнарына кунакка килеп китүләрен дә хәтерли. Алма, груша, чия, слива кебек агачларга күмелеп утырган озын, бер урамлы авыл иде ул. Арт якларында бәрәңгә бакчалары, юл аша, өйләре каршысында исә, рәшәткәләр белән уратып алынган жимеш бакчалары тезелеп киткән. Кешеләре дә шат күңелле, кунакчыл тоелган иде шуң чакта. Тик чит-ят авыл инде, Хәниф шикләнеп, абзасыннан: «Безгә анда бәйләнмәсләрме соң?» – дип сорап куйды. «Борчылма, энәкәш, анда безгә туган тиешле Рафаэль белән Шамилләр, йөргән кызым Наҗиянең абыйсы Дамир бар! Сабан туге батыры Хәлим белән аның энесе Жәмил үзләре чакырды. Казанда без бер заводта эшлибез бит!» – дип тынычландырды абыйсы. Аның шулай тәвәккәл сөйләшүе кыюлык өстәсә дә, эчке сиземләве борчуга салды. Нидер булыр кебек тоелды аңа.

***

Ниһаять, күптән яңгыр күрмәгән Балчыклы урамнарында тузан болытлары күтәрәп, мөгрәп, бәәлдәп көтү кайтты. Сала унбиш-егерме минутка тынычлыгын югалтып, терлекләрен, гадәтсез сыер-сарыгын эзләгән төрле тавышларга күмелеп торды. Ул авазлар да тора-бара кимегәннән-кими барып, кайбер өйләрдә этләр өргәләп алганны санамасак, тынып, тынычланып калды. Дөнъя үзенең элекке агымына кайтты.

Терлеклэрнең абзарга ябылганын, сыерлар савылып беткәнен көтеп кенә торган кебек, кояш та офык артына тәгәрәде. Үзе төшөп китеп юкка чыкса да, куе кызыл чаткысы зур әләм кебек күк йөзөнә жәелде.

Озакламый авылны караңгылык уратып алды. Каюм абыйсы белән Хәниф утырган «Минск» мотоциклы, авыл ягына төтөн сибеп калдырып, Иламан урманы ягына ыргылды. Аның артында тау сыртына урнашкан Тукай авылы жәйрәп ята. Агасы, мотоцикл тавышын басарга тырышып: «Очып төшөп калма, ныклабрак тотын!» – дип кычкырды. Үзе, һаман чамасын онытып, тизлекне арттыра, Хәнифнең аңлавынча, ул тизрәк барып житеп, сөйгән ярын күрергә ашкына иде. Менә алар, ут яктысында каралып күрүнгән урманны ярып чыгып, ике чакрымлап баргач, Тукайның бердәнбер урамына жылдереп килеп тә керделәр.

Булачак жингәчәйләрнең матур итеп буялган йортлары авыл башында гына булып чыкты. Куе сары төскә буялган бура. Тәрәзә рамнары ачык зәңгәр төскә яна гына буялганга охшаган. Каршы якның өч тәрәзәсеннән дә Хәнифкә жылылык бөркелгән кебек тоелды. Урам буйлап электр баганалары тезелеп киткән. Күбесендә янган көчле лампалар яктысыннан урам юлына багана, агач-куакларның шәүләләре ишелеп төшкән. Яктылыкка омтылган бөжәк-күбәләкләр шул кечкенә генә кояшлар тирәсендә биешә. Ул да түгел, матай тавышын ишетеп, ахры, ишегалдыннан бер егет килеп чыкты. Ут яктысында Хәниф аның шатлык сирпеп торган зәңгәр, нурлы күзләрен шәйләп алды. Димәк, безнең бирегә килүбезне көткәннәр. Каюм абыйсы белән хужа кул бирешеп, кочаклашып күрештеләр. Агасы: «Ни хәлләрегез бар, Дамир бырат!» – дип, хәл-әхвәл белешеп алды. «Аллага шөкер, Каюм! Менә кичә Нажия сеңел белән эштән соң иң ахыргы парахутка утырып кайттык. Тәмтедән машина белән Нурислам килеп алды». Каюм агасы канәгать тавыш белән: «Алай икән», – дип сузып куйды. Аннан исенә төшөп: «Таныш бул, Дамир, менә бу сиңа сөйләгән боксёр энекәш Хәниф үзе инде!» – дип мактанып алды. Үсмер генә уңайсызланды. Нишләп бөтен жирдә аны чөгөндөрдәй кызартып мактый икән дип, эченнән генә үпкәләп, агасын сүгеп куйды. Хужа егет аның белән дә ике кулын биреп күрешкәч, өйгә керергә өндәде. Каюм абыйсы: «Юк, юк, анда кереп, күзгә ташланып йөрмибез инде, яхшы түгел!» – дип куйды. «Кит әле, нинди яхшы түгел, әйдәгез, әйдә, анда Нажия сеңел ашлар пешереп куйды, чәе-мәе дә дигәндәй, керик, утырыйк, аннан бергәләшеп клубка төшәрбез!» – дип, кирегә юл калдырмады. Түргә үтсәләр, анда Дамир абыйсы кебек үк зәңгәр күзле, чибәр генә бер туташ өстәл тирәсендә кайнаша иде. «Күршеләрнең тавыгы да күркә кебек күренә!» дигәндәй, бу түтән ошатты үсмер. «Чибәр икән!» дип, сак кына Нажия апасын тикшерде кунак егет. Алла белә, тугания апасы булып куйса! Каюм абыйсына лаеклы бичә микән соң бу кызый? Менә хикмәт нидә! Ул күзәтүен дәвам итте. Зәңгәрсү күлмәгә өстенә кызгылт кофта элгән туташның буй-сыны да зифа, ташып торган түшләре нечкә билле гәүдәсенә ямь өсти. Төскә-биткә дә сөйкемле, сипкелле дә иде хәтта Нажия апасы. Зур зәңгәр бәбәкләре белән абзасына тутырып-тутырып карап ала. Эһе, шатлыгы иркен өйләренә сыйса да, эченә сыймый, димәк, абзасын үз итә. Аның уйларын кисәк кенә бүлеп, Каюм дәдәсе: «Таныш бул, Нажия. Менә бу минем Хәниф энекәш! Булачак халык артисты, менә

дигән спортчы», – дип әйтөп бетермәде, үсмер аны бүлдереп: «Каюм абый!» – дип, сүзне өзде. Ләкин бүгөн агасының теле кычытып кына тора икән. «Бер дә оялып торма, энекәш! Мин бит булганын гына сөйлим!» – дигәч, Хәниф түзмәде, урыныннан торып: «Ярый, мин чыга торам!» – дип, ишеккә юнәлде. Наһия жиңгәсе генә: «Туктагыз инде, Хәниф, чәйләр эчкәч, бергәләп кузгалырбыз!» – дип туктатып та карады. Үсмер: «Рәхмәт!» – диде дә юк булды.

Озакламый әйбәт кенә кәефләнеп алган ир-егетләр пәйда булды. Капка төбөндә моңаеп утырган оланга Каюм абыйсы: «Анда Наһия апаң син килә дип, тәмле ашлар пешереп куйган, табыннан олы булырга ярамый ул, энекәш!» – дип, хужаларга ярарга тырышып сүгеп алды.

– Ашыйсым килми бит! – дип куйды үсмер, акланып. Абыйсының: «Төне буена бик ашыйсың килер дә менә!» – дигән сүзен капкадан чыгып килүче Наһия жиңгәсе дә эләктереп алды:

– Әле вакыт бар бит, Дамир абый, әйдә, кереп капкалап чыксын инде, – дип өндәде.

– Юк, юк, Наһия апа, чынлап та, тук мин!

– Алайса, соңрак өйгә кайтып килербез, тамагың ачса, Дамир абыеңа әйтерсең, – диде Наһия апасы.

– Ярар, – дип куйды Хәниф тә сүзне озын-озакка сузмас өчен.

– Апа белән абый да күренми, берәр жиргә китмәгәннәрдер бит? – дип сорады Каюм абыйсы.

– Кызыл юл авылына туганнарда кунакка тайды алар. Иртәгә генә кайтачаклар. Мин ялга кайткач, терлекләргә үзем карыйм. Куна калсагыз да була, энә алма бакчасында менә дигән жәйге өй, саф һава!

– Менә энекәшкә дә берәр чибәррәк кыз табып бирсәгез, кунарбыз да, шулай бит, Хәниф?

– Хе, хет бөтен авыл кызларын озатса да, бер сүзем юк! Чәчбикәләр белән дөнъя тулы, рәтле-башлы егетләре генә күренми.

– Алайса, энекәш, клубта кайсысы ошый, шунысы синекә инде! – дип, күзен кысып, төгәлләп тә куйды агасы.

Кая ул егетләр булмасын, ди, шимбә көн булу сәбәпле, Тукай авылының жыйнак кына клубы яшьләр белән шыгрым тулы иде. Алар Дамирга иярәп, кеше араларыннан түргә уздылар. Артта саланың иң абруйлы яшь-жилкенчәкләре көләшә-көләшә, тәмләп кенә тамак чылатып яталар. Күпчелегә озын чәч жибәргән, күш чалбар кигән, күренеп тора, ял көннәренә каладан кайтучылар. Атнага бер генә күрешкәч, сөйләшсә сүзләре дә арткан. Арада берсе, тельняшка өстеннән кәчтүм элгәне, кызык итеп нәрсәдер сөйли, яңа килүчеләр дә аның вәгазәнә колак салды.

– Соң, мин кичә пароходтан төшкәч, Тәмтедә рьжий Володяны очраттым. Күрешү хөрмәтенә жибәрдек инде. Аннан өндә көмешкә чөмергәнемне дә хәтерлим. Сеңлесе Наташаның безнең тирәдә бөтерелгәннен дә аз-маз чамалап калдым. Бүгөн иртән эче сусау белән уянып китсәм, кайда ятканыма төшенмим. Боргаланып карасам, анадан тума бер кыз янәшәдә. Йөрәгем жу итеп китте. Беттем, мәйтәм, өйләндерәләр! Тегенең өстен генә каплаган идем: «Куда идёшь?» – дип мыгырды. Су гына эчеп киләм, мәйтәм, лежи-лежи! «Ладно, тогда!» – ди бу миңа. Шуннан тиз генә киенеп чыгып сыздым

бит, малай. Тэмте башында сөт машинасы очрап, шуның белән кайттым, кичә юлга чыккан кеше, бүген иртән генә өйгә элэктем, вәт дурак баш! Этидән оят!

– Әйтәм, бүген рьжий Володя, матай белән килеп, сине эзләп йөрде. Беттең син, Фэрит, каптың. – дип, эллә чынлап, эллә шаяртып, каратут чырайлы, көдрә чәчле, хэйләкәр күзле берәүсә әйтеп куйды.

Шуннан әңгәмәдәшчеләрнең шаяртуларын Дамир абыйсы:

– Сәлам, жегетләр! – дип бүлде. Араларында берсе, озын буйлы, нык гәүдәлесә:

– О-о-о, Каюм туган да килгән икән! – дип, абзасын кочаклап ук алды. Калган ир-атлар да бер-бер артлы кул биреп күрешеп чыктылар. Исемнәрен әйтешеп танышкач, Хәлим дигән олимпат гәүдәлесә:

– Әйдәгез әле, жегетләр, үзөбезнең кунакларга да салыгыз әле, якынрак кил, Каюм... Хәниф энәкәш, тартынма, үз авылыңдагы кебек бул! – дип, хәмер тутырылган стаканны аңа сузып, кыстый башлады.

– Рәхмәт, мин эчмим шул! – дип, үсмер баш тартты.

– Чыннан да, кулланмый ул, спорт белән шөгылләнә! – дип, абзасы эшкә ачыклык кертте.

– Алайса, бар, кызлар карый тор, кайсысы ошый, шунысы синекә, энәкәш! – диде нык гәүдәле Хәлим абзасы. Үсмер теләр-теләмәс кенә, дөбер-шатыр губернатор дигәндәй, шау-гөр килеп бишәп ятучы яшьләр янына китте. Төрле бию көйләреннән торган тезмәләрне гармунчы бер-бер артлы сиптерә генә, үзә такмаклап-жырлап та жибәргәли:

– Чакрым саен, чакрым саен
Утыртканнар багана,
Бер-икенә, өчнә-дүртнә
Сөя торган замана! –

дип әйттерә. Көйгә тәңгәл уң аягының очы белән ритмга кушылып, буявы күптән кырылып беткән идән тактасын бәргәли.

– Әнә килә автомобиль,
син генә утыр инде,
сөйгән ярың кырык тугыз,
илләгә тутыр инде! –

дип кабат әйттереп куя. Яшьләр рәхәтләнәп, туарылып бииләр. «Безнең авылдагы кебек кыланышып торучылар юк икән!» Ул төрле чәчәкләр төшерелгән купшы күлмәкләр кигән кызларны күзләде. Чәчбикәләр аның бу дөньяда булуын да белмичә, мең сынаулар күрәп каешланган, күпмә яшьләргә озаткан, каршы алган идән тактасын дөбердәтәпмә-дөбердәтәләр. Үсмер игътибар белән чибәркәйләргә күзәтте. Арада берсе бик матур чырайлы булса да, биле юк, кирәгеннән артык симезрәк икән шул. Барлык түгәйләргә, яшь-жилкенчәкләргә дә барлады ул, тик күңеленә хуш киләрдән тапмады. Биредәгеләр арасында юк иде аның бердәнбере. Кая ул курсташы Гөлнәзирә, Зөһрә, Фиданияләр белән ярышырдайлары?! Тукай алма бакчаларына күмеләп утырган матур авыл булса да, ахры, Аллаһы

Тәгалә гүзәллекне бу тирәдәге табигатькә биреп бетергән. Күңеле төшөп, читкәрәк китеп, стена кырыендагы түгәрәк мич янына елышты ул. «Әгәр дә иртәгә дә абзасы бирегә килергә өндәсә, берәр сәбәп табып, Балчыклыдагына калырга кирәк». Күңелен бушлык биләп алды. Үсмер өчен бу кичәнәң кызыгы калмаган иде. Тизрәк авылга кайтып житеп, печән исләре аңкып торган келәтәндәге ятагына чумасы иде. Ләкин Наҗия дип мәкибән киткән абыйсы хакына түзәргә кала инде.

Шулай аптырап, төрле уйларга чумып, кәефсезләнәп торганда, түгәрәк мичнең аргы башына күз салды да, бер чибәркәйне күреп, исе-акылы китте. Ничек күзгә-башка элегрәк чалынмады соң ул? Ахры, мич артына посып утыргангадыр. Чәчбикә сизмәслек итеп, сак кына күзәтә башлады. Бу аңа кирәкле зат иде! Шомырт кара чәч, тулып торган алсу иреннәр. Ә нинди сихерле күз карашы! Нишләп биemi ул? Гәүдәсен дә тулысынча күрәсе иде бер! Ә гармун дөртле бию көен уйный да уйный. Гармунчы кабат такмаклап жибәрә:

Исемнәре Габдулла,
исемнәре Габдулла,
ярны сөйсәң, сөй икене,
берсе запаска була!

Ниһаять, серле, сихри туташны да бер үткен егет: «Әйдә, мич артында посып утырма эле!» – дип, биергә тартып чыгарды. Хәниф тә урыныннан кубып, тамаша барган якка юнәлде. Өнә теге егет белән кыз идән тактасын дөбердәтәләр. Ул алардан күзен алалмады. Әллә чыгып, кызны үзенә тартып алып биергә инде дип тә дуамалланып уйлап куйды. Ярамас шул! Кунак булсаң, тыйнак бул! Яшь бикәч артыгын кыланмыйча, итагатыле генә тыпырдый. Тик егет кисәге генә, үзенәң көчен күрсәтергә теләпме, гайрәтләнә, бар куәтенә бөтерә чибәр туташны. «Жәмил, житте инде, шул кадәр әйләндермә!» – дип, кыз үпкәләп кулын тартып алды да кире үзенәң мич артына юнәлде. Хәнифнең, ни сәбәпләдер, битләре кызыша башлады. Бу – шул үзе бит, ул тансыклаган кыз. Ләкин аңа карар микән соң мондый гүзәл зат? Гөлнәзирә кебек тәкәббер булып чыкса! Артыннан саклап йөрүчесе дә бардыр эле сылукайның. Мондый чибәркәйне ялгыз тотмаслар. Ул бар дөнәясин онытып, төбәлеп, үзе дә сизмәстән кызга карап тора башлады. Зур кара күзләр кинәт аңа борылып төбәлдә, гажәпләндә, аптырап калды. Бу сихерле караш иде. «Бу мин эзләгән пәри кызы, бу минем күңелемнең каһарманы, ничек сүз катып карарга, ничек мөмкинлек табарга икән?» – дип бимазаланды ул. Шул ук вакытта: «Әгәр Дездемонаның янәшәсендә генә Отеллосы да булып чыкса?» дигән икенче бер тавыш әлеге адымнан туктатып калды. «Ачыкларга кирәк, бар микән Ромеосы, Таһиры? Башта белешергә кирәк, аннан күз күрер!» дип уйлады. Ул да түгел, Хәлим дигән дустан иярткән Каюм абыйсы килеп чыкты.

– Йә, нәрсә, энәкәш, күңеләң ятышлысын таптыңмы соң инде? – дип, шау-шуны басарга тырышып, кычкырып, оран салып сорады. Тирә-юньдәге яшьләр дә, аның тавышына колак салып, борылып-борылып карадылар.

«Нишләп акырып сөйләшә инде, бөтен кеше аларга игътибар итә

башлады бит?! – дип борчыла башлады оялчан үсмер. – Өз генә кабып алса, чукраклар йортына элэккэндәй колак ярып сөйләшә!»

– Йә, нәрсә дәшмисен, таптыңмы дим берәрсен? Сайласаң – озата бар, бәйләнсәләр, Хәлим абыеннарга килдем диярсен! Шулай бит, Хәлим туган? – дип куйды ул нык бәдәнле ир-атка. Тегесе исә:

– Бәйләнәп кенә карасыннар, теләсә кайсын озат, энекәш! – дип, көч биреп куйды.

– Йә, кайсы күнеленә хуш килде инде?

Хәниф сак кына мич артында утырган кызга башы белән ымлап күрсәтте. Тукайның абруйлы малае нишләптер Каюм абыйсын култыклап, читкә ияртеп алып китте. «Ни булды икән, әллә үзе күз тотып йөргән сөйгәнеме, әллә аның бичәсе булып чыктымы? Кияүдәдер дисәм, бик яшь күренә. Бәлкәм сөңлеседер, йә инде туганы! Чит авыл малае белән аралаштырырга теләмидер!» Ул да түгел, Каюм агасы кире әйләнәп килде.

– Энекәш, үпкәләмә, ул кыз янына барырга ярамый. Аның белән Хәлимнең бертуган энесе Жәмил икенче ел очрашып йөри икән! Теләсәң кайсын озат, бары тик анысын түгел! Кунакта икәнлегезне онытырга, дуслар белән хатын-кыз бүлешеп дошманлашырга ярамый! – дип кисәтте.

Нишләсен инде студент Хәниф, ике ел очрашып йөргән кешеләр арасына керергә тинтәк түгел лә. Ләкин андый матур йөзгә, сихри күзләргә тиз генә оныта алырмы икән ул? Аның күңел түренә кереп оялады бит әлегә пәри кызы. Аның яшь ярсу йөрәгенә ничек тә түзәргә кирәк?! Инде барысы да билгеле булды, ачыклык керде кебек, ләкин аның саен бу кызга булган хисләре куерганнан-куера гына бара иде. «Исемен генә дә белмим бит, ничек, кемнән сорарга? Үзеңне зурлап, кунак итеп каршы алган авыл яшьләренең күңеленә төкерү тыйнаксызлык булачак! Һәрбер саланың үз горурлыгы, үз кануннары бар. Хәниф, тый, авызлыкка үзеңнең дәртле хисләреңне. Югыйсә күрше авылга юл ябылачак сиңа. Хәтта Каюм абзасына да караш үзгәрәчәк! «Беткән, ди, сиңа чибәр хатын-кызлар, шулар белән ил шыгрым тулган. Табылыр әле сиңа дигәнә, икенче берәве!» – дип, үсмер үзенең күңелен юатты. Бәлкәм булачак Нахия жиңгәсеннән шыпырт кына сораргадыр. Алай да ярамый, әле булачакмы ул, булмайчакмы аның тугания апасы, сүз йөртеп, серне ачса, Жәмилнең тавыш чыгаруы бар! Шулчак аның колак төбөндә сирена кебек кабат Каюм абыйсының тавышы яңгырады: «Энекәш! Илдар брат арды, әйдә, үзең чибәр кызларны бер биетеп, селкетеп ал әле, әйдә, әйдә, оялып торма!» – дип, егетне кулыннан тотып, түргә сөйрәде. Күңел төшенкелеге кичергән яшь шәкерт кенә: «Бу хәлемдә кирәкле дәрәжәдә уйный алырмын микән соң?» – дип бимазаланды, борчылды. Юк! Аңа үзенең осталыгын күрсәтергә кирәк, жебемә, Хәниф! Син Казанның танылган спортчысы түгелме соң? Рингка чыгар алдыннан да бит дулкынланасың, хәтта жиңә алырмын микән инде дигән икеләнүле уйларыңнан жиңелчә калтырау да тугалый. Ө менә инде рингка чыгып, көндәшәң белән бергә-бер калып, күзгә-күз карашып, сынашып алгач, гонг тавышыннан бөтен уйларың, борчуларың юкка чыга. Спорт залында жыйган физик көчәң һәм осталыгын гына сиңең белән кала. Менә хәзер дә, Хәниф, сиңа үз-үзеңне кулга алып, уйнау осталыгыңны тиешле дәрәжәдә күрсәтергә кирәк! Тукай авылының

ике гармунчысы да уйнаулары белән аңа житкерә алмыйлар. Ләкин бу аларның үз жире, үз клубы. Аңа барысы да сынап, басым ясап караячак. Хатын-кызлары аның аягына кигән чүегенә, өстенә элгән чапанына хәтле тикшерәчәк дип, эдипләрчә уйлап куйды. Ул бию көен уйнау буенча тирә-якта иң осталарның берсе иде. «Күрсен әле теге кара-чутыр чибәр туташ, аңласын әле нинди асыл егетне югалтканын! Нәрсә уйлыйм соң мин, югалтыр өчен бит башта табышырга, мэхәббәттә аңлашырга кирәк! Ә монда ике арада бушлык, хәтта билгесезлек упкыны ята. Шуны сикереп узарга бернинди мөмкинлеге дә юк! Чөнки аның егете – Жәмиле бар, шуның белән бәхетле генә була күрсеннәр. Бәлки кайчан да булса, еллар үткәч, аларның балаларына якыннан аралашырга туры килер! Булмас димә, дөнья бу! Бәхетле генә итсен Ходай сине, чибәр туташ, ә миңа килгәндә, ничек тә күңелемнән сызып ташларга тырышырмын. Йөрәгемнән йолкып атармын!»

– Энекәш, дим, энекәш, ник терәлеп каттың, әйдә, сыздырып жибәр әле, – дип, Каюм абыйсы, урындыктагы Тула баянын алып, аңа сузды. Кунак егет ашыкмый гына ике каешны ике иңсәсенә элде, жайлап кына урындыкка утырды. Йөзлөгән чит күзләр аңа төбәлгән, аны күзәтәләр иде. Бармакларын жайлап, көйләп жибәрер өчен ул башта бөтен төймәләргә баскалап чыкты. Аннан ноталарны барлады, дистәлөгән күзләр һаман аның тарафына юнәлгән. Коңгырт, яшькелт, зәңгәр, кара күзләр. Бас ягын да кушып, ноталарны барлап алгач, бөтен игътибарын баянына туплап, сыздырып уйнап жибәрде ул. Төрле-төрле бию көйләренә тезмәләрен сипте дә сипте генә. Аның төгәл, ритмлы уйнавына икеләнеп утыручылар да сикереп торып, кушылып киттеләр. Бертуктамый уйнады да уйнады Хәниф. Ике сәгатьләп тартты ул гармунын. Кулы белән бас ягын этеп йөртә торгач, сул беләге сыдырылып, кабарып чыкты. Беренче генә тапкыр түгел, ияләшкән инде ул бу хәлгә. Гармунына ябыштымы, аның уены ярыш төсмерен ала. Тренировкаларда туплаган чыдамлылыгы аңа бер, ике, өч сәгать тә уйнарга түземлек бирә. Шешенеп, күпереп чыккан беләге генә түзсән! Авыл яшьләре генә, аның уйларын белмичә, идән такталарын сындырырлык итеп, яшьлек дәрәжәләренә иярәп биеделәр дә биеделәр. Шимбә мәжлесе таң атканда гына тәмам булды. Гөрләп торган авыл клубы бер мәлне тып-тын булып бушап калды. Күлмәкләре манма суга баткан энесе янына Каюм абзасы килеп: «Бар, озат берәрсен, барыбер мине көтеп торасың бит!» – дигәч, Хәниф теге матур чырайлы симезрәк гәүдәле туташ артыннан китте. Ул Надия атлы булып чыкты. Кыз үткен, оялып торучылардан түгел икән. Үзе шатлыгыннан шунда бертуктаусыз бытылды, тиз арада бөтен авыл гайбәтен сибеп чыкты. Теге чибәр туташның Резидә атлы икәнлеген дә, аның белән бергә ПТУда укыганлыгын да, кыз үзе теләмәсә дә, ике ел буен Жәмил атлы егетнең тагылып йөрүен дә чәчеп салды бытбылдык кыз. Хәнифнең уйлары бөтенләй икенче тирәгә күчте. Күп сөйләргә яратучы чәчбикәнә ул оныткан иде инде. Күңеле кабат теге сылу туташка әйләнеп кайтты. «Димәк, не всё потеряно!» Резидә ул егетне яратмый икән бит. Аларның очрашу мөмкинлекләре артканнан-арта. Бу хәл аңа ышаныч, шанс бирә! Тик биредә түгел, ничек тә булса Казанда күрешү турында уйларга кирәк! Резидә! Менә нинди татлы исем икән ул, матур исем икән ул, Резидә!

Көтөлмөгөн концерт

Август урталары да житте, вакыт чаба да чаба, малай! Уку чоры якынлашкан саен тизлеген куэтли генэ тора. Хэниф, матаен акыртып, кичкырын гына күрше Бортас авылыннан кайтып төште. Чапкычын олы капкага терэп, сөяп кенэ куйган иде, күрше Өрөстөме пайда булды. Бөтен авыл халкы Рөстөмне этисе Гарәфетдин абзый әйткәнчә, Өрөстәм дип йөртә. Менә шул Өрөстәм аны:

– Кая йөрисең соң син, кичә клубта да юк идең? – дип каршы алды.

– Бортаста Әнвәрнең туган көне иде, куна да калынды, – дип жавап тотты Хэниф.

– Бүгөн кичен концерт була, чыгасыңмы соң?! – дип сорады иптәше, аның планнарын ачыклап.

– Белмим әле, – дип куйды Хэниф.

– Соң, каникуллар бетеп бара, рәтләп күрешкән-сөйләшкән дә юк, йөрисең шунда чит авылларда трай тибеп! – дип, Рөстәм иптәшен өлкәннәр кебек сүгеп ук ташлады.

– Кемнәр куя инде ул концертны?

– Рэйсә апа Тукайлар килә дип белдерү элгән.

– Тукайлар?! Алайса, чыгып кермичә булмас инде, – диде ул, ничектер күнеле күтәрелеп китеп. Аның күз алдына кара-чутыр Резидә килеп басты. Ул аңа үзенең шомырт кара күзләре белән елмаеп карап тора кебек иде. Кайларда йөридер ул чибәркәй. Теге рус жырындагы кебек: «Кайларда йөрисең, ник мине күрмисең? Син аны үбәсең, ә мине тешлисең!» – дип, эченнән мыгырданып куйды.

– Нәрсә, нәрсә дисең? – дип эндәште аңа иптәше.

– Юк, болай гына, ярый, клубка чыгарбыз дим. Юынып, бизәнәп алырмын да...

– Без мунча яктык бүгөн. Эти әйтә, сөрәнчә дустың белән кызуына сез кереп чыгыгыз да, соңыннан әниң белән без барырбыз диде.

– Алайса, мин хәзер, Өрөстәм, тиз генә күренеп чыгам да мунчага китәбез. Гөнаһларны юып, чистарынып барыйк инде, – дип, иптәшенә кулын сузды.

***

Кичен көтү кайтып, көндөлек мәшәкәтләр беткәч, ул үзенең дуслары ияртеп, клубка чыгып китте. Мәдәният сарае каршында клуб мөдире Рэйсә апасы белән чираттагы ялына кайткан Каюм абыйсы басып тора. Карасаң, аңа яңа бер мәшәкәт табып куйганнар икән.

– Кайда йөрисең инде син, ёлки-палки, көтә-көтә көтек булдым! – димәсенме. «Нәрсәгә шулай көтек булганнар икән?» – дип аптырап калды үсмер. Тукай авылыннан килгән дусларын кунак итеп, үзенең кара мыеклары да шактый чыланган, ахры, зурдан кубып сөйләшә абзасы.

– Тиз бул, әйдә, анда баянист Илдар уйный алмаслык хәлдә сәждәгә киткән, концерт тоткарлана, – диде ул ачулы тавышы белән.

Менә сиңа мә. Теге сәрхуш уйный алмаганга Хэниф гаепле икән! Егетнең ачуы кабарып чыкты.

– Эчермәскә кирәк иде, – дип, турыдан бәрде студент.

Абыйсы, энесенең кичерешләрен сизеп алып, тактикасын үзгәртергә кереште. Кунаклар янында бик эшлекле булып күренергә тырышса да, инде энесе белән жайлап кына сөйләшергә кирәклегенә төшенде. «Уйна инде, энекәш! Өстәвенә анда теге Надияң дә килгән, сине эзләтеп, башны катырып бетерде!» – димәсенме! Үсмергә ничектер уңайсыз булып китте. Кыз үзе дөнья бетереп аны эзләп йөргөч, авыл гына түгел, бөтен район беләчәк бит! Абыйсының беркатлыланып, салмыш килеш аңа начар реклама ясап, сөйләнеп йөрүенә дә үпкәләде ул. Әллә кайтып китәргә инде? Ул Надияне бит дусларча, Каюм абыйсын көткәндә вакыт үткәрер өчен генә озаткан иде. Уеннан уймак чыгуы шушы икән! Димәк, Надия барысын да чыңга алган, алай гына түгел, егетне үзенеке санап, авылына хәтле килгән. Надия аны үзенеке итеп шапырынып, кыланып йөргөч, шулай ярыймы инде?!

Клуб ишегеннән янә чәүкә Рәйсә апасы пәйда булды. Сөйләшкәндә очкыннар чәчеп, ачуы чыкса, эттән алып эткә салып жибәрә торган усал хатын иде клуб мөдире. «Нәрсә терәлеп торасың инде, Хәниф? Театр училищесына кергәч, бөтенләй әллә кемгә әйләндең. Үзем уйный белсәмме, сезнең кебек кыланмышларга борылып та карамас идем», – дип тезеп китте. Бер башласа, туктый алмавын белгән Каюм абыйсы, усал хатын эшне бөтенләй бозып ташламасын тагын дип, кабат сүзгә кысылды.

– Энекәш, әйдә, бүген генә уйна, тыңла инде мине, дус-ишләр, кунаклар алдында хур итмә! Клуб тулы халык, бар да концерт көтә, үзезнең туганнар килде бит, күрше авылдан, – дип үтенде. Хәниф инде болай да күңеле белән ризалашкан иде. «Надия аны эзләп йөри» дигән сүз бетерде дә ташлады. «Нишләп әрсезләнә ул? Шулай да нишләргә соң? Халык көтеп утыра. Күбесенең таң әчесеннән колхоз эшенә чыгасылары бар. Бәлкем Сәләү Ирегәнә йә булмаса алма абый Илмирына тапшырыргадыр. Алары клубта булмаса, Сәләү Рәфкате әйбәт уйный. Нич булмаса, пирог Зиннурын чакырырга туры килмәгәе». Басларны кушып алып бара белмәсә дә, бөтен көйне шыгыр-мыгыр китерә. Сорасаң, ялындырып та тормый, әйт кенә. Шул егетләрнең берсенә әйтеп карарга туры килер.

– Хәзер кемне дә булса табып бирәм, үзем уйный алмыйм, кулым шешкән, аннан бөтен көйләрне белеп тә бетермим! – дип, юктан бар сәбәп табып, тәкъдимне кире какты. Чәтердәвек Рәйсә апасы елар дәрәжәгә житешеп:

– Каюм абый дим, әйт инде шуңа, сине тыңлый бит ул. Оятка калабыз, бетәбез бит! Халык көтә-көтә арып бетте, дояркаларның иртә таңнан сыер саварга барасылары бар! Кәжәләнмәгез инде, кире тәреләр. Әй, үзем уйный белсәм, сез хәчтерүшләргә алынып торыр идемме! Юк нәмәстәләр, ничек шундыйларны театр училищесына кабул итә торганнардыр?! Балчыклы авылын кунаклар алдында мыскыл итеп ятмасагыз. Тукайлар килмиләр шул алар, жаным. Клубта мин эшлэгәнгә генә, мине генә тыңлап, пычрак урман юлларын таптап, унбиш чакрым ара үтеп килделәр алар, жаным! Билләһи газыйм, хәзер сиксән яшьлек Байтка бабайны тальяны-ние белән чакырып китерәм, ояты сезгә булыр, мәнсезләр! – дип, мэдәният сарае житәкчесе шәкертне кыкклап эт итеп сүкте. Агитация Каюм абыйсына да каты тәэсир ясады.

– Хэсрэт, ялындырып торган буласың! Тукай авылы егетлэре янында оятка калдырып, Надия хэтле Надия үзеңне эзлэп сагынып килгән, икенче юлы матайга утыртып алып барсам икән мин сине!

– Ярый, Рэйсә апа, бар, керә тор, хэзер башлыйбыз. Тик шкафыңнан минем үземнең Тула баянымны чыгарып куй. Үземнекенә ияләшкән инде, – дип, ризалыгын бирде Хәниф. Рэйсә ханым:

– Менә булды, менә бусы безнеңчә, егетләрчә! – дип, клуб ягына юнәлде. Урамда тәмәке көйрәтеп торган кешеләр өеренә дә: – Әйдә, керегез, башлыйбыз! – дип кычкырырга да өлгерде. Үсмер Каюм абыйсы янына килеп:

– Мин бит Надияне синең сүзне тыңлап кына озаттым. Дусларча гына! Бөтен авылга оран саласыз! Хэзер тирә-якка таралачак инде, – дип, үпкәсен белдерде.

– Ә Надиянең кайсы жире ярамаган соң тагын?

– Сина яраган миңа да ярый дигән сүз түгел эле ул, – дип, Хәниф клубның гримёркасына керә торган арткы ишеккә юнәлде. Күрше авыл егетлэре каршында да киребеткән булып каласы килми иде аның. Авылы матур, кешеләре ачык чырайлы, кунакчылар. – Егетләр, сезнең репертуарны, көйләрне белеп бетермәсәм, үпкәләштән булмасын! – дигән булды.

– Синме белмисең, әй, скромный да булып кыланасың инде тагын! – дип каршы алды аны клуб мөдире. Тукайлылар да:

– Син дә жинеп чыкмасаң инде тагын! – дип, дәрт өстәделәр.

Шунда буталып йөрүче, шактый гына кабып алган авылдашы:

– Бөтен көйләрне белмәгәч, нинди артист соң син, анаңны корт чаккыры?! – дип мыркылдады.

– Бар, бар, Рэфыйк, ычкын эле моннан, син генә житмәгән иден гримёрныйда, болай да басып торырга да урын юк! – дип, Рэйсә апасы теге сәрхушне төрткәләп чыгара башлады. Исерек карышып:

– Нәрсә, дөрөс түгелме, дөрөс әйтмәдемме?! Бөтен көйне дә белмәгәч хөкүмәт акчасын ашап ятмасыннар. Менә монда кайтып, фермада минем кебек дуңгыз карасыннар, тирес түксеннәр, аналарын сатыйм! Нәрсә, Рэйсә, дөрөс сөйләмимме?! – диде теге адәм.

– Бар, жаным, бар, концертны башлыйбыз хэзер! – дип, Рэйсә ишекнең келәсен үк элөп куйды. Тышкы яктан ишетелер-ишетелмәс кенә: «Сарман буйларында йөргән чакта», – дип, салмыш иптәшнөң тамак төбе белән акырып, үзенең концерт куя башлаганы ишетелде.

– Әйдәгез, әйдә, иптәшләр, хэзер мин чыгып игълан ясыйм да башлыйбыз, – дип, орчык хэтле клуб мөдире сәхнәгә чыгып китте.

– Бөтен көйне белеп бетермәсәң дә, борчылма, Хәниф, аларын төшереп ук калдырырбыз! – диде Тукай авылының сәнгать житәкчесе Мәдинә туташ.

– Ул Илдарны әйтер идем инде, теге юлы Көрәлегә баргач исереп ауды, концертны өзде, бүген юл буе тыгынды да тагын эштән чыкты. Әйтөп тордым житте дип. Чыгып та бетә ул дигән иде, чыгып бетте инде энә. Хәниф братка рәхмәт, ул булмаса, тагын терәләр идек, – дип, каяндыр гримёрныйның караңгы бер почмагынан таныш тавыш ишетелде.

Бу аваз Резиденәң сөйгән яры Жәмилнеке иде. Аның күз алдына кабат чибәр туташ килеп басты. «Кайларда йөрисең икән инде син, гүзәлкәй?»

дип уйлап куйды Хәниф. Ул да түгел, аны сәхнәгә дә чакырдылар. Тамаша залы шыгрым тулы иде. Хәтта тәрәзә төбөнә дә менеп кунаклаганнар. Заманында дингә каршы көрәш башлангач, ике катлы мәчетнең өстен сүтеп, тау астындагы инеш буена клуб итеп китереп салганнар. Беренче каты үз урынында, бүген башлангычлар өчен мәктәп анда, инде бу биналар үз гомерләрен яшәп, таушалып баралар, тора-бара яңасын төзисе бар дигән максат та куелган. Ләкин анысы кайчан тормышка ашар, беркем дә төгәл генә белми. Түшәменә башың тиярлек сәхнәле, этелә-төртелә йөз илле кеше сыярлык тамаша залы булган мэдәният йортын кыш көне жылытып бетереп булмаса, жәйләрен кеше күп жыелса, һавасы житми башлый, тынчуга әйләнә иде. Бүген Хәниф сәхнәгә чыкканчы ук тирләп-пеште. Артистларның киенү, бизәнү урыны да мунча ләүкәсә хәтле генә, чиратлашып эзерләнергә кирәк. Кайбер очракта, урын житмәгәч, артистларның бер өлеше сәхнәнән ян пәрдәләре артына посып бизәнәләр.

Баянчы егеткә гармунын күтәрәп чыгуга пәрдә артында торучылардан сәламнәр ява башлады. Шулар арасында ни сәбәпләдер тулган ай кебек балкучы Надия туташның чырае да ялтырап куйды. Әлегә туташның бите генә түгел, кыйммәтле тукымалардан тегелгән, төрле төсләргә кереп ялт-йолт килгән һинд күлмәге дә күзен чагылдырды аның. Рәйсә апасы сәхнәдә коммунистлар кебек горур басып:

– Хөрмәтле авылдашлар! Ут күршеләребез тукайлыларның баянчылары кинәт авырып китү сәбәпле, бүген артистларыбызны үзе боксёр, үзе артист, үзе баянчы Хәниф Садриев үз баянында үзе уйнап, моңлы көйләр яңгырата! – дип игълан итте. Моңы ишетеп, Хәнифнең бите караклыкка тотылган бәндәбезнеке кебек кызыша, битеннән тир тамчылары тама башлады. Кемдер тамаша залыннан:

– Жәмәгать, тәрәзәләрне ачыгыз әле, бигрәк тынчу бит! – дип кычкырды. Халык берәз гөжләп алды да, берәздән барысы да үз урынына кире урнашты. Табигатьнең жәйге кичләрдә генә була торган назлы саф һавасы сәхнәгә дә менеп житеп, артистларның мунча эчендәге кебек кызышкан гүдәләрен назлап, сыйпап үтте. Клуб мөдире:

– Жәмәгать, концертыбызны башлыйбыз, жырлый минем коллегам Мәдинә Зәкиева! – дип белдерде дә, сәхнәдән тырт-тырт атлап, горур гына чыгып китте.

Ниһаять, моң агылды. «Бөрлегәнәм, бөрлегән, син бит минем бер генәм», дигән ярату сүзләре тамашачыларга тапшырылды. Аннан соң «Жидегән чишмә» дигән жырны башкарып чыктылар. Халык шактый жылы итеп кул чапты. Хәниф кемнәндер «Браво, браво!» дип алкышлаганын ишетеп, иясен эзләп борылып караса, әлегә дә баягы чуар киёмле Надия сәхнә кырыеннан кычкырып тора икән. Хәнифнең үзенә игътибар итүен шәйләп алып, кулын болгады, күзләреннән мэхәббәт чаткылары сибелде. Егеткә исә жылкәсенә аскан баяны икеләтә авыраеп киткән кебек тоелды. Хәтта битендәге тир тамчыларына хәтле вакытыннан алда идәнгә тамды. Залдан кемдер:

– Хәнифкә сөлге табып бирегез әле, кызу бит! – дип оран салды. Ул да түгел, Надия, атылып чыгып, тастымал белән студентның битләрен сөртте, чәчләрен сыйпап алды. Залдан кемдер:

– Әнә Надия дигәннәрә шул була инде! – диде.

Кичэ дэвам итте. Рэмзия атлысы – өч жыр, Сэвиясе дүртне жырлагач, ялтыравык күлмәкле Надия һинд биюен башкарды. Гармунда уйнаучыны эсселек кенэ түгел, тырыша-тырмаша биеп маташучы, өстэвенэ күбрәк Хәниф өчен селкенүен сиздерүче әлеге кызийның кыланмышлары сулышын кыса иде. Биеп бетергәч, атылып килеп, аны кочаклап ук алды: «Рәхмәт!» дип колагына пышылдарга да өлгерде. Ниһаять, тәнәфес игълан иттеләр. Ул гармунын урындыкка куйды да, грим бүлмәсе аша үтеп, урамга ашыкты. Манма су булган тәнән жылләтергә иде исәбе. Грим бүлмәсен узгач, клубның кышлык утынын саклый торган сарае бар, чолан дисән дә була. Шуннан үтеп барганда, колагына бик тә ягымлы матур хатынкыз тавышы ишетелде. «Ильяс абый, алайса, бу якшәмбе машинаңнан мине дә калдырма инде. Отпускам бетеп килә, алып китәсе әйберләрем дә күп», – дип үтенде. «Борчылма, Резидә сеңлем, үзеңне дә, әйберләреңне дә калдырмам, китешли кереп алырмын, паромга иртәрәк барырга туры килер, югыйсә ял көннәрендә үзең беләсең анда ниләр булганын», – диде Ильяс дигәне. Резидә сеңлем диде түгелме? Мондый матур тавышлы кыз бары тик теге чибәркәй Резидәдә генә булырга мөмкин! Караңгыда йөзләрен чамалап бетерә алмагач, уңайсыз булса да, гармунчы егет якынрак килде. Ильяс аны тынып алып:

– О-о-о, Хәниф туган, караңгыда шәйләп бетермәдем, син икәнсең! – дип кулын сузды.

– Синең тавышыңны гына танып килүем, нинди былбыл кош белән сөйләшә икән! – дип кызыксынуым.

– Резидә ул, менә! Туганнан туган сеңлем. Шуның белән чөкердәшәбез. Ну, брат, гармунда уйнап та карыйсың икән, жиренә житкерәсең, молодец!

– Нишләп концерт карамыйсыз?

– Түзеп булмый анда, кызу, мунча кебек, басып торырга да урын булмагач, чыгып киттек.

– Шулай шул! Сеңлең белән, аның матур тавышын ишетеп, якиннан танышасым килгән иде дә, егете бардыр, ахры, – дип әйтеп куйды Хәниф.

– Юк минем егетем, әгәр дә тагылып йөрүчеләрне санамасам, – димәсенме чибәр кызий. Хәнифнең күңелендәге таш төшеп, рәхәт булып китте. Димәк, колхоз рәисенең яраткан төпчек кызының, чынлап та, йөргән егете юк икән. Шулай булгач, нишләп әле форсатны кулдан ычкындырырга! Жәмил алдында, әлбәттә, уңайсыз булачак. Ләкин Надия авызыннан да, чибәр туташның үзеннән дә Жәмилнең бушка вакыт уздырып йөргәнлегә ачыкланды. Нишләргә икән? Үземнең урынга сәхнәгә кемне чыгарырга? Карышмый торган пирогбаш Зиннур бар! Залдан күзенә чалынган иде баярак.

– Резидә туташ, ә сезнең элек безнең авылда булганыгыз бар идеме соң? – дип сорады ул.

– Юк шул! Монда килгәндә, трактор арбасында чайкалган-айкалганны күрү дә бик житкән. Яңгырдан соң бигрәк тә сазлык икән урман эчләре.

– Хәзер авыл эче коры инде, жылләде. Ә безнең саланың матурлыгын күрсәң, мәңге онытасың юк. Ул мәктәп бакчасы дисеңме, гөл-чәчәкләргә күмелеп утыра, түбән очта Сараул елгасының ярлары мендәр калынлыгы бәбкә үләне, тал-тирәккә төренгән. Авыл уртасыннан гына әлеге елгага

дистэлэгэн чишмэлэр агып төшэ. Телисезме, мин сезгэ шуның бер өлөшөн генэ булса да күрсэтэм.

– Кызык, шулай бит, Ильяс абый, бер белмэгэн, бер күрмэгэн кеше мине табигать карарга чакыра.

– Мондый егет чакырып торганда, эллэ нинди кызларың да риза булып иде, – дип, баясен күтэрөп, өндөп куйды күрше авыл егете.

– Ул китсэ, гармунда кем уйнар, хэзер тәнәфес бетэ бит инде.

– Алайса, мин үз урыныма икенче гармунчыны табып калдырам, көтөсөзмө? – диде тимерне кызуында сугып калырга тырышкан гашыйк үсмер.

– Бер дә белмэгэн кешегэ ияреп китэргэ шушы караңгыда... Аллам сакласын, жүлэр!

– Бар, бар, ничек инде шушындык жегеткэ ышанмыйсың, саф һава сулап керерсең, – диде аңа туганнан туган абыйсы. Димэк, кызның Жәмилгэ битарафлыгын ул да белэ!

– Соң, әйдә, алайса, Ильяс абый, өчәү бергә йөрөп килик, сүзә дә кимрэк булып, – дип ризалашты чибәр туташ!

– Әйдә соң, каравылчы да кирэк булгач!

– Ильяс абый, алайса, сез клуб тавына күтәрелә торыгыз, ул арада мин гармунчыны табып калдырам, – дип, Хәниф, ярар дигәннәрен дә көтеп тормастан, чолан ишегеннән урамга атылды.

Зиннур пирогбаш дигәннәре төп кебек таза, нык гәүдәлә бер егет иде. Үзе гармунда бөтен көйнә уйнаса да, ничек кенә тырышмасын, бас ягын көйгә куша алмый. Башка баянчылар булмаганда, кыз-кыркын аның яңгырдан соңгы Сараул елгасыныкы кебек болганчык көнә туфлиләре белән дөбер-шатыр идән тактасын төйгәлиләр. Ни әйтсәң дә, сугыш вакытында гармунчы егетләр фронтка китеп беткәч, такмак әйтеп, кәстрүл кагып бию түгел инде. Шыгыр-мыгыр килсә дә, тавышы гармунныкы.

Бик тиз генә киләм дисә дә, Зиннур абыйсын тапканчы, аны ияртеп, сәхнәгә хәтле үткәнче, баянны кулына тоттырганчы концертчыларга: «Менә сезгә баянчы!» – дип, тегеләр авызларын ачып, сүз әйтергә өлгергәнче, шактый гына вакыт үтеп киткән. Өстәвенә, урамда бик эздән генә Надия туташка килеп бәрелмәде. «Хәниф, мин монда!» – дип, каршына килеп басмасынмы! Һиндстаннан кайткан ялтыравык тукумадан тегелгән күлмәге, баганадан төшкән ут яктысында ялтырап, күзнә чагылдыра. Духимухиларны да кызганмаган, ахрысы, исе борынны жимереп керә. Нинди генә төсләр чагылмый икән аның өс киemenдә, буяулары хәрәкәткә килгән кебек йөгөрешә.

– Сәлам, Надия, ничекләр килеп життегез? – дигән булды ул сүз булсын өчен генә.

– Бик яхшы килеп життек, мин юлны тоймадым да хәтта, – дип шатланып жавап бирде әрсез туташ. – Сез шундый матур уйныйсыз, ис-акылыбыз китеп карап торабыз инде Гүзәл белән. Бөтен гәүдәгез белән сыздырасыз. Ул бию көйләрегез, биемәс жиреңнән биеп китәрсен! Безнең авылга да килеп, бер уйнап китегез әле, соңыннан кич утырырбыз рәхәтләнөп! – дип хисләнөп әйтеп куйды кыз.

– Рәхмәт, рәхмәт, Надия, әлбәттә, килермен, әлбәттә! Килергә

тырышырман! – дип кабаланып сөйлөндө Хәниф. Үзенң дуамал баш мие: «Нишлэргә, ничек бу калын кара толымлы, матур чырайлы, үткен кызны үпкэләтмичә генә таярга икән?» – дип чыгымлады. – Мине анда кетәләр, мин хәзер, син керә тор, соңыннан сөйләшеп бетерербез, яме, Надия, – дип, телен көчкә әйләндереп әйтә алды. Кызый барысын да үзенчә аңлап:

– Беләм инде мин сез егетләрне! Анда Дамир абыйлар, Жәмил, сезнең Каюм абыйлар сыйланып утыралар, алар янына барасыз инде, – дип фаразлады. – Ни әле, үзем дә сиңа күчтәнәчкә биш йолдызлы коньяк эзерләп алып килдем, концерттан соң икәү генә очрашып алырбыз әле, – диде, шыпыртка күчеп, сүзгә серлелек өстәп. Кара, чая күзләрен тутырып карап алды да: – Соңыннан, яме! – дип, горур гына атлап, ишеккә юнәлдө. «Ник озата бардым икән, жүләр баш, ахмак, тормозларың күгәргән нәрсә. Резидәгә дә барып ирешкән булса бу хәлләр? Бу беркатлы кызыккай да жалкы. Ләкин Резидә...» дип уйлады.

Ул, атылып клуб тавын менеп, тирә-юньгә күз салса, нинди бәхет: Ильяс белән сөңлесе Нади жизнәләренең бакча рәшәткәләренә сөялеп басып торалар иде. «Аллага шөкер, өлгердем!» дип, эченнән генә шатланып куйды.

– Гафу итегез, зинһар, берәз сузылды!

– Без инде, бөтенләйгә югалды бу үткен егет дип, хафага ук төшкән идек! – дип, чибәр туташ канәгатьсезлек белдереп төрттереп үк алды.

– Гаеп миндә, зинһар, үпкәләмәгез, тоткарланырга туры килде. Менә хәзер рәхәтләнеп кичке авылны карап йөри алабыз. Әйдәгез, гөлчөчәкләргә, алмагачларга күмелеп утырган мәктәп бакчасыннан башлайк әле! – дип, үзе белән кунакны ияртеп китәргә теләде. Ильяс абыйсы аңлы булып чыкты. Үзенң биредә артык икәнлеген аңлап:

– Өченче кеше мондый жирдә артык! Икегез генә сәяхәт ясап килегез инде, төн матур, ай нурын сибә, йолдызлар күз кыса энә. Син, Хәниф энәкәш, тәртипле генә, яме, Резидә – ул авылыбызның беренче кызы. Ярый, мин үзем дә шушы тирәдә булырман, – дигәч, салмак кына атлап, клуб ягына китеп барды.

Алар күпмедер вакыт сүзсез генә Балчыклы урамы буйлап атладылар.

«Йа Ходаем, көтмәгән жирдән китереп бирде бит бәхетне. Атналар бус күз алдымнан китмәгән, төннәрен хыялланып, бер күрергә тилмереп яткан Резидә бүген янәшәдә! Төш кенә күрмидер бит ул?! Төне дә ничек матур бит, тирә-юнь тып-тын! Кошлар гына сайрамый, вакыты үткән! Бүген алар урынына чибәр туташның чишмә суы кебек челтерәп чыккан тавышы да бик житкән. Бүген аңа бүтән беркем дә кирәкми! Янәшәсендә күңеленә, рухына хуш килгән чибәр туташ атлай.

– Нишләп бер сүз дә дәшмисең? Әллә телсез калдыңмы? – дип төрттереп алды кыз.

– Синнең турында уйлайм.

– Нәрсә дип инде, сер булмаса? Менә Тукайның бер жылбәзәк кызы сиңа иярәп китте дип, эчеңнән генә көләсеңме?

– Дөрөс хәлме соң бу, төш кенә күрмим микән дип, ышанып бетмичәрәк барам. Шатлыгым эчәмә сыймый. Минем бит инде өмет канатларым сынган иде. Теге юлы клубыгызда бер күрүдә ошаттым мин сине. Әле кайткач та, көне-төне сине сагынып, үз-үземә урын таба алмыйча йөрдем.

– Ай-яй, сөйләп тә карыйсың инде син, кошлар кебек сайрыйсың, Балчыклы егете! Ышанырлар дип уйлайсыңмы? Артист кеше артист шул инде. Беренче килүендә үк Надияне озаттың бит син! Ничек оялмыйсың, ахирәтемнең башын әйләндердең дә, ул бит сиңең белән исәрләнде. Инде миңа сүз катып маташасың! Надиянең шатлыгы эченә сыймый, атна буе авызында син генә идең, үткен жегет! Бу концертны да ул оештырды. Күчтәнәчкә коньякларга хәтле күтәрәп килде. Менә син нинди ышанычлы бәндә икәнсең!

Хәниф бер мәлгә телсез калды. Менә-менә бәхет кошы, үзе кулыма килеп керде дип сөенгәндә генә, ычкынып, очып китеп маташа!

– Беләсеңме, Резидә, ышан миңа! Сине күрдем дә бүтән хатын-кызлар күз алдымнан эреп юкка чыктылар!

– Вәт артист! Кемлегенә Надиягә житкерергә кирәк, йөрмәсен ышанып, – дип, ачу белән әйтеп куйды Резидә.

– Сөйләмәм дигән идем инде, эшләр болай тирәнгә киткәч...

– Нәрсәне сөйләмәм дигән идең? – диде аңа чибәр кызы, усал карап.

– Мин сине беренче күрүемдә үк ошаттым! Менә ул, мәйтәм, мин эзләгән кыз! Ләкин өметемне шундук өзделәр. Хәлим абый миңа: «Теләсәң кемне озат, ләкин моңысын түгел! Энем Жәмил белән ике ел буе очрашып йөриләр, тиздән өйләнешергә дә тиешләр, – дигәч, минем бөтен уй-ниятләрем, якты хыялларым улылып, жимерелеп төште. Тизрәк ул кичәдән чыгып, Балчыклы авылына кайтып китәсем килә башлады. Ләкин Каюм абый бар, ул бит Наҗия апа янында кич утырырга хыялланып килде, шуны атна буена көттө. Минем хәлне аңлап: «Энекәш, борчылма сиңең юлыңда хатын-кызлар күп булып, Резидә кебекләре дә очра эл», – диде. Ләкин минем күңелдә көрәш бара. Әллә беркемне дә тыңламыйча сине озатырга микән, сугышырга туры килсә – орышырмын дип тә уйлап куям. Шул ук вакытта: «Дуамаллык булачак бит бу! Тукай егетләре дус итеп, кунак итеп каршы алалар, шул мөнәсәбәтләренә саклап калырга кирәк дип, нәфесемә каршы төшәм, өстәвенә, абыйның йөргән кызы да биредә дип, үз-үземне авызлыклайм. Шуннан Каюм абый: «Утырма кайгырып, мин әле төн буе Наҗия апаң янында, эчең пошып, кайчан кайтыр икән дип, вакытны бушка үткәрәп утырганчы, озат берәрсен!» – дигәч, бернинди хис-ниләрсез, әлбәттә, гафу үтенәм, сөйләшеп утырырга, шул ук вакытта сиңең турында да нәрсә дә булса төпченеп булмас микән дип, ияреп киттем!

– Менә ничек икән ул! Хәлим абый миннән килең дә ясап куйган! Иманьын алам әле бу атнада Тукайга кайтса! Ялганчы! Дөрөс, Жәмил миңа әллә ничә тапкыр кияүгә чыгарга тәкъдим ясады. Арттан калмыйча, эт кебек тагылып йөри, теңкәне корытып бетерде инде! Әйтеп-аңлатып та карыйм, тора-бара яратырысың дип үжәтләнә. Казанда әле качып котылып була. Әниләр янына кайттыңмы, эзәрлекли башлай. Ләкин шуны бел, Хәниф, без барыбер аралаша алмыйбыз! Надия алдында оятсыз жан буласым килми минем! Үпкәләмә!

– Мин бит Надиягә бернинди дә вәгъдәләр бирмәдем, өметләндермәдем! Нишләп ул шулай сәбәпсез вакыйгаларны куерта!

– Һәрбер туташ үзеннән өстенрәк, үзенә ласкылы дип санаган ир-атка кияүгә чыгып, затлырак нәсел калдырырга тырыша. Надия шуны сиңең

рәвешендә күрә. Үзе баянчы, үзе булачак артист, дөрөс булса, боксёр да икәнсең әле. Өстәвенә, чибәр дә! Аның бәхетле булырга хақы юкмы?

– Бар, әлбәттә! Тик мин аңа беркайчан да өйләнмәячәкмен. Нишләп шуны аңламый ул?

– Ләкин аның үз бәхете өчен көрәшергә хақы бар! Ул бит назлармын, сөярмен, шуннан соң үзен дә ярата башларлар дип уйлый.

– Бар, әлбәттә, аның да көрәшергә хақы! Шул исәптән минем дә! – дип кистереп әйтте Хәниф. Резидә сүзсез, тынып калды. Хатын-кыз башы белән ниләр кичергәндер туташ, билгесез. Ләкин аның күнелендә дә көрәш бара иде инде. Әле генә нәфрәт белән караган күзләре моңсуланып, күңелсезләнеп калды.

– Ник дәшмисең, Резидә?

– Нәрсә дияргә дә белмим. Ошамасаң, ике дә уйламыйча борылып китеп барыр идем, Хәниф. Үпкәләмә, зинһар! Минем иптәш, сердәш кызым бит ул! Теге юлы клубта миңа төбәлеп карап торуыңны сизеп аптырап куйдым. Бер белмәгән, бер күрмәгән кеше сине шулай карашы белән үтәли тишсен әле! Аннан мине ошатканыңны аңлап алдым. Әле үземнең хатын-кыз беркатлылыгым белән мине озата килмәс микән дип тә уйлап куйдым. Сөлек кебек хәрәкәтчән, чибәр, гармунда өздәрәп уйнаучының озата кайтуын уен өчен булса да хыялланган идем.

– Һәм ул шулай булырга тиеш тә иде.

– Тиеш нәрсәләр күп була, ләкин күпчелек очракта тормышка гына ашмый.

Алар тагын бер-берсенә төбәлеп, сүзсез генә карашып тордылар. Хәнифнең күзе чия кебек кызарып, тулып торган кызның иреннәренә төште. Һәм ул бөтен кыюлыгын жыеп, Резидәне көчле куллары белән рәшәткәгә кысып суырып үбеп алды. Шул мизгелдә ике күзеннән утлар чәчрәде, сул янагы кызыша башлады.

– Жибәр мине! Тагын бер шулай кылансаң, күрмәгәннең күрсәтәм! Берәр юлдан язган кызым әллә мин сиңа?

– Яратуымны тья алмадым, Резидә! Суксаң – кабат сук, тагын үбәм мин сине. Тиздән син кайтып китәсең, ә күңелем сиңа ияреп йөриячәк. Ул инде ике атна буе сиңең янда.

Кыз күпмегәдер югалып калды, нишләргә дә белми бимазаланды. Шуннан файдаланган Хәнифнең икенче яңагынан да утлар чәчрәде. Өченче тапкыр кабатлангач, Резидәнең күтәрелгән кулы һавада эленеп калды. Аларның иреннәре ни сәбәпләдер бик озак бергә кушылып тордылар. Күпме вакыт үткәндер, каяндыр килгән кеше тавышлары, «Беларус» тракторы кычкыртыуы аларны айнытып жибәрде. Ул да түгел, алар янына тиз-тиз атлап, Ильяс абыйлары килеп житте.

– Резидә сөңлем, әйдә, тиз бул, китәбез! Сине инде ярты сәгатътән артык көтәбез! Жәмил үзенә дулый, аты-маты белән сүгенә. Надия балакай трактор арбасында күз яшьләрен түгә, ни эшләргә белгән юк анда.

– Әйттем бит мин сиңа, Хәниф, инде Надиянең күзенә ничек күреним?

Алар клуб янына төшеп житкәндә, килгән кунаклар трактор арбасына төялеп беткәннәр иде. Шактый кызып алган Жәмил аларны шәйләп: «Себерке, заразы, хайван!» дип, фамилиясен әйтмичә генә кемнедер сүкте. Кайсыдыр мыш-мыш килеп үксеп куйды, Надия елый иде, ахрысы.

– Мин сине күрергә дип концертлар оештырып, коньяклар күтәрәп киләм, ә син! – дип, рәнжеп кычкырып жибәрде ул.

– Кунактарны шулай мыскыл итеп каршы алалармы, өйләнергә дип, ике ел буе йөргән кызымны... Бүтән безнең авылга аяк басасы булмагыз! – дип дулады Жәмил. Резидә дә төшөп калган, жебегәннәр ыруыннан түгел икән.

– Жәмил абый, мин сиңа күпме әйттем, яратмыйм дип. Булды, житте. Ә себерке дигән сүзең өчен абый янында жавап бирерсең. Бар, энә үз себеркеңне тап! – диюе булды, бар да тынып калды. Аракы эчеп, күзләре калайланган Каюм абзасы гына:

– Егетләр, ул салабонның, сез генә китегез эле менә, иманын укытачакмын. Үзезбезнең авылдан гына кыз таба алмаган, күршеләр кетәклегенә дә кергән, салага! – дип селтәнеп алгандай итте. Трактор, «сау булыгыз!» дигәндәй тагын бер кычкыртып алгач, кара төтөннәр чыгарып клуб тавыннан өскә үрмәләде. Аңа тагылган арбада Хәниф өчен кадрле булган зат та ерагайганнан-ерагая бара иде.

– Тукайлыларның беренче чибәрен карата алуың яхшы анысы. Тик дуслар алдында подвёл син мине! Ну, барыбер молодец, энекәш! Ярый, кереп йоклыйм эле мин, – дип, олпат гәүдәле чибәр абыйсы тау башындагы йортларына юнәлде. Менеп житкәч, бер мөлгә борылып: – Резидән үзе жаратса, бер дә борчылма. Бармак та тидермәячәкләр үзеңә. Аның Нурислам дигән абыйсы бар, кирәк булса, өзеп ата торган жегет!

Хәниф тә, иптәшләренә ияреп, түбән очка төшөп китте.

Бүгенге нурлы айлы кич бәхет тә бүлөк итте кебек аңа. Шул ук чакта эчен пошырып тора торган шөбһә дә өстәде. Жәмилнең абыйсы Хәлим кебек үзләрен дус итеп каршы алган кешеләрне бер мизгелдә юлына киртә, дошман ясап куйды. Нишләргә, бу четерекле мәсьәләне ничек чишәргә? Бәлкем иртәгә көндөз Тукай авылына барып, Жәмил белән күзгә-күз карашып аңлашырга, жаен табарга кирәктер? «Үпкәләмә, туган, ул бит сиңең белән очрашырга үзе теләми, сине үз итсә, яратса, якын да килмәс идем, әллә кайдан әйләнеп үтәр идем! Әлбәттә, мин үземне гаепле сизәм сиңең алда, гафу ит, ике арага хатын-кызның килеп керүе бик авыр хәл! Ләкин ул мине сайлады бит!» – дип аңлашып карарга туры килер. Тик авылларының беренче чибәре, колхоз рәисенең кызына өмет итеп, гашыйк булып йөргән егет мәңге кичермәячәк аны. Ул бит хәзер үзен Хәниф тарафыннан рәнжетелгән, мыскыл ителгәндәй тоя. Хәзер аның авызлыксыз гыйшыкы аркасында Каюм абыйсы белән Хәлим агасының да мөнәсәбәтләре бозылачак инде. Димәк, аларның икесенә дә күрше авылга юл ябык. Резидә белән кичләрен очрашырга мөмкинлеге бетә. Ярый эле зур кала – Казан бар! Иртәгә иртүк Резидә янына барып, адресын, телефоннары булса, номерын да белергә кирәк! Аларның гыйшыкын шәһәр генә сер итеп саклый алачак!

– Әй, Ромео иптәш, нишләп эле тирән уйларга батып атлайсың, кайгың зур мөллә? Югыйсә элегрәк кичләрен төрле мазәкләр сөйләп, ха-ха да хи-хи килә идең. Нәрсәңне югалттың, әйт?

– Нәрсә, Фәрит, син миңа әйтәсеңме соң? – дип, Хәниф аңламыйчарак торды. – Югалтмадым, таптым, Фәрит! Ай кебек нурлы йөзле, челтерәп аккан чишмә тавышлы бер чибәрне таптым!

– Ә Казиле, Әсфәния?

– Жавапсыз мэхэббэт иде анысы! Шул Жәмил хәленә калдырды Әсфәния мине. Аның репертуарындагы кеше булмаганмындыр инде мин. Ләкин Резидә үзенең күңел хисләре белән жавап бирде. Шуннан да рәхәтрәк тойгылар юк икән бу дөньяда?!

Авызлыксыз гыйшык!

Жәйге каникуллар сизелмичә диярлек үтеп китте. Ялыктыргыч дәресләрдән торган уку елы үз тәртәсе арасына керде. Икенче курс студенты Хәнифне икенче атнаның ахрында Урицкий клубында йодрык ярышы көтә иде. Ике атна буена ул театр училищесыннан кайтканнан соң спорт залына чапты. Уку йортындагы кайбер танцы, ритмика, актёрлык осталыгына өйрәнү дәресләре бөтен хәлне ала, кайбер дәресләрдә ул иптәшләренең аркасына посып, йокыга да киткәләде. Рәхмәт курсташларына, хәлен аңлап, һәрчак укытучыларга сиздермәскә тырыштылар. Остазы Рашат Еникеев: «Быел да 51 килограммдагы авырлыкта сугышчаксың, онытма! 57 килограммга хәтледә Әхәт Габидуллин булчак», – дип кисәтте. Хәнифкә 51 килограммда үзенең авырлыгын тотып торыу бик кыен иде инде. Үсә торган организм нык карыша башлады. Хәзер аңа шуны тотар өчен ун килограммга хәтле ябыгырга кирәк! Шул сәбәпле, кичләрен көн аралаш диярлек шәһәр мунчасына йөгәрде. Атнаның өч көнен спорт залына чапса, өч көнен мунчада пар салып, себеркеләр белән авырлык куды. Резидә белән атнага бер тапкыр ял көнөндә генә очрашкаладылар. Бүген дә ул өченче номерлы шәһәр мунчасына барып, ике сәгать буена ләүкәдән төшмичә чабынды, гимнастика ясады, соңыннан башына калын сөлге урап, аякларын кайнар суга тыгып, тир куарга тырышып утырды. Сабакташы Гөлнәзирә үчкәлгәнчә, бер айда ике күзә генә утырып калган хәчтерүшкә әйләнде дә куйды. Юынырга килгән абзыйлар, ир-атлар да аның интегүен күреп: «Ял ит, энәкәш, аның хәтле чабынып, аягыңнан егыла күрмә!» – дип тә кисәткәләделәр. Хәер, инде аның бу галәмәтләренә мунчадагы иптәшләре ияләшәп беттеләр кебек, беренче генә тапкыр күрүләре түгел бит! Тора-бара үз итеп, аның тырышлыгына сокланып: «Сәлам, браташка, нәтижәләр ничегрәк соң?» – дип, хәл-әхвәл дә белешә башладылар.

Ниһаять, аның авырлыгы, мең газаплар белән тренеры таләп иткән күләмгә төште. Шуңа карамастан: «Өеңә кайткач бер йөз грамм майсыз ит, ике-өч стакан яшел чәй дә соңыннан бер лимон, вәссәлам, менә норма сина бер көнгә! Шул житә, ычкынып китеп тыгына күрмә тагын, түз! Үлчәнгәннән соң гына хәл, көч керсен өчен яхшы кофе белән шоколад ашап куарсың! Кисәк тутырып куюдан сак булырга кирәк!» – дип тә кисәтте.

– Рашат Хәсәенович, Яңа елдан соң мин йә 54кә, йә 57 килога күчәм, 51не инде тоталмыйм, бик авыр хәзер! – дип мөрәжәгать итте Хәниф.

– Ярар, анда карарбыз, күз күрер! – дип, житди генә әйтеп куйды тренеры.

Өйгә кайтса әнисе аның интегүләрен күреп: «Ташла, ябышып беткәнсен бит инде, ике янагың гына тырпаеп калды!» – дип сүгә. Хәниф аны үзә дә яхшы аңлый, ләкин булчак көндәшләре дә аның кебек этләне бит, түбәнрәк категориягә төшә! Инде өченче елын йодрык сугышына йөреп, каторжаннар хезмәтенә күнегеп тә бетте кебек ул. Авырлык мәсьәләсе борчыса да,

Хәнифне, «Ярышка Илгизәр белән Шамилне һәм Резидәне дә чакыргач, алар каршында жиңелеп, оятка гына калмасам ярый инде!» дигән уй куркыта, шул уйлары күбрәк борчый. Кем булыр икән бүген аның көндәше?

***

Урицкий клубына килеп керсә, бина базар-вокзал кебек кайный, шаугөр килә иде. Спорт залының уртасында дүрт почмаклы ринг калкып тора. Өстенә, зур, көчле утлы люстра эленгән. Бу квадратка менеп, аларга хәтле дә кемнәрдер орышкан, бүген алар, иртәгә бөтенләй башкалар көч сынашачак. Ниндидер серлелек, мөгжиза бар кебек күпне күргән бокс залында. Үзенә генә хас исе, энергетикасы. Күн, тир-кан, ат кылы тутырып тегелгән бияләй исләре бергә кушылып, аерым бер хуш ис хасил иткән. Шул хушбуй борын тишкеләренә кереп, алдан ук ярыш хисен уята, ярсыта башлый.

Студент егет, үзенә кем белән алышачагын ачыкларга дип, спортчылар өелешеп торган якка, исемлек карарга китте. Барысы ундүрт пар чыгасы икән. Кем белән дигән әле, үзеннән бер яшыкә өлкәнрәк, бокска ике ел күбрәк йөргән, үлсә үлә, ләкин бирешә белми торган Ильяс Ибраһимов бүген аның көндәше булып чыкты. Хәнифнең шундук сөмсере коелды. Дусларын, сөйгән яры Резидәне чакырганына үкенеп куйды ул бүген. «Туры килсә дә килә бит! Резидәгә инде кемдер болай да «синең егетң боксёр да әле» дип әйтеп салган. Шамилдер инде! Ул кеше янында үзенә курсташы белән масаерга ярата.

– Бу юка гәүдән белән ничек сугышырга була соң? – дип аптырап сорады чибәр туташ. Чандыр гына егетнең йодрык сугышчысы икәнлегенә һич кенә дә ышанасы килми иде кызының. Ярый әле, Гөлнәзирә кебек «Хәчтерүш!» дип атамады. Спортчы егетнең күз алдына көндәше Ильясның яз көне соңгы тапкыр күп мәртәбәләр Казан, Татарстан беренчелегендә жинү яулаган данлыклы Габделнур Мөхетдинов белән орышы күз алдына килеп басты. Өч раунд буена тетеп бетерделәр бер-берсен, соңыннан икесенең дә битләре шешенеп, күгәрәп беткән, аналары да танырлык чырайлары калмаган иде. Судьялар жинүне кемгә бирергә белмичә аптырап калдылар. Ун елга якын гомерен ошбу газаплы спортка багышлаган Габделнурның абруе үз эшен эшләде, аның кулын күтәрделәр. Амбициясе көчле Ильяс, гарьләнеп, елап чыгып китте дүрт почмаклы читлектән. Артыннан: «Син жиңелмәдең, молодец, Ильяс!» – дип юатып кычкырып калучылар да булды. Бүген менә арысландай сугыша белүче спортчы белән Хәнифкә дә көч сынашу вақыты килеп житкән, күрәсең. Ниндидер көч аларны күзгә-күз очраштырачак.

Шулай уйланып торганда каияндыр Искәндәр Фәсәхов килеп чыкты. Алар бер мәктәптә укыдылар, янәшә генә торгач, бокска да икәүләшеп йөрделәр. Иптәшенең спорттагы дәрәжәсе дә зур, кыюлыгы, көче дә чиктән ашкан! Өлкән абыйларының берсе – көрәш буенча спорт остасы, икенчесе – самбо буенча кандидат; Искәндәр үзе дә бокска килгәнче жиңел атлетика, чаңгы, гимнастика, штанга, хәтта, агаларына иярәп, көрәшкә дә йөрәп алган. Ярышларның кайчан буласын беләп алган кызлар аның фигурасын күрер өчен генә дә өерелешеп киләләр. Ул рингга килеп чыккач, искизмәле фигуралы атлетны күрәп, сокланып, «ах» итеп куялар. Егетнең бөтен жире килгән, нык аяклар, киң күкрәк, кабарып, рельефланып

торган мускуллар. Нэр жепселе һәм тукумасы көчле егэр белән корылган. Күпчелек көндәшләр аның тышкы кыяфәтен күреп, көчле энергетикасын тоеп, орыша башлаганчы ук рухи яктан жиңелеп куялар иде. Хәнифнең ул авылдан килгән елларда ук яклаучысы да, саклаучысы да, үзенә күрә остазы да булды. Киров районының абруйлы ир-атлары килеп кул биреп, аның көченә баш иеп китәләр. Урам хулиганнары белмичә, ялгыш килеп бәйләнсәләр, аннарын югалтып, бер-ике минут эчендә жиргә авалар иде. Аңа ияреп йөри торгач, Хәниф тә хәзер титуллы бәндәләрдән санала. Искәндәр 67 килограммга хәтле булган авырлык үлчәмендә сугыша. Яшкә дә Хәнифтән олы, ләкин янында шундый көчә, егәре ташып торган дусти булу егеткә тәвәккәллек өсти иде. Искәндәр аңа:

– Бүген үзеңне күрсәт, куркып торма! Югыйсә анда Ильяс: «Мин аны беренче раундта ук манчып ыргытам», – дип этәчләнәп йөри. Эгәр дә жиңелсәң, үзем дә өстим, үпкәләмә! – диде дә кинәт килеп чыккан кебек юк та булды. Хәниф иптәше артыннан:

– Тырышып карыйм инде! – дип кычкырып калды. Студент егет сәгатенә күз салды. Тагын унбиш-егерме минуттан Алсу ахирәтен ияртеп Резидә килеп житәргә тиеш! Хәниф алда торган орыштан бик үк коелып төшмәсә дә, «жиңелмәсәм генә ярар иде!» дип борчыла башлады. Урамга чыгып, һава сулап алырга уйлады.

Вакыт бик озын сузыла кебек! Көтә-көтә көтек булу шушы галәмәттер инде. Караңгы уйлары белән агач араларыннан атлады да атлады. Ул, күңел киеренкелегеннән котылырга теләсә дә, тулысынча тынычлана алмады! Димәк, Ильяс белән дә алышыр вакыт житте. Күпме еллар буге дустанә, аралашып яшәсәләр дә, соңгы айларда, ни сәбәпләдер, араларыннан кара мәче узган кебек булды. Очрашканда да, салкын гына күрешә, кырт-мырт итеп кенә сөйләшә. Коңгырт саргылт күзләреннән усал очкыннар сибеләп куя! Ни булды икән?! Кем араларын бутады? Аңа карата Хәнифнең бер генә дә кыңгыр эше дә булмады югыйсә. Аңламассың бу кешеләрне! Кемдер нахак сүз житкәргән, күрәсен! Димәк, Ильяс рингта читтән генә янауларын тормышка ашырырга тырышчак!

Ләкин минем аның явызлыгына каршы торырылык аргументым, стимулым бар! Дусларым Шамил, Илгизәр, сөйгән ярым Резидә иптәш кызы Алсу белән миңа көч биреп торырга киләчәк! Сиңа да жиңелгә туры килмәячәк, усал мәктәптәшем! Син явызлык белән алдырырга теләсәң, мин спорт усаллыгы белән жиңәчәкмен сине! Үпкәңне бит аны «мин шулай итәм, тегеләй итәм аны!» дип янап, кеше аша житкереп ятарга кирәкми. Егет булсаң, турыдан-туры, күзгә-күз карап, уртага салып аңлашырга кирәк! Эгәр синең алдында тырнак очы хәтле генә дә гаебем булса, башымны түбән иеп гафу үтенәчәкмен! Дөресрәге, үтенгән булыр идем! Ә син безнең аңлашуны рингта чишәргә калдырдың!

Орыш

Ринг өстендәге зур люстра кабат гөлт итеп кабынды, тирә-юньгә ут көлтәләре сибелды. Ниһаять, көтә, борчыла торгач, Хәниф белән Ильяс очрашуы килеп житте. «Нишләп жиңел авырлыкта сугышучыларны

иң соңгы пар итеп калдырганнардыр, көтә-көтә күпме энергия сарыф ителде», – дип уйланып алды Хәниф. Шунда алып баручы судьяның әчкелтем тавышы яңгырады:

– Хәзер исемнәре яңгыраячак боксёрларны рингка чакырабыз! Икесе дә, тәҗрибәле, күпләргә үрнәк булырлык чын сугышчылар! Шул сәбәпле, яшь буын спортчылардан да тәҗрибә туплар өчен таралмыйча карауларын сорыйбыз! Әлеге ике сугышчының осталыгын искә алып, алар иң соңгы очрашуга калдырылды. Сез хәзер үрнәк орыш караячаксыз! «Локомотив» клубыннан барлығы 54 йодрык сугышында катнашкан, шуның 46сында жиңгән, 22 нокаут белән, 8 жиңелү ачысын татыган, беренче разрядлы боксёр Хәниф Садриев рингның кызыл почмагына чакырыла! – дигән әмердән соң, спорт маршы яңгырады. Берздан зал кабат тынып калды. Алып баручы сүзен дәвам итте:

– Зәңгәр почмакка шулай ук «Локомотив» клубыннан Ильяс Ибраһимов чакырыла. Ул бокс белән биш ел шөгылләнә. Шул арада 83 мәртәбә рингка чыгып, 69ында жиңүче буларак таныла. Шуның 31ендә нокаут белән откан, 14 уенда гына оттырган! Беренче разрядлы боксёр. Кызганычка каршы, Урицкий клубында 54 килограмм авырлыкта сугышучы кеше калмау сәбәпле, ике локомотивчы үзара ярышчак. Рефери!

«Димәк, безне тәҗрибәле сугышчылар дип, үрнәк орыш күрсәтер өчен иң соңгы итеп калдырганнар. Алар көткәнчә килеп чыгар микән соң? Ике ярысган гладиатор бөтен ярышны пычрак сугышка әйләндереп калдырмаслармы?!» Икесен дә яхшы белгән рефери:

– Егетләр, үсеп килүче үсмер спортчыларга, чиста, яхшы бокс күрсәтергә кирәк! Кендектән түбән, арт якка сугулар юк, минем бөтен әмеремне колак белән тыңлайсыз, аңлашылдымы? Хәзер кул бирешегез! – дип, ярсуларын көчкә тыеп торган боксчыларга соңгы «нотация»сен укыды.

Хәнифнең күзләре көндәшенекә белән очрашты. Ач йөрүдән йөзә суырылып калган Ильясның карашында рәхим-шәфкать дигәннең эзе дә юк иде. Юка иреннәре кысылган, бәбәкләрен кан баскан, котырып, көндәшенә ташланасын көт тә тор! Рефери аларга:

– Әлегә үз почмакларыгызга барыгыз, – дип әмер бирде. Хәниф аркасы белән үзенең кызгылт-комач почмагына барып терәлде. Баш тренер, дөресрәге, ике сугышчының да шәхси остазы Рашат Еникеев, бәрелешнең кискен буласын чамалап, аның колагына пышылдап:

– Хәзер ул сиңа, эшне беренче раундта ук төгәлләргә теләп, котырған үтез кебек ташланачак! Сул кулың белән сугып туктат, аннан бар көчеңә уңың белән ияге төбенә өстә дә артка чиген! Әгәр дә шулай агрессияне биш-алты тапкыр туктата алсаң, икенче раундта сулышы кысылачак, кислород җитми башлаячак. Өченчесендә, хәле беткәч, тыйнакланачак, саграк кыланачак, ә син ул берне сосса, икене җавап итеп кайтар, сиңең ударларың көчләрәк, аның тәҗрибәсе күбрәк! Якын жибәрмә үзеңә, – дип, стратегик планың аңлатты.

– Боксёры, на середину! – дигән кискен әмердән аңа эсселе-суыклы булып китте. – Беренче раунд – бокс!

Артка юллар калмады, каршысында Хәнифнең тетмәсен тетеп ташларга җыенган дошманы тора. Менә ул разведка ясап, дистанцияне тояр өчен

Йодрыкларын уйнатып алды. «Менә хәзер ябырылачак» дип уйларга өлгөрмәде, Ильяс кисәк һөжүмгә ташланды. Хәниф шул ук мизгелдә сул кулын аңа ыргытты. Каршы як саклык чаралары күреп, бер адым артка сикерде дә, кабат сул кулы белән һөжүм итеп, уңын да өстәде. Кызыл почмактан чыккан боксёрның битенә беренче удар төгәл эләкте, ләкин уңнан сугылганыннан иелеп калып, үзе контрһөжүмгә күчте. Ике тапкыр бөрү дә төгәл урынына барып иреште. Ләкин каршы як тагын да ярсыбрак ташланды, ринг канатына кысканнан-кысты. Шундук бар көченә сулыш юлына китереп орды, һава алу ритмын югалткан Хәнифкә уңлап-суллап ямады. Булачак артистның күзләреннән очкыннар чәчрәде. Күз чите белән Алсу ахирәтенең биленнән кысып кочаклаган, куркудан чытырдатып күзләрен йомган Резидәсен шәйләп алды. Шулай арада ул канат кырыеннан читкә ыргылды, тиз генә жавап йөзәннән көндәшенең башына бер-бер артлы дүрт удар ясады. Соңгысы тиешле урынына төгәл барып ирешкәч, көндәше миңгерәбрәк калгандай булды. Өз генә үзен рәткә китереп өчен ике адым артка сикерде. «Хәзер тагын башланачак!» дип уйлап бетермәде, Ильяс житез каплан кебек кабат алга ыргылды, шулай мизгелдә уң кул белән сугылган көчле ударга дучар булды. Тагын бер-бер артлы өчнә көндәшенең чырасна томырды. Кемнәрдер астан киңәш биреп, халык шавын басарга тырышып кычкыра. Тик кайбер аерым сүзләр генә килеп ирешә.

– Сул кулың белән эшлә, сул кулың белән каршы ал!

– Молодец! Держись!

Шулай ук, рингта бөтерелгәндә, вакыт-вакыт күз алдынан Искәндәр, Шамил белән Илгизәр, Габбас дуслары чагылып үтә. Бер-берсенә сенеп, өннәре китеп бокс караган Резидәләр дә күренеп кала. Ө рингта вальс дәвам итә, бокс вальсы. Көндәше аның каршында элеккеге, үткән елгы Хәниф тормаганын төшенеп алган иде инде. Бер ел өчендә үзгәргән, техникасы, кыюлыгы үскән студент егет иде бүген аның каршысында.

Икенче раунд башланыр алдынан тренеры аны, кабат пышылдап:

– Өлгеррәк бул! Бу раундны дәрәс алып бардың! Сулышы кысыла башлады. Чыгуга гәүдәсен, сулыш юлларын дөмбәсләүдән башла. Хәле бөтенләй китсен! Агрессиясен үзенең файдага әйләндер, ярып-ярып ташланганда, сул кулың белән каршы ал да уңы белән каты итеп томыр, әйдә, хәерле сәгатьтә! – дип озатты.

Икенче өлештә барысы да тренер язган сценарий буенча барды. Ильяс ташлана, Хәниф үзенең озын куллары белән көтеп ала. Шулай да көндәш кисәк сугып, иренеп ярырга, сул күз төбөн күгәртеп чыгарырга иреште. Ильясның үзенең дә борыны жимерелеп, каны тама башлады. Ара-тирә рефери тиз генә килеп сөртеп ала. Өченче раундта тренеры да, Хәниф үзе дә вакыт килеп житкәнлеген аңлады. Көндәше жимерелгән, тыгылган борыны белән көчкә сулыш ала иде. Һава житмәү сәбәпле, тизлегә дә кимеде. Рольләр алмашынды. Хәзер уен барышының дилбегәсен студент егет тулысынча үз кулына чорнап тотты. Ринг буйлап куып йөрөп дөмбәсли башлады. Өчәр-дүртәр удар тиешле урынына барып житә тора. Сүлпәнләнгән Ильясның каршы торуы кимегәннән-кими, күзләрендә өметсезлек чаткылары артканнан-арта бара иде. Аның керосины бетеп бара, орыш фильтры сүнәр-сүнмәс кенә булып пыскып яна башлады. Соңгы көчен

жыеп соскан йодрыклары тиешле ноктасына килеп житэ алмый. Хәниф өчен мәсәлә хәл ителгән иде. Ниһаять, өч раунд та тәмам. Рефери Шамил абыйлары елмаеп: «Молодцы, жегетләр! Шәп бокс күрсәттегез!» – дип, канәгатлөгөн белдереп, мактап жибәрде. Баш судьяның микрофон аша:

– Боксёрлар, ринг уртасына рәхим итегез! – дигән сүзләре яңгырады. Рефери, аларны икесен ике ягына бастырып, кулларыннан тотты.

– Бу орышта очколар аермасы белән Хәниф Садриев отты! – дип игълан итте. Ильяс бөтенләй куырылып төште, клубташына кулын да бирмичә, рингтан чыгып китте. Рефери аның артынан:

– Кешечә жиңелә дә белергә кирәк, Ибраһимов! – дип, ачуланып кычкырып калды. Хәнифне беренче булып иптәше Искәндәр каршы алды.

– Әйбәт сугыштың, синнән, дөресен әйтим, бу кадәрлесен үк көтмәгән идем, булдырдың. Алайса, мин дә мин дип этәчләнгән иде! – диде.

– Рәхмәт, Искәндәр! Синең киңәшләрң дә ярдәм итте. Мин хәзер тиз генә душ кереп, юынып кына чыгам да!.. – дип юлын дәвам итсә, каршысына курсташлары Шамил белән Илгизәр, бокс буенча коллегалары Муса белән Габбас килеп чыкты. Ул да түгел, Алсу белән Резидә әйләндереп алып кочакладылар.

– Шуның хәтле котым очып тордым синең өчен! Куркыныч спорт икән бу! Йөрәгем ярыла дип торам, – диде Резидә, әлегә тамашадан арынып бетә алмыйча.

Алсу ахирәте:

– Мина бик ошады! Әле тагын рәхәтләнәп карар идем, кызык икән бит! – димәсенме?!

– Рәхмәт, кызлар! Сез, килеп, миңа терәк булмасагыз, ничек беткән булыр иде әлегә орыш, белмим! Ярый, мин тиз генә душта коенып, киенеп чыгыйм әле. Сез барыгыз да урамда, бакчада көтеп торыгыз!

Ул, иптәшләрәннән аерылып, чишенү бүлмәсенә кереп китте. Үзенң башында: «Әгәр Резидәм килмәгән булса, жиңә алган булыр идем микән ярсу Ильясны?» дигән уй иде. Ярышның үз файдасына тәмамланасына ышанып та бетми иде ул! Ахры, йөргән кызының килүе көч биргәндер. Коенып алгач, шулай уйлана-уйлана, стенадагы көзгегә карый-карий, сөлге белән сөргенде. Аның күз төбенә генә түгел, кулбашларына, күкрәкләренә дә кан утырып, кара янып чыккан. «Ярый әле, киём астыннан күренми!» – дип шатланды. «Күз төбенә сылар өчен грим алып киләсе калган икән дә бит, күз төбем шулай бизәләр дип уйга да кереп карамады. Карачутыр Гөлнәзирәгә житә калачак инде: «Ашамыйча йөрәп кирәгенне бирделәрме, Хәчтерүш?» – диячәк. Шамил белән Илгизәр, мактасалар да, каралып торган күз төбөн, ярылган иренен күрәп: «Барыбер Хәчтерүшләр инде!» – диячәк. Шуңа күрә бик чибәр, сылу булса да, Шамил әйтмешли, «тити» башлы инде ул Сарман кызы.

...Әллә каты ударлардан соң башы миңгерәүләнгәнме, әллә тәне сызлауларданмы, үзенң жиңгәнән тулысынча төшенеп, аңлап та бетерә алмый иде әле ул. Судьяның аны жиңүче итеп игълан иткәнән дә ишетте, кулын күтәргәнлеген дә хәтерли, дус-ишләре, кызлар кочаклап алып котладылар да кебек. Ләкин, ни сәбәптәндер, жиңүенә тулысынча ышанып житә алмый иде.

Яңа гына спортчылар, судьялар, тамашачылар тавышыннан базар-вокзал

кебек шаулап, кайнап торган спорт сарае бушап, тынып калган. Иптэшлэре: «Син барыбер бүген безнең белән кайтмыйсың инде», – дип аерылып киттелэр. Менэ алар икэу генэ көзгә бакча буйлап сүзсез генэ атладылар да атладылар. Резидэ аның сул ягын култыклап алып, элеге кискен, канкойгыч тамашадан айнып бетэ алмыйча тэпилэсэ, Хэниф берэр кафега кереп, чэй эчсэк ярар иде дип уйланып барды. Дусларына рэхмэт: «Сиңа кызың белән йөрөргэ туры килэчэк» – дип, кесэлэрэндэ булган тиеннэрен кеше күрмэгэндэ генэ жыеп, аның кесэсенэ шудырдылар. Хэниф студент хэрчелегеннэн нык гарьлэнэ иде. Алып кереп тундырма, пирожный белән дә сыйлый алмагач, нэрсэ бирэ инде ул сиңа аяусыз бокс?! Анысы шулай да, лэкин Казан урамнарының караңгы почмакларында курыкмыйча йөрөргэ шушы спорт мөмкинлек тудыра түгелме соң ана?!

– Бу атнада кайтасыңмы соң авылга? Минэ абый Тэмте пристаненда каршы алачак. Соңыннан сине дә Балчыклыга озатып куяр, – дип, Резидэ аны уйларынан аерды.

– Алма бакчагызда икэу генэ серләшеп йөрөргэ риза булсаң, бэлкем, кайтырмын да. Рэхмэт сиңа, анда жэннэттэге хур кызы белән йөргэндэй тоям үземне, – дип шаяртып куйды ул.

– Ул хур кызы кемдер инде, белмим, белмим?! Икенче көнне кичен Каюм абый белән бергэ килегез!

– Килүен килербез дә без! Тик авыл егетлэренен күзенэ ничек карарга менэ?

– Абый бэйлэнчек Жэмилне күреп кисэтеп куйган. «Эгэр дә тагын сеңелгэ берэр начар сүз эйтэсең икэн, телеңне өзэм, үзеңэ тиңне тап, ир бул!» – дигэн.

– Мин бит Жэмилдэн дә, башкаларынан да курыкмыйм. Кире кагылган мэхэббэт, белэсеңме, адэм баласының күнелен ничек рэнжетэ?! Ул бит сине чын йөрэктэн сөйгэндер, өйлэнешеп, матур-матур балалар алып кайтып яшэрбез дип хыяллангандыр. Э монда Балчыклы дигэн саладан бер зимагур килеп чыга да бөтен килэчэген жимереп ташлый.

– Ул Балчыклы дигэн авылның зимагурына Тукайның жилбэзэк туташы гашыйк булмаса да, Жэмил белән безнең юллар барыбер мэнге кисешми иде.

– Димэк, сез миңа гашыйк икэнсез, чибэр туташ?

– Гашыйк дип инде, ошыйсың! Элегэ шунысы да житеп торыр, йэ масаеп китэрсең.

– Ошыйм гынамыни? Э мин жүлэр, яратадыр дип йөрим, беркатлы студент кисэге! – дип, үзенең сүзлэре былбыл кошка ничек тээсир итте икэн дигэн сынаулы караш ташлады. Резидэ, аның алдына чыгып, кочагына сеңде. Аларның карашлары оялып түбэн караса да, иреннэре бергэ кушылды. Хэнифнең рингта ярылган ирене генэ эрни иде. Андый авыртулар егет өчен чүп кенэ, иң мөһиме, күңеле жэрэхэтлэнмэсен!

Пэнжешэмбе көнне Хэнифнең ярышта жиңгэнлеген курсташлары гына түгел, бөтен театр училищесы белэ иде. Нэрвакыт дуслары белән мактаньрга, горураньрга яратучы, зур зэнгэр күзле, озын, олпат буйлы комсомол секретаре Шамил Миңнуллинның киң радиуслы авыз радиосы бөтен уку йортын шаулаткан! Хэтта физкультура укытучысы Филия Усмановнага хэтле кереп, барысы алдында да шэкертне котлап,

иптэшләрә алдында кызартып, уңайсызланып калган яшь спортчыны уку йортының данын яклап төрлө чараларда катнашыр әле дигән өмет белдерде. Һәрвакыттагыча тынгысыз комсомол секретаре:

– Ул әле чаңгыда яхшы чаба, мылтыктан да снайперлар кебек ата, гранатаны да 60 метрдан ары ыргыта, мәктәптә укыганда ук ГТОның алтын медаленә лаек булган иде, – дип тезеп китте.

– Менә, алайса, бик шәп, кышкы уен төрләрә буенча команда төзибезд, училище данын яклап көрәшчәксез.

Шамил кабат:

– Ул әле 25-30 тапкыр турникта күтәрелә, 500 мәртәбә жирдән отжиматься иткәне бар, – дип тә өстәп куйды.

– Шамил, син соң үзең бу гәүдәң белән ничә тапкыр турникта күтәреләсен? – дип сорады остазы, сынаулы караш ташлап.

Комсомол секретаре «белмим» дигәндәй жылкәләрән сикертеп куйды да:

– 14 мәртәбә турникта, иллә мәртәбә идәндә күтәрелә алам! – дип, канәгатьсез генә ботка пешерде.

– Бик шәп, Шамил, ул норматив инде. Димәк, ярышларда катнашырга команданың ике кешесе бар!

– Ул чаңгыда да миннән тизрәк чаба, гранатаны да әйбәт ыргыта. Мылтыктан да ким атмый, – дип, Хәниф курсташының бәясен күтәрде.

– Алайса, егетләр, миңа спорт командасының капитаны кирәк!

– Хәнифтән дә яхшырак эзерлекле кеше юк инде училищедә, Филия Усмановна! – дип, Шамил шундук курсташын тәкъдим итте.

– Бик дәрәс, Шамил! Хәзер директорга кереп, приказ чыгартам, – дип, житез хәрәкәтле, чибәрлеге ташып торган физкультура укытучысы тиз генә чыгып та китте. Иптэшләрә килеп, спортчы егетнең кулын кыстылар. Курсташы, түгәрәк битле, чем кара чәчле, шомырт кара күзле, базык гәүдәле Кукмара кызы Миләүшә Хажиева, аңа кызганып карап торгач:

– Бик авыртмыймы соң? – дип, күгәрәп чыккан урыннарын сыйпап куйды. Шулар арада керәшен кызы Груша Васильева исә грим алып килеп:

– Хәзер матурлуйбыз без сине, йәле, чибәркәем! – дип, тән төсендәге крем белән сөрткәли дә башлады. Үзе: – Тәк, менә бу жиренә дә сөртәбез, күз төбөнә дә, борын кырыйларына да, ничек, бик авыртмыймы? – дип сөйләнә-сөйләнә, бизи дә башлады. – Миләүшә, йә ничек, бик беленмиме?! Йәле, Хәниф, үзең дә көзгегә күз сал әле!

Спортчы егет стенага якын килде. Каралып торган эзләр юкка чыккан иде. Сүзсез генә читтән күзәтеп торган Гөлнәзирә дә күз салып:

– Кем шулай грим сала инде? Йәле, Груша, пудраңны да бир әле, ялтырап тора бит югыйсә крем! – дип, егетнең битен акшарлап чыкты. – Күпме әйтә киләм сезгә, минем эти әйтмешли, ашаган атта гына өмет бар! Менә хәзер йөр инде синяклар белән. Кызлар куркып качачак үзеңнән! – дип, барыбер тәнкыйтьләргә тема тапты.

***

Жомга көнне төштән соң бергә авылга кайтасы булгач, Резидә эшеннән сорап китеп, аны театр училищесына килеп көтеп торырга сөйләштеләр. Хәниф кызны репетиция ясап маташкан жирдә утырып торырың дип,

бишенче аудиториягә алып кергәч, курсташ кызлары өчен көтелмәгәнрәк хәл булып алды. Башта гажәпләнеп, чыш-пыш килеп, гайбәтләшеп куйдылар. Ниндидер чит-ят чибәркәйнең килеп керүен өнәмәделәр. Гөлнәзирәнең дә чырае жиңгерелгән иде. Ул Хәниф белән Резидәнең колагына ишетелерлек итеп: «Тапкан икән! Үзебезнең курсташлар арасында беткәндер инде аңа кыз!» – дип ямьсезләнде. Хәнифкә сөйгән кызы алдында шуның хәтле унайсыз иде:

– Игътибар итмә! – дип кенә әйтә алды ул.

– Әллә мин урамда гына көтеп торыймы? – дип пышылдады мондый каршы алудан үпкәләгән кыз.

– Игътибар итмә үзенә! Үзе чибәр, бик талантлы ул, ләкин теле генә кычыткан кебек чага! – дип тынычландырды егет.

Шул көннән башлап чибәр, горур, тәкәббер Гөлнәзирә сабакташ иптәшен кимсетеп «Хәчтерүш» дип үчекләми башлады. Чөнки чибәр, сылу хатын-кызлар аннан башка да житәрлек икән бу дөньяда. Ул эзме-күпме шуңа төшенде кебек.

***

Күк жисемнәре арасында жиргә иң якыны ай булса да, безнең планетадан аның бер генә ягы күренә икән. Өнә шул билгесезлек артында ниләр бардыр, галимнәр көн-төн шул тирәдә баш ваталар! Ә ерак планеталарда, иксем-чиксем галәмдә ниләр булмас! Кешелек ракеталарга утырып айга очса да, бөөк илаһи көч үзенә серләрен, гомумән, бик эзләп кенә ача. Ул чиксезлек, билгесезлек томаны артында нәрсәләр ятадыр? Серләр артында серләр! Адәм баласының да күңеле, эчке дөньясы кечкенә генә космос кебек тоела Хәнифкә! Инде әллә ничә еллар бергә укыган, аралашып яшәгән дустишләренең дә үзләренә күрә серләре диңгез кебек! Хужасы аны вакыты житмичә мәңге ачмаячак, кайберләрен хәтта беркайчан да беркемгә дә сөйләмәячәк! Чөнки ул мәгълүматлар аңа зыян гына китерер дип уйлый ул! Юкка гына халык «кеше күңеле кара урман кебек ул, керсәң, адашасың!» димәгән. Өнә бит Ильясны гына күр, эченнән генә үч тотып йөри, сәбәбен дә турыдан-туры әйтми. Шулай ук чибәркәй Гөлнәзирәне генә алыык. Курсташ егетләренә гел төрттерә, төрлечә сыный, ә уенда ни барын чынлыкта беркайчан да әйтеп бетерми. Бәлкем ул шулай сынап, ир-егет арасыннан үзенә тиңне, аның көйсезлекләренә түзә, аның таләпләрен үти алырдаен эзлидер. Аптыраган инде аңа карап сабакташлары... һәрберсе үзенә бер төрле, һәрберсе серле планета. Чөнки алар эчке дөньяларын тулысынча беркайчан да беркемгә дә ачып бетермәячәкләр. Күңел галәмнәренең безгә күренми торган төбәгендә серләре бикләнеп калачак, кайберләре мәңгегә. Әлбәттә, аның эз-мәз өлеше гомер дәвамында ачыла барачак. Ләкин тулысынча түгел. Без шуның белән кызыклы да, сәер дә. Шул сәбәпле, бер-беребезгә тартылабыз да кебек! Хатын-кызлар мәсәләсенә килгәндә дә, безнең каршыбызда чуар киенергә, бизәнергә, кыланчыкланып сөйләшергә яраткан тере курчакларны гына күрәбез! Чынлыкта исә һәркайсының күңеле аерым, без аңлап бетерә алмый торган буталчыклы дөнья ул! Хаос! Хәнифнең үги әтисе Фирдүс әйтмешли, «хатын-кыз карбыз түгел, ниндилеген эчен ярып карап булмый!»

Бик сәер шул! Әле менә күптән түгел генә аның элеккеге сабакташлары Раушания белән Дилүс мәктәпнең жиденче сыйныфыннан ук бер-берсенә үлеп гашыйк булып, яратышып йөрделәр. Укырга килгәндә дә, кайтканда да, паркта да гел бергә атладылар. Дилүс озын буйлы, зәңгәр күзле, кара бөдрә чәчле бик чибәр егет заты булса, Раушания исә кыска буйлы, чем кара чәчле, вақытыннан алда өлкәннәр житдилеге кергән, шул ук вақытта шаярырга да яраткан бер чибәркәй иде. Алай «ах» итәрлек матурлығы да юк кебек үзенә. Дилүскә күпчелек кыз һушлары китеп жылы караш ташласа да, аның өчен дөньяда иң чибәр, иң күркәм, иң татлы, иң затлы кыз бары тик Раушаниясе генә иде! Мәктәптә аларны Ромео белән Джульетта дип, сокланып, кайберләре көнләшәп, үчкеләп йөртәләр иде. Унынчыда укыганда, безнең чибәркәбезнең түшләре тагын да калкып, ирләр кызыга торган төшләре тулып, йомрыланып, сыйфатланып китте. Рус теле укытучысы Илмира Шәйдулловна әйтмешли, «өлгереп житкән» иде. Кайберәүләр: «Күз явын алырлык чибәрлеге булмаган Раушаниядә нәрсә тапты икән инде ул?» – дип гажәпләнсә, икенче берәүләре җавап итеп, «күзгә төшсә бакага – күл буеннан кайтмасың!» дип чагыштырып, тәмсезләнешеп көнләшә дә тордылар. Урта мәктәпне бетергән Дилүснә көз көне Совет Армиясенә алганда, бөтен Саз бистәсе егет-кызлары, элеккеге классташларына хәтле озатырга килде. Офицер-сержантлар чибәр, озын буйлы Ромеоны, сөйгәннәннән көчкә аерып алып, поездга утырттылар.

– Көт, Раушаниям, ике ел үтә дә китә ул, бәгърем, – дип, яшь тулы күзләре белән тутырып карады егет.

– Көтәрмен, Дилүсем, – дип, кызы да күз яшьләрен сөрткәләде. «Ике ел үтә дә китә ул!» – дип, ахирәтләре юатырга уратып алды. Поезд, әкрән генә кузгалып китеп, вокзал тирәсе базар кебек кайный, шаулый, йөгәрешә башлады. Ике ай да үтмәгәндер, Раушания үзеннән унсигез яшыкә өлкәнрәк ир затына кияүгә чыккан дигән хәбәр бомба кебек шартлады. «Ничек? Дөрөс хәлме соң бу?! Шулай булса, Дилүс ничек күтәрер? Ике ай да түзә алмаган пумала баш! Терәлгән булган, ахры, егете армиягә киткән генә көтеп яткан, себерке!» – диючеләр күп булды. Хәниф шул турыда уйлап куя да, үзен өстенә кайнар су сибелгәндәй тоя. «Дилүс ничек исән калыр икән? Ул бит кызы өчен утка ташланырга да, суга сикерергә дә, жанын фида кылырга да эзер иде!» – дип борчыла. Менә хатын-кызны аңлап кара инде син шуннан соң! Ромео исән калса да, гомерлек ачы хәсрәт йөрәген мәңге телгәләп торачак кайгы бит бу! Менә аңлап кара син шуннан соң хатын-кызны! Чәчбикәләр күңеле мәңге ерып чыгып булмаслык томан кебек икән ул... Менә кайда ул айның арткы ягы!

Хәзер табын-мәҗлесләрдә таныш-белешләре, элеккеге классташлары җыела калса, Шәүкәт Галиевның «Раушаниям, бәгърем» җыры башкарылмыйча калмый. Ул фажигале мөхәббәткә мөдхия булып яңгырый башлады.

Хат-хәбәрәң юк бу араларда,
Сәлам әйтми искән жилләрдә,
Раушаниям, бәгърем,
Сәлам әйтми искән жилләрдә.

Ансыз кыен ерак жирләрде.
Ансыз кыен ерак жирләрде!

Ул жырни барысы да аеруча күнелләре белән тоеп, йөрәкләре аша үткәреп башкаралар. Кайберәүләре теге вәгъдәсез кызыйга протест итеп тә янгырата... Менә шундый икән кайбер хатын-кызлар. Димәк, ул Дилүсне яратмаган, мода өчен генә, кешеләр күзенә «менә мине нинди чибәр егетләр ярата» дип масаеп йөрер өчен генә, Ален Делон кебек асыл егетне уйнатып, култыклап, үзенә реклама ясап кына йөргән. Жиденче класстан агылый белән тагылый кебек серләшеп, төрле планнар корып яшә дә менә аңлап кара син шуннан соң иннекле иреннәрне.

Хәнифнең исенә нишләп төшкәндер инде бу бәхетсез мэхәббәт, үзе дә аңламый. Аларның бит хисләре Резидә белән уртак, әгәр дә Хәнифкә ул битараф булса, иптәш кызы Надия алдында да уңайсыз хәлгә калып, аның белән аралашып китмәс иде. Юк, юк, алар арасына энә дә керергә тиеш түгел. Икесе генә кабызган сөю учакалары мәңге дөрләп торырга тиеш.

***

Серләр дигәннән, егерме сыйныфташының күнел түрләрендә ниләр генә юктыр. Хәниф кайчагында дәрестә утырганда, курсташларын күзәтергә, аларның холыкларын ачарга тырыша. Менә бу Әлфия гел аның белән низагга керә, бөтенләй санламый. Нишләп масая, нишләп тәкәбберләнә? Төрлечә аяк чалырга гына тора. Дәрәс булса, курстагы бөтен хәл-әхвәлләрне училище директоры Шапирога житкереп торучы да шул диләр. Беркөнне Барда егете Фрид белән әйткәләштеләр дә, ярысып киткән таза гәүдәле туташ курсташының битенә менеп төшмәкче иде, физик яктан көчле, гайрәтле, иреккә көрәш белән ныклап шөгыйльләнгән үсмер аның кулын тотып алды. Никадәр генә чәбәләнсә дә аның корыч кебек кулыннан ычкына алмады. Арага староста Даниял Вахитов килеп кысылды.

– Жибәр, Фрид, хатын-кыз бит ул, – дип таләп итте.

– Соң, анасының якасы, биткә сугарга маташа бит, кый, аңа да яматып торсам, кый, кем булам соң мин? – дип, ачу белән жавап кайтарды егет, кый дигән жирле Барда сүзен өстәп.

– Соң анасы тәрбияләмәгәнне бүген килеп син генә рәткә китерә алмыйсың инде аны! – диде эшне зурга жибәрергә теләмәгән староста. Фрид явызланган чәчбикәннең кулын жибәрде.

– Сезне аналарыгыз бик яхшы тәрбияләгән инде, алайса! – дип, зәңгәр күзләреннән усал очкыннар чәчеп, аудиториядән атылып чыгып китте таза Әлфия.

– Кызлар, рәтләп сөйләшегез әле шуның белән, чебен тимәс чер итә дә бертуктаусыз директорга чаба бит ул. Ә тавышны гел үзе чыгара. Ирләргә йодрык белән ташланмыйлар бит инде. Ир хакы – Тәңре хакы!

Кызлар Даниялның сүзен хуплап:

– Әйе шул, сөйләшергә кирәк аның белән. Энә бүтән курслар ничек тату яшиләр! Үрнәк алырга кирәк! – диештеләр. Даниял гына:

– Аларда да бар житкереп торучы адәмнәр, ләкин безнең курс бердәм

булырга тиеш. Эгәр дә ир-атлар арасында элэкче булса, үзөбөз сөйлөшөргөз, менә сез, чибәрләрәм, Әлфия туташны урынына утыртыгыз инде, яме! Менә булырсыз кеше!

– Чыннан да, шулай шул, кызлар! Эйдөгөз, бүгөн ипләп кенә аңлатык эле, югыйсә курсның атын гел читкә чыгарып ята, – дип, иптәшләр арасында абруе зур булган Гөлнәзирә ризалыгын бирде. Ул да түгел, ишектән сәркатип Надяның табак бите пәйда булды.

– Даниял, директорга! – дип авызын ерды да кире борылып чыгып китте.

– Ну, анасының башмагы, керә дә элэкли, керә дә элэкли! Гарык инде мин мондый разборкалардан! Карагыз аны, эгәр дә Фридка наезд була икән, бердәм якыйсыз! – дип, эре адымнар белән атлап чыгып китте староста.

Армияләрдә хезмәт итеп кайтып, заводта да эшләп алырга өлгөргән Даниял өлкәннәр кебек фикер йөртә иде. Кыяфәте дә Будённый дивизиясендәге командирныкы кебек. Гимнастёрка белән папаха кидереп куйсаң, койган да каплаган кызылармеец инде. Ә Будённыйга охшатып үстөрелгән мыегы гына ни тора?! Ул аның очларын сыйпап, бөтергәләп кенә тота! Кемгә дә булса нәфрәтләнсә, ачуы чыкса да, кулы мул булып төртеп торган үсентегә үрелә. Берәр хәлне чишәргә туры килгәндә дә, фикер йөрткәндә, ярый эле, саргылт мыегы бар! Өстәвенә, холкы да чын ирләрнеке кебек, курсташларын яклап шундук амбразурага ташлана. Бу юлы да директордан чыгуга:

– Жәмәгать! Життеме кабинетка элэк ташу?! Әлфия, син туктыйсыңмы-юкмы, конца да концов! Бүгөннән башлап туктат син бу профессияңне! Утыз жиденче еллар чорында шулай өрсәң, күпме кешенәң башына житә идең! – дип, «нотация» укып алды. Аңа кызлар кушылды.

– Әлфия, син бит, дустым, шушы чабуларың белән курсыбызның бәясен төшөрсәң, житте, бүгөннән башлап бердәм булып яшик эле, – диде чибәр Гөлнәзирә.

– Чапмасың бар, аулак почмакта туры килдеме, шундук йомшак жирләрне кабалый, кулы сузылып кына тора! Әллә мине урам хатыннары дип белдеңме, хайван, – дип, зәңгәр күзләреннән очкыннар чәчеп, юантык Әлфия үзен яклап кабат дулап жиберде.

– Әй, харап булгансың икән бер тотып караганның. Кабат кулын сузса, күзләреннән утлар чәчелерлек итеп чалтыратып жибер. Шапирога шулай чапсаң, Фридни уку йортыңнан кудыртасың син! – дип, Гөлнәзирә нотык укуын дәвам итте.

– Хатын-кызның чәче озын, акылы кыска аның! Кабалаганнар, имеш, ә менә кызыкмасалар, нишләр идең? Ә?! Димәк, ирләрнең күзә төшәрлек урыннарың бар! Фрид, димәк, битараф түгел сиңа! – дип, староста шаяртып жиберде. Ләкин Әлфиянең ачуы суынып бетмәгән иде эле.

– Менә тоткаламый гына торсын, яме! Дөнъяда ир заты калмаса да, мин ул Барда азгынына борылып та карамаячакмын, – дип, Даниялның сүзләреннән канәгать калса да, нык үпкәләгән чырай ясады.

– Фрид, хәзер үк гафу үтен. Икенче юлы мин дә алып калалмаячакмын сине! – дип әмер бирде староста.

– Мин шулай, кеше көлдөрерлек, кый, нәрсә эшләгән соң эле, кый? – дип, гомерендә дә тискәре якларын танырга яратмаган дорфа Барда егете

кәжәләнгәндәй итте. Аның янәшәсендә утырган керәшен егете Сергей Пашин:

– Гафу үтен инде, анаңны сатыйм, эше бетә! Көн саен икәү тавыш чыгарасыз бит, – дип пышылдады. Тегесе, Сергейны беренче тапкыр күргәндәй, бөтен битен сакал-жон баскан иптәшенең чыраена гажәпләнәп карады. Аннан башкаларга күз атып алды. Бөтенесе аңа таба төбәлөп, чишелешне көтеп торалар иде.

– Гафу ит, Әлфия, бәгърем, сиңа булган көчлө мөхәббәтем, шул хәрәкәтләргә этәрә, кичер мине, – дип, кызның алдына килеп тезләнәп, артистланып баш иде.

– Барда районында калган сиңең бәгърең, «кый» тәре, тагын бер килеп кабалап кына кара! – дип, инде йомшаграк тавыш белән әйтәп куйды. Бу конфликтның тәмам булуына беренче адым иде. Гөлнәзирә шундук:

– Әйдәгез әле, жәмәгать, нинди матур, кояшлы көз көне, бакчага чыгып һава сулык әле, бу тынчу аудиториядә кычкырышып утырганчы! Француз теле булмый диделәр бит, – дип оран салды.

Француз теле

Француз теле дигәннән, аның укытучысы бик яхшы, барысын да тигез күрә белүче яһүдә иде. Хәнифнең бу фәннән әллә ни уңышлары булмаса да, кайбер сүзләргә ул да белә: бонжур, мадам! Аруара! һәм башкалар. Ә менә алар сыйныфындагы иң яшь иптәш, ул – Шәледән, сигезне генә бетереп, театр училищесына килеп кергән Равил Гайнетдинов дигән өлгер үсмернең чит телләргә бик тиз отып ала торган таланты барлыгы беленде. Укытучылары белән аз-маз гына әңгәмәләр төзи ала башлады. Староста Даниял: «Яшьләрнең хәтерә әйбәт шул аның!» – дип бәя биреп куйды. Башкалар Шәле үсмеренә гажәпләнәп тә, көнләшәп тә утыралар иде. Сергей Пашин да: «Әле шәһәргә алды кереп, арты кереп житмәгән башы белән, франсуаны ничек мэтәштерә!» – дип шаяртып куйды.

Шундый көннәрнең берсендә комсомол секретаре Шамил Хәнифне читкә чакырып алды да житди генә карап:

– Слушай, босс, Равил Гайнетдин качып, шыпырт кына догалар укып ята икән! Өстәвенә, теге Зөһрә дә шул юлдан бара, ди. Бәлкем, комсомол жыелышы ясап, кисәтергәдер! – диде.

– Ә сиңа нинди зыяннары тиде соң аларның?

– Белсәләр, миңа рәхмәт әйтмәсләр, ник вакытында берәр чара күрмәден диярләр. Мин бит комсомол секретаре.

– Авызыңны да ачасы булма! Укысыннар! Аларга шулай уңай икән! Аңладыңмы?

– Понял, босс! – диде курсташы, аңа ярага тырышып.

– Босс дип эндәшүенне туктат әле, кеше янында уңайсыз! Нинди босс булйым мин сиңа?!

– Соң, бөтен театр училищесына берәү генә бит син! Ни әйтсәң дә, тыңлылар, куркалар хәтта! Шуңа күрә берәр кушамат та кирәк булып, – дип уйлаган идем.

– Бар бит инде ул!

- Ничек?
- Мәктәптә Садри дип йөрттегезме, шул житә, – диде Хәниф дустына.
- Яхшы алайса, боссе!
- Шамил, ёлки-палки, әле генә сөйләштек бит!
- Аңладым, алайса, элеккечә, Садри кала, – дип, Шамил житди чырай ясап сүзен бетерде.

Хәниф иптәшләре Равил белән Зөһрәнең шыпырт кына намаз укыганнарын, дингә тартылганлыкларын ишетеп белә иде. Ләкин ул бу хәлне «шулай тиештер» дигәндәй генә кабул итте. Дөрөсрәге, әллә ни игътибар да бирмәде. Күз алдына сабый чагы исенә төшөп, аның үткән дөнъясы бөөк ислам дине аша да чагыла иде. Аның хәтеренә бигрәк тә бәләкәй чагындагы ураза-рамазан айлары нык сеңеп калган. «Бабай, мине дә сәхәргә уят, минем дә ураза тотасы килә!» – дип ялварулары, иртүк торып, өлкәннәргә ияреп, жәймә өстендә намаз укып маташулары гел хәтерендә. Соңыннан авыз ачып, Ходай Тәгаләнең ниғъмәтләре белән тамак ялгауларын аның мәңге онытасы юк. Намазлы-догалы изге айларда бөтен дөнъясы нурга күмелеп балкый кебек иде аңа. Андый татлы ризыкларны, аларның чын тәмен шунда гына бик яратып ашаганнары гел исендә. Нур тулы өйләрендә, пөхтә итеп тигезләнгән сакалын селкетә-селкетә догалар укып утырган Зәйнәт бабасы күз алдына килә. Соңрак әлеге иман сабаклары аны күп бәләләрдән алып калуын тоеп яшәде ул. Аңа бит Фәгыйлә тәтәсе дә, бабасы да һәрдаим: «Улым, кайда гына булсаң да, «бисмиллаң»ны әйт! Кешеләр белән, кем икәнлегенә белмәсәләр дә, исәнләш. Мохтажларга ярдәм кулы суз!» – дип тәрбияләп үстерделәр, һәм алар биргән дәрәсләргә һәрдаим үтәргә тырыша! Васыять, мирас итеп алып бара. Шушы кечкенә генә сабый чагында тупланган иманы аны хәзер яшәтә, начар юлга кереп китүдән дә саклый кебек.

Казанга килеп, яңа мәктәптә укый башлаганда, начар юлга кереп китәргә мөмкинлеге күп иде! Әле дә хәтерендә, әнисенә хезмәттәше Гөлфия апасының улы Илназ аның белән бер яшьтә булып чыкты. Кунакка йөрешә, аралаша торгач, бергә йөри башладылар. Көннәргә берендә яңа иптәше аңа: «Әйдә, колхоз базарына барып кайтабыз!» – дигәч, ниңә дә икәннән белмичә, булышырга кирәктер инде дип, аңа ияреп китте. Тик иптәше тезелеп киткән сату өстәлләре арасына кысылып кереп, ыгы-зыгыдан файдаланып, кипкән жимешләр урлый башлады. Хәниф ни эшләргә белмичә аптырап калды. Ташлап китсә дә, яхшы түгел, болай эшләргә ярамаганлыгын да төшенде ул! Инде агач савытлар сата торган жирдән ике агач кашык шуганын сизеп алган сатучы абзый гауга куптарды. Ул арада Илназ дигән кесә карагынан жыллар искән иде. Абзый аны эзәрлекләп киткәч, Хәниф сак кына кайтыр юлга юнәлде. Ул бу хәлләргә шаклар каткан иде. Ничек инде, кешенекен сорамайча алырга, урларга була?!

Икенче көнне теге дегет кебек кара, шәмбәл балыгы кебек яссы битле бәндә тәнафестә классыннан чакырып чыгарып, бер агач кашыкны аңа сузды. Үзе авызын ерган, нидәндер бик канәгать. «Бу шимбәдә дәрестән соң тагын барабыз базарга, яме!» – ди. Хәниф кулындагы агач кашыкны аңа кире тоттырды да: «Бу юлы үзең генә бар инде, яме!» – дип, класска кереп китте. Соңрак Илназ аны иптәшләре белән дә өркәтеп карады, хәтта

килеп бэйлэнешеп тэ йөрделэр. Ул чагында инде Хэнифнең үз дуслары да житэрлек иде. Шундый көннэрнең берсендә Искэндэр Фәсәховның мәктәп ишегалдына чыгып басуы житте, адәм актыклары качып бетте. Көчлөлөрдән куркалар иде вак кесә караклары. Үсмер үз-үзенә: «Ничек кенә кыен булмасын, Искэндэргә иярәп, спорт залына йөрөргә!» – дип сүз бирде. Әле аны бабасының тәрбиясе, дини сабаклары бик еш бәла-казалардан саклап янәшә барачак. Чөнки аның эзме-күпме сабый чагында тупланган иманы бар иде. Ә монда Шамил эш күрсәтәм дип, шайтаннар коткысына иярә. «Укысыннар намаз, иманнары тагын да ныгыр!» Равил белән аларның аралары дусларча иде. Догалар укучы егет курсташлары белән чэйле-мэйле жирлэргә йөрмәде, тәмәке тарту, аракы эчү аның өчен гөнаһка санала иде. Ул беркайчан да беркемгә күтәрелеп бәрелмәде, сәбәп табып тавыш чыгарырга теләүчеләрдән аның йомшак кына «ярар инде» дип куюы «гафу ит мине, сиңең белән гаугага керәсем килми» дигән кебегрәк килеп чыга иде. Читкә качты ул гаугалардан. Ә бит театр училищесы студентларының хольклары ай-йай-йай! Амбицияләре, мин-минлекләре гаять тә югары. Кагылып кына кара шәхесенә, ялгыш берәр сүз ычкындырып кына кара. Шундук керпе кебек кабаралар, эттән алып эткә салалар. Ә бит алар беркайчан да беркемгә дә ачылып бетмиләр. Үзләренәң яшерен серләре дә, ахирәтләре белән уртақ серләре дә житэрлек. Икесе ике хольклы Кукмара кызы Миләүшә белән Түбән Камадан килгән керәшен кызы Грушаны нәрсә берләштерә торгандыр?! Дус булып, гел бергә йөриләр! Читкә посып бытылдылар, кеткелдәшәләр. Миләүшә сәхнә теленнән «бишле»гә генә укый, сөйләгәндә теле-телгә йокмый! Сүзләре дөрөс һәм бик аңлаешлы килеп чыга. Мөгаллимебез Асия апа белән дә, буш вакытлары чыктымы, бытылдап туймый алар. Ләкин бу ике чибәркәй дә Хэнифнеке түгел, чөнки алар аңа Резидә кебек кадерле дә, якын да түгелләр. Бары тик сыйныфташ дуслары гына. Ә менә бөтен курс егетләре гашыйк булып йөргән Фидания Хэниф өчен серле дә, кызыклы да. Чибәркәйнең кигән күлмәк-киемнәре генә дә, нәкъ аның фасонын күз алдына китереп тегелгән кебек, бик килешеп тора. Атна саен диярлек берәр күлмәк киеп килә дә кызларга реклама ясый. Үзе тегә икән ул аларны. Училищениң көяз кызлары, матур күлмәк, сарафан тектерер өчен чиратка бастылар оста куллы курсташларына. Чибәрләнгәннән чибәрләнә бара хәзер туташлар! Кем бәхетенә туганнардыр инде «тити» башлар?!

(Дәвами киләсе санда.)

Сөләйман

ХАЙХАКЛАР*

1

Бәхет ул...

Бәхетме? –
Аяк тавышларын узып,
эни безне каршыларга чыккан...

2

Бер жан эзлим...

Татар диеп дөшәм уңга-сулга,
Жан кисәге – очкан һәр аваз,
Әйтерсең лә жилгә каршы сибелә –
Кайда, кайда сүзгә кайтаваз?!

Дөнья бүген, татар, сине көтә!
Дөньяң тигезлеге – татарда...
...Ә бүгенгә – эзлим, чыра тотып,
Мин татар дип сыенырлык жан...
...Син татар дип сыйдырырлык жан...

3

Төрки-татар эзе...

Борынгыдан түгел эзләр,
Эзләр Жир үзәгеннән.
Жир тарихын язып булыр,
Төркиләр эзләреннән.

---

* Хайхак – лайфхак (автор атамасы).

4

Татар җаны...

Шигъри юл булып сызылган
Татарның яше-каны,
Энә очларында түгел,
Шигырь эчендә җаны.

Һәр аваздан саркыла моң,
Һәр авазы – бер гомер...
Халык үзе – шагыйрь дә ул,
Халык ул үзе – шигырь.

5

Яңгыр ява...

Яңгыр ява түбәгә «дебердәп»:
«дебер-дебер, дебер-дебер».
Яңгыр ява асфальтка шапылдап:
«шаполт-шыпылт, шаполт-шыпылт».
Яңгыр ява агачка шыбырдап:
«шыбыр-шыбыр, шыбыр-шыбыр».
Яңгыр ява туфракка тыпылдап:
«тыпыл-тыпыл, тыпыл-тыпыл».

Яңгырдан соң ага су:
«шу-шу-шу, шу-шу-шу...»

6

Яшәеш тәме

Коедан су алмый торсаң – саега бара кое,
Мүкләнә бара бурасы, саргая кое суы.
Хәтта күкләр түбәнә – очмый торсаң беравык,
Күк катламы иңгә төшә, тормаһан канат кагып.
Тонькланып кала дөнъя, жуела бизәкләре,
Нечкә кыллары өзәлеп тартылса үзәкләрең.
Яшәешнең тәме бетә, хис яшыкә әйләнмәсә,
Күңелләрең тибрәнүе бәгырьгә бәйләнмәсә.

7

Асылташ

Гомереңне вакыйгалар иләгеннән или-или,
Оныгыңа һәм тагын да алгы буын варисыңа
барлаганда тормышыңның
әнже-жәүһәр бөртекләрен,
Калсын иде шул иләктә күзгә күренеп
бер асылташ!
Әйтер идең: гомер иттем,
юкка гына көч түкмәдем,
Ташып аккан бозлар сыман
кайчакларда булайым – булсам!
Кыйбламы – хаклык, югалтмадым елга ярын,
Нәсел-ыру божрасына миннән мирас –
шул йөзек-каш...

8

Гәүдә-савыт ни өчен?

Бар төрле савытлар –
 Бал савыты – бал өчен,
 Май савыты – май өчен,
 Дүрт тоткалы, алпан-тилпән,
 Гәүдә-савыт ни өчен?

Тәңре салган жан өстенә –
 бер уч акыл,
 бер уч оят,
 хет бер тамчы ден өчен.
 Ә калганы – үз көчөң.

9

Минем күңел

Уйладым: күңел ул ни икән?
 Жан өчен калышмы күкләрдән?
 Анадан сөт белән керәме,
 Йә адәм үзенчә тегәме?

Уйладым: кемгәдер калыштыр,
 Күңеле жанына табуттыр,
 Кемгәдер канаттыр күңеле,
 Ә миңа күңел – жан күреге...

10

Гамәл тәртибе турында

Тамак ялгаганда – аш кирәк,
 Пәке кайрагада – таш кирәк...
 Бутаганда гамәл тәртибен,
 Авыртмыйча калган баш сирәк.

11

Шөкер ит...

Безнең шигырьләребез,
 Күңел шөгылләрәбез...
 Шигырьгә дә бар шөгыл:

Ачылу жиңел түгел.
 Эзләмә дан, жыйма сан,
 Шөкер ит, бер жан тапсаң...

12

Чагыштырам кое белән...

Кеше, сине чагыштырам кое белән,
 Сокландыра тирән кое суы белән,
 Чыкса-чыгар чылбыр чыңы буш коедан,
 Мәгънә булмас хәтта өстән су коюдан.
 Кешене дә кеше күрәм шуның белән –
 Аң-белеме шат йөзенә чыгу белән,
 Уй-фикере саф һәм чиста булу белән,
 Айкалмаса, кысыла-кысыла тешләрәнә,
 Буш коеда буш чиләктәй теле генә...

13

Татар теле турында уйланып...

...Татар телен күмер итсә күңел,
 Оныгымда булса телгә чик,

Татар диеп эндәшмәгез миңа,
 Ышанмагыз миңа мишәр дип!

Татар теле үги бала булып
Күкрәгендә үксеп ятканда,
Килешәме тылмач кирәкми дип,
Дөяләнәп йөрү татарга?!

Тылмач кирәк үз теленнән, татар,
Күңелендә «кырыл» тамгасы,
Татар телен ваклап-күпләп сата
Читләр түгел, татар баласы...

14

Ядәч!

Булган жаның салып түбәтәйгә
Тапсаң үзең эзләп әжәлең,
Татар, сине жәлләп, яшем чыкмас,
Татар теле булыр иң жәле!
Күмелсән дә – үзең, күмдерсән дә,
Тик үзеңдә моңа сәбәп бит.
Ә тел – изге,
Язмыш: «Бәхәс!» – дисә,
Татар теле әйтер: «Ядәч!» – дип.

15

Әле соң түгел...

«Күңелең ваклыгын сылтама заманга...»

Р. Фәйзуллин

Килде заман, сизәсеңме, татар, телләр
чират тора бүген сират күперендә,
Яңа гасыр алыплары – компьютерлар –
Телләр сайлый тәңгәл итеп шәкеленә.
Өйрәтмәсән шул затларны үз телеңә,
Килчәгең ачык, татар: юк – бүгеннән!
Юл бирелсә, димәк, бүген мәнлелеккә –
Санак¹ илтер Татар телен – мәңгелеккә.

16

Шигырьләрем

Сусаганда жир өстендә
чык суыдай йотым сүзгә,
Кая барыйм? Сезгә чумам,
төпсез кое – шигырьләрем!
Тын кысылса жир өстендә,
өзгәләнсәм һава эзләп,
Кая барыйм? Сезгә очам,
чиксез күгем, шигырьләрем!
Аяк чалу – батыл гамәл,
әмма аның булмас чиге,
Аяк чалып, егылганда, сезгә авам, шигырьләрем!
Гавам сырхау, иман сырхау, тәүбә, тәүбә, йокса чире –
Кая барыйм – сезгә киләм, сездә дәва, шигырьләрем!

Сихәтле агу да – сез,
Әжәлдән дару да – сез!

¹ Санак – компьютер (автор атамасы).

17

Күңелем халәте

Күңелем – давыл биштәре,
 Чишмәгез, кагылмагыз!
 Йөрәгем – давыл арбасы,
 Ялгышып тагылмагыз!

Жан-давылдан бу өермә, –
 Таш күңелләр өнәрлек,
 Жиде күккә, бишек итеп,
 Жирнең үзен эләрлек...

18

Бер халәт...

Йолдызлы күк
 илэк сыман
 карлар или салмак кына,
 Их, үзеңне ак кар итеп хис итәсе!
 Карлар булып коеладыр зәңгәр күктән
 Ай кызының тәңкә-тәңкә хәситәсе.
 Кышның әле көмеш туге – күктә, жирдә,
 Ылысларның түбәтәйле, хозур чагы.
 Ә каләбнең үз фасылы,
 Кальбем сизә, озакламый
 Бәллүрләнеп килгән кар өстендә
 Умырзая калкачагын.

19

Бер үк кеше...

Бер үк кеше – күлэгәсе төрле...
 Адәм – алыпсыман.
 Гәүдә капмый ярты күкне,
 Күлэгәсе күренми дә –
 ...Кояш баш очында.
 Үзе юк та гүя –
 күлэгәсе капмый жирне
 ...Кояш баешында.

20

Тәрәзә

Бу тәрәзә күпне күрде,
 бу тәрәздән күпне күрдек,
 бу тәрәздән күп күрендек.
 Бу тәрәздән
 кара – кара,
 ак – ак,
 караңгысы – караңгырак,
 яктысы – яктырак.

Берәү капкачларын япты:
 кара – кара,
 агы да кара,
 караңгысы – караңгы,
 яктысы да караңгы...
 Бер таш тиде –
 чәлпәрәмә килде.
 ....нәкъ минем
 күңелем инде.

Нәбирә
Гыйматдинова

«ИЗГЕ» ЯЛГАН

ПОВЕСТЬ

1

Жир астыннан калкамы соң бу халык? Ташкын, исәпсез-хисапсыз ташкын! Менә шаулаша-гөрләшә туристлар төркеме узды. Чит ил кунаклары, ирләре фырт киенгән: кыска балаклы ыштан, эре чәчәкле жиңсез күлмәк. Алар эзеннән үк оланшак йөгәреште. Бала арбасы тарткан хатыннар, култыклашкан парлар, таякка таянган карт-коры, йөзе белән телефонга «кадалып» атлаган яшь жилкенчәк, кибет ишеге төбөндәге кара тартмалардан таралган даң-доң музыка, апрель кояшыннан канатлары изрәп әлсерәсә дә, аяк астында буталган әрсез күгәрченнәр. Шәһәр үзәгендә көн дә кабатланган тынгысыз тормыш! Монда башың мичтәге чуен кебек кыза да берни уйлатмый, чөнки ыгы-зыгы ми күзәнәкләренә тулып, бөтенесен кысыклап чыгара, ә аның беркемдә дә гаме юк.

Кызык, шушы мәлдә ул үзен бик борынгы зат итеп тойды. Куышта, имеш, тау куышында. Дөнья яралганга фәлән гасыр, имеш. Куышта четер-четер учак яна. Жилкәсенә хайван тиресе япкан ир ут өстендә салкыннан күшәккән бармакларын жылыта. Кыргызның исеме – Галишан, фамилиясе Фаязов! Аңа ни күктән яуган акча, ни зиннәтле коттедж, ни затлы машина, ни кешелекнең яман чире – дан-шөһрәт кирәкми, аның бөтен теләге – бүген ничек тә ауда жан асрарлык тәгам юнәтеп, тынычлап йоклау. Кичә ул тау кәжәсен сагалап тунды-өшеде. Кәжә житез, өч кенә сикерә дә югала... «Тамагың ач икән, синең хәсрәт!» – ди, күрәсен.

Эскәмия тактасы, шыгырдап, «кыргыз»ны уятты. Утыргыч очына зәңгәр яулыгын туздырып бәйләгән мөлаем гына карчык төртелгән иде. Урынны киң биләп, жәлеп утырырга кыенсынды, ахрысы. Авыл әбиләре шулай чит-ят кешедән тартына. Әдәплеләр! Карчык, иелеп, кульяулык белән

Нәбирә ГЫЙМАТДИНОВА (1956) – Татарстанның халык язучысы. «Мәхәббәттә гәһәң бар», «Икебезгә дә авыр», «Үзем генә беләм» һ.б. китаплар авторы. Казанда яши.

галушының битен сөртте. Эссе язда сарык йоныннан эрлэгән оекбаш кигән кортка аның мәрхүмә әнкәсен хәтерләтте. Күршесе, төенчеген чишеп, телефон алды. Айфон! Аның да иң соңгы төре! Иң кыйммәтлесе! Мондый кәттә уенчыкны бикле сумкада гына йөртәсе, э әбекәй аны чүпрәккә төргән!

Галишан күз кырые белән генә карчыкны күзәтте. Бая гына тирә-яктагыларга гамьсез иде үзе. Житез генә бармагын телефон тәрәзәсеннән шудыртып, саннарга баскалагач, карчык өф-өф итеп өрде дә:

– Әлү, саумы, улым? – диде. – Авылда элемтә начар. Тилифун тотмый, шуңар Казанга килдемие. Синнән хәбәр булмагач, эчем поша, улым.

Чыбыкның икенче очында ләм-мим, мөгаен, «улым» дигән бәндә тыңламыйча да сүндөргәндер.

– Йа Аллаһым, дөшмәде. – Карчык озак кына урам башындагы Ак Кирмәнгә карап торды.

– Ни атлы син, әбекәй? – Галишанга инде үзенә барлыгын белгертергә кирәк иде.

– Йа Аллаһым, кырымда татар кешесе бар икән лә. Карамалыдан, Сәгыйдәттәй идек без, канатым.

– Кемне эзлисез, Сәгыйдәттәй?

– Улымны, канатым. Чамасыз борчылам. Жугисә, эни, мин житешмәсәм, үзәң чылтырат дигәни. Бу шайтан тартмасы – аның бүлгә. Утыз ел фермада сыер саусам да, зиһенле мин, шөкер. Мәктәптәге укытучы Гөлине биш-алты көндә өйрәтә-өйрәтә төшендерде моның хикмәтенә. Былтыр калкулыкка менеп сөйләшерием, был аннан да тотмый. Авыл белән тилмерәбез, канатым.

– Казаннан сезнең Карамалыга утыз гына чакрым, нишләп улыгыз кайтып әйләнми?

– И-и, бушамый ла ул. Бә-әк зур эштә эшли. Әнә тегендә. – Сәгыйдәттәй Ак Кирмәнгә күрсәтте. – Туктале, син кем әле, канатым? Йөзәң үтә дә таныш.

– Язучы мин, әбекәй. Син дә таныш. Сезнең колхоз рәисе Хәбриев турында язган идем. Күптән, биш былтыр элек. Төшке ашка сиңа кердек без.

Карчык куенына кыскан төенчеген эскәмиягә ташлады.

– Абау ла, абау! Син идең шул, канатым. Хәбриев миннән бәләш пешертте, кара жимеш белән симез каз кыздыртты, чәйгә – гөбәдия, кетердәгән кош теле... Патша сые әзерләгәнием кунакларга. Түлке син, канатым, ризыкка кагылмадың, нүештәге чиләктән тустаган белән чишмә суы гына эчтең. Бә-әк, усал нәрсә яздың соңынтын журналыгызда. Ата карак дип. Бүреге янган сурәтен ясаттырып. Ярты авыл алдыраие «Кылыч»ны. Элгәре мондый алдавыч тилифуннар юк, халык егылып гәжиттер, китаптыр укырие. Сыер савучы гына димәсеннәр, мин дә китап кортыием. Наман шундый зәһәр нәстәкәйләр язасыңмы, канатым?

– Язмыйм, Сәгыйдәттәй. Бүген ил тулы угры. Аларны тәнкыйтьләп бастырып өчен йөзлэгән-меңлэгән басмаң да житми. Тиражы миллионнар белән исәпләнгән «Кылыч» та ябылды. Синдәге айфоннар алыштырды аны. Бигайбә, Сәгыйдәттәй, башыңны катырмыйм. Ак Кирмән якын гына, илтимме шунда үзеңне? Шәт, улыңны чакыртырсың?

Кортка, куркып, эскәмия читенә елышты.

– Әйем лә, канатым, кирәкмәс! Тәрәзәдән күрер дә: «Әни нишли монда?» – дип ачуланыр бала. Әнәтерәк, Казанга килүемне дә өнәмәде. Зур эштә бит, вакыты тыгыз. Хужасы да кырыстыр, тилифуннан сөйләштермидер.

Галишан кесәсеннән куен дәфтәре чыгарды:

– Болай итик, алайса. Минем Кирмәндә белешем хезмәт итә. Ул синен зур эштәге малаенны беләдер. Ничә яшьтә егет? Исеме ничек?

Айфонлы карчыкның битендә жыерчыклар «биеште».

– Ай Аллахның рәхмәте! Сораштыр белешеннән, берүк сораштыр, канатым. Салаватов Айтуган минеке. Чү әле, ничәнче дистәне ваклады балам? Эрвәлүтсия көннәрендә туды ич. – Әбекәй бармагын бөгә-бөгә санарга керешкәндә, Галишан алып-кушып өлгерде. Октябрь инкыйлабына йөздән артык! Гаҗәпләнмәде. Аның кебек үк Карамалы тумасының да, гасырлар чигереп, хыял илендә яшәргә хақы бар.

Һәр бармагын өчәр тапкыр бөкләгәч:

– Утыз өч, – диде әбиен. – Туксан бердә, дөнҗасы эт көненә калган көннәрдә тудырдым ул баланы. Олыгаеп кына, канатым. Мәскәүлеләр «Сысы-сыр» җимерелде, ура», – дип, әләм болгап мәйданнарда чапканда, мин малай имездем. Кузгалам, канатым. Казаныгызда үзегез кайнагыз. Улыма күптин-күп сәламнәр күндер, яме.

Айфон иясе, такмаклы-такмаклы, җиңел генә урыныннан купты:

Атлар килә адымлап,
Сагышларым юар булса –
Юар идем сабынлап.

– Адашырсың, вокзалга хәтле озатыйммы? – дигәч тә, кул гына селтәде:

– Сыер асраганда ял саен үзәк базарыгызда сөт-каймак саткан апагыз мин, күз йомып та йөрим ташкалагызда. Лутчы улымны тап, гозерем шул сиңа, канатым.

Кинәт кенә урамда хәрәкәт тынды. Тирә-юнь агарды, агарды... Күктән илаһи авазлар саркып төшеп, бәгырьне көйдерде.

– Кайда син, улы-ы-каем? Исәнме син?

Әнисе инәлә... Бу тавышны кабат-кабат ишетер өчен әллә ниләр бирер иде Галишан! «Исән, әни, исән...» Ул йодрыгы белән яшь элпәсе каплаган күзен угалады. Хәрәкәт туктамаган, урам әүвәлгечә гөҗли. Оят, валлаһи! Хисләнде. Кайтырга вакыт. Кая? Өнәме? Әллә тау куышынамы? Әсәренәң төп каһарманы үзе. Димәк, кыргый адәмнең тормышы белән яшәргә тырышу табигый. Тик хыял бәллүр савыт, чынбарлык аны чәлпәрәмә китерә. Галишан – заман капкынында чәбәләнгән әсир. Ычкындырмый заман. Ватык кисәкләрен киредән җыеп бербөтен иткәч кенә, хыял янә чәлпәрәмә килә. Менә, айфонлы карчык. Ничек бичара ананың гозеренә битараф каласың?! Аның улы шалтыратмый, аның кайгысы белән чагыштырганда, бәлки, синен әсәренәң чүп кенәдер. Әйе, таны, чүп кенә! Ну, малай актыгы, янаклыйсы иде сине! Телефоннан: «Мин исән, әни!» – дип, өч сүз әйтергә ярамагач, ник бышып ятасың шул «зур эшенә!» Хәсрәт капчыгы син!

Әй, кемне элөп алып, селкеп сала ул? Үзе дә кайчандыр әздән генә генә тәхет колына әйләнмәде. Кырык яшь! Учында кайнар күмер чөеп уйнарылык

дәртле чак. Китап киштәсендә калын-калын өч жыентык. Исеменә исе тарала башлап, укучының күнелен кытыклаган чак. Өстәлендә каләм карасына сусаган ак кәгазь... Чәчелеп китеп яз да яз гына! «Кылыч» журналына тозлап-борычлап, фельетоннар әтмәлләсә, гонорар шәп түләнә. Казна эшендә чиләнмәгән ирекле язучыга акчаның артыгы юк.

Көннәрдән беркөнне шушы ипле-жайлы дөнъяны таяк тыгып бутап ыргыттылар. Янәсе татар әдәбиятының киләчәге Галишан Фаязов кулында, янәсе бетә, имеш, әдәбият ул Язучылар берлеген житәкләмәсә, бетә. Язасы роман-бәяннарын читкә этәрәп, журнал белән хезмәттәшлек итүдән ваз кичәп, баш-аягы белән «татар әдәбияты»н «коткарырга» керешкәч кенә, «мактаулы» фирка житәкчесе аңа: «Раз, мәртәбәле оешма рәисе икән, эзерлән, син депутатлыкка кандидат», – диде. Гомум исемлек белән жырылап кына узасы бугай. Рәхәт. «Мине сайласагыз, юл салдыртам, күпер төзәттерәм яисә түбәсеннән су аккан мәктәбегезне төзекләндертәм», – дип, беркатлы халыкны ышандырып, буш вәгъдәләр чәчәп, һәм азактан берсен дә үтәмичә, их нигә алдадым дия-дия вәждән газабы кичермисең.

Намзәтләр белән фикер алышу театр бинасында үттә. Фойеда зур бәйрәм! Читтә оркестр уйный, энәдән-жәптән киенгән агай-әнә әрле-бирле йөрәнә. Шап-шоп жылкәгә сугып күрешүләр, көлү-шайрулар, кычкырып сөйләшүләр тыелган диярсен, халык үтә дә житди. Галишан Рәссамнар берлеге рәисе Зариф Байсаровны очратты. Дулкынланудан йөзә кызарган егет пышылдап кына:

– Батырмаслар микән? – диде. – Кемнәрдәр кемнәдер өнәмичә, үзенә кешесен тыгарга может диләр. Син төртмәле сорауларга жавап бирергә эзерме, дускай? Сөз, әдипләрнең теле телгә йокмый, эзер, конечно! Кул белән эшләгәч, безнең сөйләм осталыгы чамалы.

«Телгә оста»га трибунадан тәбрикләү сүзә әйтергә кушылган иде. Язучы бит! Жыелыш-фәләннәрне, бигрәк тә сәясәткә кагылышлы жыеннары жене сөймәгән Галишан сәхнәгә менәргә атлыгып торса икән!

Аның тамгалы урыны иң арткы рәтләрдә иде. Фирка башлыгы сәхнәдә күренү белән зал, аягүрә басып, гөрләтеп кул чапты. Кәчтүм чабуы урындык ярыгына элгәп, ул жәлт кенә «аякланмады». Бу беренчә «промах» булды. Икенчесен ул «промах»ка санамас иде. «Фиркадәшләремне ни рәвешләрәк сәламләрмен икән?» – дип, куен дәфтәренә берничә саллы-саллы һәм бик тә «акыллы» жәмләләр теркәгән иде, шуларга күз йөртим дип, кесәсенә тыгылса, кулына дүрткә бөкләнгән саргылт кәгазь эләкте. «Срочно» дип суккан исемсез телеграмма иде бу. Сәгать унбергә! Хәерсез, ничек онытты икән! Тормышындагы көтелмәгән (һәм һич тә теләмәгән!) үзгәрешләрдән зиһене чуалдымы? Ул елларда учка гына сыярлык чыбыксыз телефоннар төшкә дә керми иде. Якыннарыңа йә сәлам хаты юлла, йә телеграф пунктына чап! Алар авылы исә бөтенләй элементсез яши, почта бүлекчәсенә хәтле егерме чакрымдагы үзәктә иде. Казанда иртәдән бирле буран котыра, авылда да шул ук галәмәттер. Әнисе кар көртләре ерып ничек барыр икән? Юлга чыкмас ул. Фермада резин итеге белән тизәккә чума-чума сыер сауган әнкәсенә аяк буыннары шешәп аксаткан иде. Мөгаен, күрше хатыны Газизәне жибергәндер. Чирләдеме, ишегалдында бозга таеп егылдымы? Тикмәгә генә телеграмма суктырмас иде. «Әллә...» Бу уйдан тәнәндә бала йоннары кабарды. «Әллә...» Юк, юк, исән әнкәсе, исән!

Билгелэнгэн вакытка ярты гына сэгать калган. Өлгерәсе! Урындыгын аудар азып сикереп торды Галишан. Тавыш фирка башлыгының нотыгын бүлде, зал да дэррәү аңа табан борылды. «Кем анда олы абзыйның докладын өзэргә базды?»

Өлгерде ул. Оператор: «Фаязов, сигезенче кабинетка керегез, тоташтырам», – дигәч, калтыраган кулы белән трубкуны алды.

– Алло, кем син? Күрше Газизәме? Кем?

– Саумы, улкаем?

Бозланган йөрәгенне эретерлек иң назлы сүз! «Улкаем...»

Галишан иркен сулап (исән!):

– Сау гына, эни, – диде. – Бер-бер хәл булмагандыр бит, эни?

– Бар да яхшы, улкаем. Үзеңдә ни хәлләр? Тамагыңа ашыйсыңмы? Быелгы кыш зәрә салкын, өстенә жылы киясеңме? Очынып, яланбаш йөрмә, малай!

– Эни, миңа кырык яшь! Сабый түгел мин, эни!

– Сакалың агарса да, син миңа бала, улкаем.

– Карлы-буранлы көндә шул тиклем ерактан ник килдең инде, эни?

– Килдем әле, улым. Төшемдә нәрсәгәдер борчылдың бит, яңалыкларым да күп. Теге карт бөдрә сарык бәрәнләде. Өчнә. Аларны өшемәсеннәр дип пич аралыгына яптым. Кышка туктамады тавыкларым, көн дә йомырка салалар. Үземә пешергән майлы ботка ашатам. Азгын кәжәне суйдырырмын дигәнием дә, тимим соң! Сөте файдалы, жәйгә оныкларны кайтарсаң, эчәрләр, боерса.

– Ник картагач та, терлек-туар белән чиләнәсең, эни?

– Әй, улкаем, алар миңа бер юаныч бит.

– Юаныч дип егыла-бөрелә дөнья кумыйлар, эни!

– Һәркем үзенчә тереклек итә, улкаем. Мин үземчә, син үзеңчә. Авылда Галишан «даһи» дигәч, и сөөнәм, и сөөнәм. Язучылар башлыгы да икән син.

– Кәгаздә генә, эни. Болай бездә һәр язучы даһи, һәр язучы – башлык.

Арага оператор кысылды:

«Ваше время вышло».

– Хуш, эни!

– Сау бул, улкаем!

Жан кинәнде. Әнисе исән-сау! Урамда гына аның башына сукты. Ул үз-үзен белештермичә тантаналы жылыштан чыгып йөгерде. Урындыгы суынмагандыр, кереп утырса да була. Ләкин ишек төбөндәге кизү егет аны эчкә уздырмады:

– Сезне кертмәскә приказ бирелде, абый!

– Энем, мин депутатлыкка кандидат, – диде Галишан.

– Кертмәскә, и всё, абый!

Нишләргә? Тәүге сәяси бөкрене ничек турайтырга? Бердәнбер юл: буранга күмелеп, жыен тәмамланганын көтәргә дә «олы абзый» ишектә күренү белән каршысына атылырга һәм, газиз башыңны иеп (бәлки маңгаеңны жиргә орып!), гафу үтенергә! Гадәттә, мескеннәрне кызганалар. Аларны буйсындырып, кол итүе дә жиңел.

Галишан, бу уеннан чирканып, кар тулган жылкәсен жыерды...

Иртәгәсен кабинет ишеген шакымый-нитми генә күн пәлтәле «иптәш»

килеп керде. Замана комиссары! Биленә каеш буып, наган гына кыстырасы. «Олы абзый»ның ярдәмчесе Матуров икән, эредән алдыртып сөйләште.

– Кичә сез тәртип боздыгыз, Фаязов.

– Шулайрак шул, боздым. Эни чакыртты.

– Ирониягезне ташлагыз, Фаязов! Сез нинди биек тәхетләрдән колак кактыгыз.

– Минем өчен иң биек тәхет – энинеке. Чөнки йөрәктә ул.

Ярдәмче пәлтә төймәсен ычкындырды. Кикрик кабартып бәхәсләшмәкче. Дөнъя сине киртәдән сыптырып төшермәгәе, яшь этәч!

– Без сезне кандидатлар исемлегеннән сыздык, Фаязов.

– Хуп, хуп. Язарга вакыт күбәер.

Замана комиссары, күзе белән бүлмәне айкап:

– Тарихи романнар язасызмы? Сезнең турында досье тупланды. Коммунистлар чорында кайбер әкиятләрегезне цензура бастырмаган икән, – диде.

– Әйе, булды андый хәл. Бүген бастырырлар, бүген илдә демократия, сүз иреге, хөррият.

«Алдан кычкырган күкенең башы ярыла» диләр. Авызыңны үлчәп ачасы көннәр алда икән, алда... Мактаулы фирканең абруена төкергән Галишанны кичермәделәр.

Озакламый өстән тагын бер фәрман «яуды»: берлек рәисе вазифасыннан азат итәргә! Моңысында дус-каләмдәшләр кичермәде. Алар ана тау-тау өмет баглаган: кайсына исем, кайсына хөкүмәт бүлгәе, кайсына ял йортына юллама кирәк иде. Ул авылга – әнисе янына кайтты. Үзәктән жәяү. Кар ера-ера. Галишан ул чакта чын мәгънәсендә бәхетле булган икән. Мөгаен, кырык яшьлек язучы борынгы гасырларда каләме белән чокына-чокына киләчәкне күзалламагандыр. Киләчәктә ил-көн коточкыч үзгәрер, дәүләт милке елгырларга бушлай диярлек өләшенер, берәүләр жир-суларны, урман-кырларны кесәсенә бөкләп тыгып баеганда, икенче берәүләр, бигрәк тә карт-коры, хәерчелек чигенә житәр. Туксанынчы елларда азатлык яулаган майданнар тараер һәм, милләт филтәсенә ут кабызып, татар дөнъясын яктырткан ирегетләр эзәрлекләнер. Карагруһлар, Мәскәүгә әләк ташый-ташый, үз теләгенә ирешер, мәктәпләрдән татар теле куылыр, татар баласы ана теленнән мәхрүм ителгәч татар әдәбиятын укучылар сафы сирәгәер. Моңарчы каләм хақы белән яшәгән язучының хезмәте тиеннәр белән дә бәяләнмәс.

Әйе, ике тәхетеннән сөрелсә дә, ул чакта Фаязов бәхетле булган икән.

Авылда ул өч көн торды. Кар күмгән ишегалдын көрәгәч, ярсый-ярсый утын ярды...

2

Башта фатирга кайтып, өс киemen алмаштырыр. Аның өчен «зур урындагы кеше» беркем дә түгел. Адәмнең зурлыгы урындык белән үлчәнми.

Ак Кирмән диварларына явыз Иван гаскәре белән көрәшкәндә чөчрәгән бабаларның каны әле дә сөртелмәгән кебек. Йөрәкнең кай нүешеннән бәрәп чыга соң бу ачы нәфрәт?! Биш гасырга якин вакыт узган... Ә сигезенчеге тугызынчы буын баласы Галишанның һаман хәтер капкасы ачык... Актан

киенәсе... Белгән догаларны укып керәсе... Шаһитлар рухына... Киёмгә кытлык юк, шкаф тулы киём. Кызы Әхсәнә гардеробын ай саен яңарта. Германиядән дә жибәрәләр чүпрәк-чапрак. Бер гомердә генә тузмый алар. Исраф. Кичәгесен ташла да яңасын ки. Картлык күлмәге генә салынмый, анысы еллар белән тукулып-тегелеп, купмаслык иттереп тәнәнә береккән. Болай аңа ап-ак чәчә дә, түгәрәк сакалы да килешә тагы. Кайчандыр «уклау йоткан» төп-төз гәүдәсе, сорау билгесе сыман әз генә аска бөгелде, әмма бу бөкрәю дә килешә.

Пеләшләнгән акыллы галимнәр: «Бәндәгә кырык ел гомер тәгаенләнгән», – диләр. Ә бусы Галишанның ачышы түгел, бары тик шушы фикерне сүтеп-жыеп, аң илгә аша иләргә маташу гына: «кырык ящәңне бәйрәм итәргә ярамый», имеш. Бу энә шул «ачышлар»га бер дәлил дә кебек. Һәр нәрсәнәң куллану вакыты, ягъни срогы бар. Фәлән сәгатътән соң сөт әчи, ипи сөрси, көнкүреш техникасына килсәк – телевизор искерә, суыткыч туза. Кеше организмында да яши-яши котылгысыз үзгәрешләр башлана. Аның каһарманы – куыштагы кыргый илле ягына табан авышмас. Шушы ук «пеләшләр», кырыкның чиген узып гомерегезне озайтам дисәгез, ялкауланмагыз, баш миен эшләтегез ди. Китап укы, шигырь ятла, телләр өйрән, табышмак чиш. Гади, әмма файдалы «биремнәр». Мәктәп балалары белән очрашуда Галишан әлегә киңәшләрне кабатлагач (чын күңелдән!) зал пырык-пырык көлгән иде. «Вәт борыңгы абый, бүген «баш мие» аларның кулындагы телефонда, анда бөтен сорауларга жавап бар!»

Мәктәптән ул бик борчылып, мыжык карт кебек үзалдына сөйләнәп кайтты. «Роботлар» буыны үсә. Уйлап интекмиләр, «шайтан тартмасы»ннан жаны теләгән мәгълүматны алалар. Тапкырлау таблицасын яттан белмиләр, калькулятор белән кушалар-тапкырлылар. Алгарыш диләр, арткарыш бу!»

Әмма ул үз әчендә генә буран дулата, чөнки ажгырып чапкан тимер тәгәрмәчлә замана машинасы язучы Фаязов каядыр тәнкыйгыләде, каядыр күсәк белән орды дип кенә тизлекне киметмәячәк иде. Эти кеше еш кына укытучы кызы белән бәхәсләшә, хәер, ул бәхәс тә түгел, йомшак кына кара-каршы әйтешү. Әхсәнә – энә шул «замана машинасы»ның пассажиры, ә Галишан – жиккән ат арбасында барган юлчы. Кызы:

– Эти, энә Кадим абый, синең яшьтәшең, ул да бит совет чоры кешесе. Ничек яраклашты син өнәмәгән заманга, – дип каты бәрелмичә генә әрләгәндә Галишан елмая гына иде:

– Кадим кордаш житез, аягына тиз киенде, ә синең этиң озаграк мышкылдады. Ул арада заманагыз чиген ябып та куйды. Калдым мин аргы ярда, кызым.

Соңгы көннәрдә Әхсәнә «бәйләнми» – мәктәптән соң каядыр китә дә югала. Ай ярымнан жәйге каникуллар, ул ял хәстәренә кыштан ук әзерләнәр: йә сәяхәткә, йә диңгезгә жыеныр, самолётка билет юнәтер иде, ни гажәп, быел пошмый кыз. Берәр егет-мазар белән таныштымы? Һәр кич күрешәләрме? Майлы ботка тиз туйдырмасмы?

Ишектән чыкканда гына (озын гомерле булып!), Әхсәнә кайтты.

– Сусадым, эссе, – диде кыз, кулы белән битен жылләтеп. – Эти, болай киенеп-ясаңып кая барасың? Ак күлмәктән, кара чалбардан! Прәм егет солтаны!

– Берәүнең йомышын йомышлыым, кызым.

Әхсәнә житәкләп диярлек аны диванга кертеп утыртты.

– Чү әле, чү, әти! Миндәге яңалыкларны тыңла башта. Мәктәптән китәм мин, әти.

Галишан сагайды.

– Директор белән әрләштеңме? Синең телең минекеннән дә үткенрәк.

– Юк ла, ул мине гел үрнәк итеп куя. Нәрсә диим икән? – Кызы жавап эзлэгәндәй түшәмгә текәлде. – Авыр бүген укытулары. Кырык ата баласында кырык төрле холык. Һәрберсендә телефон, дәрестә тәртипсезләнсәләр, кисәтергә ярамый. Кырын карасаң да видеога төшерәләр. Аннары эти-эниләре: «Балама юри каныга» дип жалу яза. Сезнең чор бүтәнрәк, әти. Малай-шалай шукланса, укытучы кулындагы указка белән жылкә чокырына тамызган. Әгәр инде өйдәгеләргә зарлансагыз, этиегез: «Мөгаллимәне ачуландырма», – дип, тагын берне өстәгән.

– Баланы кыйнап-сугып тәрбияләмиләр, кызым. Зур ялгышлык ул.

– Ә сез бит барыбер укытучыларыгызны яраткансыз. Бүген дә аларны сагынасыз! Этнең койрыгын кем кисә, шул яхшы, әйеме, әти?

– Андый тәрбия дәрәс түгел, – диде Галишан һәм катгый рәвештә: – Синең дә мәктәптән китүең дә дәрәс түгел! – диде.

Әхсәнәнең күзе шарланды:

– Әти, әти, нишлисең, ә? Син житәкләп балалар бакчасына илткән кыз күптән буй үсте! Ул үз язмышына үзе хужа. Тормышымны өр-яңадан үзгәртәм. Коуч курсына язылдым. Коуч үзеңнең мөмкинлегенә ачыклап, максатыңа ирешергә өйрәтә.

– Коуч, кушуч. – Галишан рифма тезде. – Йә, шуннан?

– Шәхси эшемне ачам. Өнә күпме таныш-белеш чөлтәрле бизнеста катнаша. Биокушымалар, буяну-бизәнү әйберләре сатып, тәмам баедылар. Өчесе кечкенә фатирлардан коттедждарга күчте.

Үскән икән шул, буй житмәслек дәрәжәдә үскән кыз. Хәзер ул синең кулыңа тотынып атламый, кәкреме-бөкреме, хәзер аның үз сукмагы. Монда нотык уку файдасыз. Алай да эти кеше ризасыз гына:

– Безнең нәселдә алтыга алып бишкә сатучылар булды. Уңмады берсе дә. Сәүдәдә без булдықсыз. «Чөлтәрлеләр» көтүенә адашкан сарык бәрәнә төсле иярмә, кызым, – диде.

– Ә кем сата, ди, әле! Котла, мин видеоблогер, әти! Беләсеңме, нинди шәп кәсеп ул? Кызык-мызык төшереп, видеоконтент аша жиберәсең. Миңа меңәрләгән кеше язылса, көненә биш мең! Шуны утызга тапкырласан, аена йөз илле мең! Аудиториям күбәйгән саен, керемем дә артачак. Миңа реклама да бирәчәкләр. Котла инде, әти! Сиңа да өлеш тиячәк: өч томлыгыңның спонсоры Әхсәнә Фаязова дип сана.

Тавык төшенә тары керсә, язучы төштә генәме, өнендә дә китап дип саташа. Кайда сез, илһамлы еллар?! Ижат табасында берсеннән-берсе шәбрәк эсәрләр пешә һәм суынырга да өлгерми, укучы аны «ашап» бетерә. Чын мәгънәсендә рухи азык итеп ашый, кибет киштәләре бик тиз бушый иде. Әйе, бар иде шундый еллар. Алар каядыр су кебек акты, акты, акты... Башта пот сыман түрдәге почмакка кунаклаган телевизорга алданды адәм, чит ил сериалларындагы геройларны жәлләп, күз яше түкте ул. Ә үзенә

тормышы кол Изауралардан да кызганычрак иде. «Бер күзле шайтан»ны алыштырган гаджет, смартфон, айфон ише тагын да кәттәрәк алдавычлар китаплардагы сүз тәмен, сүз кодрәтен бетерде. «Китап шулай әйтә», – димиләр хәзер, «Интернеттан укыдым», – диләр. Галишан алай ук «искелек калдыгы» түгел, кирәк, телефоны да кирәк. Ләкин ул адәм баласын роботка әйләндермәсен иде.

– Әти, нигә уйга чумдың әле?

Әхсәнә аны жиңеннән тартып «уятты».

– Ә? Томнар дисеңме? Алар яңа әсәрләрдән туплана. Мондый буталчык заманда нәрсә язасың?

– Бик рәхәт заман, әти. Ничьюгы элек ничек яшәдегез, шулар турында истәлекләр яз. Казанда жомга-якшәмбе бер дежур даруханә эшли, без авырсак, сез әни белән шуны эзләп чаба идегез. Бүген, энә, безнең урамдагына алар сизгезәү, чыгарга иренсәң – телефоннан заказ биреп, өеңә китерт. Кибетләрдә икешәр сәгать зәңгәрләнгән тавык белән ярты кило ак майга чират торуларыгызны сурәтлә!

– Мин дә санадым, кызым. Бишесе безнең йорт тирәсендә генә. Тик аларда акбурдан әвәлэгән ясалма төймәләр генә. Супермаркетлар да дүртгәү. Без элгәре чын сөттән аерткан каймак ашадык, зәңгәрләнгән тавык дигәнәң дә антибиотик кадап кабартылмаган табигый кош ите иде. Чиратмы? Дуслашып туганлаша идек без ул чиратларда. Дөнъядагы хәлләрне дә шунда ишетә идек.

Аның дәлилләре көчле идеме, әллә «искелек калдыгы» белән бәхәсләшү мәгънәсезлек икәнән аңладымы, Әхсәнә:

– Сүз көрәштермик сәнә, әти, – диде. – Алайса, бу тәкъдимемә колак сал. Язучыларның мәктәпләрдә укучылар белән аралашуы сирәгәйде. Без укыганда атна саен киләләр иде. Кызык иде безгә, әдипләрнең исемнәренә хәтле хәтердә кала иде. Бүген тугызынчы сыйныфтагы малай иншасында: «Тукай Чапаев дивизиясендә сугышкан» дип язган. Замангагына сылтамайык инде, әти, әйдә, социаль чөлтәләрдә әсәрләреннән өзекләр урнаштырык. Яшьләрнең оясы шунда. Укырлар. Бердән – тәрбия чарасы, икенчедән, син – авторга пиар. Исемен күренмәгәч онытыласың бит, әти!

– Мәшәкатләнмә, ул чөлтәләрегездә кәгазь исе юк! – Галишанның сабыр савыгының төбе тишелде. – Мәктәбеңә кайт та Галишан Фаязов романнарын укыт! Шуннан соң ул онытылмас.

«Онытылмас, онытылмас...» Аның баш миендә бертуктаусыз «тукран» тукулдады. «Тукран» ялгышмый, халыкның диңгездән дә тирәнрәк хәтере сакса? Бауман урамындагы унтугызынчы йортның ишеген кем ачмаган да кем япмаган! Берлекнең таргына коридорыннан сөрген газаларын кичергән чал чөчле Хәсән Туфан, тәбәнәк кенә буена шигырь рухы сөңдергән Сибгат Хәким, проза остасы Гомәр Бәширов, жыелышларда: «Әдәбиятка лилипутлар килә», – дип талантсызлар, әмма әрсезләр турында кисәткән Шәйхи Маннур, һәр хикәясә асылжөп белән үрелгән Фатих Хөсниләр һәм тагын әллә кемнәр, әллә кемнәр... Барысы да сиңең-минем хәтердәме? Әдәбиятның да үз кануны, ул да табигать кебек, искесе череп, яшь үсенте шытсын өчен, ижат туфрагына яңа орлыклар чөчтерә. Гадәттә, кайбер ныгып та житмәгән яшь үсенте: «Мин генә!» – дип, күккә – кояшка

үрелә. Ана кадәр язучылар кәгазь генә буяган икән! Алар инде Галишаннар үткәндә диварга сөялеп, юл бирмәс. Галишан да андый хөрмәт көтмәс. Көтмәс тә, «ник алай икән?» дип сызланмас та.

Кара син, бу уйларның эллә ничә тыкрыгы: берсеннән чыга гына, икенчесеннән керә. Мондый караңгы почмакларны урап узуың хәерле. Ни көчәнеп тә – күтәрмәслек йөк, ни тырышып та – үзгәртмәслек хәлләр азмы?! Ярый ла, шуны аңларлык акыл бар. Хәзер аның максаты (бәлки, бурычы!) айфонлы карчыкның зимагур малаен эзләп табу. Галишан, аңа нәрсә дияр? Монысы уйланылмаган. Алар үскәндә картлар, күршеңме ул, туганыңмы, мөһим түгел, бәлки ул түбән, бәлки югары очныкыдыр, урамда берәр этлек эшләсәң, шытырдатып колакны борыр иде. «Миңа тияргә кем син?» – дия алмыйсың, син эти-эниеннән тыш, бөтен авыл баласы. Һәр очраган әби-бабайның, апа-абыйның сине тәрбияләргә хакы бар. Ә Галишанга андый хокук бирелмәгән. «Зур кеше»нең колагына үрелерлек буй да юк. Белеше ватсапка егетнең исем-фамилиясен язды. Рәхмәт яугыры, икешәр катлы имән ишекләрне шакып азапланмыйсың икән, колагын борырга ярамаган Сәгыйдәтгәйнең түрә малае Сөембикә манарасы янында көтәчәк, ди. Кыл өчтә!

Төгәллек яраткан Галишан, артык чабулап, иртәрәк килде. Мөгаен, аны манара ашыктыргандыр, бәйсезлек яулап та, соңра бәйле булып калган елларга хәтле милләтем дип жан аткан төркем (шул исәптән Галишан да) монда шәһит киткән бабалар рухына дога кыла иде. Ул шушы якты мизгелләрне хәтерендә яңартып, чирәмгә тезләнде генә, мөйданда әрле-бирле йөрәнгән тәртип сакчысы килеп жылкәсеннән каптырды:

– Басыгыз! Сез тәртип бозасыз, гражданин!

Галишан, тезен тагын да катырак жиргә кадкап, бөтен гайрәтен тавышына күчерде:

– Кулыңны ал! Татар баласымы син? Татар икән, тыныч кына дога тыңла!

Жилкә бушады. Ул күтәрелгәндә ни-нәрсә саклаганын үзе дә аңламаган «сакчы» кулын чигәсенә тидереп:

– Сержант Исаков, честь имею! – диде. – Хәзер үк китегез! Әгәр шайкагыз белән митинг оештырсагыз, унбиш тәүлеккә яптырам, гражданин!

– Яптырырсыз анысы, – диде Галишан, кояшта кысылган күзен угалап. Аларга табан бер атлый, бер сикерә берәү ашыга, тәгаен, айфонлы карчыкының улы Айтуган иде. Бәйләнчек сержант та аны күрдә һәм йөзән чытып китеп барды. Зур кешенең шәүләсе дә куркыта шул.

– Сез язучы абыймы? – Егет килә-киләшкә үк исәнләшергә дип кулын сузды. – Үзгәрмәгәнсез, абый. Кыш бабайлар төсле агаргансыз гына. Яхшы хәтерлим, мин сигезенче класста укыганда, сез безнең мәктәптә чыгыш ясадыгыз. Сораулар белән күмдек без сезне. Әллә Исаков куркытамы? Игътибар итмәгез, аның гадәте шундый: тиктомалдан туристларга бәйләнә.

– Шулай, безгә бәйләнү жиңел. Синең кебек зур кешеләргә генә теше үтмидер. Әнә, синнән ничек шүрләде.

Айтуган, кайнар шулла кабып авызы пешкәндәй, һавага өрде:

– Әни өчен генә зур кеше шул мин. Аңладым, абый, аңладым. Әнидән илче сез. Ул мине тиргәдеме? «Улым, шалтыратмый», – дигәндер. Аның өчен сезнең кебек олы язучы прокурор дәрәжәсендә. Кайда күрештегез?

– Оят, егет, оят! Анаң сине юллап Казанга килгән! Их син, зур кеше!

– Көлдөрмәгез, абый. Эни колхоз рәисе Бәдретдиннән көнләште. Агай айгыр жиккән тарантаста урамнан жилдергәндә, эни: «Вәт, ичмасам, зур кеше!» – дип кала. Рәис ак «Волга» юнәткәч, агайның дәрәжәсе икеләтә зурая. «Син дә, улым, кара эштә чиләнмә, аның кебек нәчәлник бул», – дип тукый иде эни. Базарда сөт-каймак сатып, мине институтта түләүле факультетта укытуы да кара эштән аралау өчен иде.

– Хәзер рәхмәтең шулмы? Биек урындыкларга кунаклагач, анаңны санга сукмаскамы?

– Сезне дә эни ышандырган икән! Бернинди урындыгым да юк, Кирмән мәйданын жыештыручы гап-гади эшче мин, абый! – Айтуган елмайды, тик бу кимсенүле елмаю иде. – Безнең ише чабаталы авыл баласының артыннан этүче булмагач, йә ул көтүче, йә урам себерүче. Институтны «кызыл диплом»га тәмамлаган идем. Кемгә хәжәт синең белемең! Сөз әйткән биек урындыклар бай балалары өчен. Хет «икеле»гә укысыннар! Дөрөслек юк ул, абый, көч кенә бар.

Галишан, төкереген чәчә-чәчә, киресен исбатласынмы? Ул егетнең аркасыннан шапылдатты:

– Дөрөслек дисеңме? Синең белән мин генә табарлык түгел, аны биек тирән яшергәннәр. Заманында без казып караган идек тә, борын гына канаттык. Өстәгеләрнең «дөрөслеге» белән яшәргә тиеш без, яшь дустым. Йә, урам жыештырсаң ни. Эштән чирканма! Буең озын, колагыңны борыр гына идем. Анаң белән көн дә хәбәрләшеп тор. Тәккә генә аңа кәттә телефон кайтармагансыңдыр.

– Иске ул, тотылган. Мин сезгә андый вәгдәләр бирә алмыйм. Эни шалтыратканда хәрби комиссариатта идем. Жибәрәләр мине, абый.

– Кая?

– Тегендә. Энигә белгертмим. Йөрәге начар, егылып та үләр. Авыл зиратындагы әләм кадалган яңа каберләрне күрә бит ул.

– Син – аның сыңар баласы. Булмыймыни? – Галишан авырлык белән генә сулады...

– Табан ялтыратыйммы? Грузия, Казакъстан чикләре ачык пока. Анда чират. Бер танышым тәвәккәллик ди. Грузиннарга ди. Берәр бөерне сатсак, акчасына өч ел кайфуюм ди. Качмыйм, эни өчен генә көенәм. Сөздән үтенәм, абый, вакыт-вакыт аның белән аралашыгыз, зинһар! Эни Бауман урамындагы китап кибетеннән сезнең китапларны күп ташыды. Икесен, култамгалысын, әле дә шкафта саклый. Кулыма повестка тоттыргач, миндә дә язучы сәләте ачылды: әкият ул, кәгазьгә күчерергә генә өлгермәдем. Укып, бәлки, мактар идегез.

Егет күз карашы белән үлчәгәндәй, манарага күтәрелеп карады.

– Без бәләкәй чакта әбиләр Сөембикә иң өске каттан сикергән диләр иде. Баксаң, ханбикәне Мәскәүгә тотык итеп биргәннәр икән.

– Халык риваятьләргә ныграк ышана. Чөнки аны үзе уйлап таба, яшь дустым. Йә, әкиятенә яттан сөйлә!

– Минеке кызганыч, ахыры күңелсез тәмамлана, абый. Тыңлагыз, әйдә!

Борын-борын заманда елга-күлләр генә аерган. Аргы белән Бирге урманнарда яшәгән, ди, киек кошлар, киек жанварлар, төрле-төрле

шуышучы-үрмэләүчеләр. Дус-тату гомер чиккән болар, бер-берсенә кунакка йөрешкән, бэйрәмнәрдә бергә биегән-жырлаган. «Биргеләр» жир астындагы хәлләрне яхшы белә, казылма байлыкларны да тиз таба дип, үзләренең башлыгы итеп йомранны сайласа, «Аргылар» житәкчелеккә жиз елан кулайрак, ул ике метрлы бие белән шуышып, тәүлек эчендә мәмләкәтне тикшерә дигәннәр. Шулай матур гына яшәгәндә, йомран көтүе «Биргеләр» хакименә жалуга яза. Безне – синең кан кардәшләреңне елан жәберли, әгәр тиз арада яклмасан, жиз күлмәккә явыз нәселебезне корыгачак, имеш. «Бирге» башлыгы күршеләргә шымчы саесканнарны очырган. Хак икән, елан: «Сез – йомраннар аздыгыз, жирне тишкәләп-чокырлатып бетерәсез, астан юл казып, жанварларның ояларын жимерәсез», – дип, боларны хәтәр кыса, мэгәр очрасалар, чагып та үтерә икән. Йомран да мәмләкәттендә барлык канатлы, йонлы, мөгезле, тояклы «халык»ны жыеп: «Аргылар»га сугыш игълан итәбез», – дигән. Карт аю шатор-шытыр колагын кашыган да:

– Бездә дә урман тулы йомран, берсе дә азынмый, синең кардәшләреңдә гаеп, – дигән. – Сугышмыйк, үзара килешеп, солык төзик.

Йомран, алгы аякларында сикергәләп, аюга акырган:

– Син, бетле тун, кыш бие каткан тәпиен белән акылыңны да суыргансың! Минем әмеремә буйсынмасаң, выжт биләмәдән! Ну-ка, сакчылар, куыгыз моны далага!

Дүрт сакчы бүре тешләрен ыржайтып аюга ташланган.

– Аю агай хаклы: күршеләр белән без – берүк жан ияләре. Менә мин, мисалга, ничек алардагы төлке туганымны үтерим?! Син, патшамыз, бу усал ниятеңнән тыйлык! – дип чәпчегән Төлкебикәгә дә башлык «эләктергән».

– Әй, салам койрык! Болай миңа каршы сөйләсәң, авылдан аптөшөп ашаган тавыгыңны кыстырам хәзер! Сакчылар, ыргытыгыз бу хәчтерүшне ботыннан сөйрәп чокырга! Тагын кайсыгызның теле кычыта? Кем чәпчи?

– Мин! – ди куян! – Мине куркак дип мыскыллысыз, колагымны жыл генә дерелдәтеп калтырата, батыр мин! Безнең гаилә сугышка ике куллап каршы. Ул якта безнең кода-кодагыйлар! Быел гына кызыбызны куян егетенә кияүгә бирдек. Тиздән бәләкәч оныкларыбыз туа.

Бермәлгә киек-жанварлар: «Без алардан килен төшердек! Безнең туганнарыбыз шунда!» – дип шаулашкач, куянбикә тагын да батыраеп өстәгән:

– Канкардәшләр белән сугышмыйбыз! Без – тынычлык тарафдарлары!

Йомран:

– Кыргыз алмагачларыгызның кайрысын кимерә-кимерә симердеңме әллә, фетнәче? – дип, учлап-учлап, куяның йөзенә туфрак сипкәч, бүреләргә боерган: – Моңы да чокырга түндерегез!

– Ник син аны ризык белән битәрлисең? Үзең соң, үзең, кырдан урлап ташыган бодай хапылдата-хапылдата дүрт читлегә әйләнмәдеңме?

Өлеге чинак тавыш иясе кырмыска икән.

– Бу бөжәкне дә сытыгыз, сыт! – дигән йомран.

Ул көнне ризасызлар белән чокыр тулган, имеш. Аның каравы, ялагай тычканнар, «тәлинкә тотучы» күселәр сугышны хуплап, тәпиләрен күтәргән. Уннан артык гаскәр оештырган болар. Токымдаш хәшәрәтләргә аркаланып гайрәтләнгән йомран һәрберсенә корал өләшкән. Яшь

аюларга – утлы күсәк, пошиларга – сәнәк-көрәк, каргаларга – дары, бүреләргә – кылыч, куяннарга – сөңге. Ә тукраннарға: «Сез югарыда, сезгә барысы да ачык күренә, дошманга атарсыз», – дип – ук-жәя.

Иң әүвәл, күрше дәүләт чигендә траншеялар казыр өчен, арбаларга төяп кабан дунгызларын озатканнар. Керпеләргә үтә дә яшерен бурыч йөкләнгән: барча еланнарны – жизен, карасын, сарысын ауларга! Үзендәгеләрне патша тиз генә жыйдыртып зур-зур сандыкларга бикләттергән, ди. Болытларга хәтле тузан туздырып канкардәшләр дөмбәсләшкән, ди. Ике яктан да бер-берсен атып тукраннар кырылгач, агач-куакларны корт баскан, яраланган киек кошлар, жанварлар үлгән, кыскасы, сихри урманнарның йөрәге тибүдән туктаган, ди.

Йә, әкиятемне ничек бәялисез, абый?

Галишан кырыс кына:

– Анаңа шалтырат, – диде. – Ямансулуйдыр анаң. Үзең... – Ул егетнең күзенә туры карамады, караса, тетрәнүе аңа да йогар төсле иде. – ...үзең исән-сау гына әйләнеп кайт. Нәшриятка яңа китабымны тапшырган идем, басылгач, сиңа да бүләк итәрмен, Алла бирсә.

3

Шыр ялангач урман... Агач-куакларның шәрә ботагында сызгырган әче жил... Жансыз киек-жанварлар...

Галишан тән ката егетнең әкиятә белән саташты. Бу куркыныч төштән тизрәк арыныр өчен ул хәтта хыял кошын тау куышына табан очыртты. Учак... Ялкын телләре түшәмгә үрли. Кыргызның өстендә калын тире япма. Ут капкандай тән кызыша. Эсселәгән Галишан япманы аяк очына тибәрә. Нинди куыш, нинди учак: ул бүлмәсендә караватта ята, ябынганы да юка ефәк юрган. Кичә ул Айтуган белән салкын гына сабуллашты. Шулай кирәк, эчтәге өермә тышка бәрәп чыкса, ир башы белән оялмыйча, күз яшен тамызыр иде. Йөрәк таштан әвәләнмәгән! Әсәрләренче яратып укыган айфонлы карчык малае белән тагын күрештерерсеңме икән, язмыш?! (Бер Аллаһы Тәгалә белә...) Аның әкиятен чукракланып ишетмәскә иде дә... Ишетте... Шуннан ни? «Урман» фажигәсе турында тирән, бик тирән уйлар уйлап йөрәк туздырасыңмы?» Бу битарафлык авазы иде. Киңәше дә «шәп»: «ташбака кебек кабыгыңа бикләнеп тыныч кына яшә, Галишан!» Тик вөжданыңны кайсы сиртмәле бишкәтә тирбәтеп йоклатырсың икән? Йә, үзеңне әкияттәге бер батыр жанвар дип хис ит тә күсәк белән ор! Әмма ул күсәк бигрәк кечкенә, суксаң – чебен дә үлмәс. Ә күсәкне миллионерга тоттырсаң? Урамнарға сыешмаган гавам, карт аю белән куянга кушылып: «Туктатыгыз урман сугышын», – дип сөрән салса?

Ул торып оекбашын киде. Уй авырлыгы табанына төшкәндәй, башмагын сөйрәп, юыну бүлмәсенә атлады. Әхсәнә иртәнге тәгамне әзерләп, өстәлгә тезгән. Чебеш ярмасыннан майлы ботка, кыздырылган йомырка тәбәсе. Галишан савытларны кырыйга этәрде:

– Соңрак капкалармын, су гына эчәм.

Кызы баш-аягы белән телефон эченә кереп чумган, уң кулы тәлинкәсендәге ризыгын капшаса, сул кулы интернетта актарына.

– Син йә аша, йә тартманда казын, – диде Галишан, өнәмичә.

– Чү, эти, чү! Өчөр эшне берьюлы эшлэсәң дә, таман гына эле. Блогер һөнәре катлаулы, эти.

– Бутама, һөнәр түгел, шайтан уены ул!

– Ал-ла, эти, кайчакта үтмәс пычак белән кисәсен. Акчалы икән, эш инде, эш!

– Кызым, яшәгән-торган жирең урман, ди. Син үзеңне кайсы киек-жанварга охшатыр идең?

«Беркатлы бала»ның соравы Әхсәнәне телефоннан аерды:

– Абау, әллә романнардан әкияткә күчтәнме, эти?

– Күчәрсен дә. Дөнъя тәгәрмәче болай тәгәрәсә.

Галишан аягыннан шуып өстәл астына тәгәрәгән башмагын алып, тузанын каккандай идәнгә суккалады:

– Башыңны катырмыйм сана, кызым.

– Чү, эти, ник син эзоп теле белән сөйләшәсен, э? Нинди урман? Нинди киек-жанвар? Кичәдән бирле сәер син. Куркытма, эти! Элек газета-журналларга мәкаләләр яза идең. Ни булды сиңа, эти?

Әйе, каләмен чарлап, жиң сызганып, яңа әсәренә керешәсе иде. Ә уйлар кырыкмаса кырык тарафка чөчелгән... Заман, заман... Ник син буталчык, заман?!

– Эти, озын-озын чиратларны сагынып утырма! Алга бар, арттагы сукмагың тапталган бит инде, эти! Сиңа әни үрнәк, алман теле курсларында укыды. Хәзер Германиядә абыйның балаларын караша. Монда ожмах ди. Сине дә чакыра. Чит ил паспортның искерде, яңасын ясатык та, дөнъя күрәп кайт!

Көл дә, ела да: йомырка этәчне яшәргә өйрәтә!

– Әниң – шәһәр кызы, космополит, аңа кайда да ожмах, – диде Галишан. – Тәмугта кайнатсалар да, миңа үз жиремдә рәхәт. Герман иле турында хыялланып ятарга вакытым юк, мәшәкатем муеннан ашкан!

Авыртмаган башка тимер тарак дигәндәй монысы үзе казып чыгарган мәшәкать. Карамалыны урап кайтасы. Айфонлы карчык ни хәлләрдә икән? Нигәдер аның өчен борчылдыра. Әйтерсең лә кунакка йөрешкән күптәнге белеше! Язучының гадәте: халык белән аралаша-аралаша, кайберсе туганы кебек яқын кешесенә әйләнә.

Казан читендәге борылышка чыксаң, Биектау ягына машиналар очып кына тора. Юлы уңар, ахры, аксыл төстәге машина хужасы тәрәзәсен шудыртып:

– Үзәккәме, агай? Йөз сум! – диде.

– Ярты бәясә. Карамалыга мин.

– Рәхим итегез, Фаязов агай!

Сөенде Галишан: аны таныйлар! Язучы өчен бу зур бәхет! Әмма сөенчтән көенечкә ярты гына сүәм икән.

– Мин дә Карамалыга, – диде егет. – Сезне сразу таныдым. Телевизорда Фаязов, радиода Фаязов. Минә белмисез сез, әтине беләсез. Аның турында күп еллар элек фельетон сырладыгыз. Нык хәтерлим, мәктәптә сигезенче класста укый идем, малайлар: «Атаң карак», – дип, желегемне киптерде. Урыныннан кудырткач, эти эчүгә сабышты. Өйдә көн дә тавыш-гауга, ул котырса, без сарайда кунабыз.

Кайчандыр син чөметкәләп язган каһарманың белән кабат очрашу чепуха, ә менә аның балалары яки оныклары сине хәтерләп каһәрләсә, кыен икән. Галишан юл буеннан йөгәрешкән каеннарға карап «йомылды». Хакыйкәт дия-дия тагын кемнәрне рәнжетте икән? Ул язып кына «кәкрә куллар» турайдымы? Киресенчә, чәчеп үстергән төсле аларның саны елдан-ел арта.

– Әтиң теге чорларда туып ялгышкан, – диде ул, көлемсерәп. Аның бүтән хуты юк иде.

Нәфрәттән ярсып, машинасын куган егет кисәк кенә тормозга басты да Галишанны утыргыч аркасына сылады.

– Фаязов агай, аңлат, ничек ялгышкан?!

– Бу заманда яшәсә, аны, тагын да күбрәк урлашсын дип, икенче бер бай оешмага күчерерләр иде.

– Бүгән Карамалыга кемнең жанын кыярга киләсез? Минекенме? Өч ай элек кенә жирле үзидарә рәисе итеп сайлаганнар иде, кемдер күпсенеп сезгә жалу жибәрдеме?

– Ни атлы син, энем?

– Сабит Бәдретдинович!

– Тынычлап эшлә, Сабит Бәдретдинович. Безнең Сәйгыйдә әбиләргә барыш. Хәл белешергә.

Егет каһкаһә белән көлдә:

– Ха-ха! Кайгысын уртаклашасызмы? Аның малае бездә пропискада, авылдан кеше сорагач, иң беренче Айтуган Салаватовны исемлеккә керттем. Борын тишекләрен киңәйтеп, дары исе иснәсен жегет! Әти өстеннән әләкләгән хат авторы Сәгыйдә әби диләр. Күрсен хәзер шуның әжерен!

Көн яктысын караңгылаткан урман уртасында, авыл хужасының итәгенә йөз тәңкә ташлап, ул машинадан сикереп төште. Сикергәндә, тез буыннары калтырап, жиргә чүктә. Хәерсез фельетонның кайтавазы һичбер гөнаһсыз карчыкка хәсрәт китерә. Бу очракта фәкәт Галишан гына кыйналырга тиеш. Үч алучы аңардан шүрлиме? Вчүтеки танылган язучы, кулында коралы – каләмә.

Канаты яраланган кош сыман талпынып, гәүдәсен турайтты Галишан. Авыл кул сузымында гына иде. Тирә-яктагы тынлыктан колак шаулады. Алар үскәндә, бала-чага урамнарға сыймады, ач-ялангач, әмма күңелле чаклар. Ризыгын да, киemen дә сәламәт рух алыштырган, аннары «якты» киләчәккә өмет, ышану-инану, утларын жемелдәтеп балкыган хыялдагы коммунизм идеясенә табыну... Ул өмет, ышану-инанулар бервакыт өрсәң, куыктай шартлар, вәгдә ителгән «ожмах», чынлыкта, тәмуғ ул дип кем юраган соң, йә? Тик нигәдер энә шул алдавыч еллар сагындыра.

Карамалыда һәр йорт сары төстә иде. Беренче тапкыр хат «эзе»ннән килгәч, ул шаккатты: һәр хужа ишек-капкасын, өй кыегын сарыга буюган, әйтерсең буювын коедан чиләк белән соскан!

Сары-сары, сап-сары

Сары пәке саплары, –

дип көйләгән язучыны сулуы капкан чибәр генә кыз куып тотты:

– Исән...месез?!

Кызның да чәче арыш саламы кебек сары иде.

– Сез язучы Галишан абый Фаязовмы? Уф, Аллам, каушыым инде.

– Без идек, сеңлем. Сине кем диик?

– Укытучы Гөлинә. Менә дәресемне өзеп, артыгыздан йөгердем. Әле генә мәктәпкә үзидарә рәисе сугылды. «Балалар белән Фаязовны очраштырмыйсың, рөхсәтем юк», – ди. Мин директор да бит, абый. Ничек инде язучы хәтле язучы укучылар белән аралашмасын! Без Айтуган белән сезнең романнарны ярыша-ярыша укый идек.

Авыл хужасы белән сары чәчле кыз бала арасына чөй кагарга ярамас.

– Сеңлем, ул очрашуларны алдагы көннәргә билгелик, – диде ул. – Бүген мин Сәгыйдә әбиләргә турылаган идем.

– Айтуган әйткән аңа. Сез... сез аның белән күрештегезме?

Күз – күнел көзгесе диләр. Дөрөсрәге, күз – эсәр, анда барысы да язылган. Кара да укы гына. Кызның күзендә түгелергә торган моң-сагыш.

– Күрештек, сеңлем.

– Китәме?

Тетрәнүле сак сорау.

– Кая? – диде Галишан, башын жүләргә салып. Хәер, ул үзен акыл иясенә санамый да. «Камил акыллы ир-ат каләм белән чокынмый, жир сөрә, чәчә-ура», – дигән иде тракторчы мәрхүм этисе.

– Кая димәгез, мәгълүм бит инде, язучы абый! Тегендә китә. Хәбәрләштек без. Әнигә белгертмә диде. Былтыр Сәгыйдә әбинең йөрәгенә операция ясадылар.

– Без капчыкта ятмый, бер тишә, сеңлем.

– Таш капчыкка салсаң – тишми, абый.

– Алайса, мине шундый капчык дип уйла, сеңлем.

«Кунак кайта» дип авыл саесканнары чыркылдаган, ахрысы, капка төбендә айфонлы карчык көтә иде.

Гөлинә:

– Сәгыйдә әби, кунакны каршы ал, – дигәч, баскан эзенә яшь коя-коя китеп тә барды.

– Язучы абыйсы сүзен үткәрәп әйткән, малаем шалтыратты, рәхмәтләр яусын, канатым. «Әни, – ди, – без иртәгә самолёт белән Казакъстанга очабыз, эш буенча тәжрибә уртаклашырга, ди. – Чит илләрдән хәбәрләшеп тә булмас, син кайгырып ятма, – ди. Ул мине сиңа беркетте бит, канатым. – Әни, син Галишан абый белән аралаш», – ди. Андый дәрәжәле язучыга кем соң инде мин, улым, мәйтәм. Гап-гади авыл тумасы гына бит әнкәң, мәйтәм. Шөкер, Гөлинәм бар. – Сүз ташкынына күмелгән карчык тавышын әкрәнәйтте. – Кызыккаем Айтуганны ярата. Алла насыйп итсә, көзгә никах укытырбыз, мәйтәм. Аңа чаклы яңа мунчаны житештерәсе. Акчага кытлык түлке. Зур урында эшләсә дә, Айтуганга тәңкәләрне капчык белән аудармый хөкүмәт бабай, канатым.

Бу авылга ник кайтты соң ул? Йомышсыз-нисез дигәндәй. Ә-ә, Сәгыйдәтәйнең хәлен белмәк иде. Белде, исән-сау. Егетнең эманәте үтәлде. Әмма шатландырмады, урман әкиятә, ялгыз карчыкның төзелмәгән мунчасы, Гөлинәнең сагышы – барысы да бергә буталып, жанын әрнетте.

Хужабикә өзелеп-өзелеп кыстаса да, чэй эчэргә кермәде Галишан. Чүмеч белән кое суы чөмерсәң дә, жан әрнүе басылмас иде. Бакча кырыендагы бураның идән-түшәме жәелмәгән, миче куелмаган икән, Галишан чамалап кына төзелешкә тотыласы акчаны санады. Житмеш мең чамасы. Нәшриятта басылган китап хақы.

– Мин тагын киләм, Сәгыйдәттәй, – диде ул сабууллашканда.

– Сабыр ит, кунагым. – Карчык өеннән ак пакет алып чыкты. – Бәрәңге пәрәмәче, иртүк пешергәнием. Ай күрдә, кояш ялмады сине, канатым.

«Кунак» тыкрыкка борылды. Тимер капкалы йорт... Күмәк хужалыкларның кодрәтле чагы! Хужалары – дөнья кендеге. Аларның өе биек, өйрәсе – куге. «Әгәрәнки перси ат караучы яки дә сыер савучы кебек ярлы яшәсә, халык аны санламый». Фельетон героеның фәлсәфәсе. Сыбызгысын шәп сызгырткан иде абзаң.

Турыдагы эскәмиядә кояшта изрәгән карт, багана сыман каршында калыккан иргә гажәпләнмәде.

– Бая ук кыңгыравың шылтырады: «Әти, сине кабаттан «Кылыч»ка бастыралар», – ди минеке. Сине бастырсыннар, иблис. Авыл буасында балык үрчетеп, биш бәясенә сатасың. Кыр-басулар – синеке, ферма биналары – синеке. Атаң калхуздан чеметеп кенә чәлдерде. Иптәш язучы, аның белән булышма. Ул бә-әк үчле. Бандитлар яллап, үзенне имгәтмәсен, кем иптәш. Мин карт алашаның нәстәсен язасың. Тамак туймый, бирән чире миндә. Вәт шунысы үтерә, иптәш. Килен иртүк ашарга китерәдер ие, бүген ул да соңлады.

Галишан кулындагы пакетны картның кулына сонды:

– Кайнар пәрәмәчләр, мә, туклан.

4

Жир шарының бөтен чүп-чарын себереп түгәрдәй булып, себерке белән уңлы-суллы селтәнгән «белдекле Әхтәм» белән баш кагып кына исәнләште. Әхтәмгә бу кушамат болай гына тагылмаган, Әхтәм дөньяда ниләр бар – кайда жир тетрәгән, кайда су баскан, кайсы илләрдә түнтәреш оештырганнар, барысын да ишетеп-тыңлап бара, аның белән бәхәсләшмә дә, барыбер үзенекен өстен калдыра.

Буранлы кышларда булышу нияте белән кар көрәсәң, колагыңны томала: күршесе чәтелдәп башыңны тубал ясый. Жәйге айларда гына аңардан котыла Галишан. Агачтан тротуарга берән-сәрән коелган яфраклар белән әйдә, рәхәтләнеп куышып уйнасын «белдекле».

Күрдә исә, «әһә-һәй» ди каршы йөгәргән Әхтәм бу юлысы аңа илтифат итмәде. Яңалыклары искердеме икәнни?

– Нишлисең? – диде Галишан, аңа якынаеп.

– Аю тунап, тире эшкәртәм!

Әхтәмнең кырлы-мырлы жавабы болай да сыкраган бәгырен тырнап төште.

– Хуш, эшкәрт!

– Тукта! – Күршесе себерке сабы белән аның аягына төртте. – Гаиләдән берәр якын кешесен ерак сәфәргә озатканнан соң өч тәүлек хатын-кыз идән юмый, ир-ат йорт тирәсен себерми. Йола шундый. «Тәүге ирем явыз

иде, – ди бичәм Самирә. Мин – аның икенче сөеклесе. – Себергә эшкә киткәндә, артыннан идән юып, капка төбен жыештырып, эзенә көл сиптем, кире кайтмасын дип», – ди. Әбисе өйрәткән. Кайтмаган явыз. Шуңа алдан ук чистартып куям.

– Син дә берәр кая тәвәккәлләдеңме әллә, дус?

– Малай энә... – Әхтәм кызарта-кызарта, маңгаен ышкыды. – Малай бит, энә, ярты еллык командировка ди. Анасы белән мине тинтәккә саный. Сизмиләр ди, ахры. Сизәбез, «махсус хәрби операция» дип атала аның командировкасы. Син, нәрсә, дәшмисең, бөөк язучы?

Бүген Галишан өчен уйлар уйлаткан авыр көн иде. Карамалыдан ул телен йозакка бикләп кайтты. Бер йөрәккә хәттин күп жыелды. Айфонлы карчык, «зур» эштәге Айтуган, «урман әкиятә», моңсу Гөлинә, акчасы житмәгәч төзелмичә яткан мунча, үчле авыл хужасының этлеге, бирән чире йоккан фельетон каһарманы һәм менә Әхтәмнең сәер йоласы...

– Нәрсә диим, дус? Сабыр бул.

– Сиңа әйтүе жиңел, бу афәт сиңең ишегеңне шакымый, малаең чит илдә. – Әхтәм ачу белән себерке чыбыгына кадалган яфракны таптады.

– Нишләтик, аерым-аерым түгел, ил өстенә килгән афәт, дус.

Бикле телеңнең йозагын шылтыратма икән! Күршесе ярысыды, күзе акаеп, ирен читләре күбекләнде. Ул кинәт кенә Галишанны бәреп егар кебек иде.

– Ниткән ил белән?! Минә шыр наданга санама, яме? Малайның нәчәлниге әллә кайчан үзенекен Грузиягә тайдыртты. Андыйлар миллион! Акчалыларга чикләр ябылмаган. Каядыр укыдым, сугышка сәясәтчеләр корал, байлар – азык-төлек, ә безнең ише ярлы-ябагай баласын бирә. Сугыш беткәч, сәясәтчеләр бер-берсенә кулын кыса, байлар кибетләрдә бәя күтәрә, ярлылар баласының каберен эзли.

– Телевизор карау, төрле хәбәрләр ишетү дә зыянлы, – дип, күршесенә нәфрәт утын үзенә яудырган Галишан теләгенә иреште: Әхтәм аны элөп алып селкеп салды:

– Күп язучы файдалымы? Нәстә үзгәрде син китап арты китап язучы, жә? Сугышлар туктадымы? Африка илләрендә оланшак туйганчы ипи ашадымы? Миллиардлар юмартланып байлыгын гади халыкка өләштемә? Безнең өч тиенлек пенсияләр биш тиенгә арттымы? Борынгы чорга мәкиббән, имеш. Тьфү! Вәт син бүгенгесен яз. Андый батыр икән. Кем өчен, нәстә өчен яу кырында япъ-яшь жөгетләр үлө? Яз дөресен! Утырма кыягаз буяп!

Әхтәмнең «уты» зәһәр. Галишан Фаязовны кәкре-бөкре, аксак-туксак, сукуыр-пукуыр дип хурламасыннар, эмма гөнаһсыз Каләменә тел-теш тидермәсеннәр.

Газиз милләтем-татарым дия-дия эзме көрәште ул Каләм! Бар иде, бар: майданнарда «азатлык» дип кычкырып, алгы сафларда атлаган чаклар. Кулын каера-каера, автозакка сөйрәгән таза милиция капитаныннан ул бер ыргылу да ычкынды. Икәү ябыштылар, аларны да селтәп атты. Бүгенге хәлләр аны да хафаландырмыймы? Ничек кенә хафаландыра.

– Тыныч кына яшәгәндә, бәрәңге белән килки балыгы ашап кына. – Әхтәм борынын мышкылдатты. – Нинди зур илебезне – Советлар Союзын таркатты, сезнең ише хәсрәт домкратлар.

– Демократлар, дус.

– Ничек атасак та, ярый безгә – каткан тезгә! – Әхтәм себеркесенә таянды. – Кыздым берсәк. Ачуланма, Галишан. Малайны озату мәжлесе уздырмыйм. Сәяхәткә китми. Әзрәк кереп чык эле син безгә. Бәхтияр сине хөрмәт итә, күнеле булыр. Гарәпчә сукалыйсың, юл догасы укырсың. Саклаган да, яклаган да бер Аллаһ кына безнең хәзер.

Керде Галишан, догалар укып, теләкләр теләп, яшел юл капчыгына садакасын салды. Күрше егете Бәхтияр тыныч, кабаланмыйча гына билгесез «сәфәре»нә кузгала. Кемгә авыррак – киткәннәргәме, калганнаргамы? Әхтәм белән хатыны тетелеп-тетелеп елый. Калганнарга авыр... Тагын өстәп дару эчәргә, ахрысы. Инфаркт кичергән йөрәк тиз хәлсезләнә. Табиблар вак-төяккә борчылмагыз диләр. Кайда монда вагы да, кайда төяге? Гел эредән, гел зурдан... Йөрәк төбе тишек чиләк түгел, боларны жыя-жыя да кая илтәп түгәргә белмичә шартлап ярыла.

Әхсәнә өйдә иде. Сирәк бәхәсләшә алар, андый чакта күк тә күкри, яшен дә яшны. (Ике чор, ике буын!) Ләкин һәркем үзен хаклы дип расласа да, ата белән кыз арасындагы жылы сүрелмәде.

– Кызым, шкаф тартмасыннан нитроглицерин алып бир, – дигәч тә, көзгә каршысында боргаланган Әхсәнә, куркып, аңа борылды:

– Эти, тагын йөрәгең дөнъя чүбән төяп кайттыңмы?

Жен алыштырганмыни, кызының йөзе танымаслык булып үзгәргән: кап-кара калын каш, кара озын керфек, мичтә пешкән майлы кабартма кебек ирен...

– Авызыңа корт чактымы соң, кызым?

– Әй, үртәмәсэнә, эти! Мәктәптә укытканда дресс-код дип жәфа чиктерделәр. Капчык төсле соры костюм, чүмәлә итеп баш түбәңә өйгән чәч. Безнең директор консерватор иде, янәсе, укытучы – балаларга үрнәк. Ә өлкән сыйныф кызларының һәркайсында буялган озын карчыга тырнагы, колакта – алтын алка, муенда – алтын чылбыр. Бүгеннән мин тыю-тыелулардан азат! Менә иренемә филлер дигән препарат кадаттым. Матурмы, эти?

– Табигый матурлыгың белән чибәр син, кызым.

– Шулай инде, керпе дә баласын йомшагым дип сыйпый, ди. Язылучыларым «колхоз» димәсен өчен кыяфәтемне рәтләдем эле.

Шәһәр халкын туендырган, авыл-салаларны яшәткән күмәк хужалыклар көннәрдән-беркөнне тискәре образ сыйфатында гына телгә алыныр дип кем фаразлаган? Галишан бу юлысы бәхәс кузгатмады. Хәл юк иде. Төнлә иләмсез жуылдап һәм болай да сирәк кунак йокыны качырып, йорт өстеннән самолётлар очты. Ул төнге өстәл лампасын кабызды. «Казан утлары»ның чираттагы саны. Яңа исемнәр байтак. Хуш, Галишаннарга алмаш үсә. Журнал әдәби эсәрләр белән генә чикләнмичә соңгы биттә реклама бастыра башлады. Байлардан эллә ни акмаса да, ярап тора. Продюсер Нәкыйбә Сарматова... Таныш йөз. Исеме дә таныш!

Галишан лампаның утын көчәйтте. Күзе караңгы төндә энәгә жеп сапларлык: ялгышмый ул! Хәтер дә ялгышмый: Язучылар берлеге каләм тибрәткән биш яшь авторны аңа беркетте. Әдәби остаз белән айга өч тапкыр очрашып, шакмаклы дәфтәргә язылган хикәяләрне сүтәп жыя-

жыя. Шуларның дүртесе, бу шөгыләннән туеп, ижаттан бизде. Калды бердәнбер Нәкыйбә исемле кыз бала. Күкләрдән иңгән талант! Аның һәр хикәясе камил, кайдадыр өтер генә төртәсе дә, кайдадыр сызык кына сызасы. Ләкин болытларга кадәр үрлисе үсентенең тамырына балта белән чаптылар. «Балтачы» яшь авторлардан көнләшкән Нури Фикрятов. Мәрхүмнәр турында яманлап сөйләмиләр, ди, яманламый Галишан, мэгәр журналда Сарматованың сурәтен күрмәсә, Нуриның ул чактагы эшәкелеген искә алыр идемени! Алар икесе дә редколлегия әгъзасы, эмма максатлары төрле: Фаязов яшьләрне әдәбиятка тартса, Фикрятов, аларның һәр өйрәнчек әсәрен пыран-заран китереп, тәнкыйть яза. Ә азау ярган өлкән язучыларга кагылмый, чөнки үз балтасы белән үзе үк туракланырга мөмкин. Нәкыйбәнең хикәясен дә ул ватты-сындырды, анда файдалы тәнкыйтьнең тамчысы да юк, анда кызның каләменнән кайкаһә белән көлү генә. «Жавап» озак көттермәде. Чираттагы редколлегия жыелышында ишек ачылды һәм матур гына түгәрәкләнеп килгән (кияүдә!) Нәкыйбә Сарматова, кулындагы журналны өстәлгә ташлагач, нәфрәт тулы карашы белән әле Фикрятовны, әле баш мөхәррирне яндырып:

– Чукунып китегез, – диде.

Бу нәфрәтнең очкыны Галишанга да чәчрәде кебек. Ул шәкерте артынан йөгәрде. Ләкин кыз секунд эчендә гаип булган иде. «Баш»ның «мондый усал әйберләрне бастырмыйбыз», – дигән вәгъдәсенә ышанып уяулыгын югалттымы икәнни остаз? Бер шаккатуга икенче шаккату өстәлде: керфек сирпегән саен кызарган оялчан Нәкыйбәнең тузынуы башка сыймады. Мондый очракта Галишан нишләргә тиеш? «Фикрятов – кабахәт, ул талантлы яшьләргә аяк чала», – дип, «балтачы»ны тиргәргәме? Вакланмаска! «Ижат юлың озын, беләм, сиңа тагын кизәнерләр, син күңеленә төшермә, яз!» – дип үгетләргәме? «Тукта, әзрәк суынсын, аннары очрашырбыз», – дип, ун көннән шалтыраткан Галишанга карлыккан тавышлы ир-ат:

– Монда мин хужа, ә элеккеләре фатирны миңа сатты. Адресы? Не знаю, аптыратма, – диде.

Нәкыйбә эзсез югалды. Менә ничәмә-ничә елдан соң сюрприз: продюсер ханым журналда реклама биргән. Бәлки үпкә-сапкалар онытылгандыр. Үткәннәр – үткәндә, бүген баш мөхәррир бүтән, редколлегия бүтән, заманы белән бергә Галишан да бүтән... Күрәсе иде бу кыз баланы. Син күрмәк тә, ә ул очрашуга атлыгып торырма, шунысы шикләндерә.

Ашыктырмыйча гына таң атты. Адәм баласы олыгайган саен сабырлыгын жуя, ахрысы. Хәер, Галишан утызда да, кырыкта да пырдымсыз иде. Тау күчәр, холык үзгәрмәс! Ул кызын уятмас өчен аяк очына гына басып, аш бүлмәсенә үтте. Кайнар чәй эчеп, каткан кан тамырларын йомшартасы. Аның кебек үк йокысыз халык бар икән: кызы да уялды, аның ирене йөзләгән балкорты чаккандай борын тишегенә хәтле житеп күпергән.

– Эти, кая болай иртәләдең? Тагын каядыр барасыңмы? Чистый йөрәмсәккә әйләндең син.

– Язучыны аягы туйдыра.

– Бүрене, эти.

Галишан, кызганып, Әхсәнәгә карап куйды. Табигый матурлыгын бозган «челтәр корбаны!» Йә, эти кеше, кайда сиңең үгет-нәсихәтең? «Алай

эшләмә», – дип заман яшьләренә әйтеп кара: «Акыл сатма», – диячәкләр. Әйтерсең лә акыл акчага сатыла.

– Дөньяга күренерлеген дә юк инде, кызым.

– Өч-дүрт көннән шеш кими дим бит, эти. Әлегә өйдә мин. Интернеттан блогерлар тормышын өйрәнәм. Тәжрибә тупласам, эш көйләнә минем. Син дә төшке ашка соңарма. Йөрәк даруың кесәңдәме? Сакланып кына йөр, баскычларда тайма.

Күрсәтмәләр белән «коралланган» Галишан жәяү генә Бауманга китте. Үзе шау-шулы тынгысыз урам дип сукрана, үзе гел шунда бара. Ияләшкән эскәмияне хосусыйлаштырмагае! Бәлки ярты гасырдан: «Монда фәлән елларда язучы Галишан Фаязов ял иткән», – дип, утыргычның аркасына истәлек тактасы кадакларлар. Көл, агай, көл!

Журнал егетләре бай продюсер ханымның телефонын ватсапка юллаган иде, сөйгәнә белән беренче мәртәбә күрешкән яшь егет сыман каушаган Галишан, кулы калтырап, саннарны жыя алмыйча интекте. «Өчле»гә төртсә, «дүртле»гә эләкте. Хәерсез, бармак калын, ә төймәләр чепи күздән дә бәләкәйрәк. Ник дулкынлана ул? Әйе, остаз иде. «Иде» – үткән заман, аның бүгенгесә белән бернинди бәйләнеше юк. Әдәбият капкасы һәркемгә ачык: керәсеңме, чыгасыңмы – ихтыярың. Талантлы шәкерте дә аның белән хушлашмыйча «чыкты». Димәк, хөрмәте шул хәтле генә. Синәң шуңа эчәң янамы, картлач?

Нәкыйбә Сарматованың кырыс тавышы колак яфрагын «пешерде»:

– Алло! Сез кем? Ни йомыш?

– Исәнме, Нәкыйбә? Фаязов мин!

Чыбык очындагы тынлык озакка сузылмады. Гөрләде телефонда «күгәрчен», гөрләде.

– Әрсез жырчылар дисәм, сез икән, Галишан абый! Саумысыз?! Ни хәлләрдә яшисез? Сезне Бауман урамында еш күрәм. Офисым шул тирәдәрәк. Эндәшергә кыймыйм. Сез яшел эскәмиядә. Уйга чумып утырасыз, күңелдән генә яңа эсәр язасыз булыр. Бүлдермим дим.

– Мин хәзер дә яшел эскәмиядә, – диде Галишан.

– Очам, биш минуттан яныгызга очам.

...Кайчандыр әдәбият майданына әйдәкләгән чыра кебек ябык кыз бала, еллар томаны артына күмелгән, ә остаз дип саналып та, остаз дәрәжәсенә ирешмәгән Галишан кырыена сөягенә ит кундырган таза гәүдәле хатын утыргач, аның авырлыгыннан эскәмия дә чүгеп куйды.

– Менә мин, Галишан абый.

– Күрәм, син.

– Кинәт кенә кайларда югалды дисез инде, әйеме? Мине бит талант дидегез, хәтта сирәк талант. Һәм бу игелексез кызый алтын каләмен сындырып ташлый. Ул нәкъ сезнең кебек ижатка багынган, өстәлендә тау-тау кәгазь, дистәләгән авторучка иде бит. Ө теге явыз абый бер селтәндә өмет-хыялларымның канатын кисте. Өзер түгел идем мин андый усал тәнкыйтькә. Тирем бик нәзек иде. Урамнан елый-елый чабам, карынымдагы туачак нарасыем тибенә. Мин түгел, шул балам каргады аны. Сиз каргышка ышанасызмы? Мин ышанам. Бавыры череп үлгән диләр, дәресе?

Галишан сискәнде. Ул бөтенләй дә чит-ят кеше белән очрашты бугай.

– Син шуңа сөенәсеңме, Нәкыйбә?

– Сөенмим. Күз яше жирдә ятмый икән.

– Ничә ел усаллык исәпләп яшәгәч, авырдыр сиңа, ыргыт куеныңдагы ташыңны, кызый.

– Әй, аның исеме белән пычранмыйк эле. Әдәбиятка яшьләр киләме, Галишан абый?

– Көтүе белән киләләр.

– Сез аларның да остазымы?

– Киресенчә, алар безгә остаз.

– Яшь авторларга тукмак элэгәме соң?

– Эләкми. Без егет-кызларны бишкәтә тирбәтеп, имезлек каптырып үстерәбез. Язудан гына гайрәтләре чикмәсен дибез.

Бу күңелсез сөйләшүнең ахыры-азагы сызландырган соңгы сорау белән тәмамланьрга тиеш: «Ник миңа әйтмичә качтың, Сарматова?»

Сорамады. Жавабын болай да белә: Галишан аны «балтачы»дан якламады. Көрәшсен кызый, янәсе. Ул үзе «терсәк сугышы»нда чыныкты, кайдадыр хөсетле абзыйлар төртә-кадый, әдәбият майданыннан кысрыклаганда, бирешмичә үжәтләнеп язды да язды. Баксаң, бөтен кеше дә тәнкыйтьне күтәрми, артка чигенә икән.

– Хәзерге акылым белән алай эшләмәс идем, Галишан абый. – Нәкыйбә үкенәме, әллә кыланамы гынамы? – Ирем – төрек егете, йортлар төзи иде. Без Казанда төпләнергә килештек. Имеш, мин сәләтле язучы, имеш, мин иҗат казанында кайныйм. Шул рәнжетелгән көннәремдә иремнең бригадасын Мәскәүгә күчәрделәр, кызган баштан күперләргә яндырып, аның белән киттем. Анда улыбыз туды, фатир алдык. Культмассовик дипломы кулымда, мәдәният йортына урнаштым. Әкрән генә һәвәскәр жырчылар белән таныштым. Концертлар оештырдык бергәләп. Сөзгә минем тормышым кызыкмы соң?

Аркасы белән тойды: урамның аргы яктагы кафе ишеге төбәндә журналист Зөбәер Әбри кул болгый. Соңгы курста журналда практика үттә ул. Бүлмәдәш абыйлары, сыра ташытып сынагач: «Йомышка ярый», – дип, аны редакциядә калдыртты.

– Кызык, сөйлә Сарматова, сөйлә.

– Мәскәүдән Төркиягә юл тоттым. Гомергә дип. Тик мин чит илне яратмадым. Туган жиремне, дусларымны, аш-суларымны сагынып, киредән Казаныма кайттым. Ялгызым гына. Бик теләсәм, Мәхмүтне дә ияргә идем. Акылым белән исәпләдем: ник төрек баласын тамырыннан куптарып бәхетсез итим. Аның үз ватаны, ризыгы, туган-тумачасы. Улым да әтисен сайлады. Алар сагындыра, билгеле. Шөкер, эш белән юанам. Яшь татар жырчыларын сәхнәгә эзерлим. Әдәби басмада реклама бирүемә гажәпләнмәгез, анда шагыйрьләр оясы. Бәлки, кызыксынып, жыр текстлары язларлар.

Хәйләсез жан! Кемнең күзенә төтен өрә?! Бергә каләм тибрәткән яшьтәшләрәнә: «Мин дә исән!» дип, журнал аша үзенә барлыгын белгертә.

Зөбәер кул болгап арды бугай, әрсезләнеп, эскәмия артына килеп басты. Сүз тыңлый дисәң, тыңларлык сүзә дә юк, барысы да ачыкланды: «Сәләтле шәкерт» дип очындырган Нәкыйбә Сарматова – Галишанның үкенечле

ялгышы. Язар өчен талант кына житми, көрәш рухы да кирәк. Кимсенеп һәм гарьләнеп каләм ташлау – көчсезлек билгесе.

Түземсез Әбри жиңелчә генә жылкәне «шакыды»:

– Дус, йә, дус. Без дә сиңа йомыш белән идек.

– Китәм, – диде Нәкыйбә, йөзәннән нур чәчеп. Гүя бу күрешүдән аның дөнъясы түгәрәкләнде. – Сезде мин тагын күрәм әле, остаз!

Нәкъ жырдагы кебек: «Мин тагын бер сиңа киләм әле...»

...Кафеда кызып-кызып бәхәсләшкән ирләр Галишан кергәч тынды. Заманында бу икәү, хәер, аны урыныннан куптарып, кафега әйдәгән өчәү белән ул «Кылыч» журналында эшләде. Эшләде дип аерым өстәл, аерым урындык биләмәде, аңа редакия заданиесе белән барып кына язасы иде. Бүген «Кылыч» үзенең утырышын табын белән бизәп үткәрә, ахрысы. Тик болар, шул исәптән Галишан да, «элеккеләр». Түрдәге киң жылкәле, шадра Мәрдәнша баш мөхәррир урынбасары иде. Бер алама гадәтә белән теңкәне корытты шадра: тотта да фельетонга үзенең мәгънәсез сүзләрен өсти. Ә «мин» дип кәпрайгән Галишанның өтерен дә сызарга ярамый. Югыйсә журнал «шабашка» урыны гына, аның төп вазифасы – әдәби эсәрләр язучу. Гонорар исемлегенә кул куй да Аллаһы әкбәр дип дога кыл.

Өстәлнең сул ягына бите чөгәндер кебек кып-кызыл Борис кунаклаган, ул, һава житмәгәндәй, авызын ачып, еш-еш сулуй. Мөгаен, бәхәстә Мәрдәнша жиңгән моны. Бу «өчлек» белән сәлам алышмаганга биш былтыр иде. Ишетте Галишан, болар шәхси нәшрият оештырып китап дөңкелдәтә, чын мөгәр дөңкелдәтә, кич китергән кулъязма мичтәге ипи кебек «пешеп» кибетләргә озатыла. Сыйфаты ни дәрәжәдә? – аларга «нипачум»: акчасы гына түләнсен.

«Миңа ни йомыш?» димәде Галишан, көтте. Сагындан саргаеп, бер күрергә зар-интизар булып чакырмады «өчлек».

– Кардәшләрем, – нәселләре жиденче буын бабаларына барып тоташамыни, Мәрдәнша һәркайсын туганнар чутына кертәп нотыгын башлады. – Бүгенгесе көндә каләм хакына яшәүләре авырлашты. Гәзит-журналларда гонорар өч тиен дә биш тиен генә. Үзәбез этләнмәсәк – ачтан үләрлек. Берәүсе үзе турында документаль эсәр яздырмакчы. Абзагыз череп баеган, өч коттеджи, соңгысы ярты миллиардлык, ди.

– Өч йортта яшәр өчен өч гомер кирәк, ул мәңге үлмәскә тиеш, – диде Галишан.

Мәрдәншаның маңгай сырлары тагын да тирәнәйде.

– Көлмә, кардәш, көлмә. Безнең ятмәгә алтын балык эләкмәкче!

Мәрдәншаның хәйлә капчыгын чишмәсәң дә, аңлашыла: байдан яхшы гына акча каермакчы нашир. Каерсын! Һавада бөтереләп очкан жүләр акчалар эзмени?! Шунысы да аңлашыла: «шайтан хезмәтчесе» итеп аны сайлаганнар.

– Кардәш, аның турында син генә язасың, – диде Мәрдәнша.

– Точно, син генә, – дип жөпләде икәү.

– Хагын килешербез, – диде Мәрдәнша.

– Точно, килешербез, – дип кабатлады ике «попугай».

Нашир шадраларын биетеп елмайды.

– Син, кардәш, жиңел аяк, иренмиңә авыл-районнарны күп айкадың.

Тэхэллүсең ут иде. Чөметкэли Чөметкэлиев! «Баш» сиңа сэмәннәрне жэллэмәде.

Аңа бүген нәшриятка сугыласы. Авторларга бушлай бирелгән сигез данә китапны аласы. Элек ул аларны кул тамгасы белән якын дусларына бүлөк итә иде. Китапның тузан бөртеге кундырмаган кадрле чаклары! Нишләдең син, дөнья? Нишләп сансызга әйләндең?

Өч пар күз шелтә белән аңа текәлде. Кармагыңны озак саласың, кардәш, «алтын балык», үпкәләп, кире диңгезгә йөзмөгәе.

Галишан чынаягын өстәл уртасына таба шудырды.

– Чәегез суынган.

Мәрданша бармак шартлатты:

– Официант, тиз генә кайнар чәй яса!

Нашир, үзе «алтын балык» роленә кереп, аның һәр теләген үтәргә эзер иде. Зөбәер сыра ташып табанын гына шомартмаган, телгә дә остарган икән:

– Техник прогресс нәтижеләрен күрәсездер, Галишан әфәнде. Тиздән безнең белән тимер кешеләр идарә итәчәк. Роботлар ягъни. Ясалма акыл коточкыч үсештә. Фи димәгез, гасыр ахырында «тимер кешеләр» язачак роман-бәяннарны. Сөз – әдипләргә эш бетәчәк. Шуңа да акча көрәп кал, Галишан әфәнде.

Кайчакта яшьләр хәсрәт күрәзәчеләрдән дә уздыра. Әсәр ижат итәр өчен жан кирәк, жан... Алай ук сөенмә син, егет. «Тимерләр» язып кына утырмас, алар да адәмнәр үрнәгендә төркемнәргә бүленер, аларның да гади бакырдан ясалганы, алтыннан коелганы (хәерчеләре һәм байлары) булыр. Ә тау куышындагы Галишан чалымнары сизелгән кыргый бу хәлләрдән әлегә бихәбәр. Ул мамонт аулап арган. Учак кырыенда очлы таш... Тагын үткенлисе... Бер дәвер ишеге ябылып икенчесе, өченчесе һәм дә йөзенчесе ачылганда, тамак туйдырыр өчен яланкул ауга йөрмәс (ризыктан өстәле сыгылып) тук чырайлы адәм, нәфесе белән явызлыгы арта-арта берсеннән-берсе хәтәртәк кораллар уйлап табар ул. Жир шарын бүлгәлә, тала, үтер, коллыкка ку. Акылы кителгән цивилизациянең соңгы «табышы» – атом бомбасы Зөбәерләренең прогрессына симез генә нокта куяр. Тау куышында бер кыргый янә учак тергезер. Очлы таштан башланыр жирдә яшәеш.

Уйдан уелган Галишанны Борис айнытты:

– Ризалаш, малай! Спонсор агай театрда шаулатып юбилееңны уздырыр. Үзеңне иң затлы бутикларда киендерер. Ресторанда банкет, бүләкләр... Кайсыбызга мондый бәхет тәтегән, ди!

Ә аңа бу «бәхет» нигә кирәк? Ижаты белән алдырмаган уртакуллар сәхнәдә ике-өч сәгатьлек шоу-тамаша ясыя. Бәгъзенең түшенә берәр оешманың калайдан чүкелгән медален тагып, Мактау кәгазе тоттыралар. Төче сүзләрдән, мактаулардан (ул атаклы, ул танылган икән!) күкнең жиденче катына менгән бәгъзе озак, бик озак жиргә төшми. Төшәсе дә килми. Чөнки алтмыш-житмеш китап әвәләп тә укылмаган бичараны анда укучылар көтми...

– Сыйладыгыз, рәхмәт!

Ул пар бөркелгән чәйгә кагылмады. Торып ишеккә таба атлаганда, урындыгын аудар-аудара, Мәрдәнша аның артыннан ташланды:

– Ризамы син, Фаязов? Язасыңмы?

– Юк! – диде Галишан, беләгендәге сәгатенә чирткәләп. – Вақытым чамалы.

– Ничек «чамалы»? Син ирекле, беркайда да эшләмисең, Фаязов?

– Эшләмәгән кешегә вақыт житми икән. Син – эшле, димәк, вақытың күп, үзең яз!

– Уф, сиңа ялыныр идекме без, кардәш, ялыныр идекме! Мондый акчага дәүләт бүлгә ияләре дә алыныр иде. Хикмәт синдә, Фаязов. – Нашир түш кесәсеннән искереп саргайган «Кылыч» журналын чыгарды. – Кара, сигезенче биттә Чеметкәли Чеметкәлиев фельетоны. Синекә! База директоры Әфләтүн Сарухановның тетмәсен тетәсең. Рәссам аны кулына утлы кисәү тоттырып та сурәтләгән. Көчәйткән язмаңны. Ул заман өчен нинди хурлык! Син аны коммунист башы белән карт-корының дачаларына ут төртеп, жир колачлый дигәнсең. Югарыдагы эшнәләре хөкемгә тарттырмаган, аклаткан. Өсте-өстенә шәхси база төзеп, котырып баеган фельетон героә! Хәзер ул үзен мактатып китап яздырмакчы. Түлкә синнән! Шарты шундый. Ник кәжәләнәсең инде, мөгезсез?

Гаеплисе дә юк кебек. Мәрдәнша бизнесын саклар өчен күкрәге белән жир тырмап шуыша. Акча дигәндә иблискә жанын да сатмагаә. Тик жансыз нишләр ул?

Кызганды нәширне Галишан.

Ә берәү гомере буге гарьләнеп яшәгән энә: аңа китап ни пычагыма, ул биш былтыргы кара буяуны язучының каләме белән агартмакчы. Аны да кызганды Галишан.

Ул үзе дә кызганыч иде. Бу буталчык дөньяга әллә алдан, әллә соңарып туды...

5

«Мөгезсез... Янагына сылап кына элеккеге хезмәттәшен жинәрме икән ул? Жиңмәс. Мәрдәнша балык төсле ызгыш-талаш төтене белән ысланган. Редакциядә шадра тиктомалдан жәнжал куптарып, мөхәррирләрне маңгайга-маңгай чәкештерде, бирәк тә яшләр аңардан шөлли, ул аларның кайсын эштән кудыртты, кайсының хезмәт хакын кистерде. Мөгезле иде Галишан, байтак адәм актыкларын киртә артына чөйде Галишан. Аның һәр язмасы судсыз-нисез хөкем итте! Ә мөгезнең сынуы хәерле икән. Аның чөнечкеле фельетоннары, Әхтәм әйтмешли, ни-нәрсә үзгәртте соң? «Кәкре куллар» кимедеме? Киресенчә, комсызлар арткан саен артты. Ахырзаманда бәндәгә бирән чире йогар дияр иде мәрхүмә Газизә әбисе, артыгы белән йокты. Най-най, аңамы соң кешене тиргәргә! Ул да бай, энә шул байлыгын алырга бармышы, һәм бу байлык авторларга бушлай бирелгән сигез данә китап аның иңендәге биштәренә сыеп та бетәчәк.

Көн очрашулардан гына гыйбарәт, ахрысы, нәшрият баскычыннан мыгырдана-мыгырдана элеккеге директор Әүхәди Билалович төшеп ята. Аны күрмәгәнә байтак ел, күрмәсә дә – берни югалтмый, ни дус, ни дошман. Таякка таянган Әүхәди абзый күрешергә кул сузмады, димәк, эчтә һаман түрә яши. Аңа элөгүе мең газап иде. Галишан, ни сәбәпледер, «сөйкемле сөякләр» исемлегенә кертелмәде.

– Нишләп йөрисең, Фаязов?

– Эш белән. Ә сез кабинетыгызны сагындыгызмы, Әүхәди Билалович?
– Ыржайма, Фаязов! Нинди кабинет! Ишек төбеннән дә уздыртмады Ханбиков. Кабул итү сәгатенә килсен, имеш! Язылып, имеш! Ул малай-шалайны мин үз урыныма калдырдым, хәзер ни кылана, йә!

– Сездән өйрәнгән, сезне кабатлый.

– Син дә эчемне пошырма, Фаязов! Әйт шуңа, фатирыма ремонт ясатсын!

Галишанның көлемсерәп куюы тәхетсез картның күчеленә ярамады:

– Үзгәрмәсән дә үзгәрмәгәнсең икән, Фаязов! Тәкәббер син. Тәки баш иеп кермәден миңа. Кайберәүләр пүчтәк кенә әйберләрен туплап, унар том чыгарды. Макулатура! Кәгазь эрәм. Сиңа, беләсеңме, мин ник ачулы идем? Юбилеема күп кенә язучылар кыйммәтле бүләкләр китергәндә, син: «Аны түгел, урындыгын котлыйлар», – дигәнсең. Озынколаклар житкерде.

– Куштаннар, Әүхәди Билалович.

– ...шул сүзең өчен жиде томлыгыңны планнан сыздым. Ә бер сызылган гел сызыла. Басылдымы алар кайчандыр, Фаязов?

– Басылып, вакыты белән. Ул чакта сезне бәхетле итүемә мин шат.

Картның күзе шарланды:

– Ничек «шат?»

– Исемемне ләззәтләнә-ләззәтләнә сызгансыздыр. Кешегә начарлык эшләүдән тәм табып, шуңа сөенеп йөрүчеләр эзме? Алар өчен бу бәхет. Баскыч текә, егылмагыз. Беренче катка хәтле култыклап озатам, әйдәгез, Әүхәди Билалович.

– Ну телең, ну телең! Озатып мәшәкәтьләнмә! – Директор таягын култык астына кыстырып, жилләнеп кенә төшмәкче иде, жил бәргәндәй чайкалып, Галишанга табан авышты.

– Миңа тотыныгыз, Әүхәди абзый!

– Мәшәкәтьләнмә диләр! Чүт кенә баш әйләнде. Сәнәктән көрәк булган теге малай-шалай миңа булышмый. Ремонт кирәк фатирга. Аңыштыңмы, Фаязов! – Картның дөньяга комсызлык белән карый-карий төссезләнгән күзендә үкенеч тә шәйләнде. – Син, жегет, хаклы булдың. Урындыгыма бүләк ташыганнар. Быел миңа сиксән яшь тулды, ник берсе котласын. – Үкенеч кисәк кенә усаллык белән алышынды. – Һе, Фаязов әүлия икән! Син үзең астыртын гына берәрсенә этлек эшләмәдеңме? Уйлан, жегет!

Астыртын гына этлек эшләмәдеңме?.. Гүя нәзек пыяла, Галишанның чигәсе чатнады. Каләмдәшләренең кайсыдыр аңа рәнжеп, кайсыдыр каргап яшәмиме икән? Ул хәтер дәфтәренең битләрен актарды. Язылып та онытылса? Бәлки ялгыш кына берәрсенә төртелеп узгандыр, бәлки уйланып барганда күрмичә-исәнләшмичә киткәндер, әмма иманы камил, Галишан: «Син графоман», – дип, берсенең дә ижатына күсәк белән кизәнмәде. «Ни мактама, ни яманлама!» – дип, битарафлык күрсәтү дә дәрәс түгел анысы. Галишан шундый. Нишләтәсең, шундый ул.

Уй йөгәннән сыгылып, коридордан барганда, берәү аңа эндәште:

– Галишан ага!

Закир Ханбиковның калын тавышы бина түшәменнән саркыды. Гәүдә хикмәте. Каланча кебек озын Закир ишектән дә иелеп кенә керә. Галишан аның биленнән генә, хәер, бер ул гынамы, язучы халкының күбесе уртача

яисэ тэбэнэк буйлы. Ходай сиңа язу сэләте белән беррэттән буй да биреп очындырмый. – Нишләп миңа сугылып үтмисез, Галишан ага?

Мондый мөгаләмә шикләндерә иде. Түрә-мазар сине зарыгып көтәмени! Ө бу егет – кайчандыр Өүхәди Карамышев биләгән кәнәфи хужасы.

– Исәнме, Закир? Сиңа гозер-фәлән юк, ник эшеңнән бүлим ди икән.

– Киләсе елга план төзибез. Моңарчы сезнең томнарны бастырмаганнар, әйдәгез, хатаны төзәтик. Жиде сезнеке!

Кибет киштәләрендә сактагы мәңгелек солдатлар кебек томнар тезелгән. Исәннәре алтын төсендәге хәрәфләрдән уелган. Аتماган солдатның мылтыгы күгәрә, кулдан-кулга күчеп укылмаган китаплар кадерсезгә әйләнә.

– Рәхмәт, Закир, кирәкмәс, – диде ул, директорны аптырашта калдырып.

– Томнар – һәр язучының хыялы! Башыгызга кояш суктымы дисәм... Гафу, гафу, Галишан ага.

– Йә, йә, тартынма, Закир. Синдә кояш сугарлык баш та юк икән дип әйт. Кызлар сигнал саннар эзер диләр.

– Котлыйм, Галишан ага! Яңа гына табада «пеште». Исәп-хисап бүлегеннән тиярен дә алыгыз.

– Акча дигәннән... томнарға финанс ягың шәп икән ветеран Өүхәди абыеңа фатирын төзекләндерергә булыш, Закир.

– Ул атна саен матди ярдәм теләнә. Бездә әндри казнасы юк! Сез томнар мәсәләсендә иртәгә шалтыратыгыз әле, Галишан абый.

Шалтыратмады. Ни барына разый, ни барына канәгать. Биштәрдә сигез китап, кесәдә дүрт еллык хезмәтнең бәясә – житмеш мең... Аңардан Америка миллиардеры Сэм Уолтон, Джефф Безослар көнләшсен! Чү, ник ул океан артындагы джентельменнарны көнләштерә, үзебездәге соң, үзебездәге алтын тоткалы, алтын тазлы бәдрәфләрдә «пес» иткән байларның йөрәген яндырсын!

Ярый ла, уйлар өнсез-тынсыз, мәгәр кеше ишетсә, жүләр дип чигәсен боргычлар. Ө үз-үзеңнән көлү рәхәт, барыбер рәхәт!

...Бауман урамы башындагы фонтанда бот буе хәтле генә өч малай тиеннәр (мәжүсиләр йоласы, исәнлек теләп суга тәңкәләр ыргыта) чүпли. Менә бер хәрби егет, гимнастёркасы белән ботинкасын салып, балагын сызганды да суга сикерде. Башта ул пошкыра-пошкыра битен юды, аннары учы белән чәп-чәп су чәчрәтеп «уйнады». Күзе-башы тонган халык ахырзаманга ашыга, хәрбиң бердәнбер тамашачысы Галишан гына иде. Кызык та, кызганыч та: кызык – солдат балачагына кайтты; кызганыч – градусны арттырган. Нәр сугыш шулай ир-атны «шайтан суы» белән сугара...

Үзен дикъкәтә белән күзәткәннәрен күреп күңеле булган егет:

– Не осуждай меня, батя, – диде. – Отпуск закончился, завтра опять на передовую. Может я и не вернусь.

Галишан жирдән гимнастёрканы алып какты. Нәр хәл-вакыйга беренче чиратта йөрәккә бәрә. Өгәр аны дару белән көйләп-жайлап тормасаң... Галишан нитроглицерин капты. Тик ни файда? Газаплы һәм әрнүле сораулардан котылу бармы соң? Фонтанда уйнаган егет «аннан» әйләнәп кайтырмы? Яки дә урман әкияте белән аңны томалаган Айтуган? Яки дә йөзәрләгән, меңәрләгән ир-атлар?!

...Иртэдэн бирле көзгегә чекеря-чекеря күзе кызарган Әхсәнә (чүпрә өстөгәндәй ирен һаман кабара), холкына һич туры килмәгән нәрсәләр сөйли башлады:

– Әти, миңа берәр жәнжал турында видео төшерәсе иде. Бүгөн кешегә тавыш-гауга кызык.

Галишан дәмичә генә букчасын өстәлгә бушатты.

– О-о, әти баеган! – диде кызы һәм шуның белән шул. Элек ул һәр яңа китапка котлау сүзләре язып диварга ябыштыра, әтисенең яраткан балан пирогы да өстәлдә була иде. Дөнъяның ничек үзгәрүе, баксаң үз өендә дә күренә икән. Ул кабартма иренгә карамаска тырышты. Дөнъяның үзгәрүе тагын балаңның йөзеннән дә беләнә икән.

– Кызым, ызгыш-талаш – эшәке жаннарның ризыгы ул. Алар болай да жир тулы, син аларны отыры үрчетмәкчеме?

– И-и, әти, әти! Наив та инде син үзең. Синеңчә, дөнъя – ул тоташ гөлбакча, анда сыңар чүп үләнә үсмәскә тиеш!

– Тамыр жәйгәнче утасаң, чүптән арынасын, кызым.

Кемне ышандыра ул? Биш яшлек бала да: «Чүп чәчәктән күбрәк», – диячәк.

– Кызым, начар уйларыңны башыңда йөртмә! Тирә-ягыңа кара: тап-таза, яп-яшь ирләр тегендә китәләр дә табутта кайталар. Син шуларның газиз әнкәләрен күрсәт! Тол хатыннарын күрсәт! Нарасыйларын күрсәт! Ызгыш-талаш яраткан подписчикларың тетрәнсен аларның күзендәгә хәсрәттән!

Әхсәнә уфырды.

– Дөнъя яралганнан бирле сугышалар, әти! Ә кешенең яшисе килә! Ул үрчи. Өйләнә, кияүгә чыга, бала таба кеше! Тормыш дәвам итә. Өнә, илләр атом-төш коралы белән мактаныша. Кемнеке көчләрәк тә, кемнеке гайрәтләрәк! Бу да куркытмый кешене! Мәгәр берәр тилесе төймәгә басса – Жир шары көлгә әйләнәчәк! Миллиард елдан соң тереклек кабат уяныр. Синең әсәрләрдәгә кыргыйлар бер-берсен йодрык белән тукмармы икән? Әй, нишләп синең белән бәхәсләшәм әле мин! Тыңламыйсың да. Талчыккансың, ял ит.

...Аңа ял итәргә мөмкинлек бирмәделәр. Иелә-бөгелә тау куышына кергән кабилә башлыгы ымнар белән «аңлатты»:

– Күршеләр безнең биләмәләрдәгә жанварларны аулуй, әгәр аларны кумасак, ачтан үләбез. Очлы таякларыңны барла. Дошман белән пәрмә-пәр сугышабыз!

Бөтен гасырларда да сугышларның сәбәпчесе ул... Аңа һаман житми: чит мәмләктәләрне яулаттыра, жир асты байлыкларын казыттыра, талаттыра-үтөртә, алдырта-саттыра. Тамак кына югыйсә...

6

Кемнәр жинде? Алар ягымы, каршы якмы? Бер эзмәвер кыргый аткан таш күкрәкне «жимерде». Ә үзе өлгермәде, ташы учында йомарланган килеш эреде. Төштә гел киресенчә: йөгәрәм дисәң – аяклар камырга әйләнә, сугам дисәң – бармаклар оешып ката. Вақыт исәбен югалткан хыялдагы бу күчеш – йә ул тау куышындагы борыңгы кеше, йә иркен фатирында яшәгән

язучы, аң савытына сыешалмый. Кичтэн тун төймәсе хәтле йөрәк даруы эчелмичә йокыга түнелгән. Учта шул икән.

Әхсәнә телефоннан сөйләшә. Тавышы назлы-ягымлы. Мәктәптән китсә дә, укучыларынан аерылмый кыз, энә, берсен туган көне белән тәбрикли.

– Теләкләреңә ирешсәң, Азат. «Тугыз»дан соң укуыңны дәвам ит. Программист һөнәрен сайлавыңны хуплыйм. «Ботаник» дип үртәгән өч малайны тукмыйм дисеңме? Бокс түгәрәгендә шөгьльләнгәч, көчле син, элбәттә. Тыңла әле, Азат, ызгыш-талаш синең кебек акыллы егетләрне бизәми.

Менә сиңа мә! Кичә генә иң ямьсез күренешләрне төшерергә жыенган Әхсәнә укучысын әшәкелектән тыя. Төн бушка узмаган: уйлаткан-уйландырган.

– Хәерле иртә! – диде Галишан, кызы телефонын сүндергәч.

– Хәерлесе белән, эти! Юын да, ашыйбыз.

Иртәнге тәгам – чеби боткасы йөрәккә файдалы, ди.

– Төнлә саташып, бик каты кычкырдың, эти.

– Сугыштым, кызым.

– Кем белән?

– Кавемдәш кыргызлар һөжүм итте.

Әхсәнәнең ирене кебек күзә дә зурайды:

– Нинди кыргызлар, эти?! Сөйлә!

– Төш кенә ул.

– Борыңгы чорлар белән артык мавыкмыйсыңмы икән, эти? Бүгенгесе белән яшә син!

Бүгенгесе... Соңгы гасырның соңгы көннәрендә, аш бүлмәсендә, ботка ашап утырмагаң Галишан. Әстәгьфирулла, әстәгьфирулла!

– Эти, уйга батма! – Әхсәнә кашыгы белән тәлинкәсенә шакылдатты. – Суына, аша! Мин дә төнлә начар йокладым. Син безне язучы баласына алай килешми, болай килешми, кеше ни дияр, кешедән оят дип үстердең! Уңга-сулга тайпылма, туры юлдан гына атла. Кыен бит болай яшәүләре, эти-и!

Галишан кырыс кына:

– Моңарчы зарланмый идең, бүген генә нинди чебен тешләде? – диде.

– Ишет, зинһар, эти, минем тормышымда үзгәрешләр башланды. Блогер мин, блогер! Аудиториям үзгә. Алар мәктәп балалары кебек авыз ачып, үгет-нәсыйхәтләр тыңламый, аларга яндырган-көйдергән кирәк. Төнлә уйлый-уйлый шуны аңладым: ызгыш-талашлар турында төшерә алмыйм әле. Чөнки тәрбия кушмый. Синең тәрбия, эти!

Яндырган-көйдергән кирәк...

«Алай бөтенесен дә эре тишекле иләктән иләмә, кызым. Чүбе калыр, орлыгы коелыр. Безнең милләт – басудагы алтын бөртек. Син мактаган заман – авыру, чир, кызганыч, татарны да аямый, бу зәхмәттән дару – тел, дин, иман, эхлак, горәф-гадәтләр, шулар белән дөвалансак кына, терелербез», – дип, ата тәрбиясен дәвам итәргәме? Туган нигезендә ярсый-ярсый утын тураганда ул, әйе, бәхетле иде. Бәхетле, чөнки татар офыгында төн карасын куып таң атты. Кояшы саран иде, әмма ул алдагы елларда көчләрәк яктыртыр дигән өмет белән яшәттә. Сүнде өметләр... Кителде дөнья пыяласы, кителде. Аны ябыштырырлык жилем дә юк.

Галишан, уйларын үзенә сеңдереп, берни дә әйтмәде. Кызы да бәхәс куертмады. Ул белә: кыеклатып та, читләтеп тә милләтне яманларга ярамый, күтәрми мондый тәнкыйтьне әтисе, күтәрми.

– Әти, бүген нишлисең? – диде Әхсәнә, кызыксынып түгел, борчылып. – Тиктормас жан син, мөгаен, каядыр жыенасындыр. Телефонныңны кабызган килеш тот!

Галишан, хәйләкәр елмаеп:

– Сүндермим, йә кызлар шалтыратыр, – диде.

– И әти-әти! Нинди кызлар! Син әнидән башка хатын-кызлар заты күрмәдең бит! Алай дисәң, берәүгә гашыйк инде син. Кемгәме? Әдәбиятка, әти! Тик ул гаиләне алыштырмый бит. Әни сине өзелеп-өзелеп Германиягә чакырды. Аңа да синсез күңелсез. Оныклар белән юанса да, сине сагына әни.

– Өч елдан абыеңның хезмәте тула. Үзләре кайта, боерса. Түзик!

Хатының сагына, ә син? Хисләнү ир-атка килешәмә? Гомерендә беренче һәм соңгы тапкыр әнисен жирләгәндә елады ул. Кинәт кенә икесен тоташтырган галәм жебе өзелде. Кендек дип тә атыйлар аны. Озак кына жир белән күк арасындагы бушлыкны ни ижәт, ни гаилә, ни дус-ишләр тутыра алмады. Гәжәп: хыялында үзен кыргый зат итеп тоеп, тау куышында утырганда жиһан капкасы ачыла да әнисен күз нуры сирпелеп, жанны жылыта иде. Ана белән бала мэхәббәте иң көчлесе икән. Шул хәтле яратты газизен Галишан! Мондый ярату хатыны белән балаларына әллә ни тимәде, моны ул яшермәде дә.

– Әти, синең башың жилсез көндә дә зыр-зыр әйләнгән тегермән кебек. Тагын нәрсә тарттырасың инде? Карале, әти... – Әгәр берәр гозере булса, Әхсәнә шыпырт кына сөйләшә. – Әти, сыйфатлы видеолар төшерер өчен миңа яхшы камералы яңа телефон кирәк. Ул кыйбат. Сиңа кичә каләм хакы түләделәр. Бурычка бир! Әжәтемне процентлар белән кайтарам.

Кызының ялгышын тагын да тирәнәйтәм дисә, бирә гонорарын Галишан.

– Ул акчаның иясе бар, Әхсәнә.

– И әти, ә мин өметләнгән идем. Дуслардан әжәткә сорармын инде. Әлегә искесе белән эшләрмен. Әзләп халык жыям. Пландә ике-өч меңлек аудитория.

Рухына ят шөгыйльдән туяр берзаман бу бала. Әлегә ул юлында тәгәрәгән ташка абынып, тезен канатмаган. Кирелеге, тискәрелегә, үжәтлегә белән ул тач Галишан!

...Жомга көннәрендә Казан урамнары иңгә-буйга тарая. Юлда өчәр-дүртәр рәт машина, алар ыжгырып чапмый, жәяүлеләр сыман «атлап» кына бара. Бөке, бөке! Кемнәр гаепле? Туган нигезен ташлап, Казанга тайган халык ял кичендә дәррәү авылына кузгала. Ташкала үзе дә зур авыл, гөнаһысын ничек юар, ул адәм баласын фәлән сәгатьле генә акчалы эш, мал-туарсыз рәхәт тормыш, спорт сарайлары, театрлар, күңел ачу чаралары, әйдә, күч дип ымсындырып тамырыннан куптара да атна саен капкасы бикләнгән ятим йортына кудырта.

Автобус та шыгрым тулы. Паспортларына карап жыйганнар диярсең, барысы да өлкән яшәтә. Болар туган нигезен сагынган һәм тузанлы юлга сибәләгән яңгыр кебек шул сагынуын бастырырга өметләнгән әби-бабай. Сакал-мысклы бер агай аңа кул изәде:

– Бире кил, бире! Бер урын буш.

Урын тәрәзә кырыенда иде. Хуш, күнеленнән генә Сәгыйдәттәйгә ни-нәрсә әйтәселәрен барлар. Кайсы үзәктә: ялганмы, дәрәслекме? Кайсы? Без капчыкны тишми ди Гөлинә.

– Ераккамы, сәфәрче?

– Карамалыга.

Юлдашы «тел бистәсе» иде.

– Мин дә шуннан. Казандагы оныкның хәлен белеп кайтыш. Кечкенә чагында гына авылны яратты, үскәч, сездә күңелсез ди. Знамы, күңелсез. Авылда интернет начар. Аның өчен бу фажиға. Йоклаганда да телефон кочаклап йоклай, жүнсез. Кызык иткән шушы тартмачыгы үзен, бөтен фотоларын сөрткән. Без сурәтләрне альбомга ябыштыра идек. Артына елын-көнөн язып. Исән, энә, минем өч альбомым. Менә сиңа мәңгелек архив. Безнең заманда яшьләр тәртипле иде, хәзергеләр бозык.

– Мең ел элек тә яшьләр бозылды дип чәпчегәннәр, – диде Галишан.

– Ыы, әллә син шул гомердән бирле яшисеңме, сәфәрче?

– Әйе, беренче гасырдан бирле.

– Сәер кеше син. Карамалының этләренә хәтле таныш миңа. Син кемнәргә кайтасың?

– Кайтмыйм, киләм. – Сәер генәме, көне-көне белән дорфа да Галишан. Керделе-чыктылы холкы өчен үзен гаепләми дә. Жилкәдә ике «кош»: унда – дәрәслек, сулда – ялган. Кайсысын сайлайсы, йә, кайсысын?!

– Сәгыйдәттәйләргә килешем, – диде ул.

– Кит аннан! – Юлдашы тезенә шапылдатты. – Сәгыйдәнен ни ир, ни кыз туганы юк. Син кем соң?

«Кем, кем...» Жиде ятларның да хәсрәтен йөрәге аша үткәргән Галишан Фаязов ул. Әдипләр халыкныкы диләр, энә, каләмдәшләренә «халык язучысы», «халык шагыйре» исеме бирәләр. Ә халык бер орчыкта эрләнгән асыл жептән тукылмаган: бар яманы, бар яхшысы. Син шул яманының да язучысымы?

– Мин Сәгыйдәттәй малаенң танышы, агай-эне.

– Әттәгенәсе! Аның улы Айтуган зур урында, ди. Син дә югарыданмы, сәфәрче?

– Югарыдан, – диде Галишан. – Фатирым бишенче катта.

Юлдашы кеткелдәп куйды.

– Әттәгенәсе! Эшең дә, яшәвәң дә югарыда икән, сәфәрче. Сәгыйдә белән без яшьтәшләр. Мәктәптә укуганда, Бәдретдин атлы малай белән без аңа гашыйк идек. Кыз – кашыкка салып, сусыз йотарлык чибәр. Көндәшем хәлле кеше баласы, атасы ферма мөдире, ә мин – ярлы-ябагай. Ушлы кыз-кыркын бай кияү сайлай. Сәгыйдә ни хикмәттер, Бәдретдингә дә, миңа да карамады. Мәктәп тәмамлагач, ул фермада сыер сауды, без сыйныфташ белән авыл хужалыгы институтында дүрт ел укыдык. Мин – агрономлыкка, көндәш – хисапчыга. Знамы жир кешесе туфракта казына, минем гомер кыр-басуда үтте, ә акчаны оста санаган кеше дәрәжәгә ирешә. Бәдретдинне колхоз рәисе итеп үстерделәр. Йөзде хужалык дингезендә ата карак. Түлке көймәсен комга тиз терәтеләр. Мин хатын белән ял йортында идем, хәтәр усал иптәш моны хурлап, журналга язган.

«Мин идем ул «хәтәр» бер иптәш», – дип мактансынмы Галишан? Этәчләр яшь чакта койма башына менеп кычкыра. Алар әле көчле, алар гайрәтле, ә картайгач, кикрик шиңә, койрык шәрәләнә. Кайнар баштан кылынган кайбер элеккеге гамәлләр үкендерә. «Адәмнең күңеле тирес икән, ис таратып, анда казынма». Менә сиңа соңлап кына кергән акыл!

– Сәгыйдә тәки кияүгә чыкмады. Кырыклар тирәсендә генә малай тапты. – Юлдашы яшьли сөйгән яры турында шактый мәгълүмат туплаган иде. – Баланың этисе кем – табышмак! Гайбәтчеләргә чәйнәп төкерергә валчык та каптырмады чибәркәй. Сиңа, мужыт, аның сөяркәсе билгеледер, сәфәрчә?

Галишан, теленнән агу тамызып:

– Мин биек кибәннәр генә өям, абзый. Вак чүмәләләр кызыксындырмый мине. Этисе кем? Сөяркәсе кем? Сиңа ни пычагыма ул! – диде.

...Тукталышта Гөлинә басып тора. Тикмәгә генә каршы алмый кыз, аның сагышлы күзендә инәлү-ялвару: «Сәгыйдә әбигә чын дәрәсән белгертмәгез! Аның өчен «Айтуган казакълар илендә командировкада».

– Язучы абый, без Казанда Айтуган белән күрештек. Вокзалдан озаттым. Егетем банк карточкасын миңа калдырды. «Акча күчсә, әнигә бирерсен», – ди. Ул үлмәскә тиеш! Үлми бит ул, әйеме, үлми!

Җил очырткан сары чәчләр Галишанның беләгенә «сибелде». Аны култыклап үксегән кыз баланы ничек юатасың, йә, Ходам?!

Көрәк күтәргән ике карт исәнләшкәч кенә, кыз, үксүеннән туктап, күз яшен сөртте:

– Бүген иртән Бәдретдин бабай үлде. Улы Сабит Төркиядә, ялда. Авылда кабер казырга кеше дә юк.

Тез астына суккандай чүгәләп алды Галишан. Көннәрдән беркөнне һәркем фани дөнья агачыннан өзелә. Яфрак кына адәм. Ник кисәк кенә калтыратты әле? Калтыратты, чөнки мәрхүм аның каләменнән кыйналган иде.

Мәктәп турысында ул Гөлинәгә боерды:

– Сезнең хужалыкта көрәк бардыр, китер!

– Бар, бар. Зинһар, Сәгыйдә әбигә дәрәсән әйтмәгез.

– Әйтмәм.

– Вәгдәме?

– Вәгдә.

«Изге» ялган. Бәлки ул дәрәсләктән көчләрәктер? Бәлки.

Зиратта: «Син кем?» – дип төпченмәделәр. Тупыл ботагына сарган каргалар да шомайган иде.

...Беләгенә ап-ак сөлге элгән Сәгыйдәтәй капка төбәндә үк көтә иде. Кыска гына вакыт эчендә кешегә бик нык якынаясың икән. Гүя карчык аның әнисе, ә Галишан – юлда Казан тузаннарын кага-кага кайткан улы. Бер-берен белән кочаклашып күрешмисең, алай гадәтләнмәгән, ярату күзендә чагыла да йөрәк тибешендә сизелә.

– Җир казуы авыр, тирләгәнсеңдер. Корымга буялмыйча гына мунчада чайкан, канатым, – диде хужабикә.

Җиргә кунган фәрештәләр ничек керләнми икән? Кыз бала кыяфәтендәге бер фәрештә Айтуганның әнисен саклый. Галишанның вәгдәсенә ышанмый, ышанса да – шикләнә. Элек-әлектән татарда самавыр белән

гаилә башлығын өстәл башына утыртканнар. Аңа да хөрмәт, урыны түрдә. Айфоны ватылган Сәгыйдәттәй боек. Телефон өчен көенәме икәнни? Әхсәнә яңасын алса, икесен кайтарыр. Берәр сәбәп белән дә, бернинди сәбәпсез дә бу авыл юлын таптар әле ул. Карчык туктаусыз күлмәк итәген сыпырды. Нәкъ Галишанның әнисе! Гүя әйтәсе сүзен бармагы белән тигезли!

– Бәдретдин «мәңгелек йорты»на китте. Аллаһ хөкемендә хәзер. Аны алай ук начар кеше димим. Ул миңа дөнъя бәһасе ир бала калдырды.

Пар бөркегән самавырдан су агызган Гөлинә, кулы пешкәндәй:

– Ай Аллам! – диде.

Сәгыйдәттәй яулык читен авызына табан тартты:

– Кызым, син дә, Галишан канатым син дә – улымның яқыннары. Сөзгә серем сыяр. Кырыкта да мин бик матур идем. Бәдретдин гел күзләде үземне. Бер караңгы көзгә кичтә тәрәзәмне шақыды абзагыз. «Никахсыз бусагамнан атлатмыйм», – дигәч, яшереп кенә күрше авыл мулласыннан никах укыттырды. Бәдретдиннең дә шарты булды: хатыныма гайбәт ирештермә, бала тапсаң, миннән дип лыгырдап йөрмә. Жир-күкләр патшасы шаһит: телемне жиде йозакка бикләдем. Улым тугач, абзагыз эзен суытты. Танымады Айтуганны. Мин дә аны көтмәдем. Зинһарлап сорыйм, белеп кылган гөнаһым өчен битәрләмәгез, балакайлар. Аллакаем, жебеде әбиегез, жебеде. Ачуланмагыз, балакайлар. Ахырзаман галәмәте: дөнжа болгана. Телебизерны кабызсаң – фәлән жирдә шартлаган, фәлән жирдә янган. Сугыш диләр. Аулда да куркыныч: хезмәтеннән ике солдат качкан ди, этләр белән сарайлардан, базлардан шуларны эзләделәр. Котым алынды, миңа: «Синдә яшеренмәделәрме?», – дигәчтен. Берәр арурак төштә баш төртерлек тыныч урын бармы икән, балакайлар?

– Бар. Тау куышында, – диде Галишан уены-чыны белән.

– Шунда беркавымга апкит әлсә, канатым. Еракмы үзе?

– Яқын. Хыял очыртып кына илтеп куя.

– Әкиятче син, канатым.

– Ә без күбрәк әкиятләргә ышанык. Чәең рәхмәт, Сәгыйдәттәй. Мин кузгалам.

– Хуш, канатым, хуш!

Галишан тукталышка хәтле озаткан Гөлинәнең сумкасына конвертын салды:

– Яңа мунчага минем өлеш. Осталардан эшләттер, сеңелем.

«Фәрештә» пышылдады:

– Айтуган кайтыр бит, әйеме, язучы абый?

– Кайтыр, сеңелем.

Монысы да изге ялганмы?

7

Табигатьтә дә «көчленеке замана»: сабыр гына үзенә чиратын көтәсе «алтын» көз жәйнең соңгы аена һөжүм итә. Ул зәһәр жиленнән агач-куакларның ямь-яшел яфрагын йолкыта, соры болытларның сүрүен ертып салкын яңгыр яудырта.

Һәр ел фасылыннан ямь тапкан Галишан беренче тапкыр мондый елак

Һава торышыннан туйды. Бүлмәсендә генә басылып эшлисе иде, күңел үсми. Бу дөньяда мине шаккатырган берни дә калмады димәк икән. Әдәбият капкасына кушайклап типкән горур Нәкыйбә Сарматова почтадан унбиш хикәя жибергән! Язган, бүген-кичә генә түгел, еллар буе язган! Һәр ижат учагынан зәгыйфь кенә очкын чәчрәсә, аны сүндерергә дингез суы да җитми. «Миңа гадел бәя бирегез», – ди чибәр продюсер. «Гадел бәя...» Кайбер шундый «гаделлек» тарафдарлары каләмдәшләргә жирләгәндә: «Исән чагында бәяләнмәде», – дип лаф ора. Исем-бүләкләрне урак белән урган бу «иптәшләр»: «Миңа кирәкми! Ул лаек!» – дип ник үзен артка чигертмәгән?!

Йә, Фаязов, ачу йомгагын сүтмә! Бәя ди автор ханым. Әлегә авторгына. Язучы дигән исемгә ирешер өчен ярты пот тоз ашыйсы. Хикәялەرгә артык күңел салмыйча өстән-өстән генә күз йөртте. Жанга тынычлык иңгәч, иркенләп укыр, ә тынычлык кайчан иңәр – билгесез. Кич җиттисә, телефоннан Гәлинә өзгәләнә. «Икенче ай Айтуганнан хәбәр юк, язучы абый!» Галишанның да күкрәгәндә утлы шар: «Син исәнме, егет?» Моңарчы ул Карамалыны биш урар иде, бәла: урман юлы сазлыкка әйләнгән, ни машина, ни жәяүле үтәрлек түгел. Мондый чакта «мин-мин» дип тәкәбберләнү гөнаһ, Галишан Сабитка шалтыратты. Озын-озын гудоктан соң чыбык очында егет иренеп кенә:

– Кем син? – диде.

– Казаннан, язучы Фаязов.

– Минә гаепләп хат яздылармы әллә?

– Гел начар уйлама, энем. Хатлар язучы заманы күптән онытылды. Трактор бир!

– Карамалыга киләсезме?

– Килмим, кайтам.

– Бер киләсез, бер кайтасыз, нинди кеше соң сез?! Сәгать ничәдә?

Шәһәр читеннән урман авызына кадәр машина ялласа, ким дигәндә ике сәгать вакыт кирәк.

– Уникедә, энем.

Ә монысын ул күз алдына да китермәде: үкерә-үкерә саз ерган тракторга хужа үзе утырган иде. Өстендә кара костюм-чалбар, ак күлмәк, муенында кызыл галстук. Ыспай! Киенсен, ул – авылның визит карточкасы.

– Гажәпме, Фаязов абый? Үзидәрә рәисе үзе трактор куа! Кемгә кушыйм, авылда карт-корыгына. Аягы-кулы исән ирләрне хәрби операциягә озаттык. Барыбер минем план тулмый, тирә-як районнарда караштырасы.

«Үзең ник китмисең?» Ачу-нәфрәт телгә күчмичә сорау рәвешендә күңелдә төенләнде. Аның әллә ничә тапкыр сынаганы бар: кайбер уйлар биотоклар ярдәмендә иясенә барып ирешә.

Авыл хужасы, уң кулын рульдән бушатып, буыла-буыла тыгызлап бәйләнгән галстугын чиште:

– Фу-фу! Минә сүгәсез, шулаймы? Нишләп мин тылда, шулаймы? Иртән уянсам, өчәү муенга сарыла. Хатынның корсагында дүртенчесе! Сугышка китеп, малайларымны атасыз калдырыйммы?

– Башка ирләр баласызмы?

– Балалы. Бишесе. Ну бит аларныкы миңа сарылмый.

– Кешенеке – кештәктә.

– Кештәктә, кештәктә! Үртисез! – Сабит галстугын боргычлады. – Һәркем үзен кайгырта. Сез дә, вот, юлсыз авыл халкы бүлнисенә, кибетенә ничек йөрер димисез, көегезне көйләтәсез. Трактор давай сезгә! Сез бит бу эшкә малай, жиде катлы сүгенеп, телефонны ыргытачак дигәнсездер, шулаймы? Яшермим, үчле мин. Ну мин үземне сез нәфрәтләнәрлек ерткыч димәс идем. Этине жирлэгәндә, кабер казышкансыз, анысы өчен рәхмәт. Чамаладым, Сәгыйдә әбиләргә бәләш ашарга кайтмыйсыз. Айтуган хәбәрсез югалган, шулаймы?

Галишан, идәнгә шуган галстукны алып, хужаның куенына тыкты:

– Айтуганны авыл исемлегенә кертеп озаттыргансың икән, аның өчен син җаваплы. Эзләттер! Өскәрәк запрос ясатасыңмы, район хәрби комиссариатыннан белешсәңме – сиңең проблема, Бәдретдин улы Сабит!

Трактор, сазлык «кичеп», чирәмгә туктады.

– Һы, кызык кеше сез, Фаязов абый! Минем карамакта алты авыл. Житмеш баш егет бездән. Аларның һәрберсенә кыңгырау тагыйммы? – дип авыз кыйшаткан егеткә ул:

– Так, – диде. – Аларга алтын кыңгырау таксаң да, таман гына!

– Сез һаман минем тиремне каезлыйсыз! Туганнары эзләтсен! Өнкәсе, мәсәлән. Ул урам буйлап: «Улым хөкүмәт эше белән Казакъстанга китте», – дип сөйләнәп йөри. Кем аны алдаган? Сездеме? Айтуганмы? Гөлинәме? Кем?! Мескен карчыкны кызганам. Миндә дә сездәге төсле үк жан бар! Бетереп бетмәгән мин! Ничек «Улың сугышта» дияргә аңа?

«Кем, кем?» Син, мин, ул, алар, без барыбыз да алдакчы! Ялганны изге кабыгына төреп акланабыз тагы!

Кысан кабинада һава җитми, тынга авыр иде, Галишан, ишекне этеп, жиргә сикерде.

– Рәхмәт, ары табан үзем тәпилим, – диде ул. – Туганнары эзләтергә тиеш дисәңме? Син дә туганы. Бер ата балалары сез, Айтуган – энекәшең.

Чылтырт, чылтырт... Тракторның парланган тәрәзә пыяласы чөлпәрәмә ватылды. Айтуган әкиятендәге бүре улый: «у-у-у...» Үзе улый, үзе йодрыгы белән тәрәзә кыйный. Этисенең хыянәте, үчләшеп, ут эченә жибәрттергән ир туганы. Йә, боларның кайсысы егетне чыгырыннан чыгарды.

...Балта осталары ишегалдында такта ышкылый. Яңа мунчага идән җәяләр. Баскычта төенчеген кочаклаган Сәгыйдә карчык Казан кунагын күрми, ул офыкка карап оеган. «Фәрештә» исә уяу, ул сакта.

– Язучы абый, Сәгыйдә әби Айтуганны юллап, Казакъстанга бара.

– Саумы, канатым, – диде әбекәй, карашын Галишанга күчереп. – Барам шул. Тәвәккәлләдем-ниятләдем, Казанда син поездга билет юнәтерсең, яме?

– Әби жаным, Казакъстанның кай жиреннән эзлисәң ди Айтуганны! Анда йөзәрлэгән шәһәр-аул, меңнәрчә чакрым дала, – дип инәлгән Гөлинәне карчык «юатты»:

– И борчылмасана, гөлкәем, борчылмасана. Дала уртасында бер кычкырсам, әнкәсенең тавышын җил таратыр да, ишетер, боерса. Тилифуны сүнгән, чирлэгән, балам. – Карчык төенчеген угалады. – Монда кипкән мәтрүшкә, жир җиләге яфрагы, ак әрем. Кайнатып, шифалы үлән төнәтмәсе эчертсәм, терелә, инша аллаһ.

Саташу дәрәжәсенә житкәргән изге ялган! Ул дәрәслектән өстөрәк дип ялгышкан Галишан! Түш кесәсендә ике генә әче «төймә». Берсе үзенә, берсе...

Ул карчык янәшәсенә утырды.

– Шушы тәмле кәңфитләргә суырык булмаса.

– Нәмә соң бу, канатым?

– Синәң белән без икебез дә йөрәкле. Бәхетле без. Батыр, кыю кешеләр турында «Вәт йөрәкле соң!» диләр. Сабыр да без, әйеме, Сәгыйдәттәй? Син – замана әбисе, радио тыңлысың, телевизор карыйсың, бүген ил-көннең күген кара болыт каплаган.

– Сугышалар, – диде карчык. – Нәстә бүлөләр, нәстә житми адәмгә? Жир әзме дөнжасында? Әнә, кырларында чүп үсә. Кысрыклансалар, чәчсеннәр бодай, урсиннар арыш. Кеше куркытып бумбалары белән мактаныша, хәсрәтләр. Кайчан ясап өлгәргәннәр шул үтергечләргә дим.

– Алардан да хәтәррәкне тереклек яралганда ук күкләр патшасы ясаган, Сәгыйдәттәй. Эре-вакыт метеоритлар бар. Вагы зыянсыз, атылса – һавада ук янып сүнә, ә менә фәлән тонналы комета төшсә, Жир шарын туфрак белән тигезли.

Нәрсә сөйли ул? Фермада тизәккә чума-чума, сыер савып, исәнлеген бөтергән корткага мондый тәти сүзләр ни пычагыма? Аның үз галәмә, һәм бу галәмдә иң якты йолдыз – аның газиз баласы. Ул аны күк жисемнәре арасынан түгел, авыру йөрәгеннән эзли.

– Сиңа Казакъстанга барырга кирәкмәс, Сәгыйдәттәй... – Гөлинә кулы белән ишарәләде: «Әйтмәгез, зинһар, әйтмәгез!» – Айтуганың махсус операциядә.

Көчле жил куптарган төсле кисәк кенә баскычтан кузгалган карчыкны «фәрештә» тотып калды. Төенчек бавы чишелеп, үләннәр жиргә сибелде. Тук-тук... Балта осталары мунчаның инде идән тактасын кадакмый. Тук-тук... Күкрәктә дә бер зәһәр «оста» чүкәче белән күкрәккә суга: тук-тук...

– Көзгә өйләнәсе кеше нишләп анда киткән?! Мин кушмадым анда китәргә! Сугышлар өчен япа-ялгызым үстердемме аны?! И Аллаһым, ник тыңламый бу балалар! Әнкәм карт, әнкәм чирли дими, үзбаш хәл итә, жүнсез. Каяле, тотмале, гөлкәем, егылмыйм, тотмале. Кайтсын гына, колагын борам. Мунча тергезәбез, әнәгенәк никахка каз-үрдәк көрәйдә, алма кебек кыз бала зарыгып көтә. Жә, нәстә дип тәмуг оясына киткән ул? – Карчык тагын да көчләрәк тавыш белән орыша-тирги альпякыч итәгенә йомычка жыйды. – Казакъ илендә сручний эш белән, ди. Вәт жүнсез! Ят син аны чирли дип, жә. Тилифунның ник сүндөргән, жә!

– Сәгыйдәттәй, мин сиңа нәрсә вәгдә иттем әле? – Галишан сумкасында актарыңды. – Телефон! Кызымнан бүләк. Рәхәтен күр!

Килде, әйтте, дәрәслек ялганны жинде. Шуннан соң жиңеләйттеме? Юк, жиңеләйтмәде, киресенчә, капка төбәннән генә кул болгаган Гөлинәнең шелтәле карашы жәядән аткан ук төсле аркасын тишеп яндырды. Трактор урыныннан кузгалмаган, Сабит ватык тәрәзәдән яңгыр тамчысы чылаткан утыргычны сөрткәләп:

– Сәгыйдә әби минем турында беләме? – диде.

– Биш былтыр ук белә. Син аның улының олы абыйсы.

– Юк ла, үчлөшөп, Айтуганни тегендэ мин жибөргөнне белэме?

– Үзең сөйлөсөң – белер.

– Мин адэм актыгы, эйеме?

– Адэм атабыздан бэндэнең яхшысы да, яманы да үрчөгөн. Бэлки синдэ бер генэ бөртөк изгелек орлыгы бардыр, бэлки явызлык күңөлдө шыттырмас өчен аны каплагандыр, егет?

Сабит, маңгаен рульгэ терэп, авыр сулады:

– Шытты инде... Табам энекэшне, табам!

Авыл өстендэ укмашкан кургашын болыт урманга хэтле ияреп барды. Тын юллары киңерлек ниндидер шифалы һава сулуйсы. Яңгырсыз, жилсез, кояшлы көннөргэ өметләнеп яшише. «Урман экийте»н хәтердән жуясы. Ике доза «төймә» белән челтэрлэнгән йөрөкне дөвалап ятакка авасы...

Байтактан бирле «белдекле» Өхтәм күренми иде. Тротуарда чүп эсәре дә тотмаган урам себерүче үз кишәрлеген жыештырмый, аяк астында келәм төсле катлы-катлы яфрак. Ул, мөгаен, аны искәrmәс иде, балкузак куагы шыгына чүмәшкән күршесе үзе аңа эндәште:

– Исәнләш, хет! Кайсы гасырдан жим жыеп кайтышың? Сез, язучылар, халык белән очрашулардан соң илһамланып китап язасыз икән? Өнә, берез телевизордан шулай мактанды.

– Жил биләмәңә яшел келәм жәйде, син дә илһамланып эшлөп ал, Өхтәм.

– Чуртыма кадалсын эш! – Өхтәм, куакка тотынып, аягына басты. – Син кайларда йөрдең дип сора. Малай Питерда госпитальдә ята, малай. Бот төбөnnән үк уң аягын өздөргән.

– Кайда?

– Атаң башында! Сугышта! – «Белдекле» көрөк хэтле кулы белән Галишанның иңбашына таянды. – Гафу, хәлем юк, авам. Хәсрәт ырылаш картайтты. Ундүрт яшьлек малайның тәмәке тартканын күрөп, авызына ямагач, бизгән иде. Яралангач, тәүлегенә алтышар пачка суыра. Өнкәсе белән кибеттән кочак-кочак ташыдык. Иң куәтлесен, иң әчесен. Малайның баш миен бораулап үзгәрткәннәр, малай гупчим патриот!

– Ватанпәрвәр.

– Син ул ватанпәрвәр, э ул – патриот! Өти, ди, аяк-кулларны калдыра-калдыра сугышабыз, дошманга бирешмибез, Рәсәй жиңәчөк, точно, ди. Күрше, малайның кайсы кырда минага элөккәне билгеле. Сыңар аягын табып күмәсе иде, тилмереп ятмасын иде аяк! Киңәш бир!

Галишан көрөк кулны иңбашыннан кагып төшерде:

– Себеркөң белән ныгытып себер! Киңәш шул!

– Берочтан уптым дөньягызны да себереп түгимме? Безнең балалар тегендэ кан түгә, э монда бииләр, жырлылар, күңел ачалар, салют аттыралар! Өйтер идем тутырып!

– Тартынма, әйт, минем өчен дә әйт, Өхтәм.

Ике хәлсез, бер-берсенә терәү булып, бик озак урамда басып торды.

8

...Өхсәнә аның курткасын чөйгә элдө.

– И эти, эти, өстең жеп-юеш! Йә, Карамалыда ни хәлләр? Дусларың Сәгыйдәтгәй, Гөлинә исән-саулармы? Айтуганнан хәбәр бармы? Алар

турында сөйләп, мине дә хафаландырдың. Үземнеке генә эз иде, эти. Хейтерлар мине пычрата. Имеш, мин – булдыксыз блогер кисәге. Һәр видеоны мыскыллап, комментарий язалар. Өгәр ызгыш-талаш күрсәтсәм, болай тешләшмәсләр иде. Ө мин әхлаксыз эйберләргә алынмыйм. Чөнки сиңең тәрбия! Тыңлыйсыңмы, эти?

Тыңлый. Нишләп бөтенесе дә берьюлы сөйли? Әхсәнә, Сәгыйдә карчык, Айтуган, Гөлинә, Сабит, Әхтәм...

– Эти, эти! – Арадан кызының тавышы аермачык ишетелгәч, ул күзен ачты...

– Аллага шөкер, уяңдың, эти!

– Йокладыммыни?

– Жиде көн реанимациядә аңсыз яттың, эти! Хастаханәдә син. Табиблар икенче тапкыр коткарды, өченчесендә ярдәм өлгермәскә мөмкин, эти!

– Кеше бер генә туа, бер генә үлә, кызым. Яңгыр һаман коямы?

– Коймый, жир шытырдап кипте. Хәлеңне белергә каләмдәшләрең килгән иде. Газинур, Зәйдулла, Марсель, Рөстәм, Вакийфлар. Яраталар үзеңне.

– Яратмыйлар, хөрмәт итәләр.

– Ө менә чибәр генә бер ханым коридорда елап утырды. Шәкерте Нәкыйбә мин ди.

– Артыңнан яшь кызлар елап калса, үлсәң дә үкенмәссең, – диде Галишан, уен-көлкегә борып.

– Әнине көнләштермә, эти!

Түшәм-диварлары акшарланган палатада жан кысыла иде:

– Кызым, телефоныңны бир!

– Өйдә ул. Сиңа телефон турында онытырга кирәк.

Ул, терсәгенә таянып, башын күтәрде:

– Кушканны эшлә, Әхсәнә! Киёмнәрне дә китер!

«Өченчесендә ярдәм өлгермәскә мөмкин...» Дөнъя чабуыңнан тартып жибермәсә – өлгерерләр. Ниндидер бер жиңеллек тоеп, караваттан төште Галишан. Палатаның зур тәрәзәсен йөзе белән тутырып, кояш көлә. Үртәп көлә: «Йа, картлач, йөрәгәңә төягән йөгәң белән таудан менгәндә, аска тәгәрәдеңме?» Тәгәрәмәде, зәгыйфь кенә үләнгә тотынып калды. Көч жыяр да тагын өскә үрмәләр. Яшәү – ул тоташ көрәш.

Капчык белән киёмнәрен китергәч кисәтте кызы:

– Телефоныңны кабызма, эти! Сиңа борчылырга ярамый. Баш табиб тагын биш-алты көн рәтлесе ди сиңе. Мин ике сәгатьтән киләм, яме?

Үзе авырса да, кирелеге сау-сәламәт иде. Сүнгән телефон «терелде». Гөлинәдән ун шылтырату, Сабиттан... «Энемне таптым, унсигезендә авылда жирибез. Үтенеп-гозерләп сорыйм, Галишан абый, матәм чарасына кайтыгыз».

Бүген ничәсе? Ничәсе бүген?! Егермесе! Ник эз генә сабыр итмәдең, ник иртәгә-берсекөнгә шартлап ярылмадың, йөрәк?

Нәрсә салды, нәрсә киде – аңышмады Галишан.

...Урман артында көткән Сабит, башын иеп кенә:

– Озаттык. Зурлап. Погонлы абыйлар да килде, – диде. – Өч яралы иптәшен коткарган, ә үзе... Кабахәт мин, битәмә төкерегез, Фаязов абый!

«Бөтенегезгә дә төкерек житмәс, энем. Хәтта ил төкереге дә житмәс».

– Йортта ни хәлләр?

– Йорттамы? Сәгыйдә әби телдән язды. Ләм-мим. Беркемгә дә, бернәрсәгә дә реакциясе юк. Карамалыда Фидан абый балачагында еланнан өркеп, телсез калды. ЫМ белән генә аңлатыр иде. Ишетә, җавап бирми. Тәки телсез килеш картаеп үлдә. Сәгыйдә әби дә аның кебек булмасмы икән?

«ЫМ» белән генә яшәткән заман. Җир тулы «фиданнар». Галишан да – шуларның берсе.

Ул сусыз гына әче дару чәйнәде. Авыз бөреште.

– Иртәгә абыйның рухына мәчеттә укытабыз. Зинһар, китмәгез, Фаязов абый!

...Зур капка ачык иде. Урам жиле ишегалдындагы бауга элгән эскәтерләрне җилфердәтә. Гөлинәнең күз яшенә манып юылган керләр Айтуганның «өчесе»нә хәтле киберме икән? Кабат чылатыр кыз аларны, кабат-кабат.

«Фәрештә», ыңгырашып, аның күкрәгенә капланды:

– Яраткан кешем салкын җир куенында. Кияүгә чыкмаган килеш тол мин. Хыялымдагы балаларым да ятим. Сәгыйдә әби – тере мәет, икенче тәүлек ашамый-эчми, сөйләшми, акылга җиңеләйде, ахры. Әйт, ничекләр түзик, язучы абый, әйт!

Йә, нәрсә әйтерсең икән изге ялган корбаны? Карават читендә хәсрәтеннән таш һәйкәлгә әйләнәп телдән язган карчыкны йомшартырылык сүз бармы ул дөньяда? Тап син аны, тап!

Өзми-куймый, Әхсәнә шалтыратты:

– Эти, хастаханәдән кайттыңмы? Акланма, тыңла гына. Аңладым инде, үзеңнең кагыйдәң буенча уйнамасаң, изеп-сытачаклар. Мин бүгеннән блогер түгел, кире мәктәпкә кайтам, эти!

Каләмә белән хан сарайлары салдырган, диңгез-океаннарда караблар йөздөргән, чүлдә гөлләр үстерткән, жиде кат җирнең серенә төшендөргән, уйландырган-хыялландырган, яраттырган-нәфрәтләндөргән, сөендөргән-көендөргән язучы бер сүзгә корыганмы?

Галишан, карчыкның каршына тезләнәп, ябык кулынан сыйпады. Нәкъ әнисе... Аның да авыр эштә эшли-эшли бармаклары кәкрәйгән иде. Нәрсә әйтергә, йә? Чынбарлык белән чагыштырганда хыялдан яралган әкиятләрдә хакыйкый дөрөслек күбрәк. Аңа кеше ышанмастай әйберләр турында язма диләр. Сөз язмагаыз, ә ул яза. Сөз «урман әкиятендәгә хәлләр уйдурма гына дип алданып яшәгез, яшә!»

– Хәтерлисеңме, син: «Кайда тыныч икән?» – дидең. Тау куышында тыныч. Мин очлы таягымны сөйрәп ауга киткәндә, син уचाкагы утны сүндөрмичә сакларсың, яме, әни?

«Һәйкәл» дерт итте. «Һәйкәл» җанланды:

– Ярар, улым...

Илмира
Гыймаева

УЧЛАРЫМА САЛКЫН КАРНЫ КЫСАМ...

И шагыйрь!

Төн житте. Бу көнем тоелды мизгелдэй –
Үземне аңламыйм үзем дә.
Кулымда шигырьләр!
Юк. Тормыш!
Күңелдә ашкыну, моң, сагыш...

Ябарга исәп юк китапны –
И тылсым!
Һәр сүздә асылташ, гүзәл сын.
Күземдә хисләрем энжесе коена,
Йөрәгем сулкылдап, жаныма сыена.

Төн яна. Иркәли офыкның кояшы
Кулымда – шагыйрьнең сулышы!
Ак фикер, сафлыкка төренгән мөгҗиза!
Һәр өтер-ноктасын аң уза...

Таң кайта. Йолдызлар чәчелә буранга,
Күңелдә урын юк томанга!
Жанымда әйтерсең яшеннәр камчылый,
Шигырьләр бураны йөрәккә тамчылый...

И шагыйрь! Һәр сүзең сөюдән чигелгән,
Йөрәгең – мәхәббәт жилиннән!
Син – Яшьлек!
Син – Дәрья!
Син – Дөнья!
Каләмең таштан да нур коя!

И шагыйрь!

Ипи бит ул

Ипи сайлый берәү кибеттә –
Төртгә, баса, исни, чеметә...
Күперепләр пешкән икмәкне
Гаепсезгә шулай тилмертә.

«Кем пешергән, кайдан кайткан?» – дип,
«Монысы иске, монысы каткан!» – дип,
Ипи сайлый берәү кибеттә,
Ипекәйне шулай кимсетә...

Акча да бар. Акча сикертә.
Тамак тук булуы тилертә.
Зур эш майтаргандай, замандаш
Ипи сайлый: «Агы симертә,

Карасының эче әчерәк,
Түгәрәге бераз тәмләрәк.
Анысының да төбен бозганнар!...»
Түз, йөрәгем, яме, түз, йөрәк!

Калды ипи... Кирәк булмады.
Хәтерләрдә тарих чыңлады.
Ачлык еллар кабат яңарып,
Өзелепләр жаным елады!

«Бер чеметем ипи бөртеген
Курка идек, балам, йотарга.
Куша иде безгә әниләр
Тел астына куеп тотарга.

Ипи дигән сүзне ишетү
Әйләндерә иде башларны.
Башак жыйр якты көн көтеп,
Куа идек уйда кышларны.

Ипи бит ул! Ипи! Ипекәй!
Ипи – сулыш! Ипи ул – әнкәй!
Ипи бит ул...» Сүзләр табалмый
Тынып калган иде әбекәй.

Ипи сайлый берәү. Ашыга.
Телефоны кызган. Пар чыга.
Житәкләгән газиз баласын.
Күзәтә ул, ятлый анасын...

Кузгатырга берүк язмасын
Уфалланың авыр арбасын!

Балачак кышы

Сөям авыл кышын ак чагында!
Шартлап торган коры салкында
Зәңгәр төтен, күккә туры карап,
Коенганын шәфәкь-ялкында.

Шушы мәлдә агач чана таккан
Атлы чабып үтсә – бер ләззәт!
Шул чанада сыман балачагым,
Күңел таша тулып! И, рәхәт!

...Әти бара, энә, бүрегенә
Колакчыны өскә бөкләнгән,
Дилбегәне ныклап кысып тоткан,
Чанасына салам түшәлгән.

Әти аягүрә, басып бара.
Гел сокландым – ничек егылмый?!

Ирен очларында тәмәкесе...
Шушы халәт истән жуелмый.

Ат артыннан йөгереп, бала-чага
Чума идек салам түшәккә.
Нич куркытмый иде эш азагы,
Кайчак егыласын белсәк тә.

«Шыгыр-шыгыр» чана тавышына
Сусаганмы безнең жаныбыз?
Заманага ияреп яшәсәк тә,
Юксындыра бала чагыбыз.

Әти-әниләрнең яшь вакыты
Сагындыра. Уза гомерләр.
Учларыма салкын карны кысам,
Жанда дөрли утлы күмерләр.

Яңа ел килгәндә уйланулар

Яңа ел! Шау килә бар дөнъя.
Яхшыга сүнмәгән өметләр.
Күңелгә бәйрәмчә рух өстәп,
Тартыла гармунда күрекләр.

Каз кыза. Пилмәннәр кабара,
Шампаннар турайган түрлөрдә...
Шулай да яктыны тоткарлый
Шөбһәле бер шәүлә күзләрдә...

Бар да бар югыйсә. Муллыктан
Өстәлләр тулышып шыгырдый.
Балалар күңеле булсын дип,
Кыш бабай, Кар кызы тыпырдый.

Сибелә акча да, вәгъдә дә,
Чыршының утлары куыша.
Бу төндә олысы, кечесе
Бәхетле булырга тырыша...

Тетрәтми кешенең кайгысы –
Буш түгел беркем дә... Бар да бар:
Хәсрәте, сырхавы, газабы,
Күз яше, юклыгы, сагыш, зар...

Ә бүген Яңа ел! Онытыл!
Кичер дә хыянәт, яланны,
Бәхеткә ашкынган йөрәгәң
Тоймасын, сизмәсен яманны!

...Яңа ел. Чайпала бар дөнья.
Кай якка карарга белмәссең.
«Аерым кайгы – кайгымыни,
Илгә хәсрәт, имеш, килмәсен!..»

Яңа ел! Шау килә бар дөнья.
Яхшыга сүнмәгән өметләр...

Мин бит һаман синең «юләркәй»

Кер эләргә чыктым жырлый-жырлай,
Кыш исеннән башым әйләнде.
Кәрзинемнән ак пар күтәрелде,
Карның бөртекләре бәйләнде.

Ник чыкканым онытылып торды,
Мин сокландым тирә-юнемә.
Күкрәгемне киереп сулыш алдым,
Саф алсулык керде йөземә.

Шуннан китте иң күңелле мәлләр:
Керләремә үрелә кулларым,
Ак жәймәләр, мөндәр тышлыклары
Кочагына алды кер бавын.

Селким керне – матур булып кипсен,
Бөгәрләнгән жире калмасын!
Яулыкларым инде кыш иркендә,
Төсен генә суык алмасын...

Өши бармак. Синең күлмәгеңнең
Жылысына төрәм кулымны.

Кыш иртәсе суытып өлгермәгән –
Тоям якын, татлы жылыңны.

Кочакласын әле менә шулай
Синең күлмәк минем күлмәкне!
Мине генә, бары мине ярат!
Телгәләмә, яме, йөрәкне!

Күрчә әле! Нинди матур булды!
Елмаеплар тора керләрем.
Кабат сыпырдым да күлмәгеңне,
Күңелем булып, өйгә юнәлдем.

Борылдым да, тагын бер сокланып,
Элгән керләремә карадым.
Синең күлмәк кочкан күлмәгемне...
Яратасың! Беләм! Аңладым!

...Ак кар явып үтте керләремә,
Туңмасыннар әле дигәндәй.
Үз-үземнән көлеп басып торам,
Мин бит һаман синең «юләркәй».

Ике фәрештә

Ими имә сабий. Әнисенә
Шундый йомшак итеп сыеган.
Ике фәрештәнең сафлыгыннан
Татар өе нурга коенган.

«Мыш-мыш» килеп ими имә сабий,
Бөрчек-бөрчек тирли башлары.
Зур эш башкара шул нәни кеше,
Жыерылган хәтта кашлары.

Чәчен жыеп, ак яулыгын япкан
Яшь әнинен йөзе – тулган ай.

Уй-хисләрдән күңелләре ташып,
Пышылдаша әби һәм бабай.

Яшь эти дә шыпырт кына йөри,
Аяк очларында очынып.
Баласының һәр сулышын тоеп,
Туктап, тыңлап ала борчылып.

Ана куенында йоклап китә,
И нарасый – гүзәл фәрештә!
«Урынм шул йортның түрендә!» – дип,
Сокланадыр сыман Бәхет тә.

Татлы төшем

Кичә бит мин сине төштә күрдем,
Шундый матур иден, ягымлы.
Кочак тулы чәчәк бүләк иттең,
Кайтардың да гүзәл чагымны.

Бертуктамый жылы сүзләр әйтеп,
Кочып алдың мине билемнән.
Колагыма серле пышылдадың:
«Башкаларга сине мин бирмәм!»

Карашларың шундый жылы, якты,
Ала алмый тордым күзләрем.

Татлы иреннәрең кабатлады
Гомер буе көткән сүзләрем.

Сина җавап итеп күзләремнән
Бертуктамый акты саф яшем.
Учларыңны йөзләремә куеп,
«Мин дә сөям!» – диеп эндәштем.

«Сөям!» – дидем. Һәм уянып киттем.
Син йоклыйсың берни белмичә.
Гомер буе көткән сүзләремне
Төшләремдә әйттең син кичә...

Әни

Кочагыма кереп бетте әни,
Сабый бала кебек елышты.
Тыңламыйча аккан күз яшьләрен
Яшерергә үзе тырышты.

Йомгак кебек кенә калган гәүдә
Оялып кына изри кочакта.
Күпме жылы һәм наз! Чын ярату
Әни дигән изге йомгакта.

Озаг(ы)рак иркәлисе килә,
Битләреннән килә үбәсе.
«Әнием, жаным, иң кадерлем!» – диеп,
Иңнәреннән килә сөясе.

Тик оялам. Гаепләрләр кебек.
«Кылана да инде!» – диярләр...
Гомер үтте шулай наздан куркып,
Сөйләсәләр, әйдә, сөйләрләр! –

Алам әле, әни, кочагыма,
Әйтәм әле матур сүзләрем!
Инде, энә, бәйдән ычкынгандай,
Ярсый-ярсый тибә йөрәгем.

Төер әрсезләнә тамагымда,
Өчеттерә күзне үткәннәр...
Кузгалды ла бүген күнелемдә
Гомер буе саклап йөрткәннәр.

Балачак та анда, яшьлек тә бар,
Бәхет-кайгы, өшү-янулар;
Өмет тулы алсу таңны куып,
Җан әрнетеп, кояш баюлар...

Барысы да бар, әни! Ничек түздең?!
Кайдан алдың икән сабырлык?!
Ана хакын хаклап буламыни?!
Сүз табалмас син таң калырлык?..

Безнең гамәл, безнең наз, рәхмәтләр
Тузаны бөртегедәй бик нәни...
Безгә тормыш биргән фәрештә син!
Әнибез! Әнкәй! И, әни!

Кочагыма кереп бетте әни!
Үзе: «Кыланма!» – дип орышты.
Балаларың бүген сабийсынып,
Күңел кочагыңа елышты.

Жылылык

Кыш жылысы – карның аклыгыңда,
Яз жылысы – аның ташкынында,
Жәй жылысы – парлы яңгырыңда,
Көз жылысы – алтын кырларыңда.

Авыл жылы – аны сагынганда,
Йөрәк жылы – сөю кабынганда,
Караш жылы – сөенечен барда,
Учак жылы – бергә кабызганда!

Кояш жылы – караңгыдан туйсаң,
Ай да жылы – ялгызлыктан туңсаң!
Жилләр жылы – таулар ышыгыңда,
Диңгез жылы – шәфәкь сулышыңда.

Сүзләр жылы – син бәхетле булсаң,
Өң жылы – шикләренче кусаң,
Көннәр жылы – шөкеренче әйтсәң,
Җаның жылы – намазлыгың жәйсәң!

Айдар
Хәлим

КҮРЕШҮ¹

ХИКӘЯ

I

Сәрвәрнең ашыгасы жире юк иде. Ул, адымнарын чөметеп кенә атлап, Коммунистик урамнан Карл Маркс урамы почмагына таба китте. Төрмә шул тарафта. Ә нигә ашыгырга? Ул сәгатенә күз төшерде. Әле абзасы әйткән вакытка иркенләп өлгерә. Моңа кадәр ашыкканы да бик житкән. Армиядән котылып кайткач, ул, Ватан сугышы ятиме, юк-бар белеме белән конкурслар аша чак үтеп, университетка укырга керде, ачлы-туклы укыды – гел ашыгырга туры килде. Менә, ниһаять, ут капкандай, анда йөгереп, монда йөгереп, ашыга-ашыга, укуын тәмамлауга да иреште. Инде дипломы да кесәсендә. Әмма ул, диплом дигән ялтыравык катыргы, әлегә һич кенә дә аның кесә шәрифләрен жылытмый, киресенчә, карга баласыдай авызын ачкан да, карр-карр килеп, бертуктаусыз үзе ризык сорый. Ә ул ризык гади түгел икән. Әгәр аның үз карыны тәүлегенә өч кенә тапкыр кашык күтәртсә, бу диплом дигән «ачкөрнә», коры кашыклы «прафисыр», тәүлекнең егерме дүрт сәгатендә Белем дигән байлык сорый. Аңардан башка беркая барып булмый. Әгәр карап-торып кына шул белемгә, шул өлешкә ия була алсаң, мәмләкәтебездәге ит яраткан һәр маэмай сугымчыга әйләнгән булыр иде. Белемсез кашык, чынлап та, коры, ашыга-ашыга авызны ерта. Аңа Карл Маркс әфәнденең үзеннән бигрәк, кирпеч калынлыгындагы, ягъни, башыңа төшсә, башыңны тишәрлек «Капитал»ы кирәк. Баш миләре кызышкан студентлар фәлсәфә кафедрасына кереп «Хәзерге Россия дәүләте коммунизмнан кире капитализм төзүгә күчте, шулай булгач, безнең Маркста да, аның «Капитал»ында да мохтажлыгыбыз юк. Әйдәгез, аны өйрәнәп

¹ Үткән гасырның житмешенче елларында булган вакыйга (Автор искәртмәләре).

маташмыйк», – дип караганнар иде, эмма биредәге фэлсәфәчеләр сүзне кыска тотты: «Сакаллы Маркс үзе кирәкмәсә дә, аның «Капиталы»ндагы сакалсыз өстәмә табыш теориясе үлөмсез. Укыгыз». Сәрвәрнең үзендә белем-гыйлем дигән нәрсә такы-тоқырак иде шул. Техник фәннәрдәге теорияләргә аңлавы читен дип кенә, нигезендә математика яткан фәннәрдән баш тарткан, тарих фәне болай да аңлашыла дип кенә, тарих фәнен сайлап, тарихчы булган егеткәй бүген мәктәптә тарих укытып азапланган була. Тик үзе тарихны чынлап торып тирәннән белми. Ул тарихны аңардан башка яши алмаган дәрәжәдә түгел, үзенә кирәк булган күлөмдә, тиешле үлчөмдә, житәрлек дәрәжәдә генә «үз күрә». Әйттик, укучы сабылларга Людовиклар династиясе аша Франция тарихын укып баш катыруга караганда, Наполеонның ат яратканлыгын, аның Ватерлоо кыйралышында сөөклә аты – гарәп чабышкысы Маренго яраланганнан соң үксеп елаганын күргән солдатларның да, үз чиратларында, жиргә ятып елаганлыклары турында белүе кызыктырак. Сәрвәр укучыларын дәрестә күбрәк шундый искерми торган «яңалыкларны» сөйләп сихерли. Тарихны сөеп түгел, аны сөйләп мавыктыра.

Ул әле шундый бер ачыш та ясады: милләтләр никадәр милитар, сугыш чукмары булган саен, аларда атлы һәйкәлләр шулкадәр күбрәк булган. Уфадагы Салават һәйкәлендә дә, беренче чиратта, ир-атның узаманлык, батырлык чагылышы һәм шул батырлыкка тиң булган матурлык чыганагы балкып тора. Шуна күрә халыкара энергия үлчөме итеп «ат көче», ягъни 736 ваттга тиң көч-күэт күрсәткече алынган. Менә ни өчен шахтада – жир астында вагон тарткан атлар, тора-бара караңгыда, үзләренә ат икәнлекләрен онытып, тынсыз-өнсез ишәккә, билсез понига әйләнәләр, хәтта тома сукурга калалар. Киптерелгән, өстән-мөстән генә өйрәнелгән тарих та сабылларыбызның уй-зиһеннәрен шул атларныкы кебек сукурайтмыймы? Монда аларга беринди математика кирәкми. Менә ни өчен батыр-каһарманнарның, яу кырында ятып калган очракта, атлары белән бергә жирләнәселәре килгән. Һәм аларны шулай зурлап жирләнәләр дә.

Үзен биләп алган уйлардан онытылып, ул тротуар читендә эленеп торган чуертаны туфли очы белән элөп очырды. Якын-тирәсендә, ярый, беркем дә юк иде. Коммунистик урамның почмагында урнашкан почтамыт яныннан югары күтәрелә башлады. Күзенә чалынды, аның белән бергә яңа туган айның элпәсе дә күтәрелә икән. Аптырады, гүя болай итеп көпә-көндезен калыккан айны ул гомерендә беренче тапкыр күргән кебек иде. Бу ай тотылган мөллә? Ул куркып куйды – яңа туган ай әле тумас борын ашалып беткән!.. Сәрвәр, базарга алып барган үзәк юл аша чыгып, кибетләр рәтеннән баруын дөвам итте. Аннан Карл Маркс урамыннан уңга борылып, Достоевскийга таба китте. Урамнарны шулай исемнәре белән берәмтекләп баруының асаба мәгънәсе бар: нәкъ шул Достоевский белән Аксаков урамнарының почмагындагы төрмә бинасы кирәк аңа. Үз гомерендә беренче тапкыр эзли ул әлегә куркыныч бинаны. Бу хакта жир йөзөндә хәзергә ике генә кеше белә: ул үзе һәм шул төрмәдә утырган абыйсы Зөфәр. Сәрвәр эченнән генә шаяртып «Төрмәгә утырмага барам» дип, яңа сүзбәйләнеш уйлап табуыннан елмаеп куйды. Төрмәнең борынгы

төрбә, ягъни «караңгы божра» дигән татар сүзеннән алынган булуы әллә кайдан кычкырып торса да, Сәрвәр «тюрьма»сының да, «өтөрмә»сенен дә, «өтөрмән»сенен дә, «төрбә»сенен дә, «утырма»сының да барлык Рәсәй өчен урта бер табигый халәт – «утыру»га барып ялгануын тоеп тетрәнде. «Утыру»! Рәсәйдәге иң популяр сүз. Әнә, Зөфәр абзасын да, кешенен шырпысына да кагылмавына карамастан, аеруча куркыныч жинаятче күрөп, шушы Достоевский белән Аксаков почмагындагы өтөрмәгә китереп тыктылар бит инде. Ягъни «утыртып куйдылар». Башлаган бурасын тәмамлап булмасмы дип, урманнан «рөхсәтсез» дүрт төп агач аударган өчен. Әлбәттә, агачларны урман хужалыгынан сатып алып кисү күпкә дөресрәк булыр иде дә бит. Әмма моның өчен акчаны каян аласы? Аннан, ничек итеп ачуың кабармасын, ди? Үзе яшәгән жирлектә үскән, Аллаһы Тәгалә биргән агач өчен нинди рөхсәт алып торасы, ди, ул тагын?!

Зөфәр абзасының биле болай да берәз кәкрәбрәк тора. Билең сындырганчы эшлөгәнә өчен шулай ул. Тикшерүчеләр аның билең тәмам сындырып куймасмы?

Жинаят эшен өйрәнәп, хөкемгә эзерләү өчен тикшерүчеләргә тапшырдылар. Алар эшнә озын-озакка сузып, бу арада Зөфәрне изоляторда ябып тотарга кирәк дигән карар чыгарды. Шулай итеп, абзасы утыз-кырык йортлык Сәхрә авылынан, күзә беркайчан күрмәгән, беркайчан булмаган, миллион кешелек Уфага китертеләп, «утырмага» бикләнде. Ягъни «өтөрмәгә төрелде». Гадәттәге «кунак вакыты» йола буенча ике көн белән чикләнде. Өченче көнгә чыккач, хужалар, кунакның китәсе барлыгын сиздереп, аңа тары боткасы пешерәләр. Бу очракта тикшерүчеләрдә барлык тары боткасы пешергәнне көтеп вакланмаячак. Вакытны күпкә кирәк, шулай алачаклар. Кем әйтмешли, кеше уйлы, тәкъдир йөртә. Менә өченче ай инде, бертуганнарның күрешкәнә юк. Моңа кадәр чит-ят якларга чыгып йөрмәгән, нибары жиде сыйныф белем алган, хәтта армиядә дә хезмәт итмәгән абзасы, билгеле, туган-тумачаларын бик тә, бик тә сагынган. Сәрвәр дә абзасының һәм үзенен сагынуын берәз гына булса да басып булмасмы дип бара бит төрмә ягына абзасы белән күрешергә. Хәер, аны чын күрешү дип атап та булмыйдыр. Ул абзасы өчен «бертуганымның йөзән күрдем» дип, үзән тынычландыруга гына кайтып калачактыр, әгәрәнки бу бурычны башкарып чыга алса. Аның фикерен Аксаков урамы тарафыннан кыңгырауларын зыңгылдатып килгән трамвай тавышы бүлдә. Сәрвәр Карл Маркстан Достоевский урамы тарафына күчтә. Төрмәгә якынлашып килә икән. Дулкынлануыннан аны салкын тир басты. Июнь кояшы чамадан тыш жылы иде.

Алар, әлбәттә, туры мәгънәсендә күрешә алмаячак. Моның өчен йә Зөфәр абзасы төрмәдән чыгарга, йә, тәүбә-тәүбә, Сәрвәр энәкәшә аның янына төрмәгә керергә тиеш. Бу мөмкин түгел! Аңа ирешкән хат кисәгендә абзасы кемгәдер, кем янынадыр килер-күрешер өчен бернинди адрес-фәлән күрсәтмәгән иде. Нәкъ Антон бабай Чехов язганча – «авылга, Бабайга, Константин Макарычка». Аның күз алдынан абзасы язган әлегә хатның чалыш-полыш юллары эркеләп үттә. «...Тикшерүчеләр ашыкмый. Кайбер атналарда бер тапкыр да сорау алырга чакырмыйлар. Сезне үлепләр сагындым, Сәрвәрәтдин энәкәшә! Йөзәнне күрәсем килә. Сине

күрсәм, Сабиржан, Зәйнәгабдин абзаларымны, инәмне күргән кебек булып идем. Бәлки, йөрәгемә балта белән операция яасалар да, бу кадәр эрнеп сыгылмас һәм сагынмас идем. Миңа әлегә төрмә шартларында туганнар белән очрашу да, телефоннан сөйләшү дә тыелган. Сагинуымның соңгы буалары ерыла. Әйдә, туганым, болай итик! Бүген дүшәмбе. Ике көннән, чәршәмбе көнгә, син минем бу хатымны алачаксың, Алла боерса! Жомга көнне, көндөзгә аш – беренче-икенче эсминәләр арасындагы сәгать төшке уника белән бер арасында, син Достоевский белән Аксаков урамнары чатына килеп, йөзөң белән миңа – төрмә тарафына карап бас. Бер урында туктап калма. Йөрөңгәләп тор. «Бу ниткән ышпиун» дип шиккә төшмәсеннәр. Бер сәгать буена килә-китә миңа таба карап тор! Алга-артка йөрештереп тор! Тәрәзәдәге кыеклы рәшәткәләр аша миңа син басып торган урам авызы күрәнчәк. Син бит безнең барыбыздан да ныграк әтигә охшагансың. Сине күрсәм, әтине күргән кебек булып идем, энем. Син мине күрә алмасаң да, мин сине ашханәгә кергәндә-чыкканда күрә алачакмын бит! Теләгебезгә ирешербез, Алла боерса. Биредә дөнья томанлы, караңгы. Бу очрашу миңа, очраша, күзгә-күз күрешә алмасак та, күк йөзәннән төшкән кечкенә яктылык кисәген урлап, кире үземә кайтарган бәхет кебек матур бурлык булсын иде. Жомга көнне урлашкан кеше, тәүбәгә килсә, тотылмый диләр. Ярар, энем, аты булсын, аты булса, дилбегәсе кулда булып. Илаһи амин. Синең белән күрешүне көтеп, абзаң Зөфәр».

Сәрвәр кәпәчен салып, бөкләнгән кырые белән күзәндәгә яшьне сөртте. Ул яшь тә сагину галәмәтеннән иде. Чәчрәгән яшь тамчысы кулын пешереп алды. Абзасының беренче тапкыр шәһәр дигән олы жәмгыятьне бары тик төрмә тәрәзәсе аша һәм бары тик шулай гына күз алдына китерә алуы аны тетрәтте. Жөмләләре нинди төзек, институт бетерсә дә, алай бөтен булмас. Авылдан чыкмаган агасының шулай хыялыйларча аек фикерләве аны ихластан да таң калдырды. Ул, күрәнүенчә, һичшиксез иң зур бәхеткә лаек «урман карагы» иде.

Ун минуттан сәгать уника тулачак. Абзасы төрмә баскычларынан кирза итекләре белән дөпелдәп килеп, шым гына төрмә кашыкларын күтәрәчәк һәм ашханәгә кергәндә-чыкканда тәрәзәдәгә тимер рәшәткәләр аша булса да аны күрәчәк, әмма ул үзе генә аны күрә алмаячак иде. Бу дүрт баш бүрәнәлек агач өчен алган жезаның иң авыры – сугыш ятимлегенең кансыз дауамы иде. Атасы сугышта һәлак булмаса, ул бу ике төп имән, ике төп каенны урлап кисеп азапланган булып идемени?

Ул адымын тизләтә төште. Менә Аксаков белән Достоевский урамнары почмагы. Менә төрмәнең абзасы әйткән рәшәткәле, Әби патша заманнарыннан юылмаган тәрәзәләре. Алар аша чебен дә очып керәлми һәм очып чыгалмый. Пыялаларның керле көзгесендә адәм баласының эчке дөньясы, аннан кыяфәте, аннан эчке табигате бозылып кайтарыла. Ул кире борылып, Карл Маркс урамы тарафына китте. Янәдән тагын борылып, Аксаков урамына таба кире адым ваклады. Менә хәзер аны абзыйсы күрәдер: төшке уникадән беренче сәгатьнең башлам минутлары китте. Ул йөзән мөмкин кадәр ачып, төрмәгә таба борып, жәйге кояш нурларында шомлы яктыртып, горурылык белән башын

күтөрөп – тукта, ә нигә горурлык, нинди горурлык, төрмә почмагына каян килгән ди горурлык? – ул урамның бер башыннан икенче башына кадәр үз адымнарын санап барырга булды. Шулай иткәндә вакыт тизрәк үтәчәк, сизелми үтәчәк. Ул «минутлар» дигән эфәнделәренә үзенә хезмәт иттерәчәк.

Бер... Ун... Егерме... Йөз... Бер, ике... Кырык... Илле...

Барлығы йөз илле адым үтте дә яңадан кире китте.

Вакыт сизелмичә аксын өчен ул үзенә каршы килгән кешеләрнең йөзләреннән зат, күзләреннән хат эзләп, килеш-килбәтләрен күздән кичерә башлады. Менә бер хатын килә. Башында бик килешле шәл-яулык. Тик ул нигә шат түгел? Авызын нигә турсайткан? Ире авыр сүз әйткәнме? Якын кешеләре белән сүзгә килгәнме? Килсә, ни өчен килгән? Сүзгә килмичә генә яшәргә, яшәргә йә картаерга мөмкин түгел идеме? Өнә бер төркем яшьләр килә. Аларның уйлары төрмә тәрәзәсендә түгел. Бары тик үзләренең тәрәзәләрендә. Алар биредә ниндидер төрмә булуын да белмиләр. Әлегә алар аның «төрмә» дигән исемен дә исләп өлгермәгәннәр. Гомерләре буена шулай була күрсен. Өнә бит мөкиббән китеп көлгән тавышлары үзләреннән алда йөри. Алар әлегә шат. Сагынуны кичереп өлгермәгәч, сагына да белмиләр. Сәрвәрнең барлык кайгыларынан онытылып, алар белән китеп барасы килде. Ә кеше дигәнең гомер буена шат булырга мөмкинме? Кайгысыз кеше бармы? Әллә адәм баласы кайгысы белән туамы? Аңардагы шатлыкка кайгы, борчылу өстәлгәндә генә ул яшәү ваемлы, кадерле һәм затлы була түгелме? Кызык бит. Ваем кешегә зат бирә. Кушыла алмас уртаклыклар. Менә төрмә ашханәсенәң тимер челтәрле тәрәзәсе аша какланып яткан асфальттан аны эзләгән бертуганы Зөфәр затлы кешеме? Затлы. Чөнки ул гаделлек эзли. Ул Аллах биргән бүрәнә-буралык агачлардан берәз гына булса да үзенә өлеш талымлый. Дәүләт аңа ул агачларны процент рәвешендә бушка бирергә тиеш иде.

Абыйсы аны күрә күрсен иде дип, баз сыман өнсез тәрәзәләргә таба кулын селкеде Сәрвәр. Аннан, төрмә күзәтчеләре абайлап алып, аны да төрмәгә алып кереп, ябып куя күрмәсеннәр дигәндәй дертләп китеп, кулын төшерде. Янә дә адымнарын санап барган уңайга абыйсының тарафына карап елмайгандай итте. Елмайганы өчен куркып куйды. Үзенең никадәр көлкеле халәттә икәнлеген төшенеп, тагын елмайды. Юк, елмаймады, үзен көчләп диярлек авызын ерды. Нәрсә, ул бу төрмә почмагынан абыйсына карап авызын ерыр өчен килдеме? Кит аннан, юләр. Ул абзасының аны күрүенә ышанган иде. Аның белән бергә бертуганнары Сабиржан белән Зәйнәгабдин абыйлары да күрде кебек Сәрвәрне. Моңа кадәр фронттан кайтмаган аталарын гына сагыналар иде, инде хәзер Сабиржан белән Зәйнәгабдин дә сагындыра башладымы? Моңың өчен ятим калу, урманга барып, рөхсәтсез килеш агач егу, Уфа төрмәсенә китереп «утыртылу» кирәк идеме?

Үзен талаган уйлардан котылып өчен, гүя жан ачысы белән, карашларын бер төрмә, бер каршыдагы урам тарафына юнәлттеп, ул тагын да үзенә каршы килгән адәмнәрнең йөз чалымнарын күзәтә, тикшерә башлады. Өнә жимерелгән йөзлә берәү. Яланбаш. Башы йомырка кебек тәгәрәргә тора. Атламы ничектер чатай-ботай. Хәзерге заман татарчасы

белән әйткәндә, «туп-турыдан тут пошёл» кеше бу. Ылкынганчы эчкән. Дөнъясы кәрмәжин. Адәм тәганәсе! Үзе исерек тә түгел кебек. Шулай, исереклекләрен яшерә белгән адәмнәр очраштыра шул исерекләр дөнъясында. Әллә юньсез аракыдан, әллә авыр кайгыдан шулай артык калтайганмы бу? Әнә икенче берәү. Хатын кеше. Жәйнең кадере белеп бугай, бик купшы киенгән. Рәхмәт. Зәңгәрсу бәйләм кофтадан. Зур үс. Үкчәсенә очлы тимере шыкы-шыкы килеп баш миен деңкетә, барлык йоклаган даирәне уятып бара диярсен. Янәшәдән мыр-мыр килеп кушучка сыярлык эте йөгәргән була. Этнең тавышы бакырга кушылган көмеш «Күгәрчен кыңгыраулары»² шикелле зеңгел-зеңгел килә. «Тәрәзәңә кара, – ди Сәрвәргә икенче тавыш. – Абзаң сине күрсен». Әнә, тагын берәү. Монысы да – хатын-кыз. Итәгенә ерылган ертыгы аша оят жире ялтырарга да күп калмаган. Монысы да эт житәкләгән. Эте чәр-чәр килеп туктаусыз өрә. Әллә үзәбезнең татар эте көнләшәп өрәме? Яратып өрәме, әллә яратмыйчамы? Какай ыразнитса! Кара, инде өченче хатынкай эте белән мәш килә! И-и Ходаем, кайвакыт уйга каласың: хәзер шәһәрләрдә этләр кешеләрдән күбрәк яши мәллә? Бу хатыннар йоклаганда этләрен үзләренең түшәгенә саламы? Аны, кеше телен аңламаган малны, өйдә асрап, кайдадыр ничектер йоклатырга кирәк бит инде, шулай бит? Әнә бер жыйнак бәдәнле иркәй килә ята. Өстендәге киеме кып итеп тора. Ничек тапкан? Ничек шулай ипле киенгән! Сәрвәр, абзасына йөзә ачык күренәме икән дип, тәрәзәләрне ничектер кочаклап, йотлыгып карады. «Мин сиңа үземне күрсәтер өчен нык тырышам! – дип кычкырды ул пышылдап кына агасына. – Син мине, чынлап та, күрәсеңме, абзый? Мин сине күрмим, әмма сиңең мине күрә алуыңны бик теләм!»

Сәрвәр тагын да борылды һәм, кирегә әйләнеп, абзасына гәүдәсенә уң ягы белән килә башлады. Нинди гарьлек! Ул, сугыш ятиме, тагын да үзе кебек ятим ике сабийның бертуганы, көненә бишәр йөз, меңәр көлтә иген урып билсез калган һәм, нибары илле ике яшендә гомере өзәлеп, бу тормыш белән мәңгегә хушлашкан анасының хәтта сугыш елларында да күрелмәгән-кичерелмәгән газабы – төрмә тупсасының бирге тарафыннан абзасына хәтта кычкырып та эндәшә, сәлам житкәрә алмавы өчен өзгәләнә иде...

Бу шартларда сәлам житкәрә алуы аның өчен иң зур бәхет иде.

Әле Зөфәр абзасының аны тагын да унбиш минут бие күрерлек вакыты бар икән. Ул ихластан да бәхетле! Аның абзалары, туганнан туган туганнары бар. Яңа сугышлар гына кузгалып китмәсен, тынычлык кына булсын. Әнә бит аның каршысына һәркайсы үзенчә матур, батыр һәм жегәрле замандашлары килә. Аларның һәркайсы үзенчә кабатланмас бәгырь. Ходай аларны ничек шулкадәр кабатланмас итеп ярата ала икән? Бу яктан чыгып фикер йөрткәндә, жир йөзәндә бер генә дә игътибардан мэхрүм, ямьсез кеше юк. Алар барысы да фикер өчен утка керә торган шәхесме, әллә башкаларга төкереп тә бирмәгән кешечек кенәме, анысын үзләре генә белә. Хәтта менә бу табак битле, өтер кебек кечкенә борынлы абзыкай да менә дигән балалар үстергән граждандыр әле!.. Әнә теге жәенке битле, почык

² Сүз Башкортстанның Күгәрчен авылында көмеш кушып ясалган жиз кыңгыраулар турында бара.

күзле иркэй дэ, менэ бу чүкөч сабы кебек кыска буйлы, кашсыз жегет тэ, анавы үзеннэн дэ зур күн капчык асып, ут капкан кебек чабып барган берэу дэ кемнендер бердэнбер сөөклесе бит. Шулаймы, жэмэгать? Шулай булгач, нигэ тынышмыйсыз? Ашыга-ашыга нэрсэне бүлөшэсез? Зиратнымы? Тынычланыгыз. Сэрвэр күптэн тынычланды. Аның мэкэтптэге тарих дэресен беркем, беркая урлап китмэячэк. Бозыласы бозылган, тузыласы туздырылган, хахимияткэ кирэк өлөшө генэ калдырылган беркүзлө тарих бит инде ул.

Сэрвэрнең кулын кемдер көйдөрөп алган кебек тоелды. Юк, бу кузгалган нерв, ягъни кан теңкэсе генэ шулай чэнчешеп куйган икэн. Йөрөгөнөң теңкэсе аңа кулындагы сэгатенэ карарга куша. Теңкэ дигэн нэрсэ сэгатынең үзеннэн дэ аныграк, хакыйкыйрак, дөресрэк икэн. Әйе, төшкө сэгать бер тулган. Сэрвэр төрмөнөң тышкы тупсасы тирэсендэ тагын бераз «капшанып» йөрөргэ булды. Эмма шунда ук уеннан кире кайтты. Ул мэгънэсез булачак: хатта язылганча, төшкө аш вакыты сэгать бердэ тэмамлана иде. Тротуардан кеше туктаусыз агыла тек агыла, беркем дэ төрмэ диварларына якын килми. Беркем аңардан ни өчен башы әйлэнгэн мөсафир кебек арлы-бирле йөрүенөң серен дэ сорамай. Кеше ашыга. Нигэ ашыга? Ә бит уйлап торсаң, кеше яшэргэ ашыгып, зиратка ашыга.

Ул вакытын сузып, тагын да йөрөштерергэ булды. Бэлки әле абзасы ашаган өстөлөннөн, утырган эскэмиясеннэн күтэрелеп өлгөрмөгөндөр? Бэлки менэ нэкъ шушы мизгелдэ генэ аны берэр төрмэ ярыгыннан күрөп торадыр?

Алга. Артка. Артка. Алга.

Уңга-сулга юл юк. Бары тик алга.

Ахры, борчылудан аның күзлөрөн жем-жем яшьлэнгэн томан басты.

Кинэт тирэ-якны айнытып, көтелмэгэн хэл булды: төрмэ биналары өстендэ, шунда, биектэн, каяндыр почмактан, култыктан кэккүк тавышы ишетелде. Ул, элбэттэ, күренми иде. Бар тирэ-якны моң басты. Сэрвэрнең күзлөре томаннан арчылды. Гүя Ходай кошы, сайрап, барлык дөньяның агышын туктатты да куйды. Кэккүк дигэн серле кошны бирегэ кем керткэн? Беркемгэ дэ буйсынмаган, шул исэптэн хэтта төрмөнөң көн тэртибен санга сукмыйча, андагы төшкө ашның беренче-икенче «эсминэлэре» арасын бутап, кэккүк чакыртып китертеп «тэртип бозарга» кем кушкан?.. Булган халык моңлы тавыш килгэн тарафтан кэккүкне эзлэде. Кешелэр хэятендэге барлык эреле-ваклы мэшэкатъ – ашау-эчү, киенү-ясану, бару-кайту, китү-кайтмау, ярату-яратмау мәжбүриятлэре тэмам онытылды. Булган хэлме? Төрмэ өстендэ кэккүк кычкырсын әле сиңа! Нэркемнең үзенөң яшэлэчэк гомеренең озынлыгын, дэвамлылыгын, чиксезлеген белэсе килде. «Кэккүк, кэккүк, минем гомерем ничэ ел?!» Ул күренми иде. Төрмэ тирэсендэ, аның гел генэ йозаклы ихатасында, чит тел атамаларын кулланып әйткөндэ – периметрында, диаметрында һәм радиусында – инде килеп сөөклебез Юрий Гагарин космосыннан торып сайраган һәм берүк вакытта сайравы кычкыру буларак та халык калобенэ сеңгэн аваз хужасын яшерерлек бер генэ дэ агач, кэүсэ эсэре, яшеллек заты күренми иде. Кэккүк!.. Бер. Каян килэ бу? Кэккүк!.. Ике. Кэккүк. Өч... Сайрамай. Кычкыра. Юк, кычкырмай.

Сайрый. Икесе дә урынлы. Тормыштан. Әмма серле кәккүк өч кенә тапкыр кычкырды да тынды.

Өч тапкыр. Өч кенә тапкыр. Моны нәрсәгә юарга? Кәккүк үзенә күкәй салырга оя эзлиме? Тегесенә карга оялаганмы?

Сәгать ике икән. Вакыт ничек тиз үтә, ә?.. Абзасы аны күрде микән? Күргән булырга тиеш. Ул, жирсенеп һәм тетрәнеп, инде ничәнче тапкыр төрмәнең челтәрле тәрәзәләрен күздән кичерде. «Күрдемме син мине, абзый? – дип пышылдады ул. – Күрә алдыңмы? Күрә алган булсаң, киләчәктә тагын да килермен, яме!.. Ә хәзергә сине күрдем дигән фикердә сиңа яңадан хат язарга утырам».

Һәм ул салынкы гына адымнар белән кайтыр якка таба атлады.

II

Сәрвәрнең Уфада балачактан бергә үскән, бергә укыган, утыз ел элек бергә Октябрьск техник училищесында бораулаучы һөнәрен алганнан соң, янә дә бергә калмык далаларында нефть эзләү конторасында эшләгән, боларга өстәп, армиядән котылгач, шулай ук Сәрвәр белән Башкорт дәүләт университетының тарих факультетында бергә белем алып, бүгенге көндә куанып бетә алмаган вазифаны – китап сөздәсен биләгән жан дустаны Хәбир бар. Ул, чынлап та, үз вазифасына куанып бетәлми. Хезмәт хакы артык югары булмаса да, әллә ни түбән дә түгел. Иң мөһиме – ул номенклатур исемлектә. Үзе дә кеше буларак ифрат та ипле, тыныч, сабыр. Юкка-барга кубарылып-куптарылып бармас. Үзеннән югары житәкчеләрнең дә күңелен таба белер. Китап дигән беркайчан да картаймый торган, тыйнак, матур тышлы мәдәни-мәгърифәт байлыгы, беләсез, һәр инсанның йөзен дә, телен дә ача. Күңел биреп, өстәвенә «бисмиллаһ» әйтеп тә эшләгәч, аннан, мондый жылы урында тегеннән-моннан кереп учын жылытыр мөмкинлекләре дә булгач, ул менә шулай, күзгә-башка ташланмыйча, өстендәге кәчтүм-күлмәген артык бөкләмичә-сындырмыйча, көзгедәй ялтыр туфлиләрендәге тузанны тыны белән өреп кенә төшереп, эшенә бара да кайта, бара да кайта. Юк, бу аның кара эштән куркуы-тартынуы дигән сүз түгел. Ул, ятимлек корбаны, кирәксә, көрәк тотып, ачык һавага кар көрәргә, урманга агач кисәргә дә чыгар. Мондый илтифат аңа каныннан, ныклы нәселеннән, бишектән, атап әйткәндә, инәсе ягынан әбисенең – безнең якта аны картинәй диләр – бик тә гади булмаган язмышыннан, авылының ул үзләштереп үскән югары кешелек тәрбиясеннән килә.

Гади булмаган язмыш дигәннән. Үткән гасырның утызынчы еллары башында, авылда сыйнфый көрәш көчәя барган чорда, авыл советы рәисе – кызыллардан-кызыл – «үтә кызыл тиз уңа» дигән мәкальнең бабасы булырлык ата коммунист Әптери, аның матурлыгы белән таң калырлык матур картинәсе Минзьяның кулын сорап, яучы жибәрә. Аның атасы байлыгы-барлыгы булган, үз хезмәте белән кулак исемен алган, сүзендә тугрылык, хезмәтендә тырышылык белән, аягына басып, баеп килгән Сәбәхетдин Әптеринең яучысына, ике дә уйламыйча: «Хуҗаңа тапшыр, мин ул баланы этләргә бирер өчен үстөрмәдем», – дип жавап бирә. Шуннан башлана инде бу нәсел өчен кешелек күрмәгән газаплар. Миякә

канткомыннан килгән кызыл коммуннар гыйнвар суыгында Сәбәхетдинне ярымшәрә биш баласы белән урамга куып чыгаралар һәм, чыпталарга төрөп, Пермь урманнарына илтөп ыргыталар. Кара урманнарда бүреләр улавыннан чөчләрә агарган ике кызы шундук дөнья куя. Озак та үтми, Сәбәхетдин абзыйның үзен дә агач басып үтерә. Нәсел тамырын ничек кенә булса да саклап калу хыялы белән янган кече кызы Минзыйа авылда калган сөйгән егете Сабир янына сөргеннән качып кайта. Тимәсләр әле дип уйлый. Ул бит «ударница». Кызың качып кайтуын белөп алган кызыл хакимият вәкилләрә Минзыйаны Пермь якларына кире жибәрергә жыеналар. Нишләргә? Арада бердәнбер төн бар. Иртәгә соң булачак. Шул төнне файдаланып калырга кирәк. Ике яшь йөрәк, Сабир һәм «ударница» Минзыйа, шул төнне, дөрөсрәгә, таң аткан чактагы бердәнбер төнне файдаланып, күрше авыл мулласыннан никах укытып, башлы-күзлө булып, Сәбәхетдиннең нәселен саклап калалар...

Ике тарихчы – Хәбир дә, Сәрвәр дә бу тарихларны белми. Хәбир мәктәптә тарих фәннен укытып каешланудан бөтенләй дә котылды шул. Аны бу бурычтан шул китап, тугырып әйткәндә, китап сәүдәсе коткарды. Икесе ике төрлө, сәүдә һәм мәгърифәт кебек берсе икенчесенә ятрак-читрәк урыннарда хезмәт итсәләр дә, тормыш вазгыятьләрендә берсе икенчесеннән читләшмәделәр, дуслыкларын саклап килеп, кунак-фәлән жыйганда, бер-берсен табыннарыннан калдырмый торган булдылар.

Сәрвәр, жәе чыкканда, Уфаның нәкъ уртасындагы трамвай божрасы каршындагы китап кибетенә, дөрөсрәгә, дуслы Хәбир житәкләгән китап сәүдәсе конторына керми калмый. Атнасына бер тапкыр. Кимендә. Укыту сәгәтләрә мөмкинлек биргән очрактарда икешәр тапкыр да кереп-чыккалыдыр әле. Алар анда Хәбир дуслы белән күрешеп, кайбер шәхси яңалыклары белән уртаклашалар. Сәрвәр үзенә кирәкле китапларны да караштыра. Сирәк-саяк сатып та алгалый. Ничек туры килә инде. Менә бүген дә иртәләп алып, Уфаның нәкъ үзегендә зың-зың килеп яткан трамвай божрасына таба китте. Хәбир утырган китап кибете бинасы шул божра каршында бит.

Ул кибетнең арт ягынан, карбазы кебек салкын, караңгы беренче катыннан югарыга таба тарая барган икенче катына күтәрелде һәм таныш ишектән эчкә үтеп, тар аралыктан китте. Аны теләсә нинди кибетләрдә түгел, бары тик сәүдә келәтләрендә генә була торган хаос, эшлекле тәртипсезлек каршылады. Бөтен нәрсә менә мине күрегез дигәндәй таралып-таркалып ята. Аралыкның аргы очындагы ишек каршында туктап калды. Бәлки Хәбирне борчып азапланырга кирәкмидер? Зөфәр абзаң белән очраштыңмы, күрештеңме дип сораса, ничек җавап бирер? Аңлармы ул аны? Сәрвәр үзе ул чакта төрмә почмагында кичергән халәтен аңлата алырмы? Гомумән дә, гомумиләштереп, тартып-сузып аңлатып караса, аны абзасы белән күреште дип әйтеп буламы? Бер сәгәт бусә әйләнчек сарык шикелле төрмә почмагында арлы-бирле әйләнгәләп торуны күрешү дип атап буламы? Нәрсә булса, шул булыр, бер килгәч-килгәч, жан дуслың белән күрешмичә китеп булмас. Ни сәбәпләдер күн тышлы булган һәм сейф ишеге кебек бик тә авыр ишекне көчәнеп диярлек ачты да эчкә үтте ул.

Хәбир телефоннан сөйләшә иде. Алар баш кагып кына берсен-берсе сәламләделәр. Шул арада Сәрвәрнең очлы күзе монда да таралып, йөзчырайлары белән дөньяга яктырып яткан китапларны барлады: Анна Ахматова. «Я – голос ваш»... Леонид Андреев. «Рассказы и повести»... Тагир Тагиров. «Лейтенанты»... «Голоса африканских поэтов»... Рим Идиятуллин. «Хәерле кич»... Укы гына! Нинди генә китаплар юк биредә!.. Русча, татарча, башкортча. Менә, ниһаять, Хәбир телефонын куйды. Алар күптән күрешмәгән шикелле кулларын кысып күрештеләр.

– Нихәл, кардәшем?

– Әлегә исәнлек-саулык. Рәхмәт!

– Йә, сөйләп жибәр! Төрмәдә булдыңмы? Абыең белән күрештеңме?

Менә сиңа, кодагый! Бу куркыныч сорау кинәт кенә яңгырагач, Сәрвәр ничектер ток суккандай тартышып куйды. Ул «төрмә» дигән дәһшәтле атаманы бар ачыклығы, конкретлығы, икесенә дә билгеле серлелеге белән атарга бөтенләй дә эзер түгел иде. Ятим үсеп, кешенең энәсенә дә кагылмыйча ир-жегет булып өлгергән, өйләнгән, инде ике бала тәрбияләгән ирнең бу фажиғай сүзгә беренче тапкыр туры мәгънәсендә куллануы иде. Әгәр Зөфәр абзасы урман урлап тотылмаса һәм гаебен ачыклар өчен тикшерелү изоляторында тотылмаган булса, бәлки бөтенләй дә кулланмаган булыр иде...

– Мин төрмәдә булмадым бит... – диде ул үзенә-үзе, аптырагандай итеп. – Мин аның нибары читендә... тышында... почмагында... гына булдым. Шунда кәккүк тавышын тыңладым!..

Нинди кәккүк?! Бу Хәбир өчен бөтенләй дә көтелмәгән нәрсә иде. Ул дустаны үз акылындамы, ычкынып-нитеп куймадымы дигән шаккаткан кыяфәт белән Сәрвәргә акаеп карады.

– Абыем белән дә күрешмәдем...

– Бәй, күрешмәгәч, андагы төрмәгә ни пычагыма барып йөрдең? Зөфәр абзаң сиңең сыныңны челтәрле пычрак тәрәзә аша табарга, танырга тырышып, хәлдән тайгандыр инде. Ашыгыз тозлыгына кирәк идеме сезгә ул газалар? Әллә иректә табылмаган яхшы кешеләрне төрмәдә күп дип уйладыңмы? – Дустаны ачу китереп сөйләнүен дэвам итә иде. – Анда кеше белән шылап тулган. Ләкин барысы да ышанычсыз. Шуңа күрә ул шыксыз урын изолятор дип атала да. И-зә-ала-торр!.. «Изү» дигән сүздән алынган, ягъни мәсәлән. Анда мәшәкәт юктыр дип уйладыңмы? Анда да мәшәкәт тулып ята! Кеше булган жирдә төрмә, аның мәшәкәте булмый дисеңме?

Алар «төрмә почмагы» дип сөйләшкәндә гүяки бер-берсеннән аерым булган ике нәрсә – «төрмә»не һәм шул «төрмәнең почмагын» күз уңында тоталар иде. Хәбир турыдан һәм, тулаем алганда, үзе өчен бөтенләй дә караңгы булган «төрмә» төшенчәсеннән чыгып фикер йөртсә, Сәрвәр дустаны исә дөньяны шул «төрмәнең почмагы» төшенчәсеннән чыгып кына күрә иде...

– Абзам миңа язган хатында: «Төшке аш вакытында, икенче каттан, тимер челтәр аша булса да йөзегне күрәсем килә» дигән, – дип аңлатырга тырышты Сәрвәр Хәбиргә. – Мин көндезгә уникадән сәгать бергә кадәр йөз суларымны түгеп, аңа карап, дөресрәгә, алга-артка йөрештереп тордым. Бер сәгать буе... Миңа эчтән күренә алмаган абзамны ничек итеп тыштан

күрергә мөмкин булсын?! Моңа ничекләр итеп кенә түзәргә мөмкин?! Мин аны төрмәнең тышыннан күрә алмасам да, ул үзе мине төрмәнең эченнән күрергә тиеш иде... – Сәрвәр, сүзе еш кабатланудан сулышы кабып, беравыкка тын торды. – Шул чакта, ышанырсыңмы-юкмы, күрелмәгән хәл булды – төрмә өстендә, бер агач, бер яшеллек эсәре булмаган урында кәккүк тавышы яңгырады!.. Ул дар агачындагы үлем газабына тиң икән, малайгынам!.. Уф!..

Кемдер ишек шақыды.

– Керегез, кер! – диде тавышын күтәреп Хәбир. Һәм урыныннан сикереп торып, ишек катында күренгән хәрби кешегә каршы атлады. – Ә-ә-ә, син икәнсең, Александр Саввич! Рәхим итегез, иптәш подполковник!

– Хезмәткәрләрең үзең кебек иртәли, – диде офицер. – Сине уятыр өчен иртәрәк килергә иткән идем, алар мин килерне көтеп, күрәсең, бездән күпкә иртәрәк торганнар да, себеркеләрен сулап, ишек алларыңны себереп куйганнар, Хәбир Хәләфович!

Сәрвәр берьюлы ике горуранлылык, бер үкенечле тойгы кичерде. Офицер югары чиндагы татар иде. Бер адымнан полковник. Ике адымнан генерал. Бу бер куаныч. Һәм ул офицер татарны сатып жибәрерлек итеп татарча сөйләшә иде. Бу – икенче горурылык. Тик куанычлар өстенә бер аңлашылып бетмәгән сер дә бар иде шул.

– Татарча шулкадәр оста сөйләшкән рус кешесен беренче мәртәбә күрәм, – диде Сәрвәр, мактаудан тыела алмыйча. – Рәхмәт сезгә! Татарча сөйләшергә өйрәтү буенча блиц-курслар ачарга кирәк сезгә, Александр Саввич. – Мин ул курсларга безнең мәктәптән генә туган телләреннән түнгән бер унлап укытучы алып килә алыр идем.

– Мине шулай югары бәһаләвегез өчен зур рәхмәт, – диде подполковник. – Атаң-анаң тумышлары белән чеп-чи татар булгач, татарча сөйләшмичә нихәл итәсең инде... – Ул, Хәбиргә карап, жиңелчә кеткелдәде. – Монда русның бер катнашы да юктыр ул, шулай бит, Хәбир Хәләфович?

– Рус татарны мөселманнан тәрелә керәшен-христиан ясагач, русның биредә нинди катнашы булсын инде! – диде киная белән елмаеп Хәбир. – Сөз бит асаба, кабатланмый, уңына-сулына карап кына эшли торган халык! Керәшен! Керәшеннәр!..

Сәрвәр бу тәгъбирне әллә ишетмәде, әллә ишетмәмешкә салышып, әллә, чынлап та, төшенеп өлгермичә, җавапсыз калды.

Аның үз гомерендә жир йөзөндә керәшен дигән ниндидер серле кавемнең булуы, аның мотлак барлыгы турында ишеткәне булса да, чын керәшен кешесен менә болай якыннан, бер бүлмәдә, китаплар арасындагы өстәл аша, тотып, капшап карарлык итеп беренче тапкыр күрүе иде. Ул, теләсә нинди ясалмалыкны, аеруча ясалма, корытылган-киптерелгән тарихны төпкә төшеп кабул итмәгән тарих укытучысы, тагын бер тапкыр инанды: безнең илебездә тарихи зиһенле кешеләргә, ачылмаган тарихлар аяк астында өелеп ята диярлек. Иренмичә, тартынмыйча, курыкмыйча күтәреп кенә ал! Һәм мыскалга сал! Дәрәсен генә, булганын гына яз!.. Әмма юк!..

Тота-каба, берүк вакытта «уңга-сулга карап кына» кузгалырга маташкан бәхәс Сәрвәрнең теңкәсен кузгатты.

– Ә сез татар булгач... нигә рус исемнәре йөртәсез? – дип сорап куйды

Сәрвәр сабылларча беркатлылык белән. Биредә бик нечкә үкенеч тә ярылып ята иде. – Нигә кире үз татарыгызга күчмисез?

– Эш бит исемдә түгел, жисемдә! – дип төзәтергә ашыкты Хәбир. – Без кибетебезгә китап алырга килгән кешенең исем-фигылен, милләтен тикшереп тормыйбыз, шулай бит, иптәш подполковник? Укысын гына!..

– Миңа инде татарга күчәргә кирәкми. Соңга калдым, – диде офицер, Сәрвәргә үлчәнгән жөмлөләр белән генә мөрәжәгать итеп. – Минем хатыным татар. Балаларым да татар... Рождествосын, Пасхасын да, Ураза, Корбан бәйрәмнәрен дә бергәләп үткәрәбез...

– Әйе, бер якка да дә үпкәләрлек түгел! – диде, ишеттеләр микән дигән сыман тавышын күтәрә төшеп, Хәбир. – Коймак ике яктан да алусланып кызара!.. Тигезбез!..

Сөйләшү тарихчы булмаса да, тарихны укуткан Сәрвәргә көтелмәгән тарихи агымга кереп китүе белән кызыклы иде.

– Ләкин, Александр Саввич, сезнең хатыныгыз Александра Саввична түгел бит... – диде Сәрвәр, сүзен дәвам итеп. – Паспорт буенча татар йөридер? Шулаймы?

– Хәзер паспортта милләт күрсәтелми бит... Ә болай алганда, бишектән... тумышыннан ул Мөкәррәмә Галимжановна.

– Димәк сез, Александр Саввич, өлкән туганыбыз тудырып биргән ясалма шивәнең... милләтнең дип әйттик...

– Ясалма түгел! Ул чын милләт!..

– Милләт бүлешмик, егетләр, – дип, сүзен кыстырып өлгерде Хәбир. – Буласы булган – буявы сеңгән... Бу хакта билгеле такмакта да әйтелә:

Минем акылым бик зур түгел,
Килсә, бер кило килә.
Ташкин якларына чыгып
Сызарга туры килә...

Барысы да бердәм көлештеләр.

– Әйдәгез, сезнеңчә керәшен... чын милләт булсын, – дип фикерен дәвам итте Сәрвәр. – Сез аның мондый зур дәрәжәгә ирешкән асыл угылы буларак... белергә тиешсез... Сезнең бу «чын» милләтегез, нинди телдә сөйләшә-аңлаша? Керәшен телендәме? Андый тел бармы?

– Керәшен теле бар... Ул шул ук татар теле... Ике милләткә бер, уртак бер тел...

– Димәк, ике милләт бер тел – татар телендә аңлаша?

– Әйе.

Сәрвәр кычкырып көлеп жибәрде.

Ул булган белемен жигеп, көтмәгәндә генә мәсьәләнең эченә кергәннен сизми дә калды.

– Милләт – икәү, тел – берәү! Имеш, уртак тел! Бу мөмкин түгел! Жир йөзәндә бер генә дә уртак бер телдә сөйләшкән ике милләт юк. Шуңа күрә, тел – милләтнең бердәнбер төп күрсәткече. Аллаһы Тәгалә үз ижатында кабатланмаган. Чөнки милләтнең бер психологиясе икенче милләттә кабатлана алмаган. Һәр милләткә бер тел. Берәү. Һәм нокта. Күпнокта түгел. Шулай булгач, бер телдә сөйләшкән ике милләтнең берсендә

ясалма тел булып чыга? Сезгә, керәшеннәргә, хәзерге демократия биргән мөмкинлекләрдән файдаланып, үткән тарихларда жибәрелгән хаталар өчен гафу үтенеп... йөгәрә-чаба... ашыга-ашыга... кире татар-мөселманлыкка кайтырга кирәк. Мин бая шул хакта уйланып биргән идем сезгә теге сорауны. Кайбер кешеләр керәшен кавеменәң килеп чыгышында рус туганыбызның кысылышы юк, имеш, керәшен ул Нух пәйгамбәр заманнарыннан ук булган дип гәп куертырга яраталар... Керәшенгә русның кулы кысылмаган, имеш! Рус кысылмыйча бар булганмени керәшен кавеме?

– Ярар, егетләр, туктыйк, – диде Хәбир һәм икенче тапкыр берүк сүзгә кабатлады. – Буласы булган – буявы сенгән!.. Без, уңга-сулга боргаланмыйча, бер фикерле булыйк. Дүрт-биш гасыр элек яшәгән бабаларыбыз фажигасеннән хата эзләп, бүгенгә көндә өч кешегә ике фикер белән дөнья көтеп маташу беркайчан да бердәмлеккә илтми!

– Сезнең фикердә дәрәслек бар кебе-е-к... – диде офицер, сузып тын алып. – Минем элек бу хакта болай тирәнгә төшөп уйланганым юк иде, Сәрвәр кордаш!.. Эр-рәх-мәт!..

– «Кебек» кенә түгел, иптәш подполковник. Сөз тулаем хаклы дисәгез дә, мин үпкәләп авырга алмыйм...

– Үз милләтебезгә болай гына кире кайтып булмый. Аның өчен һәр керәшен-татарга милләткүләм сәяси аң... кечкенә Израиль мисалындагы зу-у-ур дәүләткүләм декрет кирәк! – диде Александр Саввич. – Бүгенгә ул безнең үзезбездән, гаиләбездән, балаларыбыздан – синнән-миннән башланырга тиеш. Килешик, Сәрвәр кардәшем. Мә, бишне! – диде подполковник, кулын Сәрвәргә сузып.

– Килешәм. Әйдә, ун булсын! –дип, аның учына учын сукты Сәрвәр. – Бүген нинди матур көн!..

Алар, бу бүлмәдәгә өчәүнең икесе, Сәрвәр аңлавынча, аяк асларында өелеп яткан чукундыру тарихының куркыныч һәм хәвефле булуын белә торып, аны күрмәмешкә салышып, фажигасен ничектер жиңеләйтәп, юкартып, гүя гасырлар тузаны, гасырлар ләме белән буялмый-пычранмыйча онытырга теләп, йөзләрен жыера һәм тизрәк бу әңгәмәдән исән-сау килеш котылырга ашыга иде...

– Хезмәт көнебезне бәхәстән түгел, китап сатып алудан башласак, ак сакаллы карт булачакбыз, – диде Хәбир Хәләфович. – Сөз китап кибетенә бернинди йомышсыз килмәгәнсездер бит инде, Александр Саввич?

Алар елмаештылар һәм биш гасырлык фажига тойгысыннан айнып, аның жанны бораулап торган авыр газабыннан жиңел генә котылган кебек булдылар.

– Әлбәттә, Хәбир Хәләфович! – Подполковник ашыга-ашыга күн кумтасыннан кәгазьләр чыгарды һәм аларны йөзләре белән көнгә күрсәтеп Хәбир алдына салды. – Безнең китапханә фондын яңарту өчен меңгә якын исемдәгә китаплар кирәк. Без аны рус классик әдәбиятынан башлыйбыз. Гомер ничек тиз үтә, ә, Хәбир Хәләфович? Әле кичә генә фондны яңарткан кебек идек. Менә тагын вакыты килеп житкән... Юк, борчылмагыз, барысын берьюлы түгел... Әлегә ике йөзләбән генә яңарта башлыйбыз. Алар артыннан сезгә китапханәче кызкаебыз киләчәк... Мин шул хакта килешүгә сөздән кул куйдыру өчен үзем килгән идем... Рус классик

әдәбиятыннан әбәзәтелне Пушкин, Лермонтов, Некрасов һәм башкалардан башлыйбыз... – ул Хәбир Хәләфовичның борыны астында диярлек исемлек кәгазьләрен өерелдерде. – Татар әдәбиятыннан әбәзәтелне Тукай, Ибраһимов, Нәкый Исәнбәт һәм башкалар... Башкорт әдәбиятыннан әбәзәтелне Мәжит Гафури, Шәехзадә Бабич, Сәйфи Кудаш, Мостай Кәрим һәм башкалар...

– Алар татар әдәбияты вәкилләре түгелмени? – дип куйды Сәрвәр. – Халыкта аларны татар дип беләләр...

– Шулайлыгы шулай... – Александр Саввич тагын да алдында яткан кәгазьләрендә актарыңды. – Бу хакта минем дә ишеткәнем бар... Әмма бу су – сәясәт. Без сәясәткә кермибез. Ишетмибез. Колакларыбызда бөке... – Ул шакмаклы шикәрне ваткандай кеткелдәп куйды. – Һәрхәлдә аларның китаплары башкорт телендә чыга. Сталин бабай шулай кушкан. Димәк, алар – башкорт...

– Татарның классиклары күп булгач, теләгән һәр кавем... теләгән шивә, теләгән халык аларны читән аша күрше бакчасыннан саргайган көнбагыш чәлдергән кебек урлап ала да чыга. Монда да... болар арасында да үз керәшенлекләре бар, Александр Саввич!.. Классикларны урлаучылар йокламый, – диде Сәрвәр. – Татарны теләсә кайсы яктан талыйлар, туныйлар, йолкыйлар, ә ул һаман бетми, һаман да яңа классиклар тудырып, һаман да үсәргә, яшәргә тырышып ята, мескен...

– Мескен түгел, герой! Яшәргә тырышкан кеше мескен булмый. – диде Хәбир Хәләфович чын горурлык белән. – Берәр урында өч герой очратсаң, аларның берсе, ничкиксез, татар булыр! – Ул подполковникка таба борылды. – Китапханәче кызыгыз кайчан килер икән?..

– Без бу хакта аерым хәбәрләшербез, Хәбир Хәләфович. Иң мөһиме: без килештек. – Китапларның беренче өлеше ике йөз исемнән дә ким булмаска тиеш, шулаймы?

– Бу кадәр китапны ничек кенә укып бетерерсез икән, Александр Саввич? – диде Сәрвәр. – Хәзер бит халык бер дә китап укымый...

– Укып бетерербез, – диде тыныч кына подполковник. – Бездә укыйлар.

– Кайда ул, сездә?

– Төрмәдә. Төрмә хәзер китапның иң күп укыла торган урыны.

Сәрвәр аптыравыннан телен йоткандай, эндәшә алмый торды. Аннан, һушына килеп, ашыга-ашыга өстәде:

– Сөз төрмәдә... эшлисез... мени?!

– Әйе. Мин сезне беләсездер дип уйлаган идем. Шуңа күрә үзем белән таныштырып тормадым. Мин шул төрмәнең начальнигы...

Әле һаман зиһенен жыялмаган Сәрвәр фикерен кабат ачыклауны кирәк тапты:

– Сөз Достоевский белән Аксаков урамы кисешкән почмагындагы биналарны әйтәсезме?

– Әйе, нәкъ. Анда жинәтчеләрнең холкын төзәтү буенча следственный изолятор урнашкан. Адресы – Достоевский урамы, утыз тугыз да бер. Кунакка килегез. – Ул кинәя белән елмайды. – Чынлап.

– Анда күптән түгел мин дә булдым. Мин дә чынлап әйтәм. Ике сәгатькә якын абзам белән почмактан почмакка иләктә су ташыдык.

– Бушка дип әйтәсезме?.. Ну, ничек? Ошадымы соң бездә?

– Ул бер дә ошый торган жир түгел. Анда, тикшерү хөкемен көтеп, минем Зөфәр абзам утыра. Урман урлап тотылган иде...

– Менә ничек!.. Әле күпме утырасы бар? – дип сорады артыннан калкынып Александр Саввич.

– Хөкем карарын көтөбез...

– Ы. Ярап...

Сәрвәр абзасының моннан бер атна чамасы элек язган үтенече буенча, таш стена артындагы, һавасы куерып зәңгәрләнган төрмәнең кара челтәр тәрәзэләре аша булса да күрешер өчен, изолятор почмагына баруын, ләкин бер-берсенен йөзләрен берничек тә күрә алмаганлыкларын түкми-чәчми сөйләп бирде.

– Абзагызны бик тә күрәсегез киләме?

– Әйттегез тагын!.. Бик. Бик тә күрәсем килә...

– Күрәсез. Килегез!

Александр Саввич, Сәрвәрне абзасы белән төрмәдә күрештерү көнен билгеләп, визит катыргысын сузды.

– Көтәм!

– Мәсьәлә ничек жиңел генә хәл ителде! – дип кычкырып жибәрде Хәбир Хәләфович. – Начальник булсаң, шулай ул!..

III

Менә очрашасы көн дә, хәтта көннең сәгәте дә килеп житте. Сәрвәр «Красин урамы» тукталышында трамвайдан төшеп, төрмәгә таба жәяүләп барырга булды. Ул бик дулкынлана иде. Аның эле унбиш минутлап вакыты бар икән. Теге көнне башы әйләнганче алга-артка йөрештерган төрмә почмагын күргәч, йөрәге күкрәк капкачын күтәрәп чабарлык итеп тибә башлады. Хакка чыгармы, акланырмы төрмә начальнигының вәгъдәсе? Әллә вазифасы белән масаеп, сүз уйнату, теңкәне генә кыбырсыту булып чыгармы? Төрмәгә якыная барган саен борчылуы көчәя иде... Баш миен яңадан-яңа сораулар ялкытты. Кулындагы абзасына дигән күчтәнәче таман булырмы? Кирәкле азык-төлек барысы да хәстәрләндеме? Кабул иттерерләреме? Александр Саввичка да алырга кирәк булмады микән шундый ук садака? Юк, ярамаган эш булыр иде ул мондый очракта. Барлык хыялларны жимерә торган адым булыр иде. Аларның очрашачагын Зөфәр абзасына әйтеп куймагандыр бит Александр Саввич? Юктыр. Сөйләшүдә алай килешенмәде. Менә ул сактан да сак, йомшак, ниндидер сиртмәле адымнар белән килә-килә, төрмәнең идарәсе урнашкан утыз тугыз да беренче бинасының каршына житкәннен сизми дә калган. Нәкъ сәгать ике икән. Ул ишек өстендәге кыңгырау төймәсенә басты. Гүя кыңгырау түгел, аның урынына жаны-тәне белән үзе зырылдаган кебек тоелды.

Ишек, майлап куйгандай, тавыш-тынсыз гына ачылды. Анда, караңгылык эчендә, кояштай елмаеп, Александр Саввич басып тора иде.

Алар жылы итеп күреште.

– Сездәге төгәллек! – диде подполковник, елмаеп. – Шундый ук төгәллек белән барлык теләгәннебезгә ирешергә язсын!..

– Шулай булсын!

Алар борылышлардагы күзгә күренгән һәм бөтенләй күзгә күренмәгән саклар аша алдагы сыек караңгылык яссылыгына үтте. Сакчылар үз житәкчеләрен абайлау белән урыннарыннан сикереп тора һәм болар үтеп киткәч, «шәп!» итеп, кире урыннарына утыра иде. Алар Сәрвәргә ниндидер салкын, өшегән күзле булып күренде. Аңа аерым бер шик белән, ничектер укталып, чекерәеп карагандай тоелды. Бу – кешенең хезмәт вазифасыннан, шул вазифа үзенчәлекләреннән аерым кеше психологиясенә күчә торган караш иде булса кирәк.

Менә алар, төрмәнең утырып оеган караңгылык томанындагы икенче катына күтәрелеп, Александр Саввичның ялан кебек иркен кабинетына, дөресрәге, яшь кенә офицер утырган кабул итү бүлмәсенә килеп керде. Александр Саввич аңа:

– Ике дә алтыдан Сәлимгәрәевне – миңа! – дип боерды да, Сәрвәрне култыклап, үз кабинетына үтте.

– Менә, бирегә утырыгыз! – Ул йомшак кәнәфигә урын күрсәтте. – Гафу итегез, теге очрашуда белешергә дә өлгерә алмадым... Сөз кайда, кем булып эшлисез, Сәрвәр туганай? Сөз миннән, күрәм, шактый яшыкә бәләкәй кеше, туганай дип дәшсәм, таман буладыр, шәт?

– Әлбәттә-әлбәттә! Мәктәптә эшлим мин. Тарих укытам.

– Оһо-һо-о! Сөз нинди бәхетле кеше! Урта мәктәптә укыган чорларда мин тарихчы булырга хыялланып маташкан идем, әмма көтмәгәндә, ниндидер шайтани кодрәт белән миңа милиция мәктәбәндә, аннан милициянең эчке эшләр академиясендә укырга һәм бар язмышымны эчке эшләр белән бәйләргә насып итте... Әүвәлдә эшемне яратмый идем. Аннан, тора-бара, яратырга өйрәндем. Хәзер аңардан башка хезмәттә эшли дә алмам кебек...

– Мин даталар ятлап телләре төшкән тарихчы булырга теләмәдем, әмма дипломым шул юлдан алып кереп киткәч, әлегә, сөз әйткәнчә, үз эшемне яратырга өйрәнә алмыйча гына эшләп йөргән булам. Башка эшкә күчәр өчен икенче югары белем юк. Мәктәп тарихчысының бүтән вазифа сайлау мөмкинлекләре бик тар. Әлегә түзәргә туры килә...

Шул вакыт чак-чак, чеметеп кенә ишетелерлек итеп, ишек шакидылар.

– Керегез, кер!.. – подполковник аягына басты. – Рәхим итегез!..

Кабул итү бүлмәсендә кизүдә торган кеше офицер бүлмәгә кемнеләр кертте.

Көргән кеше йөзе белән шул ук томанда оеп, ачыктан-ачык күренми, әмма гәүдәсенен сынланышы белән абыйсын хәтерләтә иде. Әүвәлдә Сәрвәр абыйсын, абыйсы исә аны танымый торды. Бер караганда, авылдан килгән шул ук искереп кыршылган киёмнәре, атламы-рәвешә, кәкрәебрәк басып торышлары, имгәнгән бил атламалары, бүлмә томаны эчендә йөзгән йөзе-чырае белән, ул, һичшиксез, аның бертуганы, зинендә тумыштан үзенеке булып сурәтләнгән абыйсы, «Сәхрә» дигән бүген, бүген булмаса, иртәгә таралам дип яткан күмәк хужалык колхозчысы Зөфәр Сәлимгәрәев, икенче караганда, шул төрмәнең чак кына шәйләнерлек сыек һавасында сурәтләнгән чыраеның газаплы әрнеше, кайгы-кичерешләрдән сөяккә калып шақы-шоки дәрәжәсендә ябыкканлыгы, төрмәнең такы-токлы ашында тартыла, өзлегә төшөп, бүтән рәвешкә көргән, әлегә көтелмәгән

очрашудан зигене чуалган, халәте белән ят һәм чит ристан-арестант иде, аның бу абыкасы.

Төрмә шартларында кеше ышанмаслык вакыйга иде бу.

– Менә, ичмасам, күрешү!.. – диде подполковник.

Алар, берсен-берсе якыннан танырга, үзләренен, чынлап та, үзләре булуына ышанырга теләп, күзләрен уыштырдылар.

Кинәт, абыйсының аксыл йөзен, кызыллыгы кайтып, алсулык басты, ул үзе күргәнә үзе ышанмыйча, тагын да күзен уып, һаваны айкады. Аннан, ниндидер аксаулы хәрәкәтләр ясап, бер-ике адым алга атлады, һәм, ниһаять, энәкәшен танып, бу шаккатарлык очрашуга икенче тапкыр ышанмыйча, күз алмаларын янә дә уңга-сулга йөгерткәндәй итте дә, кабатлап әйткәндә, бу гажәп дәрәжәдәге, ифрат та көтелмәгән очрашуга, инде тагын, өченче тапкыр да ышанмыйча, өзәлгән вә өзлеккән авазлар чыгарып, энәсенен кочагына ишелеп төште.

Аһ!..

Алар ыңгырашып кочаклаштылар.

Алар белән бергә әби патша заманнарын хәтерләгән диварлар да ыңгырашты кебек.

Абыйсы эндәшә, әмма тамак төбеннән тавышы чыкмый, ул югалган иде. Йөткерәргә итте. Йөткерә дә алмады.

Күрешү куанычыннан елыйсы килә, еларга итә, әмма елый алмый, кулыннан килми, булдыра алмый иде.

Ул кычкыра, әмма авазлар гүя аның бугазын томалаган иде.

Ул тамагын кырды. Тавышы кайтмаган өчен үзенә үпкәләп, тагын кырды. Менә ярымачулы гарьлек аша, киткән тавышы да үзенә кайтты.

– Сәрвәр туганым! Бу синме?! Ничек?! Ничекләр итеп керә алдың?! – диде көтелмәгән күрешүләреннән уянып киткән Зөфәр абзасы. – Бирегә рөхсәтсез чебен дә үтә алмый бит!..

Ул майланмаган арба тәгәрмәчләре чинаган аһәңнәр чыгарып ыңгыраша, энәкәшенен аркасыннан кага, яратып кына сугып куя, уңга-сулга боргалый, әйләндәргәли, әвәли, ярата, тагын суккалый, тагын ярата иде.

– Күрештек бит, энәкәшем, саумы?! Мин теге көнне сиңең сыныңны тәрзә чәлтәре аша ике тапкыр гына абайлый алдым. Ашханәгә төшкәндә һәм күтәрелгәндә... – Аның сораулары буталып, берсе өстенә икенчәсе менә иде. – Сабиржан, Зәйнәгабдин абыйлар нихәлдәләр? Зөмәрә түти, Галимжан күршеләр? Минем гаиләм, Сабира киленебез, балаларым Әзһәм белән Галия үсәләрме? Миңа хөкем дигәннәре кайчан булыр икән?

Һәм китте-китте сорашу-белешүләр. Авыл кешесенен ишегалдындагы маллары, урманнарындагы киселгән һәм киселмәгән агачлары, агачларындагы яфрақлары, яфрақларындагы яшел хлорофилл төкчәләре һәм башка барлык байлыклары түшәлә иде биредәге сагынычка.

– Шушы дүрт баш бүрәнә житәрме безнең башка, Сәрвәр туганым?! Этиебезнең Бөек Ватан сугышында салган башы, шул, үзебез күмеп, утап, су сибеп үстергән дүрт баш бүрәнәгә тормый микәнни?

– Тормый гынамы? Аллаһ боерса, штраф белән генә котылырбыз, абый. Утыртмаслар әле... Син гаепсез бит... – диде Сәрвәр, үзара бәйләнмәгән, кисәк-кисәк килгән уйларын бергә тупларга тырышып. – Әнә, гарәп...

төрөкмән мөселманнары... нефть һәм газларын бушка ашап яталар... Аларда нинди якты!.. Ә без, Татарстан – Башкортстан мөселманнары, үзөбез тапкан нефтьне миллионнар түлөп ягабыз... Нинди караңгы! Ничек ачуың кабармасын?! Уйлап торсаң, бик яхшы, уңган кешеләр эшли икән бу төрмә дигән караңгы жирдә... – диде Сәрвәр, бу очрашуга куанып бетә алмыйча карап торган подполковникка күрсәтеп. – Менә кем алып керде мине синең яныңа, Зөфәр абзый! Рәхмәт төшкере!.. Тәрәзә аша шәйли дә алмаган абзамны хәзер үз янәшәдә күрәм! Сталин бабай әйтмешли, кадрлар барысын хәл итә... Рәхмәт сиңа, туганым! Мөмкинме... Мөмкинме сезне... телем әйләнмәгән Александр Саввич дип маташканчы... – Ул подполковникның каршына ук килеп туктады. – Гади, кыска, ипле генә итеп, Әл-Хәсән туганым дип кенә дәшәргә? Ярыймы? Буламы? Ачуланмассыңмы? Рәнжемәссеңме? Без бит бертуганнар!..

– Юк, рәнжемәм. Куанырмын гына! Миңа, биш гасырлык керәшенлектән соң, исемем-жисемем белән кире татарлыгыма кайта башлау өчен, иң тәүдә борыңгы үз исемемне кайтару кирәк иде... – диде тирән канәгатьлек белән Александр Саввич. – Еврейлардан ким түгел бит безнең изелү тарихы. Дистә еллар Синай чүллөкләрендә адашып йөргәннән соң... Үз дәүләтләрен югалтып, өч мең елдан соң аны кире Израильгә... яңадан Сионга кайтарган еврейлардан үрнәк алыгк!.. Бу фикерне сезгә мин, биш йөз ел буге колониаль коллыктан чыгарга хыялланган Әл-Хәсән туганыгыз әйтә!.. Төрмә дигән куркыныч урында бер кешене ихластан куандыру барлык кешелекне куандыруга тиң савап...

Ул, дулкынлануын басарга тырышып, озын итеп тын алды да сүзен дәвам итте:

– Мин сезне бирегә үзем чакырып китергәч, сез минем кунагым булып чыгасыз, шулай бит? Ә кунакның үз тәртибе бар... Киләчәктәге төрмәләр кунак бүлмәсенә һәм китапханәләргә әверелә күрсеннәр иде дип эшләп йөрим мин биредә... – диде горур кыяфәт белән елмаеп. – Рәхим итегез сезнең өчен япкан чәй бүлмәсенә!

Һәм ул, Зөфәр белән Сәрвәрнең икесен ике яктан култыклап, коридорга алып чыкты.

– Әйдәгез, менә монда... Бирегә...

Алар аш-су, ризык белән тулы өстәл артына, үз күзләренә үзләре ышанмыйча, кереп утырды.

Ул өстәл, чынлап та, жыйнаклык, нәзакәт, остазларча осталык, мул кинлек һәм шат қолач белән ябылган иде.

Сәрвәр дә, абыйсы Зөфәр дә ничек итеп бу мәжлеснең уртасында булуларына һаман да ышанып бетә алмады. Сәрвәр өстәлдәге зиннәтле шешәләргә, камыр ашларын, кабымлыкларны күзеннән кичерде. Аларның кайберләрендәге язулар инглиз телендә, шунда ук үзөбездә житештерелгән аракылар, шәраблар да тезелешеп тора.

– Кайсын салыйм, кунакларым? Тартынмыйча үзегез сайлагыз! Монда теге... төрмә дигәч тә, артык кырыс кылану бигүк дәрәс булмас. Сез бит кунак!.. Бер генә жамаяк булса да эчмичә чыгармыйм!.. Үзем җавап бирәм! Көнә-сәгатә шундый! Ризыкларыңнан житешегез. Мондагы аш-сунның һәммәсә дә хәләл, – диде ул, иркенәя биреп. – Ә бу шайтан эчемлекләренә

килгәндә... Болар төрмәдә коньяк кына эчеп ята икән дип уйлый күрмәгез... Сезнең күрешү хөрмәтенә генә, туганайларым.

Кизүдәге яшь офицер токмач ашы һәм туралган бәрәңге белән шулпалы ит калжалары кертте.

– Менә биредә тавык паштетты... Салатлар... Авыз итегез!.. – диде ул, өстәлдәге азыкларга күрсәтеп. – Монысы яраткан кешегә француз ашы – крок-месье диләр. Житешегез!.. Менә моннысы чүлмәктә пешерелгән йомырка тәбәсе... Рәхим итегез!.. Булгач булсын, шартына килсен дим. Кечкенә тост сорала. Шулай бит? Бу көтмәгәндә оештырылган мәжлес, сезнең – ике бертуганның – төрмәдәге күрешүләре хақына! Сезнең хөрмәткә! – дип дәвам итте подполковник. – Ничә еллар, ничә гасырга беренче тапкыр төрмә ихатасында кычкырган кәккүк хөрмәтенә! Борынгы исемем Әл-Хәсән хақына! Безнең китапханәгә кайтачак мең исемдәге китаплар хөрмәтенә! Әйдәгез, житешегез! Жиң сызганып, төшке ашны ашар вакыт! Теге көнне юккамыни сез сәгать буена изолятор почмагын кимердегез? Тамагыгыз ачкандыр?! – Ул алдындагы калак-чәнечкеләрне тигезләп маташкан булды да, бәллүрләргә ашыкмыйча, аерым бер ләззәт белән, соргылт төстәге «Мартини» шәрабын койды. – Әйдәгез әле, тотыйк! Холык төзәтү йортында, кем әйтмешли, холыкны төзәтеп алыык! Ниндирәк икән бу «Мартини» дигән шайтан сулары?!

Ул бәллүрен кулына алды. Аның белән бергә Сәрвәр белән Зөфәр дә күтәргәндәй итте.

Зөфәр миңа да тәмләп карарга ярый микән дигәндәй сораулы караш белән изолятор начальнигына укталды.

– Рөхсәт-рөхсәт!.. Күрешүегез хөрмәтенә илле грамм чөметкәннән төрмә жиңерелмәс, абзый!

Шәрабка телен тидерү белән Зөфәрне очкылык тотты. Тагын да эчәргә омтылды. Тагын очкылык тотты.

– Арка үзәгеннән төй! – дип боерды Сәрвәргә төрмә начальнигы. – Үзәңке итеп, арка үзәгеннән төй! Бүтән күрсәтеп урлашмасын! Ягъни бөтенләй дә урлашып маташмасын!..

Сәрвәр боерыкны үтәп, абзасын арка үзәгеннән төйде.

– Хәзер озын итеп тын ал! – дип тагын боерды төрмә начальнигы Зөфәргә. – Бер! Ике! Өч! Бездә көч! Менә шулай!.. Менә шулай!..

Арка үзәгеннән төйгәч, абзасының казасы үтеп тә китте.

Затлы ризыкларны берәмләп авыз итә-итә, дару урынына гына теге шайтан суын да чөметкәч, мәжлестәшләрнең талак бизләре белән бергә тамак бизләре дә ачылып китеп, өстәлдәге затлы ризыкларны кырып себерделәр дип әйтергә мөмкин. Аларга, күпмедер вакытка, гүя, төрмәдәге тормыш ирекле, иректәге тормышлары төрмә булып тоелды.

Нәкъ шул минутта ачык ян тәрәзә аша төрмә өстендә тагын да кәккүк кычкырганы ишетелде.

– Кәккүк!.. Кәккүк!..

Подполковник сикереп торды:

– Бер!.. Ике!..

Кәккүк туктады.

– Ике тапкыр гына! – диде ул. – Менә тынды да... Нәрсәгә юрыйбыз?

Бу хэбэр миңа булырга тиеш! – диде Эл-Хэсэн. Нэм рэхэтлэнep кeлдe. – Миңа күктэн яна йолдыз төшep килэ мэллэ?..

– Әйе, полковникның өченче зур йолдызы! – диде Сэрвэр. – Хаклы йолдыз!..

– Отставка йолдызы!... – диде подполковник. – Мин аңа аеруча шатмын!..

– Кәккүк минем балаларым, гаиләм хакына кычкырса иде!.. – диде Зөфәр, үкенү белән пышылдап кына диярлек. – Кәккүк беркайчан да сәбәпсез кычкырмый... Ул кемгәдер атап, кемнедер чакырып, нәрсәгәдер юрап кычкыра. Тегесендә өч тапкыр чакырган иде. Аның юраганнары юш килде... Өч тапкыр!.. Беренчесе – энем белән челтәрле тәрәзә аша күрмичә дә күрештек, икенчесе – Хәбир Хәләфовичның китап кибетендә танышып, изоляторга – миңа юл салдыгыз, өченчесе – менә шушы мәжлестәгә күрешү хакына.

– Дүртенчесе... – дип дәвам итте подполковник, – син үзeң, Зөфәр туган, бик яхшы яклаучы – адвокат яллаячаксың. Сине хөкем коткарачак. Урлаган бүрәнэләрeң өчен штраф түлeтү белән чикләнeчeкләр.

– Амин, абзый кеше!

– Ә бишенчесе?

– Бишенчесе – безгә көттереп килгән бәхет хөрмәтенә. Игелек маясына. Адәм баласын, күзeнә чалынмыйча гына, гел үзeнeң игелек маясы озатып йөри...

– Хак! Әйдәгез, шуның өчен, шушы минутта, ашка дога кылайык! – диде изолятор начальнигы Эл-Хэсэн. – Бисмиллаһир рахманир рахим!.. Күрешүебез никадәр мәгънәле булды. Юкка гынамы борынгыдан килгән әйтeмдә «Төрмәдән нәм соранчы кумтасыннан йөзeңнe борма, – диелгән. – Дөнья бу!» Иректә очрашырга, иректә ирекле яшәргә насыйп итсен... ягъни дөнья бу!.. Ә сез, ике бертуган, әлeгә төрмәдә хушлашыгыз! Зөфәр абзый, сиңа хөкемгә кадәр – икенче каттагы алтынчы камерага. Безгә – иректә!..

– Бу гаиләңнең сиңа тапшырырга кушкан күчтәнeчләрe... – диде Сэрвэр, төенчеген абзасына сузып. – Борының кычыткандыр. Бәхет маясы булып, сине биредән йөгертeп алып чыксын. – Күрешкәнгә кадәр хуш!

Оксана
Ильюп

ИКЕ ЙОЛДЫЗ ОЧРАШКАН ЧАК...

Шэфәкъ

Йөрәгемә өмет өстәп, шэфәкъ калка.
Сокландыра бу күренеш, коча, били,
мизгеленә бикли тәмам, таң калдырып.
Һәм иртәнге «Кәфирун»ен миңа көйли.

Күркәм зэвык аера да жирдән күкне,
күр, ди, энә, үзәгемдә таныш шәүлә –
синең сурәт – тансык хыял. Шэфәкъларда
сине эзлим, сине күрәм төсле әүвәл.

Син дә мине аның кебек яратасың.
Каратасың сокландырып күзләреңә.
Таң шикелле үбәсең дә маңгаемнан,
атомнарға таркалам мин үзәгендә.

Син туласың минем белән. Бу мизгелдә
дөньядагы бар нәрсә дә урынында.
Синле мин дә, минле син дә. Хисләрем дә
буйсыналар син-шэфәкъның ырымына.

Ә син исә күңелендәге хисләреңне
иң-иң матур, назлы телдә миңа сөйлә!
Үзебезнең, татар моңын, татар жырын –
«Тәфтиләү»не, «Әллүки»не уйнап көйлә!

Тавышыңда таныш аһәң – таң авазы.
Һәм йөзләрчә төс янында сиңа тугры.
Син күңелем тынычлыгы сагында гел.
Син – шэфәкъның иң тылсымлы, асыл нуры.

Ир-егет колагына

Күпмө жегәр, ничә төрлө жепләр
ялганылган тажларына аның.
Бер күз салсаң, башка онытмасың.
Һәм көтәрсең очрашуны тагын.

Кадерен бел! Үтә бәллүр аның
нечкә күңеле – жил тимәсен берүк!
Асылташтан асылырак күзләр
яшь түкмәсен, сине дорфа күреп!

Борын-борын заманалар белән
бәйләнгән күк аның чиксез аңы.

Кайлардан ул куәт ала дисең?
Ниләр белән якты камил жаны?

Эзләмә син базарлардан бүлөк –
Сатып алып булмас аңа тиңне!
Учларына йөрәгенне салып,
Бүлөк итеп юлла сөюеңне!

Аңа охшап, ничә төрлө гөлләр
Жирне бизәр язын, чәчәк атып.
Ул бит үзе – яшәешнең көче.
Ул – Ходайның иң сөйкемле заты.

Саф көзем

Асманнар болыттан арчылган.
Көзләрнең ап-аяз бер көне.
Мин хәлсез – эз генә талчыккан,
тик саклыйм өметем бөртеген.
Бу көзем белән мин бербөтен.
Күкләр пакь. Бар да шул ук һаман.
Дөнья бар, димәк, бар мөгжиза.
Сайларга куша ул үземә:
йә бүлөк булсын бу, йә жәза.
Тормышның кызыклы, зәвыклы,
кадерле бер чорын кичерәм.
Бар да Хак Тәгалә кушканча.
Сынауны сабакка күчерәм.
Яшьләргә көзләрдә яшерәм.

Яралар күңелне чистарта.
Иң көчле хисләргә тугарам!
Жисемем жәрәхәт, ә жаным
сайлаган бәхетле булырга.
Бәхетле туарга, тулырга,
сеңдереп дөньяның саф төшен.
Мин – иге һәм чиге жуелган
күкләрнең болытсыз өлеше.
Көз белән серләрем бүлешәм.
Юл күрсәт! Янасын. Мин эзер!
Болыттан арчылган бит энә
Асманның зәңгәрсү гөмбәзе.
Ап-аяз, чип-чиста күк йөзе.
Бу – минем наз тулы саф көзем.

Аңлап булмый

I

Бу халәтем үтә үзгә. Эз дә
калмас кебек иде хәтеремдә.
Нидер беләм (моңа дәлил йөз ым),
ни белгәнем белмим әле үзем.
Төшем озын – уянам да язам.
Һәм чумамын әфсен давамна:
тугыз тулган айны бер-бер артлы
алып чыгам төннең ырымыннан.
Тугыз ай ул – вакыт төшенчәсе.
Тугыз тапкыр тәқрарланган дәвер.
Кабилият шушы булса эгәр,
көч-куәт тә, димәк, бирелгәндер.
Һәм мин эзер!

II

Ике йолдыз очрашкан чак. Алар
кушылалар, бер-беренә сеңеп.

Бу бернигә охшамаган. Ә мин
таныш булган хис эзлимдер кебек:
дога хисе, хыял хисе. Түгел!
Сөенү дә түгел, түгел ләззәт...
Аңышам да аймылышам янә.
Минем өчен бу өр-яңа халәт.
Үзәң даулау. Уяну бу. Үсеш.
(Әле күпләр бу ачыштан мэхрүм).
Үзе миндә, мин – Үзендә чакта
Дөнъяларның сере гүя мәгълүм.
Төш-өн аралары – тансык мизгел,
анык зиһен, бар да гаять жиңел!
Бүтән катлам. Баксаң – шатлан. Үрел.
Һәм кабул ит. Башка мөһим түгел.

III

Бер ачылган ишекләргә мотлак
ачык килеш калдырырга саклап.
Нидер аңлыым (һәм йөз дәлил моңа).
Ни аңлавым аңлап булмый гына...

Бәхетлерәк

Син барында мин көчлерәк күпкә.
Күр, яшендәй күкне ярам кулдан.
Мин шундый зур! Гәрчә тәнем-сыным
Бик кечкенә итеп яратылган.

Мин һава күк жиңел. Тау күк биек.
Хәтфә үлән, гөлләр үзөгемдә.
Тирәм – асылыңның чагылышы.
Галәм яме балкый күзләрөңдә.

Кальбем ачык, зиһен анык. Татыйм
рәхәтләнеп бу халәтнең тәмен.

Күзалламыйм һич тә тормышымның
синсез була ала торган мәлен.

Синле бит мин. Сине даулый күңел!
Барлыгыңнан жанда тынлык туа.
Куркуларым эри. Бу дөнъяда
синең барлык – миңа изге дога.

Шул догалар юш килгәнгә күрә
Вөжүдемдә яшәү көче, хәят.

Син барында күңелем тулы сөю!
Синле үзем – күпкә бәхетлерәк!

Кададым

Кададым йөрәккә мин тансык сурәтең.
Ялвардым калдыр дип, Әр-Резак,
бу ярсу мэхәббәт куәтен.

Кададым хәтергә иң якты мизгелне.
Ялвардым калдыр дип гел бергә
янәшә бу рухи игезне.

Кададым калдыр калдыр ләззәтле назларың.
Ялвардым калдыр дип гомергә
жаннарда мэхәббәт язларың.

Кададым вөжүдең үз дөнъям күгенә.
Ялвардым калдыр дип мәңгегә
Сөенә йөрәгем түрендә.

Иреш

Икәүдән икәү без. Мин – шәүләң.
Гомумән, мин сиңа килешәм.
Каяндыр, мин башка тормыштан
элегә гомергә ирешкән.

Мин сиңа ирешкән. Без икәү
яшеннәр жегәре бит, шәйлә!
Бу жаннар күптәннән тиң иде
һәм менә күрештек без янә.

Әй гаярь син: «Буйсын!» – дип, афәт
куәтен куптарасың уттан.

Елдырым яктысы ток төсле
арада беренче минуттан.

Жиң мине жиңәлсән – бар да хуп!
Син бит ут: бик жете, тик ансат.
Мин исә дәверен давылы –
Иң назлы һәм усал гарасат.

Юлыгу арасы – бер гасыр.
Ничәүседер инде яңарган.

Тап мине берсендә! Һәм биреш,
Һәм иреш син миңа! Яңадан.

Онытылган төшең

Син оныткан төш мин, исләреңә төшмим.
Мин берәвең түгел, чираттагы берәү.
Садә күңелем жыры кирәк түгел бер дә.
Сине сөю – хәвеф-хәтәрләргә үрләү!

Ят булмадык төсле, жан ташкыны көчле.
Килдем сиңа тагы, таны мине! Таны!
Мин онытылган төшең, ул юк сиңең өчен.
Күренепләр генә калды беркөн таңын.

Дәкыйкә йә дәвер, мин моңысына эзер.
Синле хисләр сайлап упкыннарға төштем.
Һәм югалдым тәмам. Исләреңдә калмам –
Мин бары тик сиңең онытылган төшең...

Тәүлек әйләнеше

Күк йөзендә хужа булып ак ай йөри,
Көннән калган аксак уйлар төнне көри,
Өлгермәгән эшләр һаман жанны кыра,
Һаман каный йөрәктәге иске яра...

Көннән калган кискен уйлар төнгә керә,
Калдык-постык хатирәләр – тутык келә.
Үткәннәрем гыйбарәттәр түмгәк мүктән.
Иске гадәт сырып алган аңны күптән.

«Кирәк дисән әгәр сиңа яңа тормыш –
Уйларыңны үзгәртергә генә тырыш!»
Өмет тулы хистән шашып йөрәк кага,
Төннән калган китек уйлар таңга тама.

ӘЛЛҮКИ*

РОМАН

Жыен

Хәтмулла шәкерт жыелган халык алдында бик тәфсилле чыгыш ясады. Аны бертавыштан яңа мәчеткә имам итәргә уйладылар. Мулла булырга Салихжан да бик тырышып маташты. Минекеләр гомер-гомергә, нәселдән-нәселгә мулла дип тә карады. Шәжәрәсен борынына төрттеләр. Киём алыштырган кебек милләтен, исем-фамилиясен бертуктаусыз үзгәртеп торган Абтюков-Абдуллиннар нәселеннән икәнлегә ачыкланды. Инкыйлабка кадәр бабасы жәмәгать өстендә көн күргән бер ата ялкау адәм булган. Аннан соң тамак хакына көтүче булып ялланган. Инкыйлаб башлангач, мәчет манарасын кисүчеләр арасында да бар. Бу документларны авыл сәвите рәисе Салихжанның борын төбөндә селкегәч, тегесе шыпырт кына, коймаларга сыена-сыена, оенә үк качып кайтып китте.

Туксаба исеменә дә каян икәнлегә ачыкланган. «Тукыс-тугыз», «аба-абыз» сүзләреннән килеп чыккан. Кимәк (Йәмәк) каһанлыгында кыпчак, баяндур ырулары белән бергә туксаба кабиләләре дә булган. Идарә тәхетендә утырган алар. Тарихи чыганаclarда туксабалар, ягъни татарлар дип языла. Кимәк каһанлыгында энә шул туксаба-татар өстен кавем була. Соңрак «туксаба» төшөп калып, бары «татар» гына сакланган! Бу кабилә борын-борыннан Идел буенда яшәгән, Болгар ханлыгына кадәрле үк Тәтеш шәһәрән торгызуда да катнашканнар, ди...

Сүз ахырында Хәтмулла шәкерт бик күпләргә яңа метрикәләр тапшырды. Болар чын документлар, тарихи чыганаclar белән нигезләнгән документлар иде. Путанай тумасы Кирилл Кирьянович Кирилловның алтынчымы буын бабасы Кәримов Кирам мулла булган! Патша хакимияте урман диләнкәсе бүлөп бирәм дигәч, православие диненә күчмичә генә – ул вакытта кара урман эчәндә кем кемне тикшереп йөргән ди! – исем-атларын Кирилловка үзгәрткән.

Кирилл үзе моңа бик канәгать иде. Өстәвенә, Сәрдәрдән дә һаман хәбәр юк. Мораттагы сөяркәсендә качып ята торгандыр дигәннәр иде. Бәлки,

---

* Журнал варианты

аның урынына житәкче булып, хәзер мине – татар Кәримне сайлап куярлар дип, эчтән генә хыялланып та алды ул. «МР»га кеше керми бит... Әлбәттә, Сәрдәрнең «болгар» теориясен онытырга туры килә инде андый очракта...

Жыен бию-жырлар белән чиратлашып барды. Иң куп һәм сөөнеченнән сикерә-сикерә биегән кеше Гаврилов булды. Житмәсә, бүген-иртөгә беренче оныгы да дөньяга килергә тора. Куанычыннан ни кылырга белми, бахыр, дип сөйләште халык. Шулай ук Галим морза нәселеннән икән бит алар! Гавриловның, чынлап та, куанычы зур иде ул көннәрдә, малае киленне бәби табарга хастаханәгә илттеп куйды.

Форсаттан файдаланып, Фазыл Шәрифнең халык алдында чыгышын оештырдылар. Гадирәк, төгәл мисаллар белән сөйләргә тырышты галим. Темасы да бик кирәкле: шәжәрәләр турында, туган белән туган кан катнаштырган очракта килеп чыгарга мөмкин булган аяныч нәтижәләр хақында һәм буыннар тарихы турында иде.

– Мәсьәлә шактый катлаулы, шуңа күрә моңа кыскача гына җавап биреп тә булмастыр. Шулай да мин тырышып карыйм, – дип башлады ул сүзен. Шуннан соң галим беркавым сүзсез торды, юкка түгел икән, кыршылып беткән крокодил тиреле портфеленнән кәгазьгә төрелгән бер чүлмәк чыгарды. Гафият ягына карады, матур итеп елмайды һәм: – Рәхмәт, Гафият! – дип куйды. Вазага охшаган затлы чүлмәк икәнлегә әллә каян күренеп тора. Галим сүзен дәвам итте: – Менә бу чүлмәкнең төбе ике катлы булган. Гафият, ватмыйча гына, аны куптара алган. Аста вак кына хәрәфләр белән язылган жөмлөләрне укып була. – Галим чүлмәкне өскә күтәрде: – Менә тыңлагыз әле: «Бирин-бирин миң булып, Тама-тама күл булып. Арслан карыса, сычккан өнөн күдәзүр». Болар рун имлясы белән язылган! Безнең төрки-татар бабаларыбызның борынгы алфавиты. Әүвәл бу хәлгә Башкала белгечләре дә ышанып житмәгән иде. Кат-кат экспертизалар үткәрдәк. Унберенче гасырда яшәгән Мәхмүт Кашгарый сүзлегендәгә мәкальләр болар! Безнең төрки Караханнар дәүләтеннән. Бу мәкаль-әйтемләр хақында тулы бер лекция сөйләп булып иде. Нигә нәкъ менә шулары язылган? Безнең бүген моны шәрехләп торырга вакыт юк. Алга таба китәбез. Карагыз әле кувшин тышындагы кошларга: тау бөркете, икенчесе алтай лачыны, «кречет» диләр анысын. Өченчесе нинди кош дисезме? Мин дә башта үз күзләремә үзем ышанмадым: анда гап-гади безнең як сандугачы! Теге кошлар янында сандугач рәсеме зур булып күренсә өчен янына ямин чәчәге ясалган! Биологлар бу рәсемдәгә тау бөркете бары Амур буйларында, Төньяк Кытайда яши ди. Алтай лачыны – Алтайда, сандугач – безнеке дидем. Кувшиндагы рәсемнәр төрки-татарның дөнья буйлап сузылган жир-биләмәләрен берләштерә. Символ дисәк тә була. Идел буйларынан алып Амурга кадәр яшәгән кошлар төшерелгән бит! Мондый сурәتلәр тарихчылар өчен яналык түгел. Алар – берләштерү символлары.

Чуракан шулчак галимне бүлдерде:

– Фазыл абый, гафу, түзәлмәй сүз кыстырмыйча: нәрсә аңлата инде бу галәмәт кувшин-чүлмәк, андагы язучылар, кошлар сурәте?

Фазыл Шәриф сорауга җавапны бик кыскача гына бирде:

– Татарлар, Себердә, хун жирләрендә терекелек иткән татарлар борын заманда ук татар исеме белән Идел буйларында да яшәгән булган! Әле Идел

Болгары дәүләте оешканчыга кадәр үк! Алар татар исеме белән Көнъяк Уралда, Кимәк каһанлығында да булган! Моңысын Кашгарый мәкальләре дәлилди.

Хәзер баягы сүзне дәвам итәм. Уртақ, туган нәсел тармагында булган жан ияләренен, бер-берсе белән кушылган очракта, токымны дәвам итә алмаулары һәркемгә билгеле инде хәзер. Аквариумлы кешеләр моны яхшырак белә. Әгәр балыкларны вакыт-вакыт башкаларына алыштырып тормасаң, яңа барлыкка килгәннәре, тора-бара, бик кәй булачак. Бу шулай ук күп итеп мал асраган фермерлар өчен дә яңалык түгел. Бер нәселдәге малларның каннары еш катнашса, алар артым бирми башлай.

Мисаллар белән ныгытыйк: нәсел чире аркасында бабасы да йөрәк авыруыннан үлгән, малае да, кызы да шул чирдән китеп барганнар дип сөйләшәбез. Төшенәсезме хәзер моның кайдан килгәнлеген?

Менә хәзер берәрегеzne бастырып сорасам, бабагызның атасының исемен әйтә аласызмы? Беләм, югалып калачаксыз. Бабагызның атасы яки ерак бабасы хақында, – рус аны «прадед» ди, – әйтеп тә тормыйм, чөнки белмибез. Юкка гына «жиде буын» дип сөйләшмиләр. Әгәр сиңең шул жиде буыннан торган шәжәрә агачың нык икән, син аның шулай икәнлеген беләсең икән, димәк, сиңең өчен бу тормышта бернинди куркыныч юк. Балаларың өчен дә, оныкларың өчен дә юк ул. Һәркем үз нәселенен, токымының көч-куәттен, энергиясен тоеп яши. Әгәр жиде буының да нык икән, димәк, синнән соңгылар да сәламәт булачак. Аксиома бу. Нәсел энергиясе. Сиңа кадәр булган бабаларың, аларның бабалары нинди илдә яшәгән? Ул дәүләттә үзара мөнәсәбәтләр нинди булган? Сиңең нәселең башында торган бабаларың кол булганмы, әллә ирекле илдә яшәгәнме, аларның кардәшләре ничек көн күргән? Боларның барысы да һәр кешенен, бүгенге буынның да тормышында чагылыш табачак! Кан законнары бу. Аны бернинди сәяси указ белән дә алдый алмыйсың! Аңа чикләү куя алмыйсың! Жан тартмаса, кан тарта, кан тартмаса, жан тарта. Барыбер берәрсе тарта.

– Фаяз абый, ә фән боларны раслыймы соң? – дип сорап куйды Тукаш, галимне бүлдереп.

– Әйе, мондый сорауны да көткән идем мин, Тукаш. Шуңа күрә төгәл мисаллар белән сөйләшик. Син, мәсәлән, беренче буын. Эти-эниен икенче буын: ике кеше.

Чыгышы вакытында үзен бүлдерүләренә сөөнә генә иде галим, тик Кирилл, шаяртырга теләп:

– Тукашның эниләре байтак аның! Кайсысыннан исәпли башласың?! – дип, сүз кыстырды. Ләкин аның бу сүзләреннән берәү дә көлмәде, киресенчә, Фаяз Шәриф усал итеп такмак кырып куйды. Кирилл утырган урындыгына сеңеп үк бетте.

– Алар сиңе формалаштырган. Алар икәү дидек. Өченче буын – әби-бабаң. Хәзер дүртгәү булдылар. Бу буын сиңа талант, акыл сәләте биргән. Кыскасы, сәләтең шул буыннан килә. Шуннан соң аларның ата-анасы, тагын да ераграк бабаларың, ягъни дүртенче буын китә. Бу буыннан сиңа гармония, шатлык гормоннары тапшырылган. Байлыгың да шул буын белән бәйлә.

Алга таба киттек һәм бишенче буынга барып житәбез. Кан аша ошбу буыннан синең тормыштагы иминлеген килә!

Алтынчы буын. Исәпләгез, хәзер барысы 32 кеше була. 32 теш кебек. Һәр теш нәселнең бер буыны белән бәйләнгән! Алтынчы буын энә шул нәсел җепләре аша традиция, милли гореф-гадәтләргә «жибәрер» тора.

Жиденче буын алтмыш дүрт кешегә жыела. Бу буын ил-йорт өчен җаваплы, ягъни шул энергияне саклап тора.

Беләсезме, тагын бер кызык буын бар әле: ул унынчы, аннан да ары булган буын хакындагы мәгълүмат: чират буенча унбишенче, уналтынчы. Бүгенге буынның язмышын шул ерак буыннан, – йә көчле энергияле, йә бик зәгыйфь ул, – килгән энергия хәл итә диләр. Бер буын арасында якинча 30 ел. Мисал өчен ата белән малай арасында, гадәттә, яшь аермасы якинча 30 ел була. Димәк, 30 ны 16 га тапкырлыйбыз, 480 килеп чыгамы? Димәк, моннан 480–500 ел элек булган хәятне күз алдына китерергә кирәк. Моннан ярты гасыр элек безнең кавем белән – синең бабаларың тормышында – нинди вакыйгалар булган? Менә шуны яхшы белергә кирәк. Шуннан соң гына бүгенге тормышыбызның очына чыга алачакбыз.

Солтан, үзалдына сөйләнгәндәй генә: «Шул вакытта Казан каласы егыла бит», – дигән иде, сүзләре башкаларга да ишетелде. Тик берәү дә башка сүз кыстырмады.

Галим дәвам итте:

– Мин исәпләп күрсәткән кебек биш мең елга чаклы булган хәлләр белән бәйләнешебезне китереп чыгарырга мөмкин. Кимендә халык үзенен биш мең ел элек булган тарихын белергә тиеш. Анда аның буыны, нәсел шәжәрәсе, кан туган әби-бабалары... Мин инде артык еракка китмим, мин бая әйткән «унбишенче» гел икегә тапкырлап барып, ерак гасырлар төбенә үк төшәргә мөмкин. Ул очракта синең «гаиләң» тугандаш халкың була. Бүгенге татарның Алтын Урда дәүләте белән турыдан-туры катнашы, тагын да дөресрәге, бәйләнеш-элементәсе бар! Без бүген әлегә «Алтын» дәүләтебезнең тарихын өйрәнә алмыйбыз. Башкала моңа запрет ясады. Башкаладагы ярты акыллы ул түрә-белгечләр, чыннан да, шыр тиле: алар үзләренең чын тарихын өйрәнүгә табу куя, Алтын Урда тарихы ул Рәсәй тарихы, татарныкы гына түгел, өлкән туган булган бөек рус милләтенең дә тарихы...

Тарихтан килә торган энергияне мин шартлы рәвештә «тарихи энергия» дип атадым. Менә шул тарихи энергияне арттыруга, көчәйтүгә ирешергә кирәк безгә. Ул безнең бүгенге энергиягә барып тоташа. Бүгенгегә көчле энергия тоташамы, әллә зәгыйфьме – шул бүгенге көнебезне хәл итә. Дунгыздан кондыз ясап булмаса да, кондызны дунгыз итеп була. Бабаларың фәлән-фәсмәтән булган дип, гел башыңа сугып торсалар, кайчан да булса барыбер аңгыраясың. Энергиянең төп генераторы – ул туган тел икәнлеген дә дөньяви фәннәр раслады инде. Туган телне белү ул язучы-галимнәр өчен генә кирәк түгел, халыкка без телнең нәсел энергиясенең асабасы икәнлеген аңлата алсак иде. Башкала безнең энә шул төп энергиягә зыян салудан башлап жибәрде эшен. Телләре юкка чыкса, милләт буларак руслар, татарлар үзләре дә үлеп бетәчәк диләр бугай. Һммм. Ә дөрес әйтәләр бит! Тел белән бергә яшәү энергиясе дә юкка чыга икән, димәк, рус та

бетүгә таба бара! Сиксәнненче еллар уртасында чит сүзләр ярдәмендә, иң беренче чиратта, Пушкин теленә һөжүм башланды, хәзер үзегез дә күреп торасыз, рус теленә бик нык зыян килде; татарны да онытмады алар, «рус теле – дөүләт теле, ата-аналар сайлаган тел» дигән булып, татар теленә атака бара. Кабатлап әйтәм, телләргә, энергиягә каршы бара бу һөжүм. Тагын без бер нәрсәне яхшы белергә тиеш: милли мәсьәлә ул аерым хакыйкәт рәвешендә генә булырга тиеш түгел, ул – тәрбия. Тәрбия милли компонентларсыз була алмый, алда әйткән фикерләр куәтли моны. Тәрбия дип сөйләшәбез икән, димәк, без милли мәсьәлә хакында да сөйләшәбез дигән сүз. Кабатлап әйтәм, тәрбия милли традицияләрсез була алмый – тегесе канда бар! Шулай ук «милләтче» сүзе ул «тәрбияче» төшенчәсенен синонимы! Милләтче педагог дигән сүз генә ул! Жәмгыятьнең төп максаты балалар тәрбияләү бит, кеше тәрбияләү. Моңысына шовинист түрәләр дә каршы килми. Шовинист дигәннән, бер «Гарасат»¹ дип аталган романда укыдым моның килеп чыгышы турында. Элеккеге зур, озын-озак сугышлар вакытында Франциядә Шова атлы француз кешесе яши. Бик патриот була инде ул. Һәрчак мылтык тотып, беренче булып, илен сакларга сугышка чыгып китә торган була Шова. Туган илен бик ярата бу кеше. Шуннан соң аның кебек илне яраткан һәм дошманнан сакларга атлыгып торган гаскәриләрне, французларны «шовинистлар» дип атый башлыйлар, ягъни Шова кебек патриот кешеләр. Хәзер ул бүген нәкъ кире мәгънәсендә йөри! Шаккатмалы инде, бер караганда. Теге чакта сез, Туксаба мәктәбен русныкына әйләндергәндә, яклап кул күтәрдегез. Моңың өчен сезне берәү дә гаепләми, чөнки рус телен яхшы белмәгән балаң тормышта уңышка ирешә алмаячак, укырга керә алмаячак. Шулай дип уйлады ата-аналар. Мин тарихчы буларак, якин үткәннән бер мисал китерәм: егерме беренче елның 25 июлендә бездә татар телен тормышка кергү максаты белән махсус Декрет кабул ителә. Тормышның барлык тармагына татар теле рус теле кебек үк кулланылышта булырга тиеш дигән максат куела. Һәм кызык: туган телен яхшы белгән бала, рус телен дә, инглиз, немец телләрен дә яхшырак, тирәнрәк үзләштерә башлый! Ун ел эчендә жөмһүрият гыйлем бирү буенча алдынгы урынга чыга! Кабатлап әйтәм, бала туган телен ничек яхшы белә, рус телен дә шулкадәрле тиз һәм тирәнрәк үзләштерә!

Менә миңа Чуракан әфәнде Илдарханов сөйләп торды: моннан элегрәк Солтан, Тукашлар сыйныфы киләчәккә хат язарга ниятли. Ләкин туган мәктәпләренен русчага күчүен ишеткән яшьләренен, үзләре дә белмичә, үзләре дә сизмичә, киләчәккә ышанычлары сүнә шул чакта, һәм алар хат язучы урынына тартмага буш кәгазь битләре салалар! Алар моны, әйткәнәмчә, сизмичә, үзләре дә белмичә эшли. Моңысы – алда әйткән кан мәсьәләсе! Кан шул рәвешле протест белдерә! «Кан бунты» шулай ук моңарчы өйрәнелмәгән, ул – бик кызыклы мәсьәлә. Ул мин телгә алган классташларныкы кебек һәрчак өскә дә калыкмаска мөмкин, бәрәп, ташып та чыкмаска мөмкин, эмма ул, жыела барып, барыбер кайчан булса да китереп бәрәчәк һәм Дөүләтнең кан тамырын, иң юан артериясен шартлатачак!

Мин әле студент вакытта чакта да моңың ни икәнлеген аңлый

¹ Автор үз романына ишарә итә.

алмаганымны исемә төшерәм. Мәсәлән, мин – тарихчы-археолог. Әгәр рус телен яхшы белсәм, мин татар тарихын да, чувашныкын да яхшылап өйрәнә алам дип уйлый идем. Ләкин, тора-бара, тормыш моның киресен раслады, әгәр мин русча гына уйласам һәм язсам, бүген сезгә сөйләгән фәнни хакыйкәтләрне ача алмаган булыр идем...

Галим сүзен тәмам кылды.

Авыр тынлык урнашты. Ләкин бу мәгънәле тынлык иде...

Китап. Әллүки

Мәликә Ясминәгә китап калдырып китте. Тукаш китабын. Сыйныфташыныкы булгач, хатын йотлыгып укырга кереште: «Әлли мәгарәсе янындагы калкулыкта кеше гәүдәсе чагылышы күренде. Һәйкәл юк бит анда, монысы ни булыр тагы дип аптырады бәйрәмдә катнашучылар. Яшьтәшләре, сыйныфташлары аны шунда ук Зөлфәкар карачкысына охшаттылар. Әрвахларга дога укылган көн булды шул бүген, күрәсең, алар да шул сөнечләреннән бер кузгалып алганнардыр дип куйды бу хакта ишеткән Хәтмулла шәкерт. Зөлфәкар авылдашларына гүя:

– Бәхетләме сез, кардәшләрем?! – ди кебек иде...

– Авыл бәйрәменең шундый көнгә туры килеп торуын гына кара эле син! – дип көрсенде Хәтмулла.

Тукаш аңа аптырап карап куйды, үзенчә әлегә сүзләренә аңлатма көтүе. Хәтмулла, әйтсәм әйтим инде дигәндәй:

– Бүген Мирсәет Солтангалиевнең туган көне. Юбилее... – дип куйды.

– Әйбәт бит инде, яхшы! – диде аңа каршы Тукаш.

– Ул каһарман искә төшсә, башта әллә нинди каршылыклы уйлар кайный башлый, – дип дәвам итте сүзен шәкерт.

– Әйе, син хаклы, Хәтмулла... Гомерен инкыйлабка багышлаган, ышанган, татарга, ниһаять, ирек килә дип ихластан хыялланган... Хәер, рус халкына да азатлык килә дип хыялланган ул. Ә ахырда ни белән тәмамланган? Үзен корбан итәләр. Барысын кычкыртып алдый большевиклар. Ялганлаган булып чыгалар. Үзләре дә харап ителә, азатлык, ирек тә юк.

Хәтмулла, чебен кугандай, кулын селкеп куйды:

– Ярар ла, канга тоз салмале...

– Үзең бит!

– Аның каравы, без үзебезгә билгесез булган тарихның читен генә булса да ача алдык.

– Мин дә шуңа сөнәм, шәжәрәбезне, кемлегезне белдек, ичмасам. Күнелгә рәхәт, жанга рәхәт болай! Сиңа рәхмәт инде, Хәтмулла!

– Барчабызга да шөкер, Тукаш туган. Тик аларның күбесен таба алмыйм эле. Касыйм чиркәве астында табылганнарын! Аларны югалтсак, бетте баш!

– Паратов алмадымы икән?

– Юк, мин аңа кагылышлы шәжәрәне үзем яшереп куйдым. Белми эле ул.

– Ә Пал Палыч кайда соң безнең? – дип сорады Тукаш. – Ярты табылдыкны ул алып кайтам диде бит.

Хәтмулла әлегә сораудан сискәнеп китте.

– Пал Палыч дисеңме?! Ттт-точнооо! Шул! Шул фашист урлаган!
 – Ул бик сорашкан иде! Шул алган! Тик ул Германиясенә китеп барды түгелме соң инде?!!

– Китеп барды шул. Борчылма, Сарби монда, Касыймда бит эле.

– Сарбиның кайда икәнлеген белмибез. Макай белән күрешкәннән соң ул да суга төшкәндәй юкка чыкты, – диде Чуракан һәм авыр итеп көрсенде. Хәтмулла күрәп тора, Чураканның көрсенүе башка сәбәп белән, Сарбига ияреп, Сәрвәр дә китеп барган, ди, бит!.. Туганнар кавышканнар. Әнисеннән кош теле чаклы хәбәр алган Сарби Даниловна Гайнан белән Туксаба якларына чыгып китә. Макай белән күрешә, сеңлесен таба.

Тукашның башына бәрде: Пал Палыч белән соңгы мәртәбә сөйләшү тиктомалдан булмаган ласа! Немец галиме аннан татарның бишек жырлары хакында сорашты. Үзе дә аларны бик күп жыйган икән. Тик мин һаман канәгать түгел эле дип сөйләнеп торды. Нидер житеп бетми диде. Аннан соң... Ул аңа китап язарга тәкъдим итте. Әйе, әйе, китап! Үзенә фәнни идеяләрен сөйләде. Шулар нигезендә булырга тиеш китабың диде. Чү! Нигә тик торганда гына «алтын» фикерләре белән уртаклашты соң эле немец галиме? Тукаш аңа ул жыйган бишек жырлары янына «Әллүки»не дә өстәргә кушкан иде, әллә шуңа күңеле булды инде? Тукайның «Милли моңнары»н... Халыкта ул күптән «Әллүки» дип кенә аталып йөртелә. Тукаш бу турыда да әйтте галимгә... Шуннан соң нәрсә диде Пал Палыч: «Китабыңның исеме «Әллүки» булсын, – диде. – Без, галимнәр, фәнни ачышларны халыкка үз «телебездә» житкерәбез, син аларны әдәби телдә тәкъдим ит», – диде түгелме соң? Үзе шигырьнең бер куплетын яттан сөйләде:

«Өзлеп-өзлеп кенә әйтәп бирә
 Татар күңеле ниләр сизгәнән;
 Мескин булып торган өч йөз елда
 Тәкъдир безне ничек изгәнән».

Аннан соң Тукаш та бер куплетны искә алды:

«Түзәлмәдем, бардым жырлаучыга,
 Дидем: «Кәрдәш, бу көй нинди көй?»
 Жавабында милләттәшем миңа:
 «Бу көй була, – диде, – «Әллүки!»»

Тукашның күз аллары яктырып китте! «Пал Палыч! Рәхмәт сиңа!» – дип аваз саласы килде! Минем китап «Әллүки» исемле булачак!

– Карак булсаң да, барыбер рәхмәт, Пал Палыч!..

Уйлар икеле-микеле иде. «Чү! – диде ул шуннан соң үз-үзенә: – Бу карак немец аларның тарихи документларын урлап киткән! Ә ул шуңа рәхмәт укып тора?!»

Беркавымнан Тукашның ачуы басылды, хәзер ул тагын Пал Палыч «яклы» иде. Аның белән булган соңгы сөйләшүне берәмтекләп исенә төшерде. «Әллүки» хакында сөйләшкәннән соң ул Тукай хакында сораштырды, Тукашка иң нык тәэсир иткән юлларын укып күрсәтүен

үтенде. Тукаш кулына замандаш шагыйренең китабын алды һәм укырга кереште:

«Көнчелек, үчлек белән тулган татарлык,
Төяп илтөп Мәкәржәдә сатарлык.

Язучыларга хөрмәтләре юк,
Бу дингә бөртек тә хезмәтләре юк.
Каләм иясенә каләмгә хөрмәте юк,
Болар каршында тәкәббернең хөрмәте күп.

Наданлык таптамасын — яньчеләрбез,
Каләмгә каршы бармыйк — чәнчеләрбез.

Каләм – бөөк, каләм – дәрәжәле;
Ходайның телендә ант урынында ул.

Шагыйрь күңелендә кыш булмый да кар яумый.

(...) Зинһар, кермә шагыйрь битлегенә син, кисәрләр койрыгыңны, кермә былбыл читлегенә син.

(...) Бөтен көтепханәләрене, матбагаларны вә газеталарны ябып бетерсәләр, бу көннән яңа киёмнәремне ертып ташлап, яланаяк чыгып йөгәрәчәкмен.

Шигырь башка да, дөньяны әйләндерүче чыгыр башка.

Фәкать сабыр кирәк. Килер заман, һәр язучының үзен, сүзен вә шәхси тормышын инәсеннән жебенә кадәр тикшереп чыгарлар әле.

Бездә әдәбият бар һәм дә бай әдәбият!»

Боларны игътибар белән тыңлап торган тюрколог бары бер генә жөмлө әйтте: «Тукаега сезгә барысын да язып, әйтөп калдырган икән бит инде...»

Пал Палыч белән булган әңгәмәсе хакында Тукаш Мәликәгә дә сөйләде. Мәликә тәкъдим иткән китап исеме үзгәрергә тора бит, әйтмәсәң, үпкәләр дип фикер йөртте ул.

Китапларны китапханәгә илтөп биргәч, Мәликәгә өй эче бушап калгандай булды. Нидер житми иде. Бәлки, ул шул рәвешле соңгы арада чуалган жаны аркасында тынычлыгын югалтандыр да хәзер нидер көтүеме? Тукашының китабын тәмамлавын бик тели бугай. Хатын иренең дан баскычы буйлап тагын да өскәрәк күтәрелүен тели. Тик Тукашы һаман суза. Газеталарда Ханкала ханлыгы хакында язма бастырды да шуның шөһрәтеннән исереп йөри. Китап кирәк, Тукаш, китап! Шулкач Мәликәнең чуалган башына бер фикер очып кунды. Күптән түгел ишегалды өстеннән кыр казлары қаңгылдашып узган иде, аңа кадәр сыерчыклар килеп оя корды. Әллә шул сыерчыклар алып килдеме әлеге фикерләрене: кыскасы, Тукаш тормышында аны тетрәткән берәр вакыйга булырга тиеш! Ул вакыйганы хатын үзе уйлап чыгарды. Моның белән ул ике нәрсә отачак: Денис Паратов күптән аңа сүз кушасы килеп йөри, хисләре чын микән байбәтчәнең – тикшереп карый ала. Икенчедән, бу хакта Тукаш ишетсә, шартлаячак! Аның шартлавы кирәк тә инде, бәлки, шул стресслардан соң китабына яңа идея килер. Каләм иясенә баш миен кузгалтып жибәрү өчен кирәк андый нәни стресслар дип, Тукаш элек үзе үк әйтә иде бит.

Хатын Дениска шалтыратты һәм күрешергә каршы түгеллеген әйте. Тегесе бу хәбәрдән каушап калды, беркавым сүзен әйтә алмыйча тотлыгып торды. Мәликә моны үзенчә юрады, карарының дәрәс икәнлегенә тагын бер кат инанып һәм бик канәгать кыяфәт белән телефонны куйды. Хәзер әзерләнергә кирәк инде. Тукаш каядыр Касыйм якларында йөри, ул кайтканчы Паратов белән күрешүне беркем белмәячәк. Тик нинди киём кияргә соң? Шкафта актарына торгач, үзенә бик ошаган күлмәк тапты хатын. Шулкач «әллә Ясминә белән киңәшергә микән» дигән уй да узды башыннан. Әмма ана кадәр эчке киёмнәрен хәл итәсе, килешле итеп киенәсе бар. Эчке киём дип уйлауга, хатын үзе үк сискәнәп китте! Тукта, ни хакында уйлы ул, жүнсез?! Нинди эчке киём, ди. Әллә?!

Әллә шул. Бу мизгелләрдә хатынның күңеленә әллә ниткән уйлар кереп чыкты. Соңгы уе үзенә дә ошамады, Денис алдында беренче күрешүдә үк чишенергә жыенмый лабаса.

Райүзәктә «Сердәш» дип аталган яңа кафе бар. Элеккеге участок милиционеры Салихжанның кече малае ачкан диләр. Денис аны шунда чакырды, кереп алам дигән иде, Мәликә шунда ук каршы килде, үзем диде, чөнки Тукаш аңа күптән түгел яңа япон машинасы алып биргән иде. «Сердәш» кафесында очрашырга дип, Денис әйтмәсә дә, хатын үзе дә нәкъ шуны тәкъдим итмәкче иде.

Денис, шактый озак читтә качып йөргәннән соң, салымнарын түләп, яңа гына якты дөньяга чыккан. Бик ыспай итеп энәдән-жептән киенгән, күрәсең, салымнан соң да акчасы байтак калган, ахрысы. Денис кабиналы аерым урын алып куйган, ир хатыны белән күрешә бит, кеше күзенә чалынырлык булмасын, янәсе. Ләкин Мәликә үзе кафе уртасындагы түгәрәк өстәлне сайлады. Тегесе каршы килмәде, жаны теләгән жылан ите ашаган дигәндәй, берсүзсез ризалашты. Менә ул кесәсеннән берничә кара төстәге ялтыравык кап чыгарды һәм:

– Мәликә, мин матур итеп сөйли дә белмим инде. Минем өчен сүзләрне сиңа менә шушы бүләкләр сөйләсен! Чын күңелдән бу! Зинһар, кире какма! – дип, капларның берсен ачты. Аннан бриллиант кашлы искиткеч матур алкалар килеп чыкты. Мәликә сүз әйтергә өлгергәнче, Денис икенче капны ачты. – Бу да сиңа, – дип, шулай ук чын алтыннан коелган кулон тартып чыгарды. Өченче капта бриллиант кашлы кыйммәтле йөзек иде. Мәликә моны көтмәгән иде, сулышы кысылды, сүзен әйтә алмас хәлгә килде, бүләкләрне тотып-тотып карады, тик һаман авыз ачып, сүзен әйтә алмый иде әле.

– Денис! – диде ул беркавымнан. – Син нәрсә?!

– Ихластан бу, чын йөрәктән, Мила!

Әйе, Денис аңа үзенчә «Мила» дип дәшә иде шул. Бу хатынны тагын да каушатты. Бик озак сөяркә сурәтендә кыланып-кыланчыкланып утырырга иде әле исәбе Денис каршында, әмма кыйммәтле бүләкләр планнарын чуалтты. Шулкачта гына ул үзенә зур хата жибәрә язганын аңлады. Аларны Туксабаның бер кешесе дә күзәтеп утыра; Мәликә моны башта ук сизде, ләкин ул якка юри борылып та карамады. Хатын тиз-тиз өстәл яныннан торып басты һәм жәһәт кенә киём әлгеченә таба китте. Денис аны үпкәләттем дип уйлап, аягына торып ук баскан иде, әмма Мәликә тиз генә

эйлэнep тэ килде. Тагын егет каршысына утырды. Кулындагы конвертны Дениска сузды:

– Бану... Рэимова, Хэйдэрова инде хэзер, шул Бану моны сиңа тапшырырга кушты, – диде тотлыга-тотлыга. Денис шулчак кинэт көлөп жибәрде.

– Бану миңа мэхэббэт хаты язганмы эллэ?! – диде, моны шаяртуга борырга телэп. Лэкин Мэликэ кырыс иде, житди иде бу мизгеллэрдэ.

– Ие, язган! – диде ул ят тавыш белэн. Дөрөсрөгө, елыйсы, үксеп-үксеп елап жибэрэсе килгэн тавыш белэн айтте ул бу сүзлэрне. Егетнең бүлэклэре бик затлы иде, эллэ шул башын чуалтып жибәрдеме соң?

Денис конвертны ачып укырга керешкэндэ, Мэликэ кафедан чыгып шылган иде. Почмакта макарон ашап утыган Туксаба кешесе хатынны елмаюлы карашы белэн озатып калды. Туксабаның Элли ягыннан булмаса да, ул яхшы таныш, чөнки Тукашның такта яру остаханэсендэ баш электрик иде абзыең...

Денис хатны укуга, йөзе бер агарды, бер күгәрде. Телсез калды Паратовлар малае хэм, дөнъяда Мэликэ барлыгын, монда ник килгэнлеген дә онытып, жүлэр нэрсэ кебек атыла-бэрелэ, кафедан чыгып китте.

Менэ шул хэллэрне Мэликэ аңа көлэ-көлэ сөйлэгэн иде. Тукаш, конверт дигэч, шунда ук ышанды, чөнки Паратов белэн Рэимовлар күптэн түгел генэ үзлэрнең бертуган икэнлеклэрен ачыклаган, бу хакта ул Касыймда Рэимовның үзеннэн ишетеп кайтты. Конвертта шул хакта хэбэр булганлыгы көн-кебек ачык иде; Бану хэм Денис туганнан-туган булып чыгалар бит инде...

Тукаш белергэ тиешле дөрөс хэллэр болар гына түгел иде эле. Аларның байтагы Пал Палыч чемоданында Төркиягэ очты. Лэкин ул моңа артык уфтанмады. Сарби Даниловна Касыймда бит эле.

Ул көнне Мэликэ Тукашка кыр казыннан төшөп калган бер каурыый алып кереп бирде...

Каурыый калэм болай дип язды:

«Эллүки – халык бэгырендэгенең калэм очында китапка күчкэн моңы ул!

Баш миенең бердэнбер энергия чарасы – үткэннэргэ таяну; аны үткэннэн килгэн мэгълүмат тукландырып тора. Тарихи мэгълүмат – миллион еллар элек булган хэллэр – Баш миенең һэр шүрлегенэ тэртип белэн салынып барыла; кирэк чакта, кирэк урында ул аны файдалана ала, шуның ярдэмендэ яңасын булдыра. Кыскасы, бу нэрсэ Баш миенең эшчэнлеге өчен һава кебек үк кирэкле. Ул төрле юллар белэн яшэр өчен көрэшкэ омтыла!!! Мэгълүматка хилафлык килгэн очракта – тарихи үткэннең хаклыгына зыян кылынса, ул бозылса – чылбырның бер бүлеме өзелгэн кебек була. Эмма моның белэн генэ баш мие барыбер үзенэ эшчэнлеген туктата алмый бит, ул андый очракта жиңелрэк юлны сайлый; шуның белэн беррэттэн буталыш барлыкка килэ. Баш миеннэн дөрөс хэбэр булмагач, башка органнар да тулы хэятен югалта, өстэвенэ психикага зыян килэ. Яңа туган баланың гариплеге – монда жүлэрлек, акылга сау булмау белэн беррэттэн физик зэгыйфьлек тэ керэ – нэкь менэ шуның аркасында килеп чыга. Өстэвенэ, күбесе бик зэгыйфь була: бишектэ үк сүнэ сабийлар...

...Бишектә чакта үз туган телендә ишеткән Әллүки мәңгелек көч чыганагы, дәрт-дәрман буларак Кешене жете, саф акыллы итеп саклап тора».

Татарның каны белән нефть елга булып агар...

Тукаш Пауль Вольфганг атлы немецның «табышмакларын» чишеп сөенгән бер вакытта Хәтмулла ниндидер галим тюркологның чыганақлардагы язмаларга өстәмә рәвештә төртеп барган искәртмәләрен укый иде. Әүвәл табылдык пергаменттагы язларны яхшырак күрү өчен аны көн күзенә куйды, алай иткәндә сүз-жөмлөләр аермачык күренә: «Килер бер көн әүвәл кавемнең каны елга булып агар. Аннан соң шул елгага аның нефть кушылып. Килер беркөн: кавемнең бер ишесе тагын Мир-Мөлкәтен читләргә үз куллары белән илттеп бирер өчен юлга кузгалыр, күпчелеге асаба жире, нигезе өчен шунда гаип булырлар...

Килер бер көн: ул үз өендә ят булыр. Үзе төзөгән дәүләттә аның саны булмас!..

Килер бер көн: ике кавем, чит-ятлардан балаларын, аналарын, хатыннарын һәм жир-милкен саклау бәрабәренә башын салыр. Исән калганнарына сабак булмас бу; беркавым иркен сулыш алгач, бер-беренә дөгъва белдерергә керешерләр, телләрен, деннәрен кисмәккә пычак-кылычларын кыннарыннан алырлар. Бәлки, алай булмас та әле...

Килер бер көн, килер ул көн... Кипкән иреннәрен кыймылдатып, ошбу сүзләренәң дэвамьн үзалдына пышылдады: килер бер көн... Тик нинди көнме? Көннәр кабатланып торыр... Бүген милләтләренәң канын бозарга тырышканы, ул көнне чын хәвәфнең читтә икәнлегенә тагын бер кат тәмам инанып, алар икесе, өчесе, барчасы, йөзләбе, меңләбе тупланып, икесез-чиксез жирләренә, байлыгына кызыккан тышкы Афәткә каршы көрәш юлына басарлар... Килер ул көн... Күкләрдә язылган, Ходай кушып, жиргә таммый калмас...»

«Кан белән нефть елга булып агар» дигән жөмлә артыннан Пал Палыч өч өндәү билгесе утыртып куйган. Хәтмулла сискәнәп куйды: «Ә нефтенәң ни катнашы бар монда?!» Шуннан соң гына башына бәрде: эз яшерергә маташуы немецның... Чү! Бу жөмлә чыганақтан түгел бит, Пал Палыч үзе өстәгән моны! «Жиде банкир» чоры хакында әйтүме? Кан да, нефть тә елга булып ага шул ул вакытта. Гади халыкның желеген суырлар! Хәтмулла ялгышкан, Пал Палыч милли мәсьәлә күтәрми монда. «Елга булып нефть агуы» Советлар вакытында ил халкына тиешле байлыкның үзенә эләкмәве турында хәбәр булса, «кан агу» шәхес култы вакытында йөзләгән акыллы баш – рус-татарның, мари-чувашның кырылуына ишарә! Хәтмулла тагын уйга калды. Нигә үзе белән алган немец иң кирәкле чыганақларны? Ни эшли ул алар белән? Ләкин ошбу сорауга ул бүген җавап таба алмачак иде. Аның өчен Пал Палычның үзен эзләп табарга кирәк!.. Тик кайдан башларга бу эшне!.. Сорау арты сорау...

Хәтмулланың исен-акылын алганы бу гына түгел, сәбәп бөтенләй башкада! Кемдер, бик тырышып, Библиядән өзекләр китерә! Димәк, монда татар кешесе генә түгел, бәлки, әле хөрмәтле рухани булгандыр?

Рус кешесенен (бэлки, яһүд раввины?) дә кулы бар?! Ул йотлыгып укырга кереште: «... не вступай с ними в родство: дочери твоей не отдавай за сына его, и дочери его не бери за сына твоего, ибо... тогда воспламенится на вас гнев Господа, и Он скоро истребит тебя». (Библия, Второзаконие 7:3)

Йа Алла! Ни нәрсә соң бу?! «Евламбий» дигән култамга да укыла! Шушы юлларны язган, дөресрәге, Библиядән үзенә кирәкле юлларны күчереп алган кешедер?.. Саклан дигән, кисәтә бит... Ханкала егылгач язылган юллар ләбаса бу?! Шулувакытта рус ир-аты әсир итеп Башкалага куылган мөселман кыз-хатыннары, чуваш, мари, ар һәм башка мәжүсиләр белән женси мөнәсәбәткә керә... Һәм әлегә хәлнең һәлакәткә китерәчәген язма авторы дәлилли, Библиядән мисаллар белән ныгыта: «Уставы Мои соблюдайте; скота твоего не своди с иной породой; поля твоего не засевай двумя родами семян; в одежду из разнородных нитей, из шерсти и льна, не одевайся». (Левит 19:19)

Жиңүче халык, бэлки, егылганны хайван белән тинлэгәндер шулай? Монысы да гаҗәп түгел, жиңүче һәрчак үзен өстен куя... Библиянең бөек китап икәнлеген раслый түгелме соң бу юллар?! Алдан күреп язылган алар, моннан биш гасыр элек үк рус халкын фажига турында кисәткән рухани Библияне юкка файдаланмаган, күрәсең! Каннарыгызны бутамагыз диелгән бит.

Ә монысы ни тагы? Хәтмулла тагын йотлыгып укырга кереште:

«Казан төркиләренен иң борыңгы бабалары – көнбатыш хуннар. Венгрия тюркологлары исәпләвенчә, Атилла хәзер Казан урнашкан жирләрдә туып үскән. Һәм исемен дә Итил-Атил елгасы белән бәйле рәвештә алган.

Хуннар Көнбатышка безнең эраның I гасырында Азиядән килә дигән фикерләр дә бар. Кайбер тарихчылар фаразлавынча, Идел-Урал буйларына төрки халык иң беренче булып безнең эрага кадәр үк Көнчыгыштан килә һәм, Көнбатыш хуннары монда күтәрелгәнчә үк, әлегә жирләрдә тормыш корып жибәргән була. Кыскасы, Азия хуннары Идел буйларында безнең эрага кадәр III гасырга кадәр нигез салган була.

Ничшиксез, ул вакытта «сак» исеме белән аталган иң борыңгы төркиләр Геродот заманыннан (безнең эрага кадәр V гасыр), Идел-Урал төбәгеннән торып, барлык Көнчыгыш Аурупа белән идарә иткән. Бүген үзләре хәят итүче Идел-Урал буйлары татарның борыңгы асаба жирләре.

Мәгълүм ки, Атилланың үлеменнән соң (453 ел) хуннар дәүләте какшый башлый. Атилланың кече улы Ирнәк халыкның чөчелгән өлешен янәдән бер йодрыкка туплый һәм аларны Урта Азия һәм Көнчыгыш Аурупа тарафларына алып китә. Юлда алар тугандаш күчмә халыкларны очраталар. Болар Чу үзәнлегендә яшәгән угырлар була. Гадәттә, мондый очракта туганнар бер-берсе белән көрәшә, бер-берсен кыра башлый. Ләкин бу юлы алай булмый: тугандаш кабиләләр берләшә һәм тагын да зурая.

Аурупада латин сөйләмәннән гарык булган хуннар, Урта Азия төркиләре белән очрашкач, шатланып, бер-берсе белән кушыла. Шуннан соң алар үзләренә «болгар» исемен ала, атама «кушылган-берләшкән» дигәннән килеп чыккан ди тарихчылар («Болганган» сүзе бу очракта мәгънәгә туры килми, чөнки борыңгы төрки телдә «болгар» кушылу-берләшү дигәнне аңлаткан). Әлегә дәүләттә тугыз-огуз һәм утыз-угыз кабиләләре өстенлек ала.

Бу төркиләрнең шул рәвешле үзара тагын бер кушылуы һәм нәтижәдә дәүләтне көчәйтүләре була.

Ирнәк белән Урта Аурупадан кайтучы халык, һичшиксез, Идел-Урал буйларында яшәүче тугандашлары хакында ата-бабаларыннан ишетеп белгәндер, тарих телдән-телгә булса да тапшырылып баргандыр. Шуңа күрә алар Идел-Урал буйларын үзләренең борыңгы жирләре дип исәпләгәннәр. VI гасырда һуннар белән утыз-угыр белән кушылып, Болгар ханлыгы төзөгән төркиләр тагын да төньяккарак күтәрелә һәм бүгенге Идел буйларына килеп житә. Тугыз угыр кабиләләре белән кушылган һуннар Дунай буйларына юнәлә. Алар 671 елда Балканда беренче Төрки дәүләт төзи. Бары христиан динен кабул итү аркасында гына алар андагы халыклар белән ассимиляциягә дучар ителә.

Утыз-угыр кабиләләре белән кушылган хуннар Идел бие бассейнында кайчандыр Атилладан калган төрки туганнары белән очраша. Бу төркиләрнең, хәзер инде төрки-татарның, канын кабат сафландыру факты буларак кабул ителергә тиеш.

Йа Алла! Язма кырыенда искәртмәсә дә бар: «Садри Максудидан» диелгән?! Бүген хәтта тарихчылар да Идел-Урал буйларында татарның борын заманнан яшәвенә шик белдергән бер вакытта бөек Максуди моннан йөз ел элек чын хакыйкатыне ачкан да салган язмага!...»

...Яминә Мәликә биргән китапны япты да аптыраулы карашы белән күпне белгән яшьтәше, ахирәтенә карады. «Ә нишләп монда хәзинә... нефть табылу турында язылган, яшерен жыелышның соңгы карары турында ләм-мим?!» – ди иде карашы. Мәликә, гадәтенчә бу хәлгә артык игътибар биреп тормастан, кызу гына итеп:

– Нәрсәсен язып торасың инде аның хәзер. Икенче мәртәбә жыелмаганнар да бит. Ярый эле жыелмаганнар. Желегенә суыргандай нефтеңне дә имеп бетерерләр, сынар күлмәксез дә калдырган булырлар иде «бандит банкирлар», – ди Тукаш. Ә Салихжаннар артларына ут капкан кебек чыгып чапты бит шуларга хәбәр итәргә! Солтанның да, безнекеләрнең дә сүзенә колак салмады ул куштаннар. Әле ярый, пуганайлар юлларына аркылы төшөп өлгергән. Гаврилов бөтенләй котырган, ди, анда. Әллә син дә шул куштаннар яклымы?

– Баштарак яклы идем... Тик Гафият аңлаткач, ир сүзенә каршы ничекләр итеп барыйм, ди. Мин хатын бит, – дип куйды.

Мәликә ахирәтенә сүзләрен жөпләде:

– Әгәр Зөлфәкар булса: «Бәхетле татар хатыны!» – дияр иде...

Хатыннарның монда нефть чыга башлагач, биек үкчәле туфлиләре белән яңа асфальтта чык-чык басып йөриселәре бик килә иде килүен. Итекченә итеге юк дигәндәй, тик ул кара алтын дигән байлыктан килгән акчалар монда калырма соң? Хатын-кыз бүгенге көне белән яшәүдә тәмне күбрәк тапса да, бу яклардагы гүзәл табигатынең, тауларның казылып бетүенә алар эчләреннән монарчы да каршы иде. Өстәвенә, Яминәнең малае – фермер, аңа майга баткан чокыр-чакыр түгел, аңа жир кирәк. Ләкин ирләренең сүзләренә теге чакта турыдан-туры каршы килергә тартымсалар да, хәзер исә Башкаладан Рәимов хәбәрә килүгә, ул якларда нефть барлыгын эт тә

белергэ тиеш түгел дигэн гажэеп серле хэбэр килеп житүгэ, янэ ирлэре ягына чыгып, моны үзлэре дэ шулай булуын белгэнгэ күрэ, алар икелэтэ бэхетле иде.

Илдэ вазгыять айлап-елап түгел, көнлөп, атналап үзгэрэ торган чак. Башкалада Кирмэн башы сайлаулары узуга, колакка ят булган «жидебандитбанкир» дигэн сүз чыгуга, туксабалар элеккеге ниятлэрен капылт үзгэртте, чөнки ул бандит төркем илдэге бар нефть ятмаларын үз кулларына жыймакчы икэн. Шуңа күрэ Рәимов Туксаба ягына элеге хэбэрен жибэргэн дэ инде: юкмы, юк, юкның тамагы тук? Тик элегэ бу хакта сүзне бөтенлэй куертмаска булдылар.

Гаврилов теге чакта чыгырыннан чыкты, нефть хакындагы бэхэстэ Путанай яклары белэн алар бугазга-бугаз килде. Туксабалар һаман Башкалага ярарга кереште, нефть турындагы серне чишү дэ шул нияттэн иде. Шэжэрэсе ачыклангач, адәм баласы кинэт үзгэрде, иң беренче булып Гаврилов Ханкалага барып үзен һәм улын мәжбүриләп сөннәткә утырттырды. Өй диварына Зөлфәкар ясаган Аятел көрси алып кайтып элде. Мәчеткә дэ йөрөргэ нияте бар иде, тик мәчеткә барып житү өчен ярым жимерек чиркәүне узарга кирәк, нишләптер элек ул турыда уйламаган, нигэ теге чакта бу чиркәүне төзекләндерэ башлаган жиремнән эшне туктаттым икэн дип баш вата; хэзер ул энэ яртысы яңартылган килеш авыл читендэ каралып, моңаеп утыра. Эшен ахырына житкөргән булса, йөзен дэ чытмыйча: «Миңа үпкәли алмыйсың! Мин сиңең өчен кулдан килгәнне эшләдем! – дип тыныч жан белән узган булыр иде. – Миндэ ерак бабалар каны уянды, бигайбэ, Господи! Үзең беләсең, мин аларның рухларына хыянәт итэ алмыйм, мулла эйтэ бит анда: «Әрвахлар, бабалар рәнжеше кешенең үзенэ генэ түгел, бар нәселенэ төшэ ул», – ди. Бәлки, теге чактан ук төшкән булгандыр ул каргыш безнең ишеләргэ: нинди байлык эчендэ яшәп тэ халык барыбер мантый алмады, элгэрерәк бөтенлэй кол хәлендэ булган, крепостное право аның желеген суырган, жиргэ, авылга нәфрәт уяткан!»

Бүгөн чиркәү яныннан тыныч кына узып булмый. Хэзер Христос каршында гаепле сизэ үзен. Теге чакта кемдер махсус уйлап чыгарган «алтын-көмеш» низагына игътибар итәсе калмаган икэн, чиркәүне төзекләндереп бетерәсе булган... Хэер, авылда яшьләр калмагач, нигэ кирәк ул дип, күнелен суытучылар булды шул.

Ике Алла да аңа каршы булгач (Ул бер!), киләчәктэ ни кыласы да, балалары ничекләр итеп тормыш итәр?!! Татардан рус ясавы бик жиңел, чөнки сатлык татар үзе шуны тели, э менэ рустан татар ясап булганлыгы моңарчы башына да кереп карамады ләбаса! Хэер, чиркәү гафу итәр, коммунист буларак, ул элек тэ дин дип егылып китмәде, өендәге берничэ сурәтне санамаганда, кеше ишетмәслек кенэ итеп эчтән «Ой, Господи, помилуй» диюдән башка ары узмады узуын?.. Шулай да сиксэненче еллар уртасында ташландык чиркәүне аякка бастырам дигән иде. Өвүл барыбер тиздән авылда кеше калмаячак, нигэ ул диделәр, инде карар кылынганч, гөмбәз мәсбәләсендэ каршылык килеп чыкты: «Нигэ Туксаба мәчетенен ае алтыннан да, чиркәү гөмбәзе көмеш кенэ булырга тиеш эле?!» – диде кемдер. Ул «кемдерне» бу яктан депутат булырга теләүче кандидат котырткан иде. Ул этрәк-эләм шул рәвешле путанайлар тавышын үзенэ

алмакчы булган һәм гомердә булмаганны! – Туксаба белән Путанайны ызгыштыра язды. Чиркәү гөмбәзе дә, мәчет ае да кирәк түгел иде ул мәлгуньгә, аңа бары электоратның тавышлары гына кирәк иде. Гаврилов шулчакта ремонт эшләрен башламыйча да туктатырга мәжбүр булды. Ә менә мәчетне төзекләндерергә акча бирде. Чү әле, «Бог един» диләр түгелме соң?! Шулай дип әйтәләр дә әйтүен...

Башындагы тараканнарны тынычландыру өчен, бигрәк тә кызган башны суыту өчен Гаврилов башына түбәтәй дә алып киде. Уй-фикерләр нишләптер акрынлап килә: ул моңарчы юкка гына татарларга охшарга тырышып, капка-коймасын буюрга керешмәгәндер әле. Бардыр монда берәр хикмәт...

Хатыны иренәң бу кыланышларына көлеп карады. Зирәк хатын ул. Элек Аятел көрсине үзе алып кайтып сандыгына яшергән иде Мәрьям. Хәер, яшермәде, иренә турысын әйтте шулчакта: «Альберт, кичерә күр, мин – татар тумасы, яшь барган саен, жан тынычлыгым югала, әйдә, бу шәмаилләр сандыкта булса да ятсын әле?» – дип үтенгән иде. Хәзер, алар сандыктан диварга күчкәч, сурәтләр сандык төбенә кире барып яткач, капылт үзгәрде, аны алыштырып куйган булдылар: Аятел көрсиләр янына сурәтләрне дә элик димәсенме?! Шулчакта Альберт Иванович Гаврилов уйлап куйды: «Безгә атеист булып калу яхшырак булып, Мәрьям...» димәкче иде, тик нигәдер әйтмәде, телен тешләде. Гаврилов барыбер бер мәртәбә яңа түбәтәен киеп, Туксаба мәчетенә барып кайтты. Урман аша урап барды, чиркәү яныннан узмады. Элек алар яңартылган мәчет, элеккеге клубка сайлауга йөреләр иде. Гаврилов та үзен сайлауга барам дип хис итте, шул хактагы уй өстен чыкты. Тик ерак бабаларының намазда утырганы күз алдына килә башлагач, бу жанына гомер тынычлык булмаячагын тойды. Шулай үзен битәрләп йөргән көннәрнең берсендә кичкырын Ханкаладан оныгы туу турында хәбәр килде, бу хакта малае шалтыратып әйтте. «Әти, исем уйлый тор! Мин татарча матур исемнәрне яхшы белмим, бергәләп сайларбыз!» – дип үтенде. Берәр сәгать ишегалдында көмешкә чөмереп утыргач, Гаврилов телефон таләп итә башлады. Үзе туктаусыз: «Рәимовка шалтыратам! Әйтәм, надан син, сатлык син дим! Бездә байлык бар дип әйтергә Башкалага чыгып йөгәргәннәр бит, ә! Менә гололобий татар! Үзем дә шундый татар булып чыктым бит әле!» – дип сөйләнә. Әле көлеп жибәрә, йә сабый бала кебек үксеп еларга керешә иде. Мәрьям аңа зур тартмалы кәрәзле телефонын китеп тоттырды. Гаврилов райүзәктәге малаен жыйды һәм, бар ишегалдына яңгыратып: «Улым! Исем таптым малайга! Иван дип кушабыз! Гаврилов Иван Сидорович була, димәк!» – диде. Шуннан соң ул әллә көмешкә күп эчкәнлектән, әллә яңа исемгә күңеле булып, үксеп елап жибәрде, иреннәре кыймылдый, яшь аралаш пышылдый иде ул: «Господи, прости меня, прости и помилуй!...»

Хатыны Мәрьям бу вакытта өйдә иде, ишегалдындагы тавышлар колакларын тондыргач, ачык тәрәзәләрне шартлатып ябып куеп, калган намазларын бер юлы укымакчы булып, тәһарәт алганнан соң ястү намазы вакыты житкәннен көтә башлады. Иренәң үзалдына медер-медер сөйләшкәннен ишеткән иде ул. Каршы сүз дәшү түгел, аның ягына борылып

та кармады, бары эчтэн генә, үз алдына гына: «Бүрә баласын бүрөккә салсаң да...» дип куйды.

Жөмләсе төгәлләнми калды...

Алдындагыны алты ай эзләгән...

Табылган чыганақларда кайбер мәгълүматлар өзек-өзек жөмлөләр рәвешендә укыла. «700 нче еллар тирәсендә славяннар күренә (хәзерге территорияләрдә дип укы. – *Ф.Ш.*) башлый. Днепр елгасы бассейнында урнашкан Киев, Полтава тирәсе «кыргый дала» дип аталган, анда татарлар ат өстендә чапкан. VI гасырга кадәр Киев тирәсендә славяннар юк иде. Аларның зур хәрби берлеге VI гасыр башында Карпат тирәсендә күренә». Хәтмулла әлеге жөмләнә укып бетерүгә, Фазыл Шәриф елмаеп куйды һәм:

– Бу турыда беләбез без. Ключевский табышы болар. Егерме сигез томлык Россия империясе тарихында бар алар.

Хәтмулла дәшмәдә, чөнки аның монарчы Ключевскийны укыганы юк иде. Галимне тыңлап торсаң да, әйбәт кенә булыр.

– Утыз икенче елда Кубрат хан житәкчелегендә Бөек Болгарстан исемендә дәүләт төзелә. Бу дәүләт Түбән Кубан һәм Көнчыгыш Азак буйларын көнчыгышта Хәзәр диңгезеннән алып көнбатышта Көнъяк Бугка кадәр, ягъни Малороссиянең Киевтан көнчыгышка таба булган барлык жирләрен үз эченә ала. 640 елда Болгар Византия белән килешү төзи.

Хәтмулла, чынмы дигәндәй, галимгә күтәрелеп карады. Тегесе:

– 1912 елда Полтава өлкәсенә Кече Перещепина авылы янында күп кенә алтын-көмешле савыт-саба, бизәнү әйберләре, ат дирбияләре, сугыш кораллары табыла. Араларында «Кубрат патрикий» дип язылган балдак та була, – дип, бернинди шиккә урын калдырмады.

Хәтмулланың тагын да күбрәк беләсе килә иде. Моңы сизгән галим сүзен дәвам итте:

– 1980 нче елларда немец тарихчысы Иохам Вернер кызыксына башлый бу табылдыклар белән. Тикшеренүләр нәтижәсе буларак, ул фәнни монография нәшер итә. Анда ул акка кара белән «Перещепина хәзинәсе Кубрат ханны күмү белән бәйлә, жирләү өчен кирәк булган әйберләр жыелмасы» дигән...

Галимнең тавышы килешле, һәр сүзен ачык итеп әйтә, иң әһәмиятлесе һәр тарихи мәгълүматы ис-акылыны китерерлек.

– Татарлар турындагы тарихи документлар 1236 һәм аннары 1552 елларда күпләп юкка чыгарыла. Алтын Урда таркалганнан соң, татар телендәге язмаларны махсус юкка чыгару эше бара, бу егерменче гасырга кадәр дәвам итә. Хәер, аннан соң бетерүнең икенче этабы башлана. Инкыйлабтан соң, дингә каршы көрәшәбез дигән булып, шулай ук бик күп язмалар яндырыла йә халыктан яшерелә...

Галимне тыңласаң, чәчләрең үрә торырлык, чөнки ул мәгълүм чыганақлардан мисаллар китереп сөйли; әлеге чыганақларны Рәсәй галимнәре дә, бигрәк тә чит илдәге тюрколог, тарихчылар да раслаган, хаклыгын дәлиллегәннәр. Кем ышансын инде Алтын Урда чорында Рәсәйдә яңа чиркәүләр салынуына? Алай гына да түгел, ул вакытта чиркәүләр

ханнар акчасына да бик күпләп төзелә! Соңыннан шулар ук үзләрен чуқындырырга керешәләр! Бу парадокс түгелме соң?!

Хәтмулла шәкерт, галимнең сүзен куәтләп:

– Тукаш яза бит, кыска гына шигыренә нинди зур мәгънә сала, – диде. – Менә берсе һаман тел очында:

Ит яхшылык – көт яманлык,
Безнең хәят микән дим?
Адым саен бер яманлык,
Күп яхшылык иткәнмен!..

Фазыл Шәриф дәвам итә:

– Мәнгү-Тимернең мәгълүм указы була: Россиядәге бер генә чиркәү дә җимерелергә тиеш түгел диелә анда. Бер генә митрополит, архимандрит, протоиерей, иерей мыскыл ителә алмый дип тамгалана аның указында!

Фазыл Шәрифнең әлеге сүзләреннән соң үзеннән-үзе сорау туа:

– Алайса, шуны дәүләт җитәкчеләренә, халыкка җентекләп аңлата алмаган тарихчылар гаепле инде моңа? – дип куя Хәтмулла шәкерт. Галим иңбашларын сикертеп ала, алай гына түгел дигән ишарәсен сүзләр белән дә әйтеп бирә:

– Менә бер мисал, шуннан үзең аңларсың. Сугыш вакытында татар Антонов Генераль штаб начальнигы була. Сталин аңа, батырлыкларын искә алып, Парад кабул итәргә куша. Тегесе каршы килә: «Мин генерал, Жуков маршал бит», – ди. Тегесе: «Мин синнән хәзер үк маршал ясыям, алайса, – ди, – милләтеңне руска үзгәрт», – ди. Антонов риза булмый, киресенчә, грузин Сталинның да зур дәрәжәгә ирешкәнлеген әйтә. Шуннан соң Антонов опалага элгә. Менә шул. Күп инде ул, сөйләсәң, әйтер сүзләр, тарихи мисаллар. Менә тагын гади генә булып тоелган бер нәрсә хакында. «Язык до Киева доведёт» диләр. Татарчадан күчермә бу. Татар шулай дигән теге чакта. Чөнки татар телен белгән кеше, үз телендә рәхәтләнәп юл сорый-сорый, Киевка кадәр барып җитә алган! Киевы да шул төрки-татар каласы бит. Бая Кубрат алтыннары турында мисал да китергән идем.

Әлеге мисал да Хәтмуллага бик ошады.

– Алайса, без күп нәрсәне белмибез генә икән, күрмибез фактларны, – дип куйды. Шуңа өстәп тагын үзалдына: «Татар астындагыны алты ай эзләгән!» – диде. Шулчак, тагын бер мәртәбә Пал Палычта киткән гаять кирәкле, дөнья бәһасе торырлык тарихи кулъязмаларны исенә төшереп, йөрәге әрнеп алды. Солтан әйтә бит, Пал Палыч немец башы белән аракы мичкәсенә чумгач, ул аңа: «Әй, Палыч, Палыч, нишләп болай алкашка әйләнәсе иттең әле син немец башың белән?!» – дип тинтерәтә идем, ди. Хәтмулла да шуны исенә төшереп булса кирәк: «Әй, Пал Палыч, нишләп урлысы иттең инде син безнең хезинәне?!» – дип көрсенде.

Кичә Абтюков-Абдуллин белән Ханкалада булдылар. Абтюк гозере буенча барды ул. Бүген менә Мирсәет ага дәштергән. Һәммәсенә дә хәзер үк кирәк, барысының да ашыгыч. Ул Хәйдәровларның төп йортына китте. Хәтмулланы Мирсәет агадан бигрәк Мәдинә апа түземсезләнәп көтеп торган: ул, аны тәрәзәдән күрәп, каршысына ук чыкты. Аның Хәтмулланың үзенә генә әйтәсе сүзләре бар икән. Ашыга-ашыга:

– Улым, Мирсәет ишеткәнче әйтеп калыйм дим. Теге чакта нәзер әйткән булган ул. Хәзер: «Каушаудан әйтелгәндер. Ышанмыйм мин синең ул юк-барларыңа, ди. Киреләнә. – Зинһар, дога укып кит әле. Мин кара тавык та эзерләп куйдым. Дөрөсме, улым, нәзерне кайтару өчен кара тавык суярга кирәкме?» – дип, бер-бер артлы сорауларын яудыра башлады. Мәдинә апаны аңлап була, килене Маһи-Марижан бернәрсәсез йөргәндә, тиктомалдан авырып киткән. Теге чакта Сәrvәр килен сәламәт бала таба алса дип Мирсәет әйткән нәзер исләренә төшкән. Беркөнне Мирсәет хәзер генә менә шуны исенә китереп утырган. Әлбәттә, Мәдинә апа моны шунда ук эләктереп ала һәм эшкә керешә. Әйтсәң нәзер, үтә хәзер диюләре хактыр. Хәтмулланы укырга чакырганнар. Аңа кадәр Хәтмулла «киребеткән» Мирсәетне күндергә тиеш икән.

Хәтмуллага Мирсәет аганы «җайлыйсы» булмады. Шәкерт күренүгә, тегесе күршесенә шалтыратты. Күрше, Мирсәетнең алдан эзерләп куйган корбан сарыгын, бәрәңге бакчасына алып чыгып китте. Адым саен үзен «төйгечләп» торган хатынына әйтмәгән дә булган, үзем беләм, өйрәтмә дигәндер инде. Хәтмулла чалган чакта дога укып торды. Тыштан Мәдинә апа белән килешмәгән кебек булса да, Мирсәет ага алдан ук аяк киенеп куюы аңлашыла, нинди юллар белән булса да, киленне савыктырасы килә иде картлачның. Хәтмуллага гына ишетелерлек итеп: «Адәми затның бар хыялы нәселен дәвам иттерү бит инде! Партиянең үз эше, безнең үз эшебез...» – дип аклангандай итте.

Партия беткәч, «гади кешегә әйләнгән» коммунист түрәләрене, заманга ярашып, урындыгын саклый алганнарын, берни булмагандай, яңа вазгыятьтә зур эш башкаручы житәкчеләрне белә шәкерт, әмма «Күктә» утырган чагында ук Мирсәет Хәйдәров кебек гади кеше булып калганы тагын бар микән? Дөрөс, ул яшьрәк вакытта, эшеннән киткәч тә, район үзегә партия бинасында да эшләп ала, аннан соң колхозның партия оешмасын житәкли.

Хәтмулла, килүгә, әле кичә генә Ханкалада Мирсәет Хәйдәров белән бергә эшләгән пенсиядәгә түрә өендә булуы хакында сөйләгән иде. Андагы хәлне тәфсилләп әйтеп тә бирде. Бу Мирсәеткә бик ошады. Әнә ничек канатланып йөри, корбан чалдырабыз, ди. Бик ошады аңа Хәтмулла сөйләгәннәр. Пенсиядәгә элеккегә зур бер түрә оныгының исемен алыштырырга карар кылган икән. Моның өчен өйдә Корьән чыгарга кирәклеген ишеткән. Мулла һәм тагын жиде ир-ат, өйнең жиде почмагына басалар да, шуннан соң дога уку башлана. Алисә атлы яшьтән чирдән айнымаган кызның – теге түрәнең оныгы икән – әүвәл исемен үзгәрткәннәр. Алисәдән Халисәгә әйләнгән. Хәтмулла эш тәмам кылынганнан соң хужалар өчен дә дога кылу кирәклеген исләренә төшергән. Хужа картның тулы исемен сораган. Тегесе бик теләп: «Хәбибрахманов Минсәдыйк Мирхәбибулла улы», – дигән.

Бу хакта ишеткән Мирсәет ага уйга калды, сүз әйтә алмас булды. Беркавым шулай торды да, аннан соң:

– Бергә эшләп алдык без аның белән... Романов Садек Минович белән, – дип куйды.

Тик аның бу сүзләре Хәтмуллага берни аңлатмый иде. Ул Мирсәет агасыннан моны төшендерүен көттә. Әмма тегесе шуннан ары башка сүз

әйтмәгәч, кабат сорап тормады. Хәтмулланың бу хакта бик тә беләсе килә иде. Хәбибрахманов аңа теге чакта шактый гыйбрәтле хәлләр турында сөйләде, әле дә башыннан чыкмый алар, гел борчып тора. Нәрсә ди Хәбибрахманов: «Мин элек үзем зур түрә кәнәфиендә утыргач, бик биектә булгач, үземне Аллаһы Тәгаләгә дә бик яқын торам дип уйлый идем. Ни эшләсә дә, килешә дип йөрдем. Дошманнарым белән бергә элек үземә мең яхшылык кылган дусларны да таптап киттем. Моны сиздермичә генә, яшертен генә эшләргә тырыштым. Ә бит барысын да Күктә карап торганнар икән канә! Минем бу этлекләрнең һәммәсе дә анда язылып барылган булган! Берзаман алар, ул кабахәтлекләрем, бозлы яңгыр булып балалар, аннан соң оныкларым өстенә ява башлады!.. Үзем жавап бирүдән котылдым дип уйласам да, алар кавемемне корыта башлады. Хатын котырды инде, чөнки ул минем һәр адымны белеп тора иде. Элеккеге дуслар, гомер бие миңа игелек кылган кешеләргә кадәр белә бит инде, менә шуларның исемнәрен атый-атый ябышты миңа: «Син фәлән дустыңны күрәләтә саттың. Син, түрә булуга, үзенне пычрактан күтәреп алган фәләнгә гел аяк чалып тордың! Менә шул явызлыкларың, хөсетлеген хәзер балалар, оныклар өстенә төшә!» – дип, күзгә дә ачырмый. Психбольницага илтеп тыга яздым, башы киткән дип уйладым. Баксаң, хак сүзләр сөйләгән булган! Олы кызымның исемен алыштыруга, бар чирләреннән арынды балам! Менә Алисанә дә шулай итмәкче буламы!» – дип, жанын ачып салды.

Хәтмулла соңыннан ишетте: Хәбибрахмановта яман чир икән. Инде соңгы чиктә, ди. Ул моны үзе дә белә, әмма моның игелекле гамәлләргә карата кылынган явызлыклары өчен үзенә жәза икәнлеген барыбер таныйсы килми, ди. Дөресрәге, бу турыда яхшы белсә дә, теле белән әйтәсе килми, ди. Сызлана, үлем белән көрәшә, ләкин тәүбә итәргә курка. Хәтмулла шулчак: «Тагын ялгыша абзый. Гаебен ачыктан-ачык таныса, үзенә жиңелрәк буласы бит инде канә» дип уйлап куйды.

Адәми зат түрә-житәкче булу өчен килми дөньяга. Канында аның үз гаиләсендә «Хан» булу инстинкты күзәнәкләре өстенлек итә. Мирсәет ага да гаиләсендә хан, хәзер бигрәк тә ул шул мәнфәгатләр белән яши; аның элеккеге зур түрә булуын зирәклегә, акыллы күз карашы һәм сабыр, төпле холкы гына искәртеп тора сыман. Яшь чакта ни рәвешле Сәрбиназны югалтуын аңламый да кала бугай ул. Әмма әлеге югалту, хәятә яңа табышлардан торса да, жанында тирән жәрәхәт калдыра; күңеле башкасын теләми инде. Чөнки ул күптән дөньядагы иң зур кыйммәтнең түрәлек түгел, жан тынычлығы сеңгән гаиләсе, балалары, оныклары, аларның киләчәген кайгырту икәнлеген яхшы аңлый.

Мирсәет Хәйдәров инде күптән туган яклары көе белән яши. Аны бу якларның үз бабалары белән сугарылган язмышы күбрәк кызыксындыра. Һәр атаманың хак мәгънәсе төбенә төшү хакында хыяллана. Бигрәк тә, Күлтәк күле, шул күл суы тутырып торган Тәкә елгасы исеме балачактан күңеленә төерле сорау булып кереп калган, әле дә тынгы бирми, шуңа күрә ул, Хәтмулла киләсен белеп, алдан ук сөйләшүгә эзерләнде.

Төп эшнең йоласын жиренә житкереп башкарганнан соң, алар алма бакчасына керделәр. Мирсәет аганың алмагач астына көйләп куйган өстәле, кара-каршы ике эскәмиясе бар. Сүзгә озакка сузмыйча, ул атамалар

хакында сораптырырга уйлады. Табылдык хэзинэнең кыйммәтен аңлый иде ул. Тик аңынчы күптән тел очында торган фикер-соравын ирештерәсе итте шәкерткә:

– Ислам диненең асыл нигезендә барыбер Тәңре ята, чөнки икесендә дә бераллалык бит. Шул хакта берәр нәрсә табылмадымы Ханкала хэзинәсендә? – диде ул. – Мине Тәкә елгасы исеме дә бик борчый?

– Пал Палыч дигән кешедә китте күп табылдык, – диде Хәтмулла, көрсенеп. – Минем үземне дә борчый атамалар исеме. Аннан соң Куликов кырындагы хәлләрнең чынлыгы мәсьәләсе хакында документ та булган анда, – дип куйды.

Кайбер кайнар һәм надан башлар шул вакыйганы ил күләмендәгә бәйрәмгә әйләндермәкче булалар. Моңа шәкертнең бик эче поша, чөнки ялган тарихның беркайчан да юньлегә илткәне юк. Дөрәс сөйли карт, соңгы арада Тәңре һәм тәңречелек хакында да бәхәсләр купты. Хәтмулла үзе дә, Тәңре ул – Ходай, ә ислам диненең нигезендә тәңречелек, бераллалык ята димәгә бара. Күпләр аның бу фикере белән килешә, чөнки бу хакта Мурад Аджи дәлилле мисаллар белән китаплар да язды. Тәңрегә табынган төрки халык, илаһи көч бер дип таныган исламны да тиз һәм жиңел кабул итә. Тәңречелектән калган традицияләр халык тормышында бүген дә яши. Нәзергә кара тавык чалу, шулай ук тәңречелектән булып, исламда да кабул ителгән. Сарыкны корбан итеп чалу шуннан килә.

– Су иясе килеп житкән бит әле безгә кадәр. Карга, зәрә боткалары, Нардуган бәйрәмнәре. Су иясе дигәннән, елга кадәр елгага «Тәкә» исеме кушмагандыр инде бабайлар? Без яшь чакта, яры тирән булганга «крутой берег»ны текәдән «тәкәгә» әйләндергәндер руслар ди торганнар иде.

– Моңысы хакында елъязмада бар, Мирсәет абый. Халык төп атама тарихына үзе үк якин килгән: русчага әйләндергәндә мәгънә бозылган булган, бөтенләй үзгәргән. Агымы көчле булганлыктан, Ашкын дигәннәр аны. Ашкынып агучы су, ашкынып ага торган елга. Русчага әйләндергәндә жайлаштырганнар: «быстро текущая»дан әүвәл «текущая»сы кала, аннан соң, татарча «Текә-Тәкә» яңгырашын ала!

Мирсәет ага әүвәл, үз колакаларына ышанмагандай, шәкерткә аптырап карап торды-торды да кинәт шаркылдап көлеп жибәрде, Хәтмулла да елмаеп куйды. Мирсәет, башын күтәрәп:

– Минем үзебездән көлүем бу, – диде, кул аркасы белән күз яшьләрен сөртә-сөртә. Аннан соң картның йөзе капылт житдиләнде: – Ул Палыч дигәннәре Германиясенә үк китеп бардымы икән? – дип сорады.

– Тагын кая булсын?

Бу Мирсәетнең сорау түгел, яңа сүз башлавы иде, ахрысы. Һәм ул шулай булып чыкты да.

– Немец дисез бит инде сез аны... Элегрәк Башкалада шулай бер конференциядә катнаштык. Германиядән тюрколог галимнәр дә бар иде. Берсен, Френк дигәннән, миңа беркеттеләр. Идел бие һәм Себердәгә татарларны өйрәнүче галим. Әле дә хәтерлим, кызыклы нәрсәләр сөйләгән иде ул.

– Шул Френк бит инде! Данил Христофорович! Юк, ул үзе үк түгел, аның аспиранты Пал Палыч! Пауль Вольфганг! – дип, бу юлы аның өзәлеп калган сүзен Хәтмулла ялгап китте. Тик Мирсәет ага сүрелгән иде, шулчак

кылт итеп Френкның Сәрбиназ белән бәйле икәнлеге исенә төште бугай, башка сүз куертып тормаска булды.

Намазга барырга вакыт житеп килә иде, алар бакчадан ишегалдына чыктылар һәм, шулчак икесе дә чак артларына авып китмәде: бусага төбөндә, аларга елмаеп, Маһижан килен басып тора! Янында кояштай балкыган Мәдинә каенанасы да бар!.. Әле кайчан гына, Мәдинә аны житәкләп диярлек йөри иде, энә хәзер, каенанам бусагадан егалмасын дигәндәй, сак кына үзе аның беләгеннән тоткан; килен ни ара савыккан да ни ара аягына ук баскан?!

Йа Хода, хикмәтләрең бихисап сиңең! Шуларның берсе нәзер икән бит...

Хәтмулла, мәчет юлында Мирсәет аганы да узып китеп, алга чапканын сизде, адымнарын акрынайтты. Мәчет аны гел үзенә шулай тартып тора – ашыгуы гажәп түгел иде. Мәчет манарасында, аннан соң мәчетнең эчендә малай чактан кабынган ут бар. Аны шул тарта.

Хәтмулланың әтисе Гәрәй абый колхозда данлыклы тракторчы иде. Колхоз рәисе дә аның белән хисаплаша, агрономны әйткән дә юк, кайсы басуны нинди тирәнлектә сөрәсен Гәрәй абый яхшы белә, агроном бары баш кагып килешә генә. Туган оясында кадер-хөрмәт күреп яшәгән Гәрәй абый олы улы Хәтмулланың да үз юлыннан китүен, тракторчы булуын теләде. Хәтмулла малай чакта ук «Дизель» тракторын иярлөгән иде. Гәрәй абый канәгать, үзен алыштырырга арка терәге булырлык угланы үсеп килә. Әтисе янында кайнашу, тигез юлдан тракторны йөртә алу бер хәл, сукада чакта каушап калмасмы, жирне бозмасмы Хәтмулласы? Беркөнне ул аны сукага алып чыкты, Хәтмулла көндөз берүзе басуны әйләнеп килде. Шул рәвешле эшнең жаена төшенде малай. Кайчакта әтисен дә алыштыра башлады. Ләкин бер шулай төнге сукада чакта Хәтмулланың тормышын үзгәрткән хәл булды. Ерак басуда көз көне зәб сукалылар иде. Капылт кына Гәрәй абыйның кәефе китте, ул бригадирдан үзен вакытлыча алыштыру өчен кеше сорады. Тегесе: «Юктан бар ясый алмыйм бит инде, Гәрәй абый! Әнә Хәтмулланы утырт!» – дип, бик жиңел генә котылмакчы иде. Гәрәй абый бригадир егетнең изүеннән үк эләктерде: «Төнге сукагамы малайны?! Ерак басуның ике ягында тирән ерганак бар! Шунда жибәрергә кушасыңмы ялгыз башын төнлә?!» – диде. Бригадир иңбашларын сикертеп куйды: башкача берничек тә ярдәм итә алмыйм, янәсе. Үзе: «Әллә? – дип уйлап куйды. – Булдыра бит малай! Минем кан! Әллә?..»

Шундый зур ышаныч күрсәтүләренә иң сөенгән кеше Хәтмулла үзе булды. Әнисе әзерләгән сөт, мундирлы бәрәңге һәм зур бер телем арыш ипи салынган букчасын эләктерде дә төнге сукага китте. Ерганакның икенче ягында, Путанай басуында да, икенче трактор эшли, төнге һавада аның тавышы аермачык ишетелеп тора. Әтисе: «Кирьян абың булып Путанай басуында. Аның тавышына колак салып йөр», – дип калган иде. Тынычрак булып шулай итсәң, янәсе. Тик яшүсмернең тынычлыгы күптән бозылган иде: төнге сука – аның өчен гажәп романтика! Ул малайның күптәнге хыялы! Вакыт-вакыт ул сукалаган урта басуны колхозның ягулык ташый торган машинасы әйләнеп китә. Агроном да килеп чыгарга мөмкин. Калган вакыт аның үзенекә генә! Әйтерсәң трактор – зур кораб, гүя ул шул корабта диңгез өстендә чайкала! Төнлә тракторның мотор

тавышы бөтенлэй башкача ишетелэ, тик торганда лепер-лепер эшлэп торган мотор кузгалып киткэндэ үк үзенчэ яңа тавыш белэн гүлэргэ керешэ. Өлгө гүлэүне шул килеш саклап барырга кирэк, көчэйтергэ дэ, киметергэ да ярамый.

Ул утырган «ДТ-75» тракторы колхозга яңа кайтты, ватылып калырмын дип тэ куркасы юк. Хэтмуллага иң ошаганы август төнөн яктыртуучы көчлө фаралары иде! Алар эллэ кайдан ала, алдагы камылларны апачык итеп күрсэтэ, хэтта ике якны да яктырталар. Алда авыл, сул якта Путанай утлары, төнгө күкнө көмөш ай уты яктырта. Ай яктысы трактор кабинасына да керэ, мин монда дигэндэй, аңа тынычлык индерэ. Ай яктысы булгач, каралып шэйлэнгән Ислемай тавы да янэшэдэ кебек. Алда, берэр чакрым ара узгач, басу уртасында иңкүлек барлыгын Хэтмулла алдан ук белеп тора. Тик төнлө аны чамалап бетереп булмый икэн, үзэндэ авыл утлары «сүнеп» тора да, берара бары галэмэт зур карамчык кебек утырган тауны гына шэйлэп була. Тагын... тагын авыл уртасындагы мәчет манарасын да күрә сыман ул. Этисе: «Үз фараларыңны да яндырып йөр, малай», – дип калган иде. Шаяртып сөйлөшэ инде ул. Башта моны аңлап бетермәде. Анысы ничек була диюгэ каршы: «Күңел күзе», – дип кенэ куйды. Ишеткәне бар иде аның, караңгыда бернәрсэ дэ күрмәсэн, мәчет манарасын эзлэп тап, шул сиңа маяк була, имеш. Дөрөс эйткәннэр, манара күз карашының нэкь уртасында, гел аңа күз сала, шуңа карап бара ул. Аңа эленеп куелган лампочка зур булмаса да, бер дэ «сүнеп» тормый иде. Менэ иңкүлек бетэ, беркавым көчөнөп барган тракторның мотор тавышы тигезләнэ, басыла, алда тагын Туксаба утлары жемелдэргэ керешэ. Тик бу юлы авыл утларыннан да алданрак тагын бер ут күрөнэ түгелме соң? Нинди ут булыр бу? Басу уртасында ук? Авылда берәрсенөң лампочкасы катырак яна торгандыр дип, Хэтмулла тынычланырга да өлгерми, элгө ут барган саен ераклаша, аны «көтөп» тормый?! Малай үзен камап ала башлаган куркуны «өркетер» өчен каты итеп тамак кырып алды. Артык көчлө булды, ахрысы, тавышы тракторныкын да басып китте шикелле. Тик ут кына сүнми дэ, югалмый да. Эллэ өрэк инде? Путанай ягыннан килеп чыкты түгелме соң? Аның ишеткәне бар: өрэк шул рәвешле кешеләрне үз артыннан ияргэ, туп-туры чокыр-чоңгылга алып бара йә адаштыра, имеш. Шулкакыт күктөгэ ярымайның көмөш яктысы мәчет манарасындагы алтын ай белән тоташты, ул тирэ балкып китте! Теге «өрэк» юкка чыкты. Еракта булса да, мәчет уты да аермачык күрөнэ. Эллэ күземэ генэ күрөнәмэ бу дип уйлады Хэтмулла: күктөгэ ай мәчетнеке белән тоташты! Күк Жир белән тоташты!.. Жаны да шунда тоташты! Этисе эйткән, күңел күзе, күңел «фаралары» гөлт итеп кабынды шул чакта... Жанына рэхэт, жанына якты иде.

Таң атуга, ул «яктылык» сүнеп торган сыман булды. Ансыз Хэтмулла үзен ятим итеп хис иткэндэй, аннан башка нидер житмэгән шикелле. Кичкырын ул, элгө «яктылыкны» эзлэп, бабасы белән мәчеткэ барды. Төнлө күргән ике ай балкышы – Күк белән Жир айлары – бу юлы күкрэк турысына ук кереп урнашты... Хэзер гомерлеккэ инде... Өйрөнэ башлаган догалары аңа гел ут өстөп тора, ул сүнми дэ, сүрелми дэ инде хэзер... Шулкакыт ул малай мәчеткэ дин дәрәсләренэ йөри башлады.

Үз ишегалдында адашкан татар...

Бу вакытта Пал Палычыбыз, кулъязмалар белән шыплап тулган чемоданын кочаклап, Төркия һава алаңында утыра иде. Моннан Алманиягә очу бик уңай, эт белән эзләп тә таба алмаячаклар. Шыксыз чемоданны Башкала һава алаңында йөк бүлегенә алып алдыңнан әйбәтләп төрдергән иде, тоткасында эт колагы кебек тамга да асылынып тора. Ул аны сүтмәскә булды, алайса, иске чемодан шик уятыр кебек. Ул, шул йөген кулдан-кулга күчерә-күчерә, Берлинга очучы самолётны игълан иткәнче дип, буфетка узды. Тамагы бик ачты. Каһвә алды, кызыл уылдык белән атланмайлы бутерброд эләктерде. Үзе белән шактый акчасы бар иде, Башкалада ук күбесен долларга алыштырды. Тамак ялгап алгач, һаман да шул кадрле чемоданын көч-хәл белән күтәрәп, һава алаңында банк эзләп китте. Алтыннарын сатып, Касыймда чакта ук аларны маркага әйләндерәп, үзенә Берлиндагы хисабына күчерде. Исәбе шуны тагын бер кат тикшереп карау иде. Бу эш шактый вакытны алды. Ул банктан залга чыкканда, Башкала самолётына утыручыларны теркәү башланды. Пал Палыч, Аккалага очучыларны күрәп, уфтанып куйды, Сарби да шунда бит. Касыймга кире кайткандыр, Пал Палычны эзләгәндер дә таба алмагач, кара кайгыга баткандыр?! Һәрхәлдә Пал Палычның шулай дип уйлыйсы килде. Сарби исенә төшкәч, аңа бик моңсу булып китте. Әйтерсәң кулындагы чемоданга караганда мең тапкыр кадрлерәк төене калган иде Башкалада. Чыннан да, әлеге сагыну хисләре Пал Палычның йөрәк төненә әйләнә башлады бугай. Ул буш эскәмиягә барып утырды да чемоданны аяк арасына кыстырды. Самолётка кадәр вакыт күп әле, аны уздыру өчен Пал Палыч чемодан төрелгән калын кәгазьнең бер кырыен ертты, аны ачты һәм, берничә кап кәгазь тартып чыгарды да укырга эзерләнде.

Шулчак Башкала самолётына теркәлгә чират торучы пассажирлар арасында ыгы-зыгы купты, бер егетне юл тамгасы хезмәткәрләре эчкә уздырырга теләми. Тегесе тирләп пешкән, үзе төрек егетләренә бик тырышып нидер аңлатмакчы була. Төрөк моңа караган да: «Чика, чика!» – дип кабатлавын белә, пассажирны уздырмый. Мәнә ул төрекчә дә әйтеп карый. Тегесе аның ни әйткәнән төшенми. Пал Палыч капылт сискәнәп куйды, пассажир егет тамгачыларга кадәр булган теркәлү урыны аша узмаган, төрек үз телендә шул хакта әйтә. Ул сүзләрен инглизчә дә кабатлый. Тик теге һаман афишага баккан кәжә кебек. «Төркәлгә кирәк бит инде аңа тизрәк!» – дип, Пал Палыч шул якка торып китте. Тамгачыдан инглизчә гафу үтенде, егеткә бу хакта русча аңлатып бирде. Рус сүзләрен ишеткән пассажир көлеп жибәрде һәм чираттан читкә чыкты. Регистрация бүлеге ерак түгел иде, шунда таба китте.

Пал Палыч, баягы эскәмиясенә барып утырып, кулъязманы ачты. Ни генә юк иде алар арасында! Аның беренче булып кулына алганы көндөлөккә охшаган бугай. «Әллә бер галим-голәмәнән үзе өчен күчереп язган искәрмәләреме бу» дип уйлады ул һәм укырга кереште. Сүз башы рәвешендә: «Халыкның тарихын тартып ал, шуннан соң ул икенче буында гади массага әйләнәчәк, тагын берәр буыннан алар белән көтү кебек идарә итәргә мөмкин булчак» дигән сүзләрдә аның өчен бернинди яңалык юк

иде; чөнки белә, гауляйтерның мәгълүм сүзләре бу. Пал Палыч икенче битне ачты. «Урта гасырларда чит ил галимнәре Себерне «Скифия» дип атаганнар. Дунайдан кояш чыгышына кадәр булган Скифияне татарлар үзара бүлешкән». Шуның артыннан ук Мамай хан турында, дөрөсрәге, Куликово сугышы хакында хәбәр бар. Чынлыкта, бу эле шул турыдагы тарихи документка кереш өлеш кенә булса кирәк, чыганак үзе пергаментта «Мамай орышлары» дип теркәлгән. «Мамайның Мәскәүгә сугыш белән баруы бернинди мантыйкка да сыймый. 1359 елга кадәр ул Алтын Урда белән идарә итә. Аннан куылгач, Алтын Урдага каршы сугыш игълан итә. Аның кул астында Кырым һәм Днепр буйлары була. 1380 елда Туктамыш тарафыннан кысрыкланып, аңа каршы күтәреләсе урынга, тиктомалдан тота да Мәскәүне яуларга китә?! Бу берничек тә дөрөслеккә туры килми».

Чак кына башына барып җитте Пал Палычның, әлегә язма пергаментка теркәлгән кулъязманың темасы хакында гына икән. Автор аны бары шәрехләп куюны кирәк тапкан, күрәсең. Мөгаен, галим булган бу кеше, шушы рәвешле борынгы кулъязмаларны әүвәл тема буенча аерып чыгарга уйлаган, картотекасын төзегән. Ләкин монда чемоданнан пергамент эзләп утырып булмый, соңрак карармын дип уйлады ул. Болай да аңлашыла, кулъязмада, димәк, Куликово кырында берничә кечкенә сугышчан төркемнәр бәрелеше булуы хакында әйтелә. Гадәти, вак-төяк ызгыш кына булган анда. Анысы да – татарларның үзара ызгышы. Кызык бу, әгәр моны Фазыл Шәриф кулына тоттырсаң, түбәсе күккә тияр иде. Әле һаман да, бу көнгә чаклы, Куликовада зур сугыш булган, Донской Мамайны җиңгән дип бара кайбер тарихчылар.

Кайбер кайнар һәм дә томана башлар ошбу кырны данлы һәйкәлгә әйләндермәкче, имеш, шуннан соң кенәзләр татар-монголны җиңә, рус дәүләтенә нигез салу эше башлана. Җиңә пычагым, дәүләтнең асылы шул кала, исеме генә үзгәрә һәм ул, шуннан соң Россия булып аталса да, XVI гасырда эле Ханлык буларак яши. Имеш, әлегә орышта йөз меңләгән батыр катнаша, кан дингез булып ага! «Дингез түгел, кечкенә күлләвек тә җыелып тора алмый ул тар мәйданда!» дигән иде аңа Фазыл Шәриф. Бик алып карыйсы килә теге пергаментны, хәзер үк ачып укыйсы килә – көнкадак мәсьәлә бит... Тарихи даталарны ачыклау тарихчы-тюрколог Сарби Френк юнәлеше, ул Рәсәйгә килгәннән бирле шул тема белән шөгыйльләнде.

Пал Палычның йөзенә кан бәрде, гәүдәсе кымырҗый башлады. Бу вакытта аның иң зур теләге Сарбины шаккатыру иде. Әгәр белсә ул аның кулында нинди кыйммәтле кулъязма булуын! Аның өчен шундук докторлык диссертациясе бит инде бу! Пал Палыч көрсенеп куйды, чөнки бу мәлдә аның Сарбие, гүзәл Сарбие еракта, аның сөеклесе башка берәү белән иде!.. Әллә чемоданны ачып, пергаментка күз төшерергәме, бер читен генә карап алып ул аның. Аннан соң Сарбиның пайджерына шаккатмалы хәбәр салыр?..

Пал Палыч, энә шундый күңелле ният белән тагын чемоданга иелде, тик шулчак аның сизгер карашы үзенә ерактан ук текәлгән күзләренә «тотып» алды, чемоданны аягы белән җәһәт кенә эскәмия астына кире этте. Ләкин соң иде, аңа таба берничә шәүлә якынлаша. Һава аланындагы полиция хезмәткәрләре болар, күптән түгел монда бер террорчыны тотканнар, хәзер

ишләрән эзлиләр икән. Аның иске чемоданы, чыннан да, террорчының бомбалар белән дыңгычланган кейсына охшаган шул. «Беттем! – дип уйлады ул. – Хуш, Сарбием! Синең Пал Палычның, синең Паулың каба хәзер! Аны хәзер үк атып үтерәчәкләр! Бәхил бул, минем сөекле Сарбием!» – дип, дога укыган кебек бертуктаусыз пышылдады иреннәре.

Менә эзмәвердәй ике хезмәткәр каршысына ук килеп басты. Пал Палыч утырган эскәмиясенә тагын да катырак сөңдө. Бу юлы шатлыгыннан шулай итте бугай, чөнки тегеләр килеп житкәнчә, бая үзә коткарган, ни төрекчә, ни инглизчә белмәгән рус егете, арттан шыпырт кына чемоданны тартып алып, аның урынына үз сумкасын этеп куйган иде. Пал Палычны күптән күзәтә, бары, янына килеп, сүз кушарга кыймыйча гына тора иде.

Аңа сумканы ачарга куштылар, анда нәрсә бар дип сорадылар. Пал Палычка кыюлык иңгән иде инде, ул, шаяртырга теләп:

– Нәрсә булсын? Эчке киёмнәр бер пар, бер мунчала, бер кисәк сабын! – дигән булды. Чыннан да, сумка эченнән тәртипсез салынган киёмнәр килеп чыкты. Кесәләрен әйләндереп күрсәтергә куштылар. Пал Палыч куен кесәсеннән чиккән кулъяулык тартып чыгарды. Сарби бүләк иткән иде аны. Кесәсендә посып яткан икән. Пал Палыч, авызын ерып, берьюлы инглиз, төрек, рус телләрендә: «Ай лав ю! Сине сөярәм! Любовь!» – диде һәм кулъяулыкны үбеп алды, рәхәтлектән бермәл күзләрен йомып торгандай итте. Яшь егетләр бер-берсенә карашып көлештеләр дә китеп бардылар.

Теге рус аның янына шунда ук килмәдә, томана булса да, хәйләкәр икән тагы үзә дип уйлады Пал Палыч. Алар һава аланының икенче почмагына барып урнаштылар, Башкалага самолётның берсе очып, икенчесенә теркәлү вакыты тиз генә түгел иде әле.

– Рәхмәт! – диде аңа Пал Палыч. – Мин – тюрколог галим, чемоданда – тарихи кулъязмалар. Төркия Президентына каршы язылган прокламацияләр дип бәйләнәчәкләр иде. – Син кем, каян буласың?

Егет утыз-утыз биш яшьләр тирәсендәгә яхшы гына киенгән бер кеше иде. Күренеп тора, бик сөйләшсә килә аның.

– Мин – Кавказдан, монда Айтматов юбилеена чакырганнар иде. Мин – журналист, – диде.

Пал Палыч татарчага күчте:

– Төркия Айтматов юбилеен уздырып ятамы?

Яңа танышы шулай ук татарча жавап кылды:

– Балкар милләтеннән булган Кайсын Кулиевныкын да үткәрергә ниятлиләр.

Пал Палыч егеткә текәлебрәк карады:

– Син татар түгелмени?

– Юк, – диде тегесе. – Мин – кумык.

– Балкар, карачай, кумык, татар, төрек – барыбер один чурт инде, – дип куйды ул, нигәдер бик урынсыз Касыймдагы бандит Ермолайның яратып әйтә торган сүзен исенә төшереп.

– Мин татарча да беләм. Менә төрекчә авыр, – диде ул, аклангандай.

– Беләсеңдер, үз телең бит ул синең татар теле!

– Мин кумык! – диде егет. – Исемем Аслан минем! – дип тә өстәде.

– Бер үк халык барысы да, балкары да, кумык, татары да. Төрөк тә

шул ук. Өзэри дэ. Егермедэн артык миллэт, барысы да элек татарлар дип аталган. Чынлыкта да шулай булган. Сез Алтын Урда кебек бөөк дүүлэт тоткан халык! – диде Пал Палыч, кинэт вэгазы укый башлагандай.

– Беләм, якыңча. Хэзер ул турыда яза башладылар инде. Мэсэлэн, безнең Мурад Аджи! Үзе дэ – кумык ул, шулай да мин – кыпчак-татар кавеме ди, – диде журналист, карашын читкэ алып. Бу кызыклы галим белән газетасы өчен энгэмэ аласы килеп китте аның. Тик шуны ничек итеп эйтэсе, риза булырмы икэн?

Юкка курыккан, ул сорадын биргэнче үк бу сээр, эмма бик кызыклы кеше аңа берничэ минут эчендэ ул белмэгэн тарихын сөйлэде.

– Әрем исе. Әрем исен оныткан сез... Элек бер уч кипкэн әрем сезнең бабаларда зур бүлэк саналган! Дүртенче гасырда ук сиңең бабаларың Европага килеп, римлыларны коллыктан азат иткэн. Европадагы мәжүсиләргә бүгенге диннәрен бүлэк иткәннәр! Тәңре хакында ишеттергәннәр идолларга табынучы кыргыйларга! Тимер кою эшенә өйрәткәннәр! Минем әнием ягыннан бабам – металлург, хэтта ул да бу хакта горураның сөйли торган иде. Ул чакта Европада ирләр дэ хатын-кыз кебек итэк киеп йөргән. Төркиләр кидерткэн ыштанны ялангач европалыларга!

Пал Палыч тукталып торган чакны туры китереп, аны аптырап, кызыксынып тыңлап утырган Аслан сорау биреп куйды:

– Ө кемнәр бүген төркиләрнең бөөк тарихы, олуг даны белән санлашмаска маташа соң? Нигэ ул бүгенге көненә төшкән, кем гаепле моңа?

– Төркиләр үзләре, – диде Пал Палыч һәм, «лекция»нең шуның белән тәмам икәнлеген аңлаткандай, урыныннан торды. – Төрки халык, беренче чиратта, үзе гаепле! – дип кабатлады галим.

– Сез дэ төрки бит? Милләтегез кем сезнең? – дип сорады журналист егет.

– Минме? Мин – немец! – дип жавап бирде Пал Палыч. – Пауль Вольфганг атлы немец. Берлинда туып үстем. Менә бүген шунда, туган шәһәрәмә очам, – дигән жавабы тегене бөтенләй аяктан ега язды. Ул яңа танышына шаклар катып карап тора иде эле. – Ө син, бөөк төрки халыкның бер горураны, үз ишегалдында, Төркиядәге туганнарың арасында адашып йөрисен, – дип төрттереп тә алды. Аслан акланырга теләп, нидер эйтмәкче булган иде, Пал Палыч аңа борылып та карамады, чөнки нәкъ шул вакыт пейджерына хәбәр килгән иде. «Пауль, син кайда? Мин Касыймда! Беләсеңме, мин әнием үтенече буенча Ханкала ягына апаның этисен эзләп бардым. һәм таптым! Беләсеңме, Ханкала артындагы бер урманда ялгызы яшәп ята! һаман әнине көтә икән эле! Ничә еллардан соң да һаман көтә! Вәт мэхәббәт, э? Ишеткәч, урмандагы зур бер ташка, үз исеме янына Сәрвәр дип, апаның исеме дэ язып куйды. Сәрвәр Макай кызы, Сәрбиназ кызы дип. Сээр дэ инде ул бер караганда. Ө син, Пауль, чак кына да түзә алмагансың, каядыр юкка чыккансың?» – дип язылган иде анда. Пал Палыч тетрәнәп китте, куллары калтырый башлады, гәүдәсен дэ ниндидер дерелдәү басып алды, ул, хәлсезләнәп, эскәмиягә кире чүмәште.

– Ни булды? – диде танышы, куркып.

– Булды шул! – диде Пал Палыч, инде бу юлы авызын ерып. – Мин бер төрки-татар һәм немецтан туган гүзәл фәрештәгә муеннан гашыйк булган идем! Хэзер менә ул мине үз янына чакыра! Ауф видерзеен, туган! – диде

һәм, ашыға-ашыға, билетын кире Башкалаға алыштырырға китте. Ләкин Пал Палычның шатлығы күбәләк гомере кадәр генә булған икән, Башкалаға бүгенгә билетлар юк, берәрсе тапшырса ғына инде диделәр. Яңа танышлар шулай аптырап басып торганда, икенчесе кинәт сүз башлады:

– Пал Палыч, әйдә, минем билет белән син оч! Мин хәзер тапшырам да, – диде.

Пал Палыч баштарак каршы килсә дә, әмма Сарбины сағыну хисе бар нәрсәгә карганда да көчлерәк иде, ул ризалашты.

Алар шул рәвешле алыш-биреш ясап йөргәндә, бер «бомж» килеп, эскәмия астында ялгызы кукраеп утырган чемоданны урлап китте. Бәхеткә, теге полиция егетләре күреп торган икән, аны тиз тоттылар. Өвәл шикләнеп кенә, чемоданны ачып карарга булдылар. Болай да тәртипсез салынган кәгазьләрне, башка кулъязмаларны чуалтып бетерделәр. Кире тыкканда, кайбер папкалар артып та калды, урыннарына кире керергә теләмәделәр, сыймадылар. Чемодан үз хужасына кире кайтты. Пал Палыч Башкалаға очты. Аслан кунакханә эзләп китте.

Соңыннан полиция хезмәткәрләре, эскәмиядә калган бер папканы күреп алып, аны махсус бүлеккә тапшырдылар. Гарәпчә, рун имлясында язылган кулъязмаларны аңламаган төрекләр аны гыйльми институтка жиберделәр. Анда шунда ук укып бирделәр. Рәсәйдәге Куликов кырының чын тарихына шул вакытта ук елъязмачы язып калдырган кыйммәтле кәгазьләр иде алар...

Бу вакытта Анкара белән Башкаланың дипломатик мөнәсәбәтләре әйбәт иде. Сәясәтчеләр, моны Башкалаға жибереп, чын тарихи хакыйкәт ачылса, Башкаладагы дуслары рәхмәт әйтмәсләр дигәнрәк фикергә килде. Төрөкләр Ханкала түркләре тарихындагы чатаклыкларны яхшы белә, күп вакыт ул тарихны Башкаланың халыктан яшерергә тырышканы да аларга яхшы мәгълүм иде...

Галимнәр белән яшерен оешма хезмәткәрләре арасында шактый кызу бәхәс булып алды:

– Ханкала түркләре заманында безгә нык булышкан! Әйдәгез, хәзер кардәшләргә без яхшылык эшлик инде?! Куликово кырында бернинди зур сугыш булмаган, ди, бит! Ханкала түркләре безгә тарихыбызны кайтарырга ярдәм ителәр! Ханкала түркләре безнең дәүләтнең хокукый, мәдәни нигезен корыштылар!

– Ханкала түркләре...

– Ханкала түркләре!..

– Ханкала түркләре – безгә кардәш туганнар дисез бит әле?!

– Әйе, үз кешеләр безгә – Ханкала түркләре. Бабаларыбыз бер бит!

– Шулай булгач, үзезбезнеке булгач, кан туганнарыбыз булгач, үпкәләмәсләр әле. Дөньяга чыгармыйк бу тарихи мәгълүматны!

Монысы соңгы карар булды.

Соңгы сүз. Ике күбәләк

Гайнан юл һәлакәтендә алган жәрәхәтләре берәз ямалуга, зиратка әтисенең каберенә китте. Кемдер чардуган да куеп өлгергән. Мәрьям апасыдыр, жизни тиешле кеше – түрә, хәллә кеше, ди, бит. Ул чибәр апаны

Гайнан яхшы хәтерли, әле яшь чагында ук Сарматка килгәне дә бар, шунда төпләнеп тә калырга жыенган иде шикелле.

Гайнан, зират капкасы янына килеп житкәч, туктап калды. Хәтереннән яшь чагында әтисе өйрәткән догаларны барлады; онытканмындыр чиркәү чаңы белән дип курыккан иде, Ходай догалары хәтер чүмеченнән шыбырдап коелырга кереште. Исендә ләбаса, зиратка кергәндә укый торган махсус дога да бар. Егет шулай дип уйлауга, теге дога үзеннән-үзе тел очына килде. «Әссәламүгаләйкүм әһләддийәәри мин әл-мүъминиинә үәл-мүслимиин. Үә иннәә иң шәәәллааһү би-күм ләә-хикуунә әсъялүллааһә ләнәә үә ләкүмүл гәәфийәһ». Аннары егет аны үз телендә күңеленнән кабатлады: «Аллаһның иминлеге булсын сезгә, кабердә ятучы мөмин әһелләренә. Әлбәттә, Аллаһ теләсә, без дә сезгә кушылырбыз. Аллаһ бездән алда китүчеләрне дә, якты дөнъяда калучыларны да гафу итсен, үзезбезне дә, сезне дә жәфалардан коткаруын сорыйбыз». Шуның артыннан ул кабер янында укыла торганын да искә төшерде. Әмма аны укырга нишләптер теле әйләнмәде. Күкрәк турысында эчке якта нидер сулкылдап алды, ул йөрәгенең тасырдап типкәнән ишетте. Күкрәк кыл уртадан икегә аерыла башлады, тыны кысылды, күз аллары караңгыланды. Шулай беркавым тынсыз торганнан соң әлегә өянәк жибәрде, сулышы тигезләнде. Гайнан кызу-кызу әтисе каберенә таба китте. Болай тиз бара алгач, димәк, хәле начар түгел, бәлки, юл һәлакәтендә алган берәр жәрәхәте үзен сиздереп куйгандыр. Бу уй Гайнанны тәмам тынычландырды, кабер янында исә ул үзен бөтенләй сабий бала кебек хис итте.

Мәрьям апасы кабер өстенә чәчәкләр утырткан, бер алсу төстәге чәчәк өстенә кунган күбәләк ул килүгә һавага күтәрелде һәм, иртәнге кояш тамчыларына күмелеп, күздән югалды. Алай да шәйләп калды: күбәләкнең канатлары көмеш төсендә, зур кара таплары бар. Әтисенең: «Жан көмеш төсендәге бормалы нечкә кәтүк жебе кебек булыр», – дигәне исенә килде. Әллә аның киләсен алдан белеп, улын каршы алырга чыгуымы? Чиркәүдә рухани булып торганын белә торгандыр, жаны шуңа тынычсызланадыр, бәлки?! Хәер, алар өендә Гайнан туганда ук аура ике төрле иде, берсе яшел, икенчесе кие зәңгәр төстә. Үсә төшкәч, малай моның әтисе күзләренә яшькелт, әнисенең зәңгәр булуы белән аңлатып, шаяртып үзләренә әйтә, тегеләрнең аның тапкырлыгына күңелләре була торган иде. Сораулар әле тагын бар, тик шулчак теге күбәләк каяндыр очып килде дә иңбашына кунды һәм канатларын жилпеп утыра башлады. Гайнан хәтта аның канат жилин дә ишеткән кебек булды. Ул, кыймылдарга да куркып, уң ягына башын борды, жиңелчә генә өреп алды. Күбәләк канатларын кагудан туктады. «Мәрхәмәтле Раббым! Йәә Гафуур! Йәә Рахиим! Әй Гафу итүче, Рәхимле Раббым! Кыямәт көнендә әти-әниемне бөтен хата-кимчелекләре, гөнаһлары гафу ителгән хәлдә терелтсәң иде. Ахирәттә була торган бөтен газаплардан коткарып, жәннәтләренә кертсәң иде!..»

Догадан соң Гайнан тагын да жиңеләеп китте һәм, иңбашындагы күбәләккә дә игътибар итмичә, кабер өстендәге чүп үләнән тартып алырга дип, түбән иелде һәм, дөнъясы капылт сүнеп, башы белән кабергә, әтисенең аяк очына кадалды, ул аңын жуйган иде.

Мәрьям, зиратка барыр алдыннан жанын аруларга ниетләп, күптән белеп онытылган догаларны исенә төшерде, пышылдап кына укыды, зират капкасын ачканда, капылт аяк буыннары хәлсезләннгәнән тойган иде, догадан соң көч керде, һәм ул эти-әнисе каберенә таба атлады.

Әтисе Гали абзый белән әнисе Мәрфуга апа, кызларының теге чактагы фажиғасеннән соң кинәт кенә икесе дә намазга басканнар, әле жүнләп укый белмәсәләр дә, намаз вакыты буенча күңелләреннән бәхетсезлеккә тарган кыз балаларына пышылдап бәхет телиләр, теләкләрен тавыш белән әйтергә куркалар, кемдер ишетеп алыр да күз тидерер кебек тоела иде. Әүвәл намазлары кызларына теләк теләү белән башланып, шул рухтагы ихлас ниетләр белән тәмамланса, тора-бара намаз догаларын да яхшылап өйрәнделәр; хәтта Мәрфуга гарәп хәрәфләрен дә ятлап алды, кулына Коръән-Кәрим тоткан чаклары ешайды. Шул рәвешле картларның жаннарына акрынлап булса да тынычлык иңә башлады. Ләкин кызлары Гаврилов дигән кешегә кияүгә чыгуга икесе дә капылт кына намазларыннан туктады; моны үзләренчә аңлатырга сәбәпләре дә бар иде: имеш, Мәрфуга абыстайның хәтерә чуала башлаган, догаларны оныта, Гали абзый үзен тыңларга теләмәгән аякларыннан, тез буыннарының авыртуыннан зарланды. Моның дәрәсен үзе генә белгән Мәрьямнең жаны елады. Ләкин Гаврилов – әйбәт кеше, хәтта дөньядагы иң әйбәт кешеләрнең берсе иде; кадерле бичәсенә күңелен төшерергә ирек куймады, үзеннән күпкә яш булган һәм жәрәхәтле йөрәкле кыз-хатынны ярата иде Альберт Иванович. Үзенең татар тамырыннан икәнлеген белү дә әлеге мэхәббәткә ялқын өстәде.

Мәрьям, Сәрдәр кабере өстендә хушсыз яткан кешене күреп, имәнәп китте һәм атылып янына килде, аның Гайнан икәнән таныгач, бөтенләй каушап төште, шулай да, сулыш алуын белгәч, жылкәсеннән тотып селкетергә, янагын сыйпарга кереште. Гайнан күзләрен ачты һәм кабер кырына тезләнде, аннары аякларына ук торып басты. Таныды егет Мәрьям апасын. Елмайды, исәнләшкәндәй башын кагып алды.

Альберт Иванович хатыны белән туганын алып кайтырга Туксабага машина жибәрде. Гайнан берни булмагандай сөйләшсә дә, ләкин теге чакта кабер янында ирен читләренә кунган елмаю шул килеш йөзәндә катып калды; ул сәбәпсез дә, сәбәпле дә елмаеп, кайчак тиктомалдан авызын ерып, шаркылдап көлөргә гадәтләнде. Егетнең акылына хилафлык килгән иде. Апасы, әнесенең ниләр кичергәнән белгән Мәрьям, авыруның сәбәбе тирәндә, бик эчтә икәнлеген жаны белән тойды, чөнки үз жанының да чаты икегә аерылган иде хатынның...

Гайнан, бер дә беркөнне апасының Пуганайдагы йортында таң белән уянып, әле почмакта торган сурәтләр каршысында, әле шәмаилләр турысында озаклап басып торганнан соң, нәкъ саф акыллы кеше кебек:

– Эти белән күрештем бүген, – дип куйды. Йорттагылар уянгач та, әлеге сүзләренә берничә мәртәбә кабатлады һәм жәнәсенә ишегалдындагы агач кәнәфиенә чыгып утырды. Мәрьям, бер кат өй эшләрен карагач, әнесе янына килде һәм, беравык Гайнанның агарган йөзәне текәлеп карап торганнан соң:

– Ничек итеп күрдәң Сәрдәр абыйны? – дип сорады мөлаем тавышы белән.

Тегесе элге сорауны күптэн көткөн кебек жавап бирергә ашыкты:

– Ожмах капкасы төбөндә! – диде һәм: – Мәрьям апа, ә син парольне белмисеңме ул? – дип куйды.

Мәрьям, аптырап, иңбашларын жыерды. Бу сорауга каршы ни дип жавап кылырга да белмәде. Нинди пароль хакында сорый энесе? Әле яңа кергән компьютер дигәннәрен бөтенләй белми иде ул. Альберт Иванович та ишеткән сөйләшкәннәрен, аңа «компьютер», «интернет», «пароль» дигән төшөчләр ят түгел икән; ул алар янына килде һәм учы белән Гайнанның чөчөннән сыпырып алды да:

– Ә нинди пароль? – диде.

– Этине капкадан кертмиләр. Пароль сорыйлар. Оныткан, белми, әйтә алмый. Капка янында елап басып тора тик.

– Алай икән, – дип көрсенде Альберт Иванович житди кыяфәттә.

– Мин беләм ул парольне.

– Соң?

– Апа, әйтеп карадым әтигә, колагы ишетми!

– Ә нинди пароль?

– Оныттым әле. Тагын искә төшә ул минем. Ә менә!

Гайнан утырган урынында йоклап китеп, шуннан соң инде бүтән уянып та тормады. Үзегезгә булсын фани дөньяларыгыз, чукунылар китегез шунда дигәндәй, тирән итеп сулыш алды да, аннан соң үпкәсендәге тыны чыгып бетте...

– Этисенә парольне әйтергә ашыкты, ахры, – дип авыр сулады Альберт Иванович һәм күмү мәшәкәтләре артыннан йөри башлады.

Мәрьям, тәрәзә пыяласына кунган ике төрле күбәләкне күреп, сискәнәп китте дә үзе дә сизмәстән әүвәл чукунып куйды һәм аннары, бисмилласын пышылдап, әлхәм укырга кереште.

Зәңгәр һәм яшел канатлы күбәләкләр тәрәзәгә таба сузылган кояш нурлары эчәндә эреп юкка чыктылар...

Тәрәзәдә бары көн яктысы калды...

Соңгы сүздән соң

«Әгәр Александр Невский татарлар белән килешмәгән булса, Новгородтагы русларга бик кыенга туры килгән булыр иде. 1269 елда немецлар Нарва шәһәре янында Новгородны басып алу өчен зур көч туплыйлар, ләкин шулчак ярдәмгә Урда төркеме (татарлар) килеп эңитә. «Немцы замиришася по всей воле новгородской, зело бояхуся и имени татарского», – дип язып калдырган бер ельязмачы».

Л.Гумилёв. «Чёрная легенда»

«Аның (Александр Невский), Урдага йөрәп, Алтын Урда (Төрки-татар иле) ханнарына баш июе һәм кенәзлекләр белән идарә итү өчен алардан ярлык алуы Көнбатышка каршы тору өчен кирәк була. Урдалар үзләрен мәрхәмәтсез тотсалар да, алар халыкның (Рус халкының) иң әһәмиятлесенә кизәнмәгән, юкка чыгармаган: туган телгә, традицияләргә, мәдәнияткә тимәгән, гәрчә көнбатыш басып алучыларының төп максаты шуларны

юкка чыгару була! (...) Ул (Невский) халыкны саклап калу турында уйлаган. Бүген дә нәкъ шундый ук хәлләр кабатлана бит».

Владимир Путин, Россия Федерациясе Президенты,
03.11.2023.

«Гасырлар дәвамында татар халкы Россиянең чын таянычы булды».

***

«Сәхабәләр турында безнең көннәргә килеп җиткән риваять бик кызыклы. Ул, әйттик, Кара пулат легендасы кебек үк киң таралмаган. Шуңа күрә аны сөйләп китү урынлы булыр дип уйлыйм. Мәгълүм ки, ислам динен кабул иткәнче үк Болгар күренекле шәһәр, сәүдә үзәге булган. Шуңа күрә Мөхәммәт пәйгамбәр үзенең өч сәхабәсен ислам динен тарату максатында Болгарга җибәргән. Кулларына юл таягы, язу өчен кара савыты тоттырган һәм берсенә үз башыннан салып чалма кидергән. Бу исә исламның Болгарга тыныч юл белән керүе турында сөйли. Болгарга барыгыз, урамнарда йөрөгез, кешеләр белән сөйләшегез, үзегезне Мәккә, Мәдинә табиблары дип тәкъдим итегез дигән Мөхәммәт пәйгамбәр. Сәхабәләр Болгарга килгәннәр. Бу вакытта биредә Айдархан хакимлек иткән. Аның вәзире, сәхабәләрне күрәп алып, алар белән танышкан да Айдарханга хәбәр иткән. Ә ханның 20 яшьлек кызы Туйбикә каты авырып икән. Ул сәхабәләрдән кызын дәвалауларын үтенгән. «Аның дәвасы – каен себеркесе», – дигән табиблар. «Бездә алар күп», – дигән патша. «Юк, безгә шушы таяктан үсеп чыкканы кирәк», – дигән Габдрахман атлы сәхәбә һәм, үзенең юл таягын җиргә кадап, дога укыган. Шул мизгелдә таяк кадалган урыннан су урғылган, күз алдында каен үсеп чыккан. Бу күренештән шаккатып калган Айдарханга, шушы каеннан себерке ясап тапшырып, кызын мунчада чабарга кушканнар. Кыз, чыннан да, терелеп аякка баскан. Айдархан, сәхабәләргә рәхмәтләр укып, моның өчен нәрсә телсез дип сораган. «Хак динне кабул итегез», – дигәннәр алар. Һәм Болгар кешеләре әкрәнләп мөселманнарга әйләнгәннәр. Туйбикә исә сәхабәләрнең берсенә кияүгә чыккан, алар 25 ел тату гомер иткәннәр. Риваять буенча Кече манара янындагы мәгълүм кабер дә шул сәхабәнеке, чөнки сәхәбәләрнең икесе кире үз илләренә кайтып киткән. Шул тылсымлы юл таягы кадалган урыннан бәрәп чыккан чиймәне халык изге чиймә дип кабул иткән, кое ясап, аны изге Габдрахман коесы дип атаган. Аның суы чыннан да, шифалы диләр».

М.Ш.Шәймиев. Татарстан Республикасының беренче Президенты,
Татарстан Республикасының Дәүләт Киңәшчесе.

«Россия халыкларына ясин чыгарга әзер торучылар аз түгел. Милли үзенчәлекләренә ниндидер ясалма нәрсәләр дип санап, аларны сәясәт ихтыяр белән оештырып куярга була дип уйлаучылар да бар. Әгәр туган телебезне, динебезне, кабатланмас милли моңыбызны күз карасыдай саклаган, кадерен белгән әбиләребезгә һәм бабаларыбызга боларның барысы да җиңел генә алыштырыла торган декорация дип әйтсәләр, нишләп иде икән алар?»

Татар халкының бердәмлеге турында сөйләгәндә, без бертөрлелекне күздә

тотмыйбыз. Әстерхан, Касыйм, Себер, Казан татарларының, мишәрләрнең, керәшеннәрнең, типтәрләрнең булуы күңелебезгә хуш килә. Татарларның зур гәиләсендәгә һәр ағъзаның үзенчәлеге кадерле безгә. Бертуганнар кебек: һәрберсе – аерым бер шахес, әмма бергә – бербөтен, бер гәилә».

Рөстәм Миңнеханов, Татарстан Республикасы Президенты.
31.07.2020.

«Элек Берлинда татар телен укытканнар, һәм бу эш 1930 елга кадәр дәвам итә. Готтхольд Вайль атлы галим эшли анда. Әлеге галим 1923 елда ук татар тарихы хакында кызыклы хезмәт бастырып чыгара. Ул 1930 елда татар фольклорыннан текстлар жъентыгын нәшер итә. Россиядә, Советлар Союзында да татар фольклорын шулай тирән аңлау булмый. Алар барысы да махсус тәлинкаләргә язылган һәм Берлинның Этнология музейе тавыш архивы бүлегендә кадерләп саклана.

Минем исем-акылым китте: үз вакытында немец галимнәре татарлар хакында зур хөрмәт белән язган. Аларның тышкы кыяфәтләре гүзәл, тарихлары гаять бай һәм горейф-гадәтләре дә бик югары дәрәжәдә дигәннәр алар».

Искәндәр Гыйләжәев, профессор, тарих фәннәре докторы.

«Татарларның кем булуы турындагы мәсьәләгә караганда да буталчыграк мәсьәлә юктыр Россиядә. Бу тема әйләнәсендә гасырлар бие бәхәс бара: этнографлар, тарихчылар, сәясәтчеләр сатулаша. Гади халык та сүзен әйтеп куйгалый. Тик алар берсе дә бер-берсен ишетми кебек.

Казанда Бөтендөнъя татар конгрессы бинасындагы очрашудан соң ошбу тема минем өчен тагы да актуальләште. Минем «Төркиләр һәм дөнъя: кадерле тарих» дигән китабымны тикишерү булды. Мин аудиториягә карыйм да ләззәт кичерәм: аларның күзләре сокландыра иде, битараф булмаган йөзләре, кискен фикерләре миңа яшерен рәхәтлек бирә иде. «Болар татарлар түгел, алар чын кумык!» дип уйлыйм мин. Безнең хәтта бәхәсләшү алымы да уртак...

Чыннан да, бер-берсеннән ни аера соң татар белән кумыкны? Телме? Антропологияме? Тарихмы? Без сөйләшмичә торсак та, нечкә сиземләү белән бер-беребезнең макамен аңларбыз. Ул берни белән дә аерылмый. Көзгегә карыйм да кай жъирем татар түгел соң минем дип куям...

Әгәр мин географ булмасам, Иделнең элек Каспийга бөтенләй башка урында койганын белмәс идем. Борын заманда елганың тамагы Кавказ таулары ягында, көньякта була. Хгасырда табигый катастрофа вакытында ландшафт үзгәрә һәм ул бүенге юлны, тагын да кыскарак юлны сайлый.

Мәгълүм ки, Толстой «Казаки» повестен яза башлар алдыннан татар телен өйрәнергә тырыша».

Мурад Аджи. Казан. Март, 2005.

«...Лучшее оружие добывается от горца, лучшие лошади покупаются и крадутся у них же. Молодец казак щеголяет знанием татарского языка и, разгулявшись, даже со своим братом говорит по-татарски».

Л.Толстой, «Казаки».

Тарихта бүгенге татарларның бабалары төзегән Бөек Болгарның иң көчле ханы Кубрат икәнлеге мәгълүм. Кубрат ханның кече энесе Шамбат (Кояш йөзле) атлы була, ул тарихка Кый (Кий) кушаматы белән керә, һәм шул шәхес Киевка нигез сала.

Аның идарә итүе шул кадәр уңышлы була ки, кешеләр башкаланы ханның кушаматыннан – Киоба, ягъни Кия авылы (славян тәржемәсендә – Киев) ясалган исем белән атый башлыйлар. Шамбат чорында Киев чит дүләтләрдән килгән илчеләр, кунакханәләр, кәрван-сарайлар, мунчалар, күп санлы базарлар, уку йортлары, төрле һөнәрчеләр, үзенә шагыйрләре һәм рәссамнары булган чын Европа башкаласына әйләнә.

Мәгълүм ки, мәсәлән, Париж шәһәре ул вакытта әле төзелә генә башлый.

Украинаның төп кыпчак (казак) хәрбиләре Урда эченә кертелә һәм Батый эмере белән шул вакыттан татарныкы дип атала. Ә Украинаның төп җирле төркиләренә бер өлеше (печенглар-бәжәнәкләр) Закарпатьега, Румынияга, Болгарияга һәм Төркиягә китә. Кыпчакларның бер өлеше Хунгариягә (Венгриягә) юл тотса һәм анда мадьяр гаскәренә нигезен тәшкил итә, ә хан Янош-Половец, вакытлыча король тәхетен яулап алып, XIII гасырда Венгрия короле була.

Аннан соң Алтын Урданың Ак Урдасында хан булып Чыңгыз ханның ерак туганы казак Мамай тора. Ул, Алтын Урдан аерылып, мөстәкыйль татар-казак дүләте төзгә тели.

Истанбул һава аланында Пал Палыч чемоданыннан чыккан пергаменттагы язучылардан:

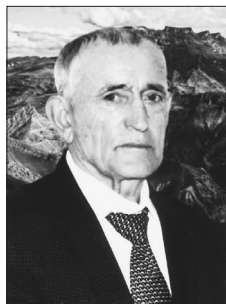
Татарлыкта татар углы татармын,
Татар түгел димә – башың ватармын!

Дәрдемәнд.

Татар бәхте өчен мин жан атармын:
Татар бит мин, үзем дә чын татармын.

Г.Тукай.

Камалтин Әхмәтов (1949) – Дагстанда яшәүче дистәгә якын төрки милләтнең берсе булган агул телендә иҗат итүче шагыйрь. Ул Дагстанның Курах районындагы Хнюк авылында туган, Дагстан дәүләт университетында укып, филолог белгечлеге алган, илле елга якын туган авылы мәктәбендә балаларга рус теле һәм әдәбияты укыткан, мәктәп директоры булып эшләгән. Бүгөн дә Түбән Катрух авылында педагоглык эшчәнлеген дәвам итә. Укытудан тыш, әдәби иҗат белән шөгыйльләнә. Дагстан китап нәшириятында басылып чыккан «Сөю канатларында», «Башаклар», «Тарлавыкта аккан чиймә» һәм башка – җәмгысе ун шигырь китабы, агул халык җырларын

туплаган «Агул җыры» дигән җыентык авторы. Шигырьләрен туган агул теле белән бергә лезгин һәм рус телләрендә яза.

Камалтин Әхмәтов

КАЛЫР ИДЕМ ТАУЛАРЫМНЫҢ ЯҢГЫРЫ БУЛЫП...

«Катрух мотивлары» циклынан

I

Басуларга көмеш келәм җәеп,
Карлар ята әле жемелдәп.
Ә жылы яз, кышка алмаш булып,
Юлга чыккан инде килергә.

Авыл артындагы ялгыз чинар
Ышыгында торган бер өйгә
Тарта мине күнелем, бүгөн шуны
Ашкынам мин барып күрергә.

Шундый ялгыз синең өең, жаным!
Син дә ялгыз анда өең күк.
Синдәй якын миңа беркем юк!..

Ишегеңне ачкан кебек сиңа
Йөрөгемне ачам – кер анда!
Аера алмас безне еллар да!

II

Жил-давыллар тимәс, кызулык корытмас
Сине, ташта үскән серле гүзәл чәчәк!
Бәхетле бул шулай, югалмасын бер дә
Матурлыгың синең, мәңге жирдә яшәп!

Катрух чишмэләре сафлыгы бар синдә,
Жәннәт хозурлыгын биргән сиңа Ходай,
Гүзәллегең әсир иткән сиңең жирне,
Кояшның үзеннән нур алгансың бугай.

Сыкрый йөрәк уйлап, көтмәгәндә кинәт
Килер диеп афәт, күрерсең диеп миһнәт,
Йөрәгемне телгән кайгы-сагыш булып.

Син бит минем өчен – илһам чыганагы,
Юк, теләмим, Катрух, күрүеңне кайгы!
Юк, килми яшисем синнән аерылып.

III

Аңлый алмыйм, язмыш, үжәтләнеп,
Ни көтәсең миннән син шулай?
Әле шашып миннән син көләсең,
Йә кайгыга саласың ник болай?

Уйларга да вакыт калдырмыйсың,
Йөз табышмак биреп чишәргә.
Көлдәрәсең, шундук елатасың,
Ни хәл итим, белмим нишләргә.

Ни кылсам да, баш өстемдә минем
Син торасың барысын күзәтеп,
Ялгышканда һәрчак төзәтеп.

Тик бел шуны, язмыш, ни кылсам да,
Иярәдә туры калырмын,
Бәхетемә юлны табармын.

IV

Катрух чишмәсенә –
Сиңа килдем, чишмәм, элеккечә
Сусынымны кабат басарга.
Суың белән бар керемне юып,
Күнел сагышларын сафларга.

Жир-Анабыз әнкәй сөте кебек
Суың белән безне сугара.
Көч алабыз синнән алда торган
Борчуларны жиңеп чыгарга.

Синдә жиләс жилнең жиңеллеге,
Синдә көләч таңның яктысы,
Синдә ямьле жәйләр гүзәлlege,
Синдә нурлы кояш балкышы.

Бөркетләренең дусты мин бер – таулы,
Йөрәгемне таулар башында
Калдырдым да басып торам менә
Дулкынланып сиңең каршыңда.

Эчкән чакта таудан ташкын булып
Ярсып аккан суның салкынын,
Таныйм синдә мәңге сынмый торган
Бетмәс рухын Катрух халкының.

V

Калыр идем тауларымның яңгыры булып,
Шарлавыкның ярсып аккан сулары булып,
Торналарның жанны телгән жырлары булып,
Катрухымның яфрак ярган чинары булып.

* * *

Мәхәббәтем, син йөртәсең мине,
Ерып үтәм карлы юлларны.
Синең белән генә кичәрмен мин
Язмышыма язган елларны.

Сине сөю миңа көчләр бирә,
Язмыш сынауларын жиңәргә.

Ишетәм мин, гүя пышылдый күк
Исеменә язгы жыллар дә.

Уянам мин синең исем белән,
Өмет белән көнне каршылыым.
Карашларың мине алга дәшә,
Сөюемә барам каршы мин.

* * *

Шигырь яза идем.
Килеп керде шунда
Бер сыерчык ачык тәрәздән.
Кунар урын тапмый оча торгач,
Дәфтәремә кунды берәздән.

Нәрсә язган икән дигән сыман,
Укыгандай карап торды ул.
Алып чыгып китте аннан, очып,
Мин язасы язгы жырны ул.

* * *

Таң атканда мин тауларга мендем,
Оя күрдәм шунда кыяда.
Рәхәтләнеп кояш жылысында
Ике күкәй ята ояда.

Кояш карый күктән нурын сирпеп.
Жылытыр да шулай ул аны,
Нәрсә чыгар ватып йомырканы,
Сайрар кошмы, әллә еланмы?

* * *

Олыгайган саен йокылар сак, уяу;
Төрле уйлар кайный башымда.
Тауларга көз килде кәжә сукмагыннан,
Алтын урман шаулый каршымда.

Утлы яфрак, нәни учак кебек йөрәк
Язмыш белән мәңге алышта,
Баткан ялгыз тау кошының зарлы
Жырларыннан аккан сагышка.

Агул теленнән Рафис КОРБАН тәрҗемәләре.

«КАУРЫЙ КАЛӘМ» ИЯЛӘРЕ

Арча үзәк китапханәсе каршында эшләп килүче «Каурый каләм» әдәби-иҗат берләшмәсенең тарихы Арчада яшәп иҗат иткән язучы Радик Хәбибрахман улы Фәизов (1931–2011) исеме белән бәйлә. 1980 елда ТР Язучылар Союзына кабул ителгәч, аңа үзе яшәгән төбәктә әдәби иҗат эшен тиешле югарылыкка күтәрү бурычын йөклиләр. Ул районда «Тукай якташлары» исемле әдәби түгәрәк оештыра. Радик Фәизов вафатыннан соң аның эшен һәвәскәр шагыйрә Наҗия Саттарова дәвам итә. 2011 елдан түгәрәк «Каурый каләм» исемен йөртә башлый. 2012 елдан ул Арча үзәк китапханәсе каршында эшли торган әдәби-иҗат берләшмәсенә әйләнә һәм аның җитәкчесе итеп Халидә Фәйзрахманова билгеләнә. Халидә Габделхак кызы берләшмә белән 2022 елга кадәр җитәкчелек итә. Аннан соң ул бу эшкә үз дә берләшмә ағзасы булып торган китапханәче Адилә Әхмәтҗановага тапшыра. 2024 елның сентябреннән берләшмәне 37 ел гомерен мәгариф өлкәсендә балаларга белем һәм тәрбия бирүгә багышлаган, хәзерге вакытта Арча Үзәк китапханәсендә китапханәче булып эшләүче, үзе дә иҗат белән шөгьльләнүче Дилә Вансит кызы Абдуллина җитәкли. Бүгенге көндә берләшмәгә 30дан артык һәвәскәр тупланган. Шуларның 18е актив иҗат итә.

Дилә АБДУЛЛИНА,
берләшмә җитәкчесе.

Китмим мин Ярату иленнән...

Китмим мин Ярату иленнән,
Мәңгегә шушында каламын.
Бәхетле яшәгән парларның
Мәхәббәт тарихын язамын.
Минем күк яратып туймаган
Кемнәр бар, әйдәгез, бирегә.
Төзик без «Мәхәббәт» шәһәрән
Бергәләп Ярату илендә.
«Мәхәббәт» шәһәре мәнәбәт,
Бик матур, соклангыч булачак.
Ярату хисеннән туймаган

Һәр кеше шушында торачак.
Бәхетгән исергән йөзләрдән,
Бары тик жылылык иңчәк.
Бу илдә беркайчан төн булмас,
Гел кояш якты нур сибәчәк.
Китмим мин «Ярату» иленнән,
Вакыттыр китәргә дисәң дә...
Соң түгел беркайчан сөяргә,
Яратып туймагач бу илдән,
Нигә соң, нигә соң китәргә?!

Дилә АБДУЛЛИНА.

Тынычлык – ил терәге

Сабый йоклай, матур төшләр күреп,
Әтисен янына чакыра:
«Яңагыңнан үбеп кочыймчы бер,
Килче, әти, минем яныма».

«Очып кайтыр идем, әй сабыем,
Араларда бар шул киртәләр.

Сезнең иминлекне саклайым, балам,
Ямьле тусын диеп иртәләр.

Пар күгәрчен уйный һаваларда,
Ил күгендә тынычлык теләп.
Тынычлыкны саклау зарур, балам,
Кадерен белеп яшәргә кирәк!»

Рәйсә СИБГАТУЛЛИНА.

Әнкәм чиккән мөндәр тышы

Әнкәм чиккән матур мөндәр тышын
Күкрәгемә кыстым өзәләп.
Кино сыман минем үткәннәрем
Күз алдыннан үтте тезәләп.

Бер тартмада инә, мүлинәләр –
Бик ярата әнкәм чигәргә.
Ачып карыйм, тизрәк ябып куям,
Ярамый шул аңа тияргә.

Әнкәй өлгә ясый чигәр өчен,
Болын чәчәкләрен төшерә.
Аның ябык, житез, армас кулы
Кәгазь бите буйлап йөгәрә.

Миңа шулчак инә-жөп тоттырды
Әнкәемнең йөгерек куллары.

«Өйрән, кызым, тегү-чигү белән
Балкып торсын тормыш юлларың».

Мөндәрләргә карап уйга калам,
Кай арада әнкәй чиккәндер?!
Биш баланы карап, тегү тегеп,
Аңа ничек вакыт житкәндер?!

Укытырга бара, шәлен бәйли.
Хәл белергә бара йөгереп.
Кочак-кочак инша дәфтәрләрен
Кич житүгә куя тикшереп...

Чиккән мөндәр тышы сандықларда,
Кулларыма алам сагынып.
Әнкәемнең күз нурларын саклай,
Бетсә дә ул күптән сарғаеп.

Халидә МӨХӘММӘТДИНОВА.

Жилләр елый...

Көнбатыштан шомлы хәбәр килсә,
Яшь толларның бәгырьләрен кисә...
Улы яуда калган чал ананың
Жанын теләп елак жылләр исә...

Еш күзәтәм, сыеша алмый күктә,
Кургаш болытларның агышларын,
Берсен-берсе әтеп талгын ғына
Ерақларга китеп барышларын...

Әх, алсачы алар аналарның
Кайгы-хәсрәт тулы сагышларын...
...Кыш уртасы... Карлы яңгыр ява,
Аңа бәгырен теләп тамчы тама.

Яшәү ямен әле татымаган
Яшь жаннарға әйтерсең лә дөва –
Таштай каткан бәгырьләрне юып,
Ап-ак карга тозлы яше тама.

Марсель ШӘРӘПОВ.

Укытучы

Авыл йоклай инде, утлар сүнгән,
Ял итәләр озын көннән соң.
Бер тәрәздә нигә утлар балкый?
Аптырап та кайчак куясың.
Укытучы яши бу нигездә,
Йокы вакыты әле житмәгән.
Иртәгегә план язасы бар,
Дәфтәрләре тикшереп бетмәгән.
Дистә еллар инде белем бирә.
Үз хезмәтен ихлас ярата.
Анда белем алган укучылар
Зур РӘХМӘТЛЕ аңа карата.

Һәр укучы үз баласы кебек.
Уңышына аның сөенә,
Ялгышлары, борчулары булса,
Алар белән бергә көенә.
Мәктәп белән сабуллашып киткәч,
Өзелмиләр һич тә аралар.
Тормышларын күз уңында тотса,
Хөрмәт итә ата-аналар.
Укытучы – һөнәр генә түгел,
Бик күпләрнең күркәм остазы.
Белем дөнъясына килгәннәргә
Укытучы – олы юл башы.

Халидә ВАФИНА.

Туган ягыма

Иртә белән көн дә бер әйләнәм
Елга буен, басу, тугайны.
Су буенда сайрый сандугачым,
Моңга күмеп туган ягымны.

Туган жирем, ямьле ягым минем,
Үләннәрдә таңның чыклары.
Әрәмәдә моңлы жырын суза,
Матур итеп сайрый кошлары.

Килгән жәйләремне көтеп алам,
Күңелләрдә илһам кузгала.
Туган якның матурлығын күреп,
Салам эле шигъри юлларга.

И мөкатдәс газиз туган жирем,
Жырлы-моңлы туган төбәгем!
Эзләсәм дә, таба алмам кебек
Синең кебек ямьле жиркәйне.

Ренат ШӘРӘФИЕВ.

Сабырлыкның чиге бар

Пыяладай «чәлпәрәмә»
Киләсең икән бер мэл.
Уй уйларлык та булмыйсың,
Аяк атларлык юк хэл.

Нур чәчеп торган йөзеңне
Әйтерсең каплый болыт.
Тоймыйсың кояш жылысын,
Каласың боздай булып.

Чапкан чакта кемдер аяк
Чалган күк тукталасың.
Их, корт чаккан дөнъясында
Түзеп торып кара син!

Беркем сине ишетми дә,
Аның сіндә юк эше.

Син тиеш сыман барсына,
Көтеп тора һәрберсе....

Чуала уйлар йомгагы,
Килеп туа мең сорау...
Шул чакта жаның өзелеп,
Көтә кайдандыр аңлау.

Ышанырлык түгел хәзер
Хәтта якын кешең.
Телеңне тешли бит кайчак
Авыздагы тешең дә.

Тулып тишелгән шеш сыман
Шартлый «сабыр» капчыгы...
Сабырлыкның да чиге бар,
Онытмагыз сез шуны!

Лилия САТТАРОВА.

Жиз самавыр

Жиз самавыр – нәсел жебе,
Үткәннәрнең көзгесе.
Өткәемнең-әнкәемнең,
Тормышлары өлгесе.

Жиз самавыр, пыяла өстәл,
Күмере – кибетнеке.

Бары самавырның жыры –
Үземнең нәселнеке.

Күмер салсам самавырга,
Бар хәсрәтем жайлана.
Тирәсенә мәрхүмнәрем
Кинәшкә дип жыйнала.

Рания ЯРУЛЛИНА.

Орлык

Уңай шарт килгәннен тоеп,
Тишелеп чыкты орлык.

Яңгыр яуды, су сиптеләр,
Янаганда корылык.

Тамырдан көч-куэт алып,
Кәүсә үсә күренеп.
Яшел ботаклар жибәрде
Ул, кояшка үрелеп.

Киң ябалдашлы агачка
Әверелде тора-бара.
«Нинди биек һәм бөекмен,
Түбәннән миңа кара!»

«Чыдар микән, нишләр?» – диеп,
Мактарга жыелдылар.

Тапталып катты туфрагы,
Яфраklar коелдылар.

Жир һәм тамыр онытылды,
Орлык юк инде күптән.
Әйтерсең яшәргә көчне
Алачак хәзер күктән.

Дымы бетте, сугармыйлар,
Кояштан юк бәрәкәт.
Кайдан тишелеп чыкканыңны
Оныту – зур һәлакәт!

Халидә ФӘЙЗРАХМАНОВА.

Кара жирнең кара малае

Кара жирнең кара малае мин,
Тамырларым жиргә береккән.
Ерак бабамнар да иген иккән,
Жир сөргәннәр элек-электән.

Кара жирнең кара малае мин,
Басу-кырлар – минем тәхетем.
Күпләр өчен сәер тоелса да,
Кара жир ул – минем бәхетем.

Кара жирнең кара малае мин,
Шатланамын туар көнемә.
Үзем булдырганча тырышамын,
Тирем тама кара жиремә.

Ашар ашым, сөйгән эшем бар дип,
Рәхмәт укып яшим Ходайга.
Әйтегезче, тагын ни кирәк соң
Кара жирне сөйгән малайга?!

Тәбрис ФӘХРЕТДИНОВ.

Өмет

Өмет кенә безнең өзелмәсен,
Өмет кенә безне яшәтә.
Кояш баеп бара офыкка...
Өлгерәсе иде яшәргә.

Өлгерәсе иде оныкларның
Туйларында жырлап калырга.
Өлгерәсе иде дуслар белән
Яшьлекләренә урап кайтырга.

Өлгерәсе иде йорт салырга,
Утыртырга агач-куаклар.

Өлгерәсе иде туган белән
Чәй эчәргә утырып, озаклап.

Өлгерәргә дигән өмет белән
Уянабыз иртән ышанып.
«Ни арада үтте бу көн? – диеп,
Куябыз без кичен уфтанып.

Өмет белән иртән уянабыз.
Өмет бары безне яшәтә.
Кояш батып бара офыкка,
Өлгерәсе иде яшәргә.

Фәнис ТИМАШЕВ.

Чал тарихлы Арчабыз

Якты йолдызы син, Арчам,
Данлы Казан артының.
Куанычы, юанычы,
Горурлыгы халкымның.

Азан моңына уралып,
Ата сиңең таңнарың.
Зекер әйтеп утыралар
Каеннарың, талларың.

Синдә кипарислар үсми,
Үсә чыршы, наратлар.
Тамыр жәйгән «Тәфтиләү»ләр,
«Туган тел» һәм «Пар ат»лар.

Чишмәләрең көмеш сулы,
Жиләкле тугайларың.

Туып тора яшь талантлар,
Үсә яшь Тукайларың.

Чал тарихлы Арчабыз син,
Мәгърифәтле Арчабыз.
Сиңа лаеклы булырга
Тырышабыз барчабыз.

Роза ШӘЙХЕТДИНОВА.

Затлы кавем булып калыйк

Яктылыкка күптән ияләндәк,
Тоймый аны хәтта күзебез.
Гүзәл яшәүләрең күлгәсен –
Тик караңгы төсләр эзлибез.

Уртақ сыман килеш-килбәтләр дә,
Бер үк киём киеп йөрибезд.
Тик хөсетлек ниңә икән һаман
Тырнап тора күңел түребезд?

Болай да бит төгәл өчтән берен
Йоклап үткәрәбез гомернең.

Күгәрәк бит әгәр бер ябышса,
Желегенә үтә тимернең.

Көн дә балкып чыккан чал кояшка
Сокланудан әллә уздыкмы?
Әрле-бирле бәрелүдән әллә
Иске бишмәт кебек туздыкмы?

Күз салыйкчы бар да тирә-юньгә,
Гүзәллеккә тынып сокланыйк.
Чиксез галәм кочагында без дә
Затлы кавем булып гел калыйк.

Дамир НУРИӘХМӘТОВ.

Онытма, кадерлем!

Эзләмә яктылык, үзең сип нурыңны,
Ярдәмең кирәктә суза бел кулыңны.
Жылылык эзләмә, үзең ян, үзең көй,
Ярату эзләмә, өзәләр үзең сөй!

Яктылык сүнмәсен, дөрләсен жаныңда,
Иң газиз кешеләр булсыннар яныңда.

Йөрәгәң жылысын тойсыннар үзеңнән,
Елмаю китмәсен беркайчан йөзеңнән.

Мәхәббәт яшәсен йөрәгәң түрәндә,
Дәръялар кичсәң дә, сагышка төрәнмә.
Һәр мизгел, һәр көннең белеп кал кадерен,
Гомер ул бер генә, онытма, кадерлем!

Гөлара ШӘРИПОВА.

Хыяллар, хыяллар, хыяллар!

Хыяллар, хыяллар, хыяллар!..
Иңемә канатлар куярлар.
Сагышлы хисләрем, уйларым,
Шигырь һәм жыр булып туарлар.

Жилкенеп, жилпенеп алайым да
Тотыным әле мин зур эшкә.
Язасы фикерләр бихисап –
Үткәннәр күңелемдә гел истә!

Кулымда бар каурый каләмем –
Язарга бардырмы сәләтем?

Хисләрем ташыган бер мөл бу –
Минем саф, самими халәтем...

Талпынып, күкләргә агылып,
Аккоштай канатым кагынып,
Мәңгелек балачак иленә
Мин очып кайттымчы сагынып!..

Мәхәббәт, сагыну, шашыну
Хәтердә яңадан кабынды!
...Беренче сөйгән яр... әйтерсең,
Яшьлегем эзләре табылды!

Балачак һәм яшьлек мизгеле...
Йөгәнләп булырмы күңелне?!
Бик азга булса да, хыялда
Үткәнгә сугылдым түгелме?!..

Каләмем! Яз гына, туктама,
Яңарт син яшьлегем хисләрәң!

Күңелем һич кенә түзәлмәс,
Күрмичә иң тәүге эзләрен!..

Хыяллар, хыяллар, хыяллар...
Иңемә канатлар куярлар!..

Факия ШӘРӘФЕТДИНОВА.

Сердәш каен

Күл буенда ялгыз каен кызы,
Тибрәнә ул иртән жилләрдә.
Кемне көтә икән, нигә килми
Сөйгән яры аның, көткәндә?

Каен кызы чакыра үз янына,
Күңел һаман шунда ашыга.
Зөһрә йолдыз якты нурын сибеп,
Юл яктырта чибәр сылуға.

Һәркөн саен киләм күл буена,
Бәлки килер диеп сөйгәнәм.

Шашкын йөрәк ярысып-ярысып тибә,
Өзгәләнә минем үзегем.

Тик нигәдер килми сөйгән ярым,
Мәхәббәтем янды утларда.
Нигә шулай кырыс булдың, язмыш,
Аердың син безне язларда?!

Айлар, еллар уза, каен кызы
Һаман ялгыз, һаман пары юк.
Серләремне сөйлим каен кызга,
Аның да бит сердәш яры юк.

Филсинә ҚОРБАНГАЛИЕВА.

Сагынам

Сагынам,
Һәр көнне сагынам.
Дөньяга китергән,
Яратып үстергән
Этиле-эниле чагымны
Сагынам.

Туганлык кадерен
Сакларга өйрәткән
Шул асыл затларга табынам.
Сагынам, барысын сагынам.

Балачак сукмагын,
Яшьлегем эзләрен,
Йөрәктә уелган,
Әйтелми тыелган,
Мәхәббәт сүзләрен
Сагынам...

Сагынам,
Һаман да сагынам.
Хисләргә бирелеп,
Сөюдән тилереп
Яраткан ярларны
Сагынам...

Мәхәббәтне тоеп,
Иңнәргә баш куеп
Аттырган таңнарны сагынам,
Сагынам, туктаусыз сагынам.

Күңелләр сөенгән.
Шатлыкка тиенгән
Елларны сагынам,
Сагынам...

Бәхеткә төренгән,
Гөлләргә күмелгән
Бер көнем кайтар дип ялынам...
Сагынам, өзелеп сагынам.

Яңгырда чыланган,
Туңсам да, чыдаган,
Ашыгып ялгышкан,
Адашкан, табышкан,
Кош булып кагынган.
Ут булып кабынган,
Югалткан, табылган
Чакларны сагынам.
Сагынам, сагынам!

Надия ЙОСЫПОВА.

ИХЛАС ДУСЛЫК ДӘВАМ ИТСЕН¹

ФАТИҢ КУТЛУГА – 50 ЯШЬ

Фатиһ бэй Кутлуның әнисе Шүкран Кутлу, сабые дөньяга аваз салганда, аңа зур киләчәк юрагандыр, мөгаен. Төркиядә туып-үсеп, инде егет булып житкән Фатиһның Татарстаныбызга килеп, зур дәрәжәләргә ирешүенә, гаилә корып, балаларына үрнәк эти, тормыш иптәше – Гөлшат ханыма ныклы таяныч була алган чын ир-ат булуына сокланырга гына кала. Аның оста тәржемәче, Гаяз Исхакый исемендөгә премия лауреаты булып танылуы гына да күпләргә үрнәк булып тора. «Татарстан» дәүләт радиосында эшләгәндә, Фатиһ бәйне тапшыруларыбызга чакырып, ижаты, эш-гамәлләре, уңышлары турында шактый күп сөйләшәргә туры килде миңа. Бу язамда Фатиһ бэй ижатына бәяләмә бирүне максат итеп куймадым.

Фатиһ бэй һәм аның гаиләсе белән якын дуслар булып китүебезгә унбиш елдан артык вакыт үтеп киткән икән инде. Бер-беребезгә кунакка йөрүләр дә күңелдә онытылмаслык хатирәләр калдыра. Тормыш иптәше Гөлшат

Дания Гайнетдинова белән Фатиһ Кутлу.

ханымның музыкага гашыйк булуы, музыка факультетын тәмамлап, фортепиано буенча балаларга дәрес бирүләре, укучыларының тырышлыклары турында сөйләгән эчкерсез хатирәләре һәрдаим күңелдә. Үзләренә балаларын да ижат мохитендә тәрбияли алар. Олы кызлары Рауза Казан инновацион институты каршындагы көллияттә дизайнерлык буенча белем ала. Раузаның «Татарстан» радиосында балалар тапшыруларында чыгышлар ясавын да әйтеп үтик. Ул – яхшы әңгәмәдәш һәм шигъри сүз остасы да.

Фатиһ бәйнең «Татарстан» радиосындагы ихлас чыгышлары 2010 елларда башланып киткән иде. Әңгәмә барышында жыр-моң темасына кагылган сөйләшүләрдә жырлап та жибәрә ул. Язучы-тәржемәче булып китмәсә, туганы – төрек жырчысы, автор-башкаручы Кәмал Кутлу кебек жырчы булыр иде бәлки. Шунысын да искә алып үтик: 2011 елда Казаныбызда Кәмал Кутлуның жырлар альбомы дөнья күргән иде. «Апрель яңгыры», «Жаным минем», «Авыл гүзәле», «Ялвардым Раббыма» һәм башка дистәләгән мөхәббәт жырларын үз эченә алган жыентык ул вакытта безнең өчен дә зур ачыш булды.

¹ Мәрхүмә язучы Дания Гайнетдинованың (1952–2024) соңгы язмасы.

Чаллы язучылары белән. Сулдан уңга: Факил Сафин, Айгөл Әхмәтгалиева, Сирень Якупова, Айрат Суфиянов, Лилия Гыйбадуллина, Әлфия Ситдыйкова, Фатих Кутлу.

Фатих бэй, сөйләшеп утырганда да, моңлы берәр жыр жырлап, күнелне тагын да күтәреп жибәрергә оста.

Жыр дигәннән, тагын бер хатирә искә төште. Шулай ук «Татарстан» радиосы дулкыннарында Флэра апа Сөлэйманова башкаруында яңгырый торган «Әниемә» жыры турында Фатих бэй белән тапшыру эшлэгән идек. Әлеге жыр заманында безнең радио студиясендә яздырылган иде. Флэра апа бу жырыны Казакъстанга баргач ишетә һәм бик яратып, Татарстаныбызга алып кайта. Башта казакъча жырлый. Жырның шигырен Гафу Каербәков, көен Шәмши Калдаяков язган. Жырны татарчага радиобыз режиссёры Госман Әхмәтжанов тәржемә иткән. Фатих бэй әлеге жырны төрекчәгә тәржемә итеп, әнисе Шүкран Кутлуга да ишеттерергә өлгерә эле. Кызганыч ки, Шүкран ханым 2023 елның 6 февралендә туган шөһәре Каһраманмарашта жир тетрәү вакытында һәлак булды. Фатих бэйне тетрәндергән «Әниемә» жыры тарихын язып тормыйм. Тапшыруда Фатих бэй аны бик дулкынланып, бәгырьләргә үтеп керерлек итеп сөйлэгән иде. Шунда ук ул әлеге жырны әнисе Шүкран ханыма ишеттергәнчә төрек телендә эфир дулкыннары аша тыңлаучыларыбыз күнеленә дә житкерә алды. Тапшыру беткәч, шактый тыңлаучыларыбыздан рәхмәт сүзләре дә ишеттек. Жыр-моң аның күнеленнән чыгып та тормый бугай. Төрле очрашулар вакытында да, дустанә табын артында да жырлый ул. Туганы рок-музыкант Кемаль аһәңнәрәннән, аның серле авазларыннан нич кенә дә калышмый, бәлки моңлырактыр да. Рәхмәт сиңа, Фатих бэй!

Ижәт дөнъясы тылсымлы да серле, сихри дә ул. Ижәт дөнъясына кереп киткәнсен икән, аннан чыгам димә. Фатих бэйне дә күренекле язучыларыбыз эсәrlәре ижәт дөнъясына алып кереп, шул мохиттә яшәтә, күрәсен. Тәржемә өлкәсендә эшләү аеруча зур жаваплылык сорый. Күренекле язучы Аяз абый Гыйләжев белән ул исән чакта танышып, аның хәер-фатихасын алап калган Фатих бэй үзен бүген дә бәхетлеләрдән санып дип беләм. Ул вакыттан бирле шактый еллар үтсә дә, Аяз абыйны остазым дип, күңел түрәндәге уй-хисләрен дусларына гына түгел, чиксез күкләргә дә житкерә сыман. Аяз абыйның тормыш иптәше Нәкыя апа да аны туганыдай якын күрә. Нәкыя апаларда аның ижәт белән шөгыйльләнер өчен өстәле дә бар. Гыйләжевлар гаиләсе белән мин дә аралашып яшәдем. Хәзер дә еш булам. Барган саен диярлек Фатих бэй эшлөп утыра.

Аны эшеннән бүлдермәс өчен бүлмә ишеге аша сәламләшәбез дә, Аяз абый бүлмәсенә кереп, Нәкыя апа белән хәл-әхвәл белешеп утырабыз. Фатих бәйнең бу фатирга килеп ижат итүе юкка гына түгелдер, биредә Аяз абый рухы яши бит, әйтерсең лә ул остазы янәшәсендә. Юкка гына Аяз абый да Фатих бәйгә заманында: «Фатих бәй, Сез минем йортыма кояшның бер кисәген алып кердегез. Рәхмәт!» – дип, китапларына култамга язып бирмәгәндер. Менә шул кояшның бер кисәге бүген дә әлеге фатирны жылытып, ижатка рухландырып тора сыман. Әлеге жылылыкны мин үзем дә, Нәкыя апа янына килгәч, Аяз абый бүлмәсенә кереп утыруга тоям. Аяз абый белән Нәкыя апаларның бу фатирны аларның бала-онукларына да илһам биреп, бәхеткә әйдәп торсын иде.

Тәржемәләре белән үзенең укучыларын чит илләрдә дә тапкан, зур дәрәжәләргә ирешкән Фатих бәй Төркиядә яшәп гыйлем бирүче галимнәр белән дә дус. Мин үзем дә Төркиядә эш сәфәре белән булганда, Фатих бәйнең киңәшен истә тотып, андагы галимнәр белән очрашып сөйләшкәнем булды. Шуларның берсе – Төркиянең Истанбул каласында яшәүче галим Нүсәен Барган. Ул татарлар дөнъясы, татар әдипләре турында кызыксынуы һәм Аяз Гыйләжәвның Төркиядә басылган эсәрләренең популяр булуы турында да сөйләгән иде. Аның белән әңгәмәне дә радиобыз тынлаучыларына ирештергән идек. Менә шулай ике ил арасында галимнәр белән дә душлаштыра Фатих бәй.

Шөкер, дөнъя әдәбияты күгендә йолдыз булып балкырдай язучыларыбыз аз түгел. Эмма әдип классик булырдай нинди генә шәп эсәр ижат итмәсен, аның хакында башка халыклар белмәсә, эсәрләре чит телләргә тәржемә ителмәсә, ул ныклап танылып китмәскә дә мөмкин. Шөкер, язучы-тәржемәче Фатих бәй – татар язучыларының эсәрләрен төрек теленә тәржемә итеп, ике ил арасында әдәби багланышлар булдырган олы ижатчы. Фатих бәйнең ижат чижмәсе сакмавын, ургылып торуын, гаиләсенен дә бәхетле булуын теләп калам.

*Еллар санын дисбе итеп тезеп,
Берәмтекләп бардый барабыз.
Сезгә имин көннәр, мул табыннар,
Сәламәтлек теләп калабыз.
Ижатыгыз һәрчак гөрләп торсын,
Эшләрегез һәрчак уң булсын!
Укучыларыгыз артып торсын,
Фикердәшләрегез күп булсын!
Халкым сезне таныр инсафлыктан,
Эшегезнең тояр хикмәтен.
Бәя куяр тоткан кыйблагызга,
Ходай салыр сезгә рәхмәтен.*

Дания ГАЙНЕТДИНОВА,
*Татарстанның атказанган
сәнгать эшлеклесе,
язучы.*

Муса Жаруллаһ Бигиевнең 150 еллыгына

Муса Бигиевнең 1909 елгы фотосурәте.

Халәл җефете Закир кызы Әсма-Ғалия белән.

Муса Казанда мәдрәсәдә укыган елларда.

*М.Бигиев (сулда) Сәйид Мәхмүд Тарази белән.
Бомбей (Һиндстан), 1937 ел.*

*М.Бигиев
(алгы рәттә
уңнан икенче) имам
Вәлиәхмәт Хәким,
Фатих Кәрим и.б.
белән. 1917 ел.*

М.Бигиев Япониядә М.Корбанғалиев белән. 1938 ел.

*М.Бигиевнең соңғы
фотосурәтләреннән берсе.
Фотоның Төркиядә төшерелгән
булуы ихтимал. 1948 ел.*

*М.Бигиевнең кабере. Ул Каһирәдә (Мисыр) «Үлеләр
шәһәре»ндә Мисыр хәдивләре зиратында җирләнгән.
Чардуганга беркетелгән тактага «Фәҗер» сүрәсеннән аятъ
һәм Муса Җаруллаһ әт-Татар исеми язылган.
Фото ТР Диния нәзарәтеннән алынды.*

Сәхифәне тарихчы Айдар ХӘЙРЕТДИН әзерләде.

К.НАСЫЙРИНЫҢ РУС ЗЫЯЛЫЛАРЫ ҺӘМ ЭШМӘКӘРЛӘР ДАИРӘСЕ БЕЛӘН АРАЛАШУЫ

Насыйриның традицион мөселман җәмгыятенә аңлашылып житмәгән эшчәнлеген Җамал Вәлиди болай дип шәрехли: «...Насыйри Казан шәһәрәндә татар бистәсендә, ягъни талчукчы, читекче, кәләпүшче, сөякчеләр арасында тора иде. Бу вакытта Казан шәһәрәндә түгел әдипләр, шагыйрьләр, хәтта боларның ни икәнән белүчеләр бер-ике кешедән гыйбарәт иде» (*Вәлиди Җ. Татар әдәбиятының барышы // Җамал Вәлиди: әдәби һәм тарихи-документаль җыентык / төз. Диләрә Абдуллина, Җәүдәт Миңнуллин. Казан, 2010. Б.137*). Шуның өчен дә Казанның мөселман җәмгыяте аның туган тел мөстәкыйль тел булырга тиеш дигән сүзләренә битараф кала, шулай ук «татарлар» дигән этнонимны кабул итүдән баш тарта дип ассызыкмый Җ.Вәлиди (*Вәлиди Җ. Татар әдәбиятының барышы. Б.138-139*): мәҗрифәтченә аңламыйлар, ул алар өчен кеше белән аралашмый торган сәер бер зат булып кала. Насыйри үз аралашырлык шөхесләренә эзли һәм андыйларны рус зыялылары арасынан таба.

1860–1875 елларда Казан университетының фәнни китапханәсе хезмәткәре И.Ф.Готвальд Казанда көнчыгыш телләрендә нәшер ителүче китапларның цензоры булып тора, аның рөхсәт-фатихасы белән К.Насыйриның да берничә китабы һәм Календарлары басылып чыга (*Ермолаева Г. Готвальд Иосиф Федорович // Научная библиотека Казанского университета в лицах. Ч.1. Сотрудники библиотеки, 1806-2007 гг. / сост. В.И.Шишкин, Ж.В.Шелыванова. Казань, 2011. С. 95-98*).

1875 елдан башлап Казанда китаплар бастыруны күзәтү Санкт-Петербургка күчә. Башкала цензура комитеты эшчәнлегенә бер юнәлеш мөселманнар каршында рус халкының уңай имиджын күрсәтүдән гыйбарәт була. Шул сәбәпле, К.Насыйри бастырырга эзәрләгән «Кырык бакча» әсәренә кайбер урыннары, аерым алганда, кыш көне Кабан күлендә бозда уза торган йодрык сугышында татар кешесенә рус баһадирын жинүе тасвирланган өлешен, русларның милли горурлыгын кимсетә дигән сәбәп белән, 1880 елда цензор тарафыннан сызып ташлана (*Каримуллин А. Г. Татарская книга пореформенной России. Казань, 1983. С. 111*). Татар китабы тарихы буенча зур белгеч Ә.Г.Каримуллин цензор Смирновның К.Насыйри кулъязмаларына кул тыккан башка очракны очратмаган.

Китап нәшер итү татар мәҗрифәтчесенә И.Ф.Готвальд белән уңышлы хезмәттәшлегенә бик әһәмиятле юнәлеш була. Шунисы игътибарга ласк: шәхси нәшриялар белән чагыштырганда, кыйммәтрәк булса да, Насыйри үзенә китапларын нәкъ менә Казан университеты басмаханәсендә нәшер итүгә өстенлек бирә. Ә 1857–1889 елларда университет басмаханәсе директоры вазифасын И.Ф. Готвальд башкара (*Ермолаева Г. Готвальд Иосиф Федорович. С. 95*). Ул вазифасыннан киткәч тә, Насыйри университет басмаханәсе белән хезмәттәшлеген дәвам итә. Ә.Г.Каримуллин фикеренчә, күп кенә заказ бирүчеләренә университет белән хезмәттәшлек итү шул ягы белән җәлеп иткән: цензор да, үзәк хакимият тә югары уку йорты басмаханәсе эшчәнлегенә беркайчан да тыкшынмаганнар (*Каримуллин А.Г. Татарская книга пореформенной России. С.59*). Насыйри исә дүрләт басмаханәсен сайлавын кайсыдыр шәхси басмаханә хужасының үзен алдавы белән аңлаткан.

Гадәттә китап бастырырга заказ бирүче кәгазьне үзе сатып алган, хәрәф жыйган һәм бастырган өчен сумманы китап сатудан кергән акча исәбенә каплаган.

Еллар узган саен И.Ф.Готвальд белән татар мәгърифәтчесе арасындагы хезмәттәшлек үзара ышанычлы мөнәсәбәتكә әверелә. Насыйри Готвальдны татар теленә өйрәтә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б.64*). Шунысы да игътибарга лаек: 1878 елның башында Насыйри И.Ф.Готвальд тәкъдиме белән түләүле нигездә «Лука Евангелиесе»н татарчага тәрҗемә итә. Әмма Готвальд Н.И.Ильминскийга бу тәрҗемәне бастырмаска киңәш итә: гарәп графикасы белән таныш булган татар керәшеннәре «алга таба мөселман китапларын укуга күчәргә дә мөмкин» дип кисәтә. Нәтиҗәдә, тәрҗемә дөнья күрми кала (*Мурадов Валишах. Ефимий Малов о Ш.Марджани, К.Насыри и В.Радлове // Гасырлар авазы – Эхо веков. 1999. №1/2. С.155*).

К.Насыйри 1883 елгы Календарга керәчәк Сөембикә манарасы, Казан мәчетләре рәсемнәрен, төрле геометрик бизәкләрне, «Исереклек хәлләре» (1882 ел) дидактик әсәрен, шулай ук биш кыйтганың географик картасын литография ысулы белән басмага әзәрләгәндә, Петров басмаханәсе һәм аның хәрәф жычылары белән хезмәттәшлек итә (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б. 80*).

1870 нче еллар урталарынан Насыйриның рус жәмәгатьчелеге арасында педагог һәм татар теле грамматикасы буенча дәрәслек төзүче дигән абруе була (*Насыри К. Открытие в Казани первой русско-татарской школы для детей мусульман // Насыри К. Избранные произведения/ сост. С.Х.Алишев, М.В.Гайнутдинов, Х.Ш.Максумов. Казань, 1977. С.80*).

1872–1884 елларда Казан уку-укыту округының татар, башкорт һәм казакь уку йортлары инспекторы булып эшләгән тюрколог В.В.Радлов, рус-татар мәктәпләре өчен дәрәслекләр төзегәндә, татар белгечләренең киңәшләренә мохтаж була. Шул сәбәпле, ул тел гыйлеменән дәрәслекләр төзегән тәҗрибәле галим-методистлар Насыйри һәм Мәхмүдов белән хезмәттәшлек итә. Аерым алганда, 1873 елда нәшер ителгән «Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть 1. Этимология» дәрәслегенә кереш сүзендә В.В.Радлов татар мөгаллимнәренә татар теле кагыйдәләрен язганда һәм текстның корректурасын укыганда ярдәм иткәннәре өчен рәхмәт белдерә: «Русча текстларны аңлатуны гына максат итеп куйган татарча тәрҗемәләр, бигрәк тә төшенчәләренә язу, шактый кыенлыктар тудырды; татар галимнәре тарафыннан кабул ителгән гарәп терминнары рус грамматикасына бөтенләй туры килми. Бу жәһәттән коллежский советник Мәхмүдов, татар укытучылар мәктәбе (Уфадагы татар укытучылар мәктәбе. – И.3.) инспекторы Саинов һәм мөгаллим Каюм Насыйри белән киңәшләштем. Моннан тыш, Мәхмүдов әфәндегә әлеге грамматиканың корректураларын игътибар белән укыганы өчен дә рәхмәт белдерүне үземнең бурычым дип саныйм» (*Радлов В.В. Предисловие // Радлов В.В. Грамматика русского языка, составленная для татар Восточной России. Часть 1. Этимология. Казань, 1873. Битләре күрсәтелмәгән*).

Алда әйтелгәнчә, К.Насыйри инспекторның кайбер педагогик һәм методик алымнары белән килешми. Аерым алганда, В.В.Радлов немецларның камералистик педагогикасы һәм Пруссия тәрбия системасы тарафдары була (*Шарафутдинов З.Т., Ханбиков Я. И. История педагогики Татарстана: учебное пособие для педагогических учебных заведений. Казань, 1998. Б.34*). Шулай да Насыйри инспектор В.В.Радловның ярдәме белән заманча укыту-матди базасы булган уку йорты булдыруга ирешә, мәгърифәтчә бу казанышы белән горурлана.

Шунысын да билгеләп үтү урынлы: 1870 елда ориенталист И.Ф.Готвальд, тюрколог В.В.Радлов Санкт-Петербург Фәннәр академиясенә мөхбир-әгъзалары итеп сайлана, соңгысы 1884 елда академик булгач, башкалага күчеп китә һәм фәнни карьерасын шунда дәвам иттерә (*Валеев Р.М., Абидуллин А.М., Валеева Р.З.*

Университетская тюркология в Казани: традиции и новации // Ученые записки Крымского государственного университета им. В.И.Вернадского. 2016. Серия «Филологические науки». Том 2 (68). № 3. С. 101-116).

Насыйриның рус галимнәре, туган якны һәм борыңгы әйберләренә өйрәнүчеләр белән хезмәттәшлегенә төп майданы Казан университеты каршындагы Археология, тарих һәм этнография жәмгыяте була. Ул Жәмгыятьнең утырышларында катнаша. Жәмгыять белән Университет профессоры С.М.Шпилевский 1884–1894 елларда житәкчелек итә. Ул рәислек иткән вакытта, 1885 елның 2 ноябрәндә, Насыйри Археология, тарих һәм этнография жәмгыятенә хакыйкый әгъзасы итеп сайлана. Бу рус фәнни жәмәгәтчелегенә Каюм Насыйрины татар халкының этнографиясен һәм мәданиятен тикшерүче итеп рәсми тануы була.

1894 елда күренекле тюрколог, университетның экстраординар профессоры Н.Ф.Катанов (1862–1922) Казанга күченеп килгәч, аларның хезмәттәшлеге дә Жәмгыятьтә башлана: тюрколог-галим башта Жәмгыятьтә секретарь, шулай ук аның «Хәбәрләре»нең җаваплы секретаре вазифаларын башкара, ә 1898 елда рәис итеп сайлана.

1895 елда Жәмгыятьнең бер утырышында К.Насыйри яңа хезмәтен тәкъдим итә. Озак та үтми «Казан татарларының халык әдәбияты үрнәкләре: табышмаклар, мәкальләр, жырлар» исемле бу хезмәт Н.Ф.Катановның «Кереш сүзе» белән Жәмгыятьнең «Хәбәрләре»ндә дөнья күрә (*Насыри К. Образцы народной литературы казанских татар – загадки, пословицы, песни // Известия Общества истории, археологии и этнографии. 1895-1896. Т. XIII. Вып. V. С.374-427*).

Шул ук 1895 елда Н.Ф.Катанов, татар календарьлары турында «Казан университетының гыйльми язмалары»на мәкалә әзерләү ниятен әйтсә, мәгърифәтчегә мөрәҗәгать итә, Насыйри галимгә үзенә элегрәк басылган 4 данә календарен бүләк итеп жиберә (*Гайнуллин М. Х. Каюм Насыров в документах // Каюм Насыри, 1825-1945: (Материалы научных сессий, посвящённых 120-летию со дня рождения. Казань, 1945. С. 118-119)*). Шунысын да билгеләп үтәргә кирәк: Н.Ф.Катанов үз хезмәтләрендә Насыйри биргән яки мәгърифәтченә басылып чыккан хезмәтләреннән материалларны файдаланган (*Катанов Н.Ф. Исторические песни казанских татар // Известия Общества истории, археологии и этнографии. 1899. Т. 15. № 3. С. 273-306*).

Бу хезмәттәшлек дустанә мөнәсәбәттә барган дип әйтергә кирәк. Н.Ф.Катанов, Насыйри вафатыннан соң берничә ел үткәч, 1905 елда «Деятель» журналының 2 нче санында мәгърифәтченә эле университет китапханәсенә Готвальд фондында 1925 елда гына табылчак «Этнографик материаллар» хезмәте бүлекләренә зур өлешен авторның рус теленә үз тәржемәсендә «Домашний быт татар-мусульман полвека назад» дип атап бастырып чыгара (*Насыров А.К. Домашний быт татар-мусульман полвека назад // Деятель. 1905. №2. С. 44-53*). (Басмада Насыйри хезмәтенә «Ашау-эчү» исемле соңгы бүлгә юк).

1883–1888, 1899–1903 елларда Казан шәһәр идарәсе башлыгы булып торган А.А.Лебедевның хатыны, мөселман интеллектуаль даирәсендә «Гөлнар ханым» буларак танылган Ольга Сергеевнаның (1854–1909 елдан соң) мәгърифәтчедән татар теле дәрәсләре алуы билгеле. Ханым күпмедер вакыт Истанбулда яшәп, рус классикларының әсәрләрен төрек теленә тәржемәдә нәшер итә. 1886 елда Казанда аның тәржемәсендә Насыйриның «Кабуснамә»се рус телендә дөнья күрә (*Кабуснамә. Переведено с татарского на русский О.С. Лебедевой. Казань, 1886*).

Гомумән алганда, рус зыялылары, галимнәре белән аралашу һәм рус телендә фәнни әдәбият белән танышып бару Насыйриның галим, мөгаллим һәм мәгърифәтче, үз халкының патриоты булып формалашуына көчле йогынты ясы. Алган белемнәрен һәм күнекмәләрен Насыйри үсеп килүче буын вәкилләре арасында мәгърифәт һәм гыйлем нуры тарату эшендә бик оста файдаланган.

Рус галимнәре һәм басмалары Насыйриның тышкы дөнья белән элемтәләрендә эһәмиятле урын алып торган. Календарьларын эзерләгәндә, Насыйри рус телендә чыккан журналлар һәм газеталарны киң файдалана, еш кына фәнни басмаларга мөрәжәгать итә, белгечләр белән киңәшләшә.

Моннан тыш, рус дөньясы белән элемтә нокталарыннан китап кибетләрен күрсәтергә мөмкин: сатып алган китаплардан Насыйри үзенә яңа фәнни-популяр хезмәтләре өчен мәгълүматлар туплый; шулай ук кибетләр һәм складлардан китапларын бастырып чыгару өчен кәгазь сатып ала.

Кайбер руслар улларын Насыйрига аерым фәннәргә үзләштерү, хәтта гимназиягә укырга керергә эзерләү өчен бирә торган булган. Ориенталист Александр Казыймбәкнең ир туганы Абделсаттар Казыймбәкнең Насыйри белән дустанә мөнәсәбәттә булганлыгы билгеле. Мәгърифәтче аның Казан университетында укучы студент улларына консультацияләр бирә торган була (*Михайлова С.М. Каюм Насыри и востоковедение в Казанском университете // Выдающийся просветитель-демократ Каюм Насыри. Казань, 1976. С. 67*).

1899–1902 елларда Бәдыйгъ мөезин йортында яшәгәндә аның янына 50-60 яшьтәге руслар татарларга караганда ешрак килеп йөри торган була. Хужа килгән кунаклар белән озаклап китаплар укып, сөйләшәп, нидер язып та утырган (*Әхмәт Хөсәенов. Каюм Насыри турында кайбер истәлекләр. Б. 506*). Бу кешеләрнең бер өлеше Насыйри янына дөвалауда шифалы үләннәргә куллану һәм алардан дару ясау турында консультация алу өчен дә килгәннәр дип фаразлыйбыз.

Эшмәкәрләр даирәләре белән хезмәттәшлек

Насыйри шәкерт вакытта ук Казан байларының уллары белән таныша, аларның үз-үзләрен тотышын күзәтә. Аның архивында бу жәһәттән бер шигырь дә сакланып калган: ул анда бай малайларын, мәдрәсәдән киткәннән соң, хәлфәләрен урамда очратканда исәнләшмичә дә узалар дип язган (*Татар байларының үз балаларын укытучы хәлфәләргә кимсетеп караулары турында // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Казан, 1975. Б. 286-287*).

Каюм Насыйри Казанның башкарак эшлекле даирәләре белән турыдан-туры олы абыйсы, Мәскәүдәге сабын кайнату мануфактурасы хужасы Габделхәйнең партнәры сыйфатында аралаша. Абыйсы аңа житештерүне оештыруда кирәк булган материаллар сатып алу кебек эшләр йөкли торган була. Насыйри сабын салу өчен кирәкле агач тартмалар эзерләүгә заказлар бирү белән 1859 һәм 1860 елларда аеруча актив шөгыльләнә (*Әти-әнисенә язган хатлар // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б. 542-543; Абыйсы Габделхәйгә язган хатлар // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 558*). Аның 1870–1880 еллар аралыгында Казан сүздәгәре Ибраһим Арслановка иярәп, берничә тапкыр Мәкәржә ярминкәсенә Түбән Новгород каласына баруы билгеле (*Рәхим Г. Каюм Насыйриның тәрҗемәи хәле. Б. 50*).

Эшмәкәрләр белән аралашу Насыйрига аларның проблемалары һәм ихтияжлары турында күбрәк белергә мөмкинлек бирә, соңрак Календарьларында яңа эш башлап жибергән эшмәкәрләр өчен кирәкле мәгълүматлар да бастыра.

Насыйри XIX гасырның беренче яртысы һәм урталарында Казанда яшәп, сүздәгәрлек белән шөгыльләнгән 32 шәхес турында хатирәләр язып калдырган (*Насыйри К. Казан байлары // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. 4 томда. 1 том. Казан, 2003. Б. 353-359*). Кайберләрен санамаганда, Насыйри татар эшкуарларын хөрмәتكә лаек мөселман сүздәгәрләре итеп тасвирлый: алар байлыкларын эрәм-шәрәм итми, тыйнак тормыш алып бара, зур йортлар салдырмый, акча капиталын дәрәс итеп тотса, күчмәсез миләкләрен закладка салмый, үзләре үлгәннән соң бурыч калдырмый,

мөселман кардәшләренең мәнфәгатьләрен яклай, зәкят акчасын соңгы тиененә кадәр биреп бетерә, аны алу өчен аларның капка төбенә биш йөздән алып мең кешегә кадәр жыела торган була; тәкъвалыклары сәбәпле, аларның коммерция эшләре уңышлырак бара дип яза (*Насыйри К. Казан байлары. Б. 359*).

Мәгърифәтченең шәхси архивында кайбер сәүдәгәрләр турындагы тискәре хатирәләре дә теркәлеп калган. Аерым алганда, ул Казан бае Сафа хажы Галикәевне түбән һәм намуссыз шәхес итеп тасвирлай (*Насыйри К. Сафа Хажы Галикәев дигән татар бае турында // Насыйри К. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Икенче том. Б.287*).

Эшлекле даирәләр Насыйрины, нигездә, рус теле һәм математика укытучысы һәм кәгазьләргә русчага төгәл тәржемә итеп язучы буларак белгәннәр. Чыганакарда Казан сәүдәгәрләренең улларын укытучыга биреп укытулары турындагы мәгълүмат еш очрый. Хәзер ким дигәндә ике дистә ел дәвамында аларның улларын укыткан педагогның Каюм Насыйри булганлыгы ачыкланды (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.50*).

Насыйри расписание буенча яшәргә тырышкан, ул акыл эшчәнлеген физик эшләр, күнәгүләр белән аралаштырып барган. Аның графигында укыту өчен сәгатьләр дә каралган. К.Насыйриниң шәхси архивында түбәндәге әтәлектә бер игълан сакланып калган: «Мәктәп: биредә рус һәм татар телләренә һәм арифметикага өйрәтәләр. Көндөзгә 12дән 3кә кадәр» (*Ногман М. Н.И.Лобачевский исемендәге Фәнни китапханә кулъязмаларының тасвирламасы. III чыгарылыш. Каюм Насыйри кулъязмалары. Казан, 1958. Б.32*).

Билгеле, үз фатирында сәүдәгәр улларын укытканда, Насыйри аларның әтиләре белән дә сөйләшеп, аларга шәкертләренең уңышлары һәм проблемалары турында житкереп барган. Насыйрида улларын укыткан сәүдәгәрләренең, еш кына мәжлесләргә чакырып, укытучыга аерым ихтирам күрсәткәннәре, алда әйтелгәнчә, 1 нче гильдия сәүдәгәрләре Мортаза Кушаев һәм Сөләйман Аитов була (*Вафа Бәхтияров. Каюм абзый Насыйри турында кечек бер истәлек // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б.518*).

Казан федераль университетының Н.И.Лобачевский исемендәге Фәнни китапханәсенә Сирек китаплар һәм кулъязмалар бүлегендә казанлыларның Каюм Насыйрины гаилә яки дини бәйрәмнәргә, шулай ук башка вакыйгалар мөнәсәбәтле уздырылган мәжлесләргә дәшкән чакыру-язмалары саклана. Алар арасында сәүдәгәр Габделмәжит Арслановның – Корбан ашына (1869 ел), сәүдәгәр Ибраһим Арслановның – кунакка (1871 ел), сәүдә кибете мөдире Гыйльметдиннең (1875 ел) һәм сәүдәгәр Мөхәммәтшакир Казаковның (1896 ел) – как-төш мәжлесенә¹, шулай ук сәүдәгәр Мөхәммәтшакир Казаковның (1894 ел) һәм Мөхәммәтйосыф Апаевның (1892 ел) – никах мәжлесенә, сәүдәгәр Мөхәммәтсадык Мусинның (1897 ел) голәмалар мәжлесенә чакырулары бар (*Дәгъватнамәләр // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Казан, 2017. Б.707-711*).

Насыйри сәләтле укучыларын яраткан, хөрмәт иткән, ялкауларны ачулана торган булган. Рухына якын кайбер шәкертләре белән чәй өстәле янында аралашкан. Мөгаллим ярлы кешеләргә балаларын да укытырга алган. Андый шәкерт 8 битне чиста, пөхтә итеп, матур язу белән акка күчереп язып бирсә, бер уку көнен (өч сәгать) бушка укыган (*Мөхәммәтхәнәфи Мозаффар. Габделкаюм Насыйри әфәнде хақында. Б.484-485*).

¹ К. Насыйри как-төш мәжлесен болай дип шәрехли: «Кияү, кыз катына кереп чыккач, үзенең дус-ишен, күрше-коланан жыеп вә мөхәллә халкын жыеп бер мәжлес ясай. Ул мәжлестә һәм күп гадәти ашлар була. Бу мәжлесне как-төш мәжлесе дип әйтәләр. Тәмам ашны биреп бетергәч, иң соңыннан как-төшне китерәләр бөтенә белән. Ул мәжлестә как-төшне китергәч, бер фатиха кылалар. Аннан соң как-төшне мөхәлләнең мәзине, ватып, мәжлестәгә халыкка өлшә, тәлинкәләргә салып һәркем алдына куя. Әмма гадәттә бу как-төш мәжлесендә акча салмак юк. Ләкин бәгъзе мулла жәмәгәте өйләнеп, как-төш мәжлесе ясаса, ригая кылып акча салалар, һәркем хәленә күрә». (*Насыйри К. Татар этнографиясе материаллары // Каюм Насыйри. Сайланма әсәрләр. Ике томда. Беренче том. Казан, 1974. Б.112*).

Шулай да Казан сәүдәгәрләренә берничәсе генә Насыйрины галим буларак таныган. Шуларның берсе – Насыйрида яшылы рус теленнән дәрәсләр алган Сөләйман Аитов. С.Аитов үзе тарихи риваятьләр жыйган (1896 елның 23 ноябрәндә Археология, тарих һәм этнография жәмгыяте эгзасы итеп сайлана) (*Список членов Общества археологии, истории и этнографии при императорском университете с указанием времени вступления в Общество и места жительства // Известия Общества археологии, истории и этнографии. С.18*). Алда әйтелгәнчә, Насыйри 1890 нчы елларда Сөләйман Аитовның улына дәрәсләр дә бирә.

Насыйри шулай ук Мәржани мәдрәсәсен тәмамлаган эшмәкәр Вәли Гыйззәтуллин белән дустанә мөнәсәбәттә була, ул да фәннәр белән кызыксына (*Рәхим Г. Каюм Насыйриниң тәрҗемәи хәле. Б.70*).

Сәүдәгәр малайларын рус теленә өйрәтүдән тыш, мәҗрифәтченең сәүдә кешеләре белән хезмәттәшлеге наширлек эшчәнлегә белән дә бәйле. Артык керем чыганагы булмаган Насыйрига календарьларын бастыру өчен иганә ярдәме кирәк була, һәм аңа матди ярдәм күрсәтүчеләр табыла да. Мәсәлән, 1870 һәм 1871 елларда «Казан календарен» чыгару чыгымнарын Ибраһим Габдрәшит улы Абдуллин күтәрә. Ибраһимның М.Яхъян басмаханәсе варисы булуы тирән мәгънәгә ия: инде әйтәп үтелгәнчә, Насыйри 1862 елда Яхъян белән бергәләп татар телендә газета чыгару өчен гариза язган була. 1874 елда Календарь Мөхәммәтжан Мифтахетдиновның матди ярдәме белән чыга, 1875 елда чыгымнарын Казан мещаны Шаһиэхмәт Сөләйман улы Биккиниев үз өстенә ала, аннары Мөхәммәтнәжип Галиәкбәров күтәрә. М.Галиәкбәров 1882 елны Насыйриниң «Гакаид рисаләсе»н Вячеслав басмаханәсендә кабаттан бастыра. «Кырык вәзир кыйссасы»ның 1875 елгы икенче басмасы – мещан Әхмәтсафа Хунҗар улы Хәмзин, «Татарча-русча лөгәт» китабы 1878 елда Фәтхулла Амашевның матди ярдәме белән дөнья күрә (*Исламов Р. Хезмәтләре // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 755, 756, 757*).

Аңлашылганча, әлегә меценатлар К.Насыйриниң мәҗрифәтчеләк эшчәнлегенә хәерхәллы мөнәсәбәттә булган.

Китапларның популярлыгының мөһим билгесе – китап сатучыларның һәм басмаханә хужаларының, авторга гонорар түләп, үзләренә теге яки бу басманы чыгарырга алынуы. К.Насыйри гомеренә азагында андый бәхетле көннәренә шаһиты була.

Казан өязенә Түбән Айшә авылында туып-үскән китап сатучы Исмәгыйль Нәжметдин улы Шәмсетдинов 1900 елда кабаттан аның Әбүгалисина турындагы хикәяләр җыентыгын (тиражы – 4800 данә) (*Катанов Н.Ф. Раис’уль хакума Абу’Алий-Сина кыссасы // Деятель. 1901. №4. С.195*), «Кырык вәзир кыйссасы»н (тиражы – 4800 данә) (*Катанов Н.Ф. Кырык вәзир кыйссасы (Сказки 40 везирей) // Деятель. 1901. №5. С.248*), «Жәваһир әл-хикәят вә әл-асилә вә ләтаиф әр-риваят вә әл-әмалә тәрҗемә мин китаб әнис әл-жәлис лили-имам әс-Сойутый рәхмәте» китабын бастырып чыгара. 1901 елда ул «Әхлак рисаләсе» һәм «Иршад әл-әхибә ила тәгълим әлифба» китапчыкларын да нәшер итә (*Исламов Р. Хезмәтләре // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик җыентык. Б. 771-772*).

Бөек мәҗрифәтче гомеренә соңгы елында олы абыйсы Габделхәйнең улы Габделмән Казан мөселманнары арасында популяр булган «Кырык бакча» китабын нәшер итә (*Гайнуллин М. Х. Каюм Насыров в документах // Каюм Насыри, 1825-1945: (Материалы научных сессий, посвящённых 120-летию со дня рождения. Казань, 1945. С.127*).

Насыйриниң китапларын зур тиражлар белән бастырып, аңа яхшы гонорарлар түләрлек наширләр пәйда булу мәҗрифәтчегә гомеренә соңгы елларында 3 мең сумга якын акча жыю мөмкинлегә биргән.

Татар телендә чыккан китаплар гадәттә ярминкәләрдә күпләп сатыла. Шулай китап сатучылар һәм эшмәкәрләренә кулларына күчә-күчә, Насыйри китаплары товарга әйләнә.

ХІХ гасырның соңгы утыз елында Казанда китап сәүдәсе чөлтәре барлыкка килә. 1877 елда Казанда рус телендә чыккан китапларны – 15 һәм татар телендә чыкканнарын 5 кибеттә (мещаннар Ф.Амашев, М.Салихов, Биби Әхмәрова кибетләре, 1872 елдан крестьян Насыйбуллин һәм 1876 елдан Мөхәммәтжановның «лавкалары») саталар. 1881 елда инде губерна шәһәрәндә русча китаплар – 19, татар телендә чыкканнары 15 кибеттә сатыла башлый, шул исәптән Ф.Амашев, Мусин, Б.Әхмәрова, вақытлыча Казан сәүдәгәре Әбделмиев, крестьяннар Мөхәммәтжанов, Насыйбуллин, Галиәкбәров, Ишморатов, Мөкминов (1877 ел), Әминев, Ш.Хөсәенов, Ишмөхәммәтов, Казан мещаны Әхмәдуллин (1880 елдан), Әмирханов, Зөя шәһәре мещаны Абдуллин (1881 елдан) кибетләре гөрли. «Ул кибетләрдә Казанда чыккан китаплар да, шулай ук башка шәһәрләрдә чыкканнары да сатыла. Китаплар татар, гарәп, фарсы һәм башка телләрдә була. Китаплар саны күп түгел, тиражның төп өлеше стационар булмаган шартларда тарала» диг билгели татар китабы тарихы белгече Г.Г.Габделганиева (*Габдельганеева Г.Г. История татарской книги (от истоков до 1917 г.): учебник. Казань, 2013. С.104*). Насыйри кайбер китапларын китап сатучылар аша сатуга куя. Мәсәлән, «Казан календаре» чыгарылышының берсен ул Печән базарында бер почмакта Муллин «лавкасы» белән янәшәдә «лавка» тоткан Нәжип Жифаншинга тапшыра (*ТӘҺСИНЕҢ Язма мирас үзәге, 11 ф., 1 тасв., 15 эш, 1 б.*), 1890 нчы еллар урталарында китапларын Хөсәеновка процентка сатарга бирә (*Ибраһимов Ф. Бер макала уңае белән // Совет мәктәбе. 1975. №3. Б.60*), 1901 елда – Кәримовлар һәм Кадыйровлар кибетенә куя (*Вафа Бәхтияров. Каюм абый Насыйри турында кечек бер истәлек // Каюм Насыйри: әдәби-тарихи һәм документаль-биографик әҗьентлык. Казан, 2017. Б.414-515, 517*). Насыйри китапларын һәм Календарьларын шулай ук стационар булмаган сәүдә нокталары аша да сата: кемгә ничә китап тапшырганын язып бара, шулай ук өенә китап алырга диг килгәннәрне дә кире борып жиберми. Шул рәвешле, Насыйри китап сатучылар белән дә, китапларын укучылар белән дә аралашып торган. Үтә төгәл кеше буларак, ул үзенә китапларын сатып алучыларның фамилияләрен язып барган, исемлектә Н.Ф.Катанов фамилиясе дә бар (*Ногман М. Күрс. хезмәт. Б.34*).

Нәтижә ясап, Каюм Насыйриниң рус галимнәре белән аралашу үзенчәлекләре турында шуны әйтергә мөмкин: алар мәҗрифәтченә мәшһүр татар теле белгече, татар телен укуту буенча күренекле методист һәм атаклы фольклорчы буларак таныганнар. Насыйри мөрәҗәгать иткәндә, гуманитар фәннәрнең төрле тармаклары буенча кинәш-аңлатмалар белән ярдәм иткәннәр. Бер үк вакытта Насыйри да үзенә белемнәре кысаларында аларга консультант булган.

Насыйриниң Габделхәй абыйсына партнёр булып эшмәкәрләр белән хезмәттәшлеге 1850 нче елларның икенче яртысыннан 1870 нче еллар башына кадәр дәвам итә. Аннан соңгы елларда эшмәкәрләр белән аралашуы, нигездә, аларның балаларына рус теле һәм кайбер дөньяви фәннәр укуту, китап бастыру өчен кәгазь сатып алу, китаплар нәшер итү һәм аларны сату өлкәләрендә күзәтелгән, ул шулай ук мәҗрифәтче байлар чакырган мәҗлесләрдә дә катнашкан.

Илдус ЗАҺИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы.

РАВИЛ ФӘЙЗУЛЛИНГА КИЛГӘН ХАТЛАР*

Гази Кашшаф¹ хаты

26 март, 1971 ел.

Казан.

Равил дус!

Үзең һәм бала-чагаларыңа, Әлмәт шәһәрәндәге барлык язучы-каләмдәш дусларга күптүн-күп, чукдин-чук!..

Сәлам соңра кәлам: Әлмәттә драматургия һәм театр буенча киңәшмә уздыруны өстәге абыйлар мәгъкуль күрәләр. Тик вакыты – апрельдә түгел. Партия съезды материалларын да чәйнәп үзләштерү кирәк булачак бит – андагы фикерләр яктылыгында сөйләшү әйбәт булачак. Ләкин бу эшне туктату түгел. Киресенчә, хәзер үк житди эш башларга туры килер.

Бездән сөйләшүнең ниндидер нәтижәсе булырга тиеш. Нинди? Әлбәттә, икенче көнне берәрсә «мәгез, сезгә эшчеләр образы – бүгенгесе» дигән драма китереп тоттырса, шәп булыр иде, ләкин бит икенче көнне үк андый жест күрсәтүче табылмас. Ә менә киләсе сезонга эзерләп бирсеннәр өчен ниндидер бер конкурс кирәктер... Әйттик, Әгъзам Вәлиханов чыга да әйтә:

– Иң әйбәт драмага конкурс ачабыз, безнең алдынгы нефтьчеләребезне күрсәтү шарт итеп куела. Премиягә бер... скважина яки автомашина, һич тә булмаса – «мең тәңкә!»

«КамАЗ»дан Васильевның берәр жаваплы кешесе яки ЦК парторгы:

– Без КамАЗ төзүчеләре тормышыннан яхшы язылган драмага беренче машина эшләнгәнчә... фәлән чаклы премия бирәбез! – ди.

Менә китә ярыш, китә ярыш... Синең белән миңа урак урасы һәм көлтә жыясы гына кала. Һәм премьераларын карап кайткач – банкетка!..

Икенчедән, бүгенге театр репертуарларын ныклап өйрәнергә кирәк, шул жөмләдән Бөгелмәнекен дә. Шунуң өчен безгә русча кем яза ала икәнән дә билгеләргә кирәк!

Аннан соң кемдер тарафыннан (син дә, мин дә) язылган, ләкин әле сәхнәгә куелмаган, беркайда басылмаган пьесаларны да укып бәяләргә кирәк булачак бит! Менә шундый хәлләр.

Тагын нәрсә?

Шушы атнада идарә башы сайланьрга тиеш иде. Күрәсең, кандидатларны күндерә алмаганнар... Едва ли съезд вакытында булыр, шулай итеп, пока фәкыйрегез чалбар төбен туздырып утыра. Һәм көн дә бер «...»ның зарын тыңлый, бер дә кайгырма, тик утырырга вакыт юк – өстәлем тулы кулъязма (өйдә)!

Үзегездә нинди яналыклар бар? Тәлгат яхшы уздымы? Фәрваз артыннан Әкрәмгә ике китап жибәргән идем!

5 апрельдә Афзал абыегыз турында tele-дән чыгыш ясыим. Шул үк көнне Сәрвәр апагызга (Әдһәмова) жиде ун тула – Тукай клубында жылылып котлыйсы...

Хәзергә исәнлек-саулык һәм уңышлар теләп,

Гази Кашшаф.

* Дәвамы. Башы 2024 елның 12 нче санында.

¹ Гази Кашшаф (1907–1975) – язучы, әдәбият галиме, жәмәгать эшлеклесе.

Юныс Әминев² хатлары

15 февраль, 1969 ел.

Әлмәт.

Сәлам Әлмәттән!

Хәерле сәгатьләр, Равил.

Ниһаять, мин менә Әлмәттә, үз квартирымда. Матур гына, нәни генә өч бүлмә. Мәйданы – 33 кв. м. Өченче кат. Магазиннар якын, Техника йорты, стадион – шулай ук. Хәзергә әле бүлмәләр салкын, газ да юк, алары инде вак-төяк. Сәламәтлек кенә булсын, алары да булып, картлар әйтмешли, инша Алла.

Никадәр тырышсам да, Баржыдан трактор таба алмадым, ә авылдан автомашина белән чыкмалы түгел иде. Ике зур чемодан тутырдым да, Бондюгка ат белән китерделәр, аннан автобуста Бондюг – Алабуга – Чаллы – Әлмәт маршруты буйлап.

Рафаил раскладушка, Фазыл Мостафин – өстәл, Сажидәләр – чәйнәк, гомумән, кемнәң нәрсәсә бар, ярдәм иттеләр. Иң кечкенә бер бүлмәгә урнашып, шуны электроплита белән жылытып, әкрән генә эшкә тотындым. Бу тормышым кайтмаска дип узган студентлык елларымны искә төшерде.

Фәһимә килә алмады, аннан март башына кадәр булса да укытып торуйн үтенделәр. Моңа кадәр: «Теләгән вакытында жибәрербез», – дип вәгъдә иткәннәр иде. Фәһимә, үзе коммунист кисәгә дә булгач, артык карыша алмады.

Түбән Мактамага барып (Әлмәттәгесенә житешмәдем), «Кеше күңелә»н карадык: мин, Әдип һәм Сажидә. Халык көлә көлүен дә, шулай да минем бу комедия: «Мәгънәсез бер комиткә әйләнәм бит инде», – дип ыңгырашып тора. Әллә мин, әллә театр гаепле?

Хәзер Әлмәт театры өчен дигән эсәрәм белән утырам. Утыруымның мәгънәсә булырмы – киләчәк күрсәтер. Хәер, капкан саен калжа булмавы да бик ихтимал. Шулай да тик торуға караганда эшләү яхшырак.

Син кечкенә заявление кисәгә язарга дигән иден. Язам. Яраса, кирәк юлына жибәрерсен, ярамаса – чүп савытына.

Иптәшләр турында язмыйм. Аларның хәлен болай да көн дә белешеп торасыңдыр. Болай гриппны уңышлы гына уздырдылар, соңгы кеше булып Рафаил егылды. Ул да шушы көннәрдә аягына басар дип өметләнәик.

Хуш, сәламәтлек һәм иҗәт уңышлары теләп,

Юныс.

* * *

4 март, 1969 ел.

Баржы.

Хәерле сәгатьләр, Равил!

Мин исән-имин генә Баржыга кайтып життем. Йорттагылар сагынганнар, шатланып каршыладылар. Кайту белән беренче эш – Фәһимәнәң күчү-күчмәве, дөресрәгә кайчан күчә алуы булды. Аңа язгы каникулсыз (ул 24 мартта башлана) күчү насыйп булмастыр. Беренчедән, РОНОдагы иптәшләр шулай үтенделәр. «Чирекне тәмамлык инде», – диделәр. Икенчедән, Фәһимә сайлау комиссиясендә председателъ дә икән әле.

Монысы менә шулай.

Үзем Әлмәт театры өчен дигән нәрсәмне дәвам итәм. Исәп – шушы вариантны азагынача илтеп чыгармыйча, моннан купмаска. Ул эш тә мартта тәмамланса иде инде.

Шуңа күрә исәбем – хәзергә тәртипле генә тормыш белән эшемне дәвам иттерү. Моңа Сез ничек карарсыз тагын. Минем хәзер бар да бар. «Кил!» – дип хәбәр бирәсез икән, хәбәрегезне алу белән Әлмәткә килеп житәм. Юлы да бар, квартирам да бер дигән, акчам да бар, кәефем дә яхшы, сәламәтлегем дә бар.

² Юныс Әминев (1921–1982) – драматург; Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе.

Моны мактану дип уйламагыз тагын.

Хушыгыз, Равил. Миңлебикә ханымны һәм апаны 8 Март белән котлыйбыз, сәламәтлек һәм күнел күтәренкелеге телибез.

Үзегезгә исә сәламәтлектән тыш, ижат уңышлары, илһам һәм кайнап торган энергия!

Барлык дусларга ялкынлы сәлам!

Күңелле күрешүне сагынып, хөрмәт белән, Юныс Әминев.

* * *

4 февраль, 1975 ел.

Әлмәт.

Хәерле көннәр, Равил!

Үзем 29ында жьылыштан соң Академ. театрына бардым. «Кан кардәшләр» иде. Карадым. Аннан соң гостиницага кайтып, расчәт ясадым. Төнгә уникадә Бөгелмә поездына утырдым. Әлмәтгән ялгызым идем. Әйбәт кенә кайтып өлгәштем. Өйдәгеләр имин торганнар. Сагынганнар.

Бер көн ял иткәч, Фәһимә белән Гамилләргә бардык. Ул Нәфисәне больницага салды. Сөяк туберкулёзы гына булмаса ярап иде дип бик борчылалар. Хәзергә төгәл диагнозы юк эле.

Сый-хөрмәтең, игътибарың өчен күп рәхмәт.

Үтенечем – сабуулашкан чакта да әйтеп киткән бер генә үтенеч. Докладның үзәңдәгә нөсхәсен, синнән сорый калсалар, үзәң бер тапкыр күз атып чыкмыйча кешегә тоттырма, зинһар. Ул нөсхәдә үзем сөйләгән нөсхәгә кертелгән төзәтмәләр дә кертелмәгән эле. Урыны-урыны белән артык вакландым-вакчылландым кебек тия. Үзем доклад итеп укыган нөсхәсә Миргалим Харисовтан туп-туры үз кулыма кайтачак.

Өкреләп, яңадан өстәл артына утырдым. Тырышам. Тик тырышлык кына житми шул. Шулай да яңа әйберемне сәхнәдә күрүдән өмет өзгәнем юк.

Әдип (Маликов – *ред.*) Казаннан кайтканнан соң, отделениега, секретарәбыз янына кереп чыккан. Салкын тидереп кайткан икән. Рафаил бу көннәрдә күземә чалынмый эле.

Менә шул.

Барыгызга да: үзәң, Миңлебикәгә, Алмазга, апага миннән күп сәламнәр. Шулай ук хәлемне сорашкан әйбәт дусларга сәламеңне ирештер.

Хәзер Әлмәткә үзегезне көтәбез инде.

Иң изге теләкләр белән, Юныс Әминев.

Мөсәгыйт Хәбибуллин³ хатлары

7 апрель, 1969 ел.

Тажикстан.

Равил туган!

Менә, ниһаять, сездән хат алдым, бик көткән идем мин аны. Чөнки Гариф абыйга язган хатларга хәбәр юк эле, Союз турында берни белми ятадыр идем, инде берәз ачыкланды, сез иң хажәтен әйтеп язгансыз, рәхмәт.

Равил туган, сезнең белән ике арадагы элементәне өзмәбез дип уйлыйм. Сез миңа сирәк булса да, хат яза торсагыз, әйбәт булыр иде, чөнки булган хәбәрләргә ишетәсе, беләсе килә. Әлбәттә, сезнең дә эш муеннан, һәм аның бетәсе дә юк, бәлкәе кеше шуның белән бәхетледер дә. Менә үзем килү белән бер повесть язарга керештем, тиздән бетә. Болай үземә ошый, ни язган, язмышы алда эле. Янә союз турында. Андый

³ Мөсәгыйт Хәбибуллин (1927–2019) – Татарстанның халык язучысы.

территориаль кысынлыклар булу эшне берез катлауландыра инде, эмма телэклэре булганда, аны эшли алалар дип уйлыйм, чөнки кеше шырпы түгел, аны сызып ташлап кына булмый, исэн булганда, өмет бар – ике елдан эйлөнөп кайтырга. Исэп шулай. Инде бик тэ сырт кабартып, юк-бар сылтау табалар икэн – телэмэсэлэр, табалар аны – ничьюгында алмый торырлар.

Инде телэк-ниятлэре изге булып, алып куялар икэн, изгелек жирдэ ятмый, барлык тырышкан абый-иптэшлэргэ зур рэхмэт эйтэсе хэм үзеңне алар өчен, йөзлэрэнэ кызыллык китермэс өчен язасы да язасы гына кала. Шулу.

Үзегез ни хэллэрдэ ятасыз? Сезгэ вэ иптэшегезгэ сэлам юллойм. Миңнур ханыма да сэлам житкерегез. Ул минем кэгазьлэрне алды, алып басарга ният итсэ, хэбэр итеш эле – онытмам үзен. Ул миңа чын-чыннан бик күп ярдэм итте, инде ни белэн, нинди изгелеклэр белэн кайтарырга хэм ничек рэхмэт эйтергэ дэ белмим.

Гамил агага, белгэн-күргәннэргэ янэ сэлам юллойм. Хэммэсе дэ якын, күнелдэ эле, минем дэ исэнлегемне белеп торсыннар. Шулу.

Равил туган! Нэмэрсэ кирэк, нинди хэжэтегез төшсэ, хат язып, хэбэр итеп торыгыз.

Балалар исэн, үзем язам, хатын эштэ, тиздэн үзем дэ эшкэ чыгам, повесть беткэнне генэ көттем.

Хуш, сэлам белэн калэмдэшегез Мөсэгыйт.

* * *

*4 декабрь, 1969 ел.
Тажикстан.*

Равил!

Иң эүвэл барчагызга да сэлам юллойм. Үзем элегэ эшлэп ятам. Сезнең хэрчак вакытыгыз тар икэнне истэ тотып, үземнең үтенечне белдерим эле, Равил.

Мин сезгэ бер повесть кисэге жибергэн идем. Шуны, рэхим итеп, Миңнур ханымнан бастырыгыз эле. Бу минем сезгэ, Равил, зур үтенечем инде. Чөнки үзең белэсең, биредэ татарлар күп яшэсэ дэ, машинка юк. Аннары Миңнур ханым минем кулга да өйрөнөп житкэн иде. Белэм, аның эше, кем эйтмешли, муеннан ашкан. Сез эйтсэгез, бэлкем, өзек-өзек вакыт табар.

Үзең ни эш бетереп ятасың? Әлбэттэ, союзда эш бетэсе түгел. Эшлэгэн кешегэ көн-төн эшлэгэндэ дэ житэсе. Ә синең тотынган эшеңэ ышанып, аларда матур килэчөк күрөп, тырышып эшли торган гадэтең бар. Әйбэт гадэт.

Ничкайчан сүнмэсен энергия-жэгэрөң. Ул гынамы, шулу эшен белэн калганнарны да кузгата аласың. Сине иртэ-кич, көн-төн шигырь яза дилэр. Мин моңа ышанам. Чөнки синең хэр жөмлөң, хэр сүзең – үзе бер хикэя, үзе бер фикер.

Бу – минем фикерем. Синең шигырьлэреңне минем Венера яратып укыды. Мин бит синең бар китапларыңны да алып барам. Вакыт тапсаң, кыска булса да, хат язгала.

*Дусларча вэ туганнарча
якын итеп, Мөсэгыйт.*

* * *

26 декабрь, 1969 ел.

Равил туган!

Син мине куандырдың, рэхмэт. Хэрхэлдэ сезнең арада йөрөп тэ, сезнең сафта булмау житеп үк бетми иде. Ниһаять, бэлкем, мин дэ ул исемне йөртэ алырмын. Хэер, исеме генэ түгел, жисеме дэ кирэк. Исем булып та, ягыни исем йөртеп тэ, жисем бирмэсэң – оят булыр, әлбэттэ.

Бу хэлнең тормышка ашуына синең булышлыгың күп тиде, борчылу тигән булса, гафу ит инде.

Миңнур ханыма һәм хэләл жефетегезгә күп сәлам юллыым һәм 1970 нче яңа елны куанычлы каршыларга теләкләр белдерәм.

Мөсәгыйт.

Нури Арслан⁴ хаты

25 июнь, 1969 ел.

Казан.

Равил туган!

Күп сәлам. Барлык каләмдәшләргә сәламамне тапшыр!

5 нче сан турындагы хатыгызны алдым. Чын күңелдән язылган жылы сүзләрең рәхмәт. Мин үзем дә синең шикелле ижади көнчелек белән яшим. Берәү эгәр әйбәт язса – «мин дә язалмыймыни шундыйны!» дип жәнләнеп йөрим. Шулай йөргән арада ялтырап балкып та киткәли...

Әлеге дә баягы, яшьләр турында әйткәнәмчә, аларга карап, үз чабышкымны гел чыбыркыларга туры килә. Бу да бит шул ижади көнләшү инде.

Безнең заманда, үзгә белгәнчә, риторик юнәлеш алга сөрелде һәм шуның нәтижәсе буларак, күп кенә жаның теләмәгән әйберләр языла иде. Менә шул «иске мәктәп» кысасыннан арынырга тырышу һәм беркадәр арына алу үзе дә егетлек түгелме соң?!

Хәзерге сезнең юнәлеш – дөрөс һәм чын мәгънәсә белән сәнгатьчә юнәлеш.

Шул юлдан тыйпылмаска, нык торырга, көрәшәргә һәм ижад итәргә кирәк. Хәзер сезгә бу мөмкинлек бар һәм сез – яшьләр аннан файдалана беләсез дә. Шуңа күрә дә минем буын кешеләре сокланырлык, көнләшерлек эсәрләр дә яза аласыз.

Моңа мин чын күңелдән куанам, яңа ижади уңышларга ирешүегезгә, татар поэзиясен кирәкле югарылыгына күтәрүдә ярсулы омтылышыгызга изге теләктә калам.

Эгәр минем бу шигырьләрем уңышлы чыккан икән, бу да әле сезнең уңышның бер яңгыравы, чагылышы – шигъри ярыш нәтижәсе дияр идем мин.

Ат та, шагыйрь дә бәйгедә генә таныла. Яшәсен шигърият бәйгесе!

Ихтирам белән, Нури Арслан.

Разил Вәлиев⁵ хатлары

24 май, 1967 ел.

Равил, Миля!

Бу – мин, Разил. Инде икенче тапкыр киләм. Тик һаман да сезне очрата алу бәхетенә ирешкәнем юк.

Поэзия турында. Сибгат, Әмирхан, Фәрваз хакиммәребез укыган. Тик берсе дә конкрет тәкъдим бирми. Әйбәт, диләр. Үзегез карагыз диләр. Анда Нури бит зур. Аның белән сөйләштем. Нури абый, мин әйтәм, боларның кабыргаларын сындырмыйча гына бирергә иде бит. Ярар, ди, тырышырбыз. 8 нче санга керер, ди.

Үзем исән. Укыйм.

Зачётлар, экзаменнар.

Шул.

Күрешәсе иде.

Хуш!

Разил.

⁴ Нури Арслан (1912–1991) – шагыйрь, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты.

⁵ Разил Вәлиев (1947–2023) – Татарстанның халык шагыйре. Озак еллар Татарстан Дәүләт Советы депутаты булды.

* * *

16 март, 1968 ел.

Саумы, Равил!

Минихатыңны алдым.

Мин ашим эле. Әллә кемнәр белән дулашып, әллә кемнәр белән дошманлашып, әллә нинди мажараларга очрап беттем. Язып тормыйм, сиңа кызык булмас алар.

1. Машинканы берничә мәртәбә белешеп карадым, эле юк диләр.
2. 25 йә 26сында съездга кайтырмын кебек.
3. Язган нәрсәләремне Казанга жибәрә алмыйм. Татарча машинка юк.
4. Үткәннәрне еш сагынам.

5. Бер Мәскәү егете (татар) мондагы бер магазинда сиңең «Монологлар һәм Диалоглар» китабың бар диде. (Кызык. Барып карарга кирәк.)

6. Мәскәү мишәрләре мәжлесләргә чакыралар. Телләрен онытсалар да, милләтчеләр үзләре.

7. Апрель аенда бер малай белән Ленинград, Таллин, Рига якларына 1 атналык сәяхәتكә чыгарга жыенабыз.

Хәзергә менә шушылар.

Шулай да яшәү күңелле генә.

Фәйзуллиннар династиясенә, Миляга аерым күп сәлам.

Хуш.

Разил.

P.S. Киң күңелеңнән бер хат язып жибәр.

* * *

14 май, 1968 ел.

Мәскәү.

Саумы, Равил абзый!

Хатың килде. Сөендем.

Соры Мәскәүгә дә, тилмереп көтә торгач, яшел яз килде. Күнел жилкенә. Теге чакларны искә төшереп, урманга барып, шашлык кыздырып кайттык. Монда урманнар ямьсез, кызыксыз икән.

Уку бара. Зачётлар бирәм, экзаменнар көтәм. Күптән түгел ЦДЛда күп кенә француз, бельгияле, грек, болгар һ.б. чит жир язучылары белән таныштырдылар. Кызык, бигрәк тә французлар.

Иң зур яңалыгым – «К.ут.»нан гонорар килде. (20 тәңкә, күп дип уйлама). Әй, монда бер көтү исемле язучылар дулап алдылар ки. Б.Ахмадуллина, К.Паустовский һ.б.

Гомумән, кызык нәрсәләр күп.

Өхмәтгән (Синугыл) открытка кисәге килде. Аны Ташкентка сөрделәрмени?

Жәйгә каядыр каласы, адашасы килә.

Жазанны да сагындым. Сабан туена кайтып чыгармын, ахрысы.

Син ничек? Малаең (исемен белмим) һәм әнисе иминнәрме?

Хуш.

Сәлам белән, Разил.

P.S. Эш белешбәрәк торырга тырыш эле. Мин июнь азакларына кайтам. Икмәклерәк булса, ниндие дә ярый.

Заки абыйларга әйт эле. Тизрәк конкурска берәр шәбрәк малайның әйберләрен жибәрсеннәр иде. Югыйсә бер дә татарлар юк бит монда.

Декабрь, 1969 ел.

Шәп, Равил!

Хатың килде. Рәхмәт.

Кайтуың да, хат язуың да – барысы да шәп.

Менә мин, ава башлаган Сөембикә манарасына карап, бөөклекләр турында хыялланган малай, көпә-көндөз Останкино башнясы итәгенә килеп кунакладым. Мәскәү – ярыйсы шәһәр. Тавыш күп, таш күп, соры төс күп... Ләкин иң кирәклесе – дуслар күп.

Общество әйбәт. Малайлар – башлы. Бездәгечә Зәки Нури белән С.Шакирны укып үскән «даһилар» түгел. Ваклык юк.

Монда күп яздым. Русчага тәржемәләделәр, «Моск. комсомолец»та подборка, Украина радиосында чыгыш бирделәр. Әле Ш.Маннапов белән К.Тәхауга жибәргә житешеп булмады. Гафу итәләр әле. Татарлар алдында шигырьләр укыдык, татар кызларына гашыйк булып йөрдөк. Менә шулар.

Хәзер синең хатның төп темасына җавап бирергә тырышам.

Машинка магазинна бүген үк кереп чыктым. «Эрика»га (иң шәбе шул, 160 сум) ярты елсыз чират житмәс диләр. Мин бер бәндә өчен язылган идем инде. Ярап, аны синеке итәрбез. Ул көтәр әле. (Татар укучысы эзрәк хәл алмасмы?) Машинка февраль аякларына синдә булып.

Уку бик тә күңелле монда. Көннәр буге фанера кафедрага ятып, татар шигырь метры турында кикермиләр. Иреклелек.

Рәдиф тә монда. Яхшы яши. Яза. Кирәк булса, сиңа тәржемәче табарга була. Вознесенскийның бер бик якын дус егете безнең белән укый. Шәп яза. Әле мине тәржемәлим дип йөри. Әрмән.

Мәскәүгә килсәң, кер.

Казанда нинди яңалыклар бар? Ичмасам, берәр татар шагыйре дә асылыңмы бит... Урыслар алдында мактанарга повод булып иде. Югыйсә сорылык, инертлык, мекенлек...

Син нинди планнар, хыяллар белән яшисең?

Миляга күп сәлам әйт.

Хуш!

Сиңа чынлы шигырь теләп, Равил.

P.S. Яңа ел җитә. Котлыйм.

* * *

Равил!

Мин озак сүзсез тордым бугай.

Хатың белән сәламеңне алдым.

Син теләгән өч нәрсәнең берсен дә таба алганым юк. Югыйсә эзләү дә ярыйсы гына булды инде. Ай азагында (25-30ларымда) Казанга кайтырга уйлыйм. Шул вакытка ничек тә юнәтәргә тырышырмын. Вәт шул.

Үзем ничавә яшим. Экзаменнар бирәм. Общежитиедан туеп, Мәскәү астында бер дача сыман нәрсәгә күчтәм. Шәһәрдән 20 чакрым. Электрчка йөрөп тора. Тыныч, иркен. Укыйм. Язарга тырышам. Хатын, бала-чага чыр-чу килеп йөреләр. Туйганчы ашаган чаклар да була.

Равил, син Г.Ахунов урынында бугай бит? Мин Рәдифкә подстрочниклар ясаган идем. Гариф агай алар өчен гыйнварда акча жибәрербез дигән иде. Син тиз арада шул эшне эшләмәссең микән? Әгәр дә подстрочник ясагырга теләүчеләр булса, бәлки, миңа тагын жибәрерсез. (Шигырь булсын ләкин.)

Син ничек? Ниләрең бар, ниләрең юк?
Нинди яңалыклар бар?
Вақыт табып, бәлки, хат сызгаларсың...

Салам илә, Разил.

P.S. Бу якка килә-китә калсаң, шушы адрес белән хәбәр бир. Мәскәүдән 20 минутлык кына юл ул (Ярославский вокзалдан).

* * *

*28 апрель, 1970 ел.
Мәскәү.*

Равил!

Киттең дә оныттың син. Монда да соңгы көннәрдә ничектер күрәнмәскә тырышып йөрдең бугай. Кунарга килү, сине озатырга төшү турында да сөйләшенгән идек югыйсә. Бу билгесезлек мине борчып тора.

Сез киткәч, Мәскәү бушап калды. Сөйләшергә дә, эч бушатырга да кеше юк. Мәскәү татарлары янына йөресе килми...

Казаннан хәбәр көтәм. Китап язмышын һаман белә алмыйм бит әле. Гөри дә дәшми.

Берүземә бер дәүләт булып яшәргә тырышам инде. Сез киткәч, институтта минем ижатны тикшерү көне булды. 72-гә «Молодая Гвардия» нәшриятына тәкъдим итмәк булалар. 21 апрельдә телевизордан безнең чыгыш булды. Бәлки караганыңдыр.

Син ничек?

Йомышларың булса, хәбәр ит. Июнь азагында Казанга кайтырмын инде мин.

*Саламнәре белән,
Разил шәкертегез.*

Алмазга һәм әнисенә салам күндер.

Рахмай Хисмәтуллин⁶ хатлары

10 март, 1979 ел.

Хөрмәтлебез Равил туган!

Сау кеше өчен тагын язлар килде –
Бар назлары, дәрәжәләре белән.
Кемнең анда шатлык яше чыккан
Ак каенның күкрәкләрәннән?
Кемнәр өчен икән тел апкайткан
Очар кошлар озын юл узып?
Учларыңда гөлләр шытар кебек
Ләйсәннәрдә торсаң кул сузып.

Гажәп, синең шигырьләр вақыт үткән саен саллылана, көчәя төшәләр сыман. Әле узган ел 28 майда бу шигырьләргә укыганда, мин мондый тирән тетрәнү тоймый идем. Ә хәзер инде... Эх, бар кеше дә, әйтә алмаса да, менә якынчарак, язларны менә шушылай тоя алсын иде, тормышны, көрәшнә, эшләнчәк тау кадәр рәнжешле бурычларны шушылай тоя алсын иде, ул чагында без ничек тиз алга китәр идек. Ләкин дөнья бер ягыңнан эреп килеп, икенче ягыңнан катып барган бер елгагамы, диңгезгәме охшаган. Шагыйрьләре күп сыман, ә шагыйрьләр житешми!

Житешми шагыйрьләр!

...Иптәшләр каршында кычкырып ук әйтмичә, моңарчы монда күпләр килеп йөрде. Ләкин берсенен дә авызыңнан миңа бик кирәкле булган утлы сүзнә тартып ала

---

⁶ Рахмай Хисмәтуллин (Рахмәтулла Хисмәтулла улы Хисмәтуллин) (1934–2004) – язучы, шагыйрь.

алмадым. Бәлки ул минем өчен генә кирәкле түгел, ә минем аша шушы бөтен шәһәргә һәм зар-интизар адәм балаларына кирәкле сүз булгандыр ул.

Эшләргә теләсәләр, инде күптән эшләрлекләре бар иде. Мин бит инде ун ел буга гына да очерклар китабымны чыгара алмый тилмерә идем.

Ә син бик күпләр 20шәр килүдә дә эшләмәгәнне бер килүдә эшләп киттең. Мин, күрәсең, сиңа гомерем буга бурычлы булып калырмындыр.

...Чөнки син килеп киткәннән соң Казан ягыннан, Язучылар Союзыннан, төрле матбугат органнарыннан, ниһаять, минем тарафка да жылы жилләр исә башлады. Кайталар да, Сине союзга алалар икән, кайталар да сине күтәрәләр икән, Казаннан шалтыраталар да сине... шулай... таныячаклар... итәчәкләр икән диләр. Синең бер-ике жылы сүзең гүя мине «диваналыктан» реабилитировать итте...

Куанычлы хәбәрләрнең апогеясе, әлбәттә, Гариф Ахуновның сайлаучылар белән очрашуда бөтен шәһәр властылары, бөтен жәмәгатьчелек каршында чыгыш ясавы булды. (Алдан ук әйтим, синең араларны белмим, нишләптер, моңарчы безгә игътибар итмәсә дә, мин аны бик ихтирам итә идем. Әллә нинди бер ягымлы ягы бар аның... Аннары, мең төрле самолюбие белән мыжлап беткән Союз кебек Союзны житәкләп кара!)

– Хөрмәтле иптәшләр, – диде ул, – Казаннан сезгә язучылар жибәрү – авыр проблема. Ләкин сезнең үзегездә дә язучылар бар бит. Алар арасында талантлы язучы, сыналган иптәш Рахмай Хисмәтуллин бар. Без аны барыбыз да хөрмәт итәбез. Монда килгәч, аның турында шәһәр житәкчеләре белән дә киңәштәк, алар да яхшы фикердә икән. Озакламый без аны Язучылар союзы члены итеп тә алачакбыз. – Һәм, аннары, дәрәжәсе тәмам үсеп житсен әле бу малайның дигәндер инде, дәвам итте: – Жылыштан соң без аның белән ничек итеп бу шәһәрдә әдәби тормышны жанландыру, Түбән Кама турындагы китапны ничек эшләү турында сөйләшчәкбез.

Һәм, чыннан да, горком секретарьлары ишек төбәндә безне көтеп торган хәлдә минем белән 10-15 минут бик әйбәт итеп киңәште.

Моны бит дәүләт вәкиле, СССР Верховный Советы депутаты, Язучылар Союзы председателе шулай эшләде.

Горком секретарьларының йөзләрендә миңа төбәлеп күрелмәгән елмаюлар балкыды. Сулышлар иркәнәйдә, һавалар биегәйдә. Түбән Камадагы бөтен безнең эшләгән эшләр законлашты, гүяки официалы филиал ачылды. Кемнәрнендер йөрәкләрендә (бигрәк тә зур житәкчеләрнекендә...) сүнәм-сүнәм дип торган безнең рух, безнең омтылышлар яңадан кабынды сыман.

Мин, татар әдәбияты вәкиле буларак, шәһәребезнең ихтирам ителә торган вәкилләренә тиңләштерелдем сыман. Бу очрашудан соң берничә көн буена бөтен жирдә сүз шул турыда барды. Белешләр, елмаеп, кандидатларның сайлаучылар белән очрашуын Хисмәтуллиның кем икәнән әйтү өчен ясаганнар икән диештеләр.

Шул жылыштан соң, президиумнан төшә-төшкәндә, мин нибары залда утырган бәндәң белән хәтта КГБ начальниклары, әллә кемнәр, әллә кемнәр килеп бик кечелекле булып кулларымны кыстылар.

(Бәлки мин бу танылу, бу безне танулары турында кара төннәр буга йоклый алмыйча хыялланганмындыр?! Мин мин түгел, мин – без, бик күп, бик күп зарлары булган гавам...)

И, тиз дә үзгәрә икән бу дөнья!

Югарыдан бер дөш кенә...

Гомумән, авыр һәм четерекле плацдармда безнең культураны тулы канлы, тулы хокуклы гражданин-солдат итеп ясап китте ул Гариф Ахунов.

...Болар бит барысы да синең дөһшәтле сүзләреңнән соң гына эшләнә алды. Күктән болытларны башта син кудың, аннары гына Г.А., кояшны күтәрәп таң китерде! Мин шулай уйлыйм.

...«Правда» кадәр «Правда»да синең турыда мәкалә чыгу – синең даның бөтен Жир шарына таралу дигән сүз!

Провинцияләр «Правда» белән теләктәшлек белдерәләр һәм безнең язулар юлда булып.

Яңа язда моңарчы булмаган кайнар илһамнар телим.

Синең белән бер үк илаһи утта янучы гаиләңә якты сәлам!

Зәңгәр күкләр, язлар безнеке!

Рахмай Хисмәтуллин.

***

10 май, 1981 ел.

Хөрмәтле Равил туган, сәлам!

Без – Түбән Кама яшьләре һәр елны майның соңгы шимбә һәм ял көннәрен Болгарда үткәрәбез.

Шуннан да бөек урын кайда бар?!

Нәрсә ул әллә кайдагы төзек, матур корылмалар ансамбльләре!

Күз яше ташлары, хәсрәт һәм кан ташлары өстендә утыру кешегә күпме акыл-сабак, гыйбрәт-уй бирә! Гади күнел дә ул ташлар өстендә шагыйрьгә эверелә.

30-31 майда Н.Фәттаһ, Р.Фәхрәтдинов, Ә.Кәримуллиннар белән бергә сине дә шунда көтәбез. Фәттаһка менә берьюлы хат салам.

Түбән Камадан 50ләп, ә бәлки, артыграк та кеше булып. Бер автобуста укучылар да булырдыр. Бер 4-5 шигырь укып бирсәң дә, шәп булып. Гомумән, бу шактый матур очрашу булырдыр. «КамАЗ»дан да килергә тиешләр.

Сәлам белән, уңышлар теләп, Рахмай.

P.S. «Волга»да Дементьев статьясы чыгуы бик күңелле! Браво! Котлыйм! Наман да алга, кинлеккә, биеккә!

Мин һаман шул.

***

26 декабрь, 1981 ел.

Түбән Кама.

Хөрмәтле Равил һәм Миңлебикә ханым!

С.Хәким банкетында Ә.Еникигә сүз биргәч, болай диде: «Тормышта шундый кыен чаклар була, күңел син газапланган уйлар белән газапланган тагын кемнәңдер булуын тели, шунда Сибгат исемә төшсә, ничектер жиңел булып китә». Шунуң сыман бик-бик кыен чакларда «Равил Фәйзуллиннар бар бит әле» дип юанып уйлап куям мин.

Бу үзе дә инде алга барырга көч бирә. Ни генә булмасын, ничек кенә авыр булмасын, башлаган олы юлларыгызны шулай турылыклы дәвам итегез! Яңа елда Равил Фәйзуллин яңа, без белмәгән баскычка күтәрелер, ә Бикә ханым калышмас дип уйлыйм.

Ахунов белән Арчага баруыгыз шәп! Шулай кирәк! Только так держать!

Гаиләсе белән Рахмай.

***

1993 ел.

Котлау

Син, Равил туган, чая яшьлек егете, һич кенә дә яшьлеген белән сабуулашырга теләми идең. Син аны, яныңнан ычкындырмаска тырышып, гомерең буена чаңгы юлларыңда каен, имән урманнары арасыңнан куа киттең, йөз меңнәрчә чакрым араларны эһ тә итмиңә йөгерең үттең. Әмма яшьлек өлгеррәк чапты.

Син, яшьлегеңне куып тотарга ашкынып, алкын Иделләрне аркылылатып-буйлатып йөздөң. Әмма яшьлек теге ярда алданрак кул болгады.

Син, яшьлегемнән барыбер калышмыйм дип, татарда булмаганчарак, ярсый-ярсый шаулап торган Әдрән диңгезләрәнә ташландың. Әмма яшьлек тагын да алдарак иде.

Шушы чабышуда, илаһи дәрт белән кайнарланып, син яшьлегең юлларына энже-мәржәннәрдән торган көлтә-көлтә әсәрләр чәчтең.

Әмма яшьлек, аһ, син, яшьлек!

Кыштан – сафлык һәм күңел көрлеге, жәйдән – наз һәм жылылык, яздан – моң һәм мэхәббәт, көздән сабырлык һәм акыл жыя белә торган шундый шәхесне дә яшьлеге ташлап китәр икән!

Нишләмәк кирәк, ул Байроннарны да, Гётеларны да, Толстойларны да шулай иткән. Ләкин бар бер олы юаныч – сибелгән энже-мәржәннәреңне үткән юлларыңнан халыкның мәңге яшьлеге күтәрәп алды.

Син бүген, мәрхәмәтсез заманда да, шушы кадәрле асыл акылларны, бөек рухлы гали затларны әлеге залга жыя алгансың икән, димәк, бу залга теге яшьлек тудырган бөеклек тулган.

Котлы булсын халкымың Бөеклек Бәйрәме! Рәхмәт сиңа!

Соңыннан минем бу сүзгә шактый гына олы агайлар да игътибар иткәннәр дип ишеттем...

Рахмай.

Шамил Бикчурин⁷ хаты

13 октябрь, 1969 ел.

Лениногорск.

Равил туган!

Эш планыгызны алдым. Р.Вәлиеваның повестен тикшерергә барырга бик әзер, чакырырсыз. Жомга көн ясагагыз, миңа эштән китәр өчен жайлырак булыр иде. Р.Вәлиева да шундыйлар арасында. Срогын әйтеп, редакциягә Ж.Рәхимовка шалтыратыгыз.

Иртәгә, ягъни 14 октябрьдә бездә берләшмә утырышы. Сиңа шалтыраттык, алып булмады. Зинһар, төзәттер әле шул ватык телефоныңны! Әллә без борчымасын дип төзәттермисеңме?! Сине чакырасы идек утырышка.

Безнең гадәт бунча ел саен бюро сайлый идек. Миндә берәр яшь язучыны житәкче итеп сайлау теләге бар. Миңа житәр инде, 11 ел булдым, картайдым. Хәзер утырышка киңәш бирү хокукы белән генә катнашасым килә.

Янә дә килеп, Казан биографияләрне сорый дигәнсез. Мин инде аны күптән бирдем үзем Казанда чакта, югалтып ятмасыннар.

Янә дә килеп, фото мәсьәләсен. Иртәгә үк төшәм. Бер атнадан сезгә килеп житәр.

Вә янә дә килеп, ақча жибәрүегезгә рәхмәт. Чын пионерларча. Служу Советскому Союзу! Безләргә күбрәк укырга язсын!

Яңа планны үзәбезгә раслагач, сезгә кертергә кайбер пунктларын тәкъдим итәрмен.

Тагын нәрсә? Тагын барыгызга да сәлам. Бөтен Әлмәт язучыларына. Миннур ханымны да кертеп.

Шамил Бикчурин.

⁷ Шамил Бикчурин (1928–1991) – журналист, язучы, драматург.

Барлас Камалов⁸ хаты

6 сентябрь, 1969 ел.
Казан.

Равил дус!

Бер кочак кайнар сәлам сиңа! Шигырь юлларыгызының күп тә, шәп тә булуын телим һәм мине онытмый, «Мәрмәр»не жибәргән өчен чын күнелдән зур рәхмәт дим.

Жыентыгыңны кат-кат укыдым. Үзең дә белеп торасыңдыр, Сиңең эсәрләрне уку һәрчак жинел генә булмый. Бу хәл, әлбәттә, сиңең язу манераңнан, фикер йөртү рәвешенән һәм уйларны поэтик калыпка салу үзенчәлегенән килә. Ул яктан син үзеңчә бит. Һәм бәхетен дә шундадыр. Марляга төреп, имезлек каптырмавың бик яхшы. Тешләп ашаган, үзең чәйнәп, тәнеңә сеңдергән хәерле була бит. Хәтта сабый да әнкәсе күкрәгеннән сөтне суырып алырга тиеш ләбаса. Фикерле поэзия – такмаза түгел, аның каравы аңга һәм хискә барып житкәннән соң, кешене рухи коралландыра, сафландыра, пакь итә. Сиңең эсәрләрнең панацея түгел, ләкин алар тормыш эликсире белән сугарылган.

«Мин зур түгел...»не, «Хәерлегә булсын...»ны, «Тол хатыннар чәер агыза»ны, «Метаморфоза»ны, «Йә, бер бизән...»не, өчыюллыклардан «Горурлык», «Хәтер» һәм «Көн уртасында үлгән солдат»ны бик яраттым. «Көрәшчеләр»не әйткән дә юк. Соклангыч ул! Сине нәкъ менә шундый эсәрләрнең Трибун итәчәк.

Рәхмәт! Хуш!

Гаиләнә, Әлмәттәгә барча каләмдәшләргә чук-чук сәламнар ирештерсән икән.

Ихтирам белән, Барлас.

Эдуард Касыймов⁹ хатлары

26 февраль, 1969 ел.
Алабуга.

Равил туган!

Иң әүвәл үзеңне һәм гаиләнне Яңа ел белән котлыйм!

Ныклы адымнар белән шәп саулыкта яңа үрләр яулансын! Аннары шул: бер бәләкәй генә үтенечем бар иде.

Минем «Сорбонна продюсеры» дигән повестем журналның алдагы саннарының берсендә басылып, ахры, дигән иде Ләбибә апа. Юбилей номерына чамалап торуын әйткән иде. Мин аны төзәтеп, шомартып, декабрь башында жибәргән дә идем.

Сиңа үтенечем ике сорау рәвешендә.

Бердән, ул 5 табак чамасындагы эсәргә подстрочник эшләтү өчен синдә финанс мөмкинлегә бармы? Миңа да өлеш чыгамы-юкмы?

Икенчедән, подстрочник эшләү өчен кешесе кирәк иде. Анда Гарифның дустаны Хәмид абый бит, ул бик занятыймы? Минем повестьне да эшләргә риза булмас идеме?

Менә шуларга син озакка сузмыйча гына миңа хәбәр ит әле.

*Күп сәлам белән,
Эдуард Касыймов.*

* * *

26 ноябрь, 1971 ел.

Равил дус!

Бик тә рәхмәт сиңа! Онытмыйсың. Драматурглар кинәшмәсенә дә чакырган иден, инде бусына – зур юбилей кичәсенә дә...

⁸ Барлас Камалов (1930–2004) – язучу, журналист, публицист.

⁹ Эдуард Касыймов (1930–1986) – язучу, фольклорчы галим.

Гэжиттэн укып белдем: киңәшмә шәп һәм файдалы үткән булырга тиешле. Жәл, бара алмадым. Саулык киртә куйды. Врач та... Инде бусына тагы. Күңелем анда ашкына, сагындырды хәтта. Бер жыелып, дуслар сүзен тыңлыйсы килә. Дәрт кертә бит ул. Өметләр ишәя дә, көчәя дә... Әмма тагын да шул саулык. Теге операция, чынлап та, яман какшаткан, ахры. Әле һаман жегәргә килә алмыйм. Бер-ике сәгать эшләп алуыма ук зиһен ката, баш түбәсе шартларга житә, моның өстенә йөрәк жәфалый. Дарулар эчәм. Тик хәлләнә алмыйм эле. Һава хәлләре дә бу елны шайтан өшкергәндәй, эт ялагыры: аның да тәэсиредер... Әлмәткә түгел, Чаллы белән Бондиогка көч-хәл белән барып кайткаладым. Кайткач, хәл туплап ятасы... Жәлләтү өчен язмыйм моны, просто хәлне уртаклашам. Әле, Ходай кушса дигәндәй, рәтләнәрмендер. Тизрәк кышка керәсе иде, һава рәтләнсен дә әкрәнләп, кабаланмыйча гына балыкка йөри алсам ла иде... О, ул чагындамы?! Спортчылар әйтмешли, «второе дыхание»гә ирешер идем кебек... Чаллы дигәннән, фатир мәсьәләсе озакка сузылды, каһәр. «Синең янмый бит, ике-өч ай сабыр ит эле, Октябрь бәйрәменнән соң хәл итәрбез», – дигән иде Рәис Беляев. Араларны өзмим, баргалыйм, белешеп торам үзе. Хәзерге вакытта Рәис Беляев Казанда больницада ята эле. Нишләрбез, ничек хәл ителер – Ходай кулында кебек. Монда семья да кышка каршы алай атлыгып тормый инде.

Хәлем шулай аламарак булса да, эшләштердем. Хәтта катырак та бугай. Романны кабаттан карап, тыгызлап, шомартып – кыскасы, яңгырашын шактый көчәйтәп чыктым диарлек. Тагын бер-ике көннән, янә ныклап карап чыккач жибәрермен дә. Эшләмәсән, юньлегә түгел, эч кенә поша. Романга өметләр бәләкәй түгел үзе... Укыгач аңларсың.

Гэжиттән бик авыр хәбәр ишеттем: Сөббүх ага вафат икән. Авыр туфрагы жиңел булсын инде мәрхүмнең...

Хәлләнә алсам, юбилей мәжлесенә барып чыгарга тырышырмын. Тик бүгенгә икелерәк эле. Юлы да ерак... Эх, саулык, саулык... Егетләрне котлыйм, дусларча кулларын кысам. Үземнең жаным сезнең янда булыр.

Күп сәлам белән, уңышлар һәм сәламәтлек теләп, Эдуард абзаңдыр.

Туфан Миңнуллин¹⁰ хаты

14 ноябрь, 1971 ел.

Сәлам Әлмәт каласына!

Сәлам Равилгә һәм аның гаиләсенә!

«Гадиләргә гимн»ны алдым – рәхмәт. Күңелләр йомшарып, нечкәрәп китте. Күпме кирәк адәм баласына? Бер кәлимә яхшы сүз. Мин аны гади бер бүләк итеп кенә кабул итмәдем. Автограф язылган китапларны еш алырга туры килә. Кайберләрен авторның хәтерә калмасын өчен генә аласың да берәр жирдә онытып калдырасың яисә шүрлекнең иң эченә тыгып куясың. Ә бу... «Фикердәшләр булмыйк». Зур сүз. Югыйсә, өстән генә уйлаганда, фикердәш булудан да жиңел эш юк кебек. Һәм, кызганычка каршы, күпләр шулай уйлыйлар да. Кайберәүләр аны шешәдәш булуга кайтарып калдыралар – бер яртыны бүлешмәсән, исемлектән сызып ташларга ашыгалар. Кайсылар, берәр кешенә сүккәндә дә, бергәләп сүгүне фикердәшлеккә саныйлар.

Минемчә, һәм, билгеле, синеңчә дә, фикердәш булу ижатта ачылырга тиеш – тормышка, әдәбиятка карашта, аны бәяләгәндә. Принципиальлектә, намуслыкта. Бу инде авыраак.

Ә безгә фикердәш булу бик кирәк, Равил. Мин эле синең белән үземне генә күздә тотмыйм. Замандашларны әйтәм. Тагын конкретрак – безнең буынны әйтәм. Мин бервакыт, гадәттәгечә, уйлап-нитеп тормастан, бер жыелышта: «Әдәбият безнең кулга калачак» – дип кычкырган идем. Кайберәүләр көлдә, кайсылары мыскыл белән

¹⁰ Туфан Миңнуллин (1935–2012) – драматург, Татарстанның халык язучысы.

острить иттеләр. Ә бит дәрес. Калачак һәм калып бара. Без кемнәр соң? Бу сорау мине бик борчый. Буш куыклармы без, әллә әдәбият тәгәрмәчен әйләндерә алырлык пәһлеваннармы? Үзебезне пәһлеваннар дип танийбыз икән (бер-береңне урынсызга мактап, күккә чөю һәм мин генә дөнья кешесе дип йөрү пәһлеванлык түгел), аны без эшебез белән исбатларга, расларга тиешбез. Эшебез дигәндә, мин ижатны гына аерып алмыйм. Пәһлеван булу өчен матур, әйбәт язу гына житми. Әдәбиятка, бигрәк тә шигырьгә, яшьләр килә дип сөйлиләр. Һәм ул шулай да, шәп итеп яза белүчеләр килә. Ә кайсысы белән изүләрне чишеп, житди итеп, егетләрчә итеп сөйләшеп була? Бармак белән санарлык.

Кайсыбызны бүген тотып төпкә жигәргә була? Яки кайсыбызның жигеләсе килә? Койрык чөеп, болын буйлап чабып йөрүче тайлар күп, хәтта алар кайчак дулап китеп тибешеп тә алалар, ә жиксән, дөрөсрәгә, өч-дүрт елдан соң жигәргә уйласаң, чыгымлылар яки тәртә арасына керүгә үк егылалар. Бәлки житәрдер? Карт алашалар пошкыра-пошкыра тауга йөк тартканда, арба янында уйнаклап барудан туктаргадыр? Фикердәшләр булу шушыдыр, үзебезгә алыныргадыр, әйе бит?

Фәлсәфә сатарга керештем бугай. Нишләмәк кирәк, китабыңдагы шигырьләрән һәм багышлау язуың мәжбүр итте.

Беләсеңме, Равил, башка бер фикер килде дисәм... Бер жылыгып – Гәрәй, Ринат һәм бәлки тагын бардыр кемдер – аек акыл белән (Сухой вино комачауламас) арсеналны карап чыгасы иде, инвентаризация үткәрәсе иде. Һәм шуннан «Ядкар»нең язучылар бүлегендә яшьләр жылыгып, ачыктан-ачык сөйләшәсе иде, артык кешеләрне кергичә.

Мәсәлән, Рәдиф бикләнде, ваклана – яшьләр исемнән әйтергә кирәк, М.Әгъләмов талантлы малай (минем фикер). Болай барса, бетәчәк, якасыннан тотып селкергә кирәк, Зөлфәт тә шалтай-балтай, Робертта да авантюризм житеп арткан, житдилек житенкерәми. Минем ни әйтергә теләгәнне аңлайсыңдыр? «Ядкар»нең эше кичәләр үткәру генә түгел, бу житди эшләр дә аныкыдыр.

Кичә дигәннән, монда синең тәкъдим буенча сөйләштек. Казанга яшьләрне алып килүең турында. Гәрәй әйтеп салды, кичә өчен ул житеп бетәрме икән диде. Шуларның ижади яшьләрән (артистлар, шагыйрьләр, жырчылар, көй язучылар) бергә жыеп күрсәткәндә, ничек булыр диде. Фикерен?

Зиннур белән икәү дигән идең. Ничек күз алдына китерәсең, сценариен жибәр, сузма.

Менә шулар.

*Сәлам бүтәннәргә.
Туфан Миңнуллин.*

Каләмне иттыкка тиңләп

Быел Боек Жиңгә 80 ел тула. 1941 елның 22 июнендә немец-фашист илбасарлары СССРга бәрәп кергәч, татар язучылары да көрәшкә күтәрелә. 1943 елда Мәскәүдә Совет язучылары берлеге президиумы утырышы була. Көн тәртибендә – татар язучыларының хисабы. Докладны ТАССР Язучылар берлеге идарәсе рәисе Гази Каишаф ясый. Шунда ук Т.Гыйззәт, Н.Исәнбәт, К.Нәҗми, фронттан кайткан Г.Кутуй, Ә.Ерикәй, М.Садри чыгыш ясый. Совет язучылары берлеге рәисе А.Фадеев гажәпкә кала: Татарстан Язучылар берлеге үзенең әгъзаларының 20 процентын сугышта югалткан да бит инде...

Татарстан бу сугышта 31 язучысын, 22 журналистын югалта. М.Жәлил, Ф.Кәрим, Г.Кутуй, А.Алиш, Н.Баян, Х.Мөҗәй исемнәре халкыбызның йөрәк түрендә. Д.Фәтхи, К.Басыйров, М.Вәдүт, М.Әблиев, Х.Рахман, М.Гатау, Ш.Гәрәй, Ә.Камал, М.Мостафин, М.Мамин, Х.Кави китап чыгарып өлгергән. К.Вахит, М.Гаяз, М.Әхмәтгалиев, Г.Галиев, Ә.Гыймадов, А.Аитов, И.Шәфиев, И.Закиров, Ә.Әминев, С.Мөлековларның ижаты бөреләнеп килә.

Яуда һәлак булган татар язучылары турында «Алар сафта» (төзүчесе Самат Шакир), «Каһарман каләме» (төзүчеләре Вакыйф Нуриев, Лилия Сафиуллина) дип аталган китаплар чыкты. Беренчесенең чыгуына – 40, икенчесенә 15 ел икән инде. Дошманга каршы сугышта курку белмәс язучыларыбызны искә алу максатында «Казан утлары» журналы битләрендә «Каләмне иттыкка тиңләп» дигән яңа сәхифә ачабыз. Ул ел буе дәвам итәчәк. Каһарман каләм ияләренең эсәрләрен туган көннәренә туры китереп бирү күздә тотыла. Тышлыкта фотосурәتلәре дә урнаштырылачак.

Әгъзам КАМАЛ

(1918 – 1943)

Әгъзам Камал (Әгъзам Камалетдин улы Камалетдинов) 1918 елның 21 гыйнварында Татарстан Республикасының Апас районы Утәмеш авылында крестьян гаиләсендә туа. 1943 елның 16 маенда Сталинград фронтында һәлак була.

Күпер

Ул күрдә дә ике текә ярны
Тоташтырып торган күперне:
«Үз эшенән кыйммәт нәрсә бармы?» –
Дип уйлады... аннан төкерде.
Кул селтәде...
«Партизаннар, аңлыйм,
Тотыналар авыр бу эшкә...
Тик дошманга кичү итә алмыйм,
Совет күперен...
Алга, жиңешкә!»
Күпер буйлап көчле күкрәү үтте,
Куркып очты күлдән үрдәкләр.
Чыш-пыш килеп суга авып төште
Кинәт кызган тимер өрәкләр.
Поезд оча игътибарсыз дулап,
Бәрелә пар,
Килә мең аваз.

Ләкин юкка...
Туктый алмый, улап,
Су төбенә китте паровоз,
Һәм вагоннар изелделәр чатнап,
Кайдандыр ут ачты пулемёт.
Тимер юлдан тантаналы атлап,
Зур һәлакәт үтте бу минут.
Су айкалды.
Язгы бозлар сыман
Калкып чыкты астан үлекләр.
Гөмбә кебек йөзеп йөрде озақ
Үрмәкүчле тимер бүрекләр.
– Украина, – дип, бер партизан әйтте, –
Дошман өчен, ай-яй, яман жир!
«Тәртип белән» безнең кулдан үтте
Дүрт эшелон, иптәш командир!

1943.

Фатих КӘРИМ (1909 – 1945)

Совет чоры татар поэзиясенең күренекле вәкиле Фатих Кәрим (Фатих Әхмәтвали улы Кәримов) 1909 елның 9 гыйнварында Россиянең элекке Уфа губернасы Бәләбәй өязе (хәзерге Башкортстан Республикасының Бишбүләк районы) Ает авылында мулла гаиләсендә туа. 1945 елның 19 февралендә, Көнчыгыш Пруссиядәге соңгы сугышларның берсендә һәлак була.

Ватаным өчен

Бәлки, бу хат соңгы хатым булып,
Иң дәһшәтле утка керәмен,
Шулай була калса, кояшны да
Бүген соңгы тапкыр күрәмен.

Кала дөнъя, кала бар матурлык,
Ал чәчәкләр кала болында,
Чәчәкләргә төренеп, эзем кала,
Жырым кала үткән юлымда.

Мин сугышка керсәм, дошманымның
Йөрәгенә төзәп атамын;
Үзем үлсәм, балаларым кала
Минем гомерем булып, Ватаным.

Үләм икән, үкенечле түгел
Бу үлемнең миңа килүе,
Бөек жыр ул – Бөек Ватан өчен
Сугыш кырларында үлүе.

1942.

Сөләйман МӨЛЕКЕВ (1920 – 1941)

Сөләйман Мифтах улы Мөлекев 1920 елның 5 гыйнварында хәзерге Татарстан Республикасының Балтач районы Пыжмара авылында туып үсә. 1941 елның сентябрендә, Киев өчен барган сугышларның берсендә батырларча һәлак була.

Урман

Урман, урман!
Синең эчеңнән
Күп мәртәбә йөргән бар минем,
Матур жәйдә тиңсез соклангыч
Ямьнәреңне күргән бар минем.
Иртә торып бала-чагалар
Сине күрү өчен омтыла.
Эчләреңә керсәң, ничектер,
Эшләнәсе эшең онытыла.
Сөям сине, сөям, урманым.
Күп кенә бар синдә булганым,
Ятып хәл жыйганым бар синдә,
Йомшак иде яшел юрганың.

Жәй көнендә синнән матур жир,
Күңелле жир таба алмыйм мин.
Үпкәләмә, минем урманым,
Көн дә сиңа бара алмыйм мин.
Мин барымын әле сиңа бер,
Кошлар симфониясен тыңларга,
Саф һаваңны йотылып суларга,
Көчле тавышым белән жырларга...
Синдә,
Бер агачтан китеп берсенә,
Жырлар жырлап, кошлар күчеләр,
Киң илемдә синдәй урманнар
Безнең өчен гөрләп үсәләр.

1938.

ӘДӘБИ СКАНВОРД

«Оны- тылмас еллар» трилогия- се авторы	Каеш прәшкәсе	Нәбирә Гыймат- динова повесте								
				... Баттал		... Гыйба- дуллина				
		Нота								
				Әбжә- лилов, Мәхмүтов		Шагыйрь Рифкәтә ...				
	Аңа үлем юк	«... ничек чыныкты» (Н.Ос- тровский)		Габделфәт Сафин репертуа- рындагы жыр					Үтәлуе мәжбури таләп	
Рус язучысы, «Ал жылкан- нар» повесте авторы					Зодиак билгесе		«... күнел» (Мирсәй Әмир)			
Ат ауна- ган жирдә кала				Абыллары Йосыфны шунда ташлай	Максим Горький яшәгән утрау					
				Вальста бер әйлә- неш		Язучы, тәржемә- че Мәх- мүд ...		... Атажанов (төркән язучысы)		
	Сәгыйть Рәмиев шигыре		Дәрәжә, авторитет					Инглиз утописты		
					Әрмән таулы- гындагы борынгы дәүләт		Пуладан саклану чокыры	Көяз, купшы Фәй- зуллин, Рахмани	Италия автомо- биле	
Куен		Мактау шигыре Актриса ... Гәрәева	Бөек рус полково- децы							
						Шагыйрь Әнәс ... ... Шабәев				
								Рус фан- тасты ...-н-ролл		
				Фехто- вание коралы						
							...-Анде- лес			
				Сыеклык үлчәү берәм- леге				Актаныш рай- онындагы авыл	Рус эстрада жырчысы	

Рәис ГАБДУЛЛА төзәде.

Үткән санда чыккан сканворд җаваплары. Сулдан уңга: Ифрат, фа, Юрис, Рабит, да, чуар, Әзһәр, Луц, Тавил, БМО, «Зар», робагый, ихлас, Әюп, ат, Яуза, Анна, Кир, Ева, Наласа, Сент, «Бала», Немо, Платон. **Өстән аска:** үзбәк, әл, «Есаул», зубр, Павел, Ибраһим, «Нана», Орхан, Но, Роберт, олан, ПЕН, арба, Тютчев, «Ася», Лерон, ука, Фидаил, ЗИС, «Асар», «Айфара».

ТУРЫ ЭЛЕМТӘ

Россия Федерациясе Президенты Владимир Путин туры элемтә белән берләштерелгән зур матбугат конференциясе барышында узган елга нәтижәләр ясады. Мәскәүнең «Гостиний двор»ындагы студиягә Россия һәм чит ил журналистлары чакырылды. Сорауларның күбесе махсус хәрби операция турында иде. Халыкара мөнәсәбәтләр, икътисад, торак, ипотека, медицина, мәгариф мәсьәләләре белән бәйлә сораулар да байтак иде. «Казан – Европаның иң яхшы шәһәрләренен берсе». РФ Президенты бу сүзләренә «Татар-информ»ның БРИКС саммиты турындагы соравына жавап биргәндә әйтте. Ул Казанда һәм Татарстанда халыкның бик талантлы булуын, төрле милләт кешеләренен тынычлыкта, татулыкта яшәп, бер-берсенен традицияләрен хөрмәт итеп, дини бәйрәмнәрдә кунакка йөрешүләрен билгеләп үтте.

ХАЛЫКАРА ШИГЫРЬ ФЕСТИВАЛЕ

Төркиядә халыкара «Nazar siir aksamlari» шигырь фестивале булып узды. Анда Татарстаннан шагыйрә Рүзәл Мөхәммәтшин катнашты һәм төрек телендә шигырь укыды.

СӘФӘРЛӘР

Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла белән «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин Саха (Якутия) республикасында булып, мондагы Язучылар берлегенә 90 еллыгына багышланган чараларда катнаштылар, республика хөкүмәте житәкчесе урынбасары Сергей Местников һәм мәдәният министры Афанасий Ноев белән очраштылар.

* * *

Казакъстан Язучылар берлегенә 90 ел тулу унаеннан Алматыда юбилей тантанасы булып узды. Анда Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла катнашты.

ИСКӘ АЛУ

Башкортстанның Бишбүләк районы Ает авылында фронтовик-шагыйрә Фатих Кәримне искә алу чаралары булып узды. Әдипнен

115 еллыгына багышланган тантаналарда Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Рифат Жамал белән язучы, «Казан утлары» журналының бүлек мөхәррире Рафис Корбан катнашты. Алар Фатих Кәримнең музееда булдылар, шагыйрәнең бюстына чәчәкләр салдылар, тантаналы кичәдә чыгыш ясадылар.

Кичәдә Фатих Кәрим исемендәге премиянең былелгы лауреатлары – үзешчән композитор Раил Идихановка, шагыйрә Лидия Мәүлетовага һәм Ф.Кәрим музей директоры Рәйсә Хафизовага дипломнар тапшырылды.

ХӘСӘН ТУФАН УКУЛАРЫ

Аксубай районы мәдәният йортында IX төбәкара «Хәсән Туфан укулары» булып узды. Конкурста катнашучы балаларның ижатын Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла, Татарстанның халык язучысы Нәбирә Гыймәтдинова, Татарстанның халык шагыйре Газинур Морат бәяләде. Укулар Х.Туфанның туган авылы Иске Кармәттәге музей-йорты белән танышудан башланды.

МӘҤДИЕВНЕН ТУУЫНА – 95 ЕЛ

Татарстан Язучылар берлегенә Г.Тукай клубында Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, галим Мөхәммәт Мәңдиевнен тууына 95 ел тулу унаеннан искә алу кичәсе булды. Анда әдипнен эсәрләре буенча куелган «Без – кырык беренче ел балалары» дигән нәфис фильм, «Кеше китә – жыры кала» телевизион сериалыннан өзекләр күрсәтелде. Соңыннан Татарстанның халык язучысы, галим Тәлгат Галиуллин, Татарстанның халык шагыйрәләре Равил Фәйзуллин, Газинур Морат, Татарстанның халык язучысы Марсель Галиев, әдәбият галиме Хатыйп Миңнегулов, М.Мәңдиевнен кызы Гәүһәр Хәсәнова-Мәңдиева, бертуган апасының кызы Жәүһәр Галимова һ.б. язучы турында истәлек-хатирәләре белән уртаклаштылар. Искә алу кичәсен Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла алып барды.

* * *

Арча районы Г.Камал исемендәге Сикертән мәктәбендә IX районара «Мәңдиев укулары» булып узды. Анда Арча, Теләке, Биектау,

Өтнэ муниципаль районнары, Казан шәһәре укучылары һәм укытучылары катнашты. Өлеге чарага кунаклар да чакырылган иде. Алар арасында Татарстан Язучылар берлеге рәисе урынбасары Илсәяр Иксанова, журналист, режиссёр («Кеше китә – жыры кала» телесериалының сценарий авторы, режиссёры) Александр Далмагов, РФнең мәгариф отличнигы, озақ еллар «Казан арты» тарих-этнография музейнең әдәбият-сәнгать бүлеге житәкчесе булып эшлэгән Шәфигулла Гарипов, Арча муниципаль районының мәгариф идарәсе житәкчесе Рамил Мөхәммәдиев, методисты Әнже Мостафина, «Ак барс» ширкәте директоры Ленар Абдуллин, М.Мәһдиевнән кызы Гүһәр Хәсәнова-Мәһдиева һ.б. бар иде. Жюри укучыларның һәм укытучыларның эшләрен югары бәяләде. Жинүчеләргә дипломнар һәм истәлекле бүләкләр тапшырылды.

БЕЗ – ШИГЫРЬЛЕ ХАЛЫК

Кукмара районы Зур Сәрдек мәктәбендә Татарстанның халык шагыйре, ТРның Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, Татарстанның атказанган сәнгать эшлеклесе Газинур Морат (ул шушында укыган) исемендәге «Без – шигырьле халык» дигән конкурсны йомгаклау тантанасы үттә. Анда Газинур Морат үзе, аның каләмдәшләре, «Безнең мирас» журналы һәм «Мәдәни жомга» газетасының баш мөхәррире Ләбиб Лерон белән «Казан утлары» журналының баш мөхәррир урынбасары Вакыйф Нуриев катнашты. Кунаклар башта мәктәп музейне карадылар. Г.Морат музейга ТР Президенты Указы белән бирелгән «Татарстанның халык шагыйре» исеменен медален һәм таныклығын тапшырды.

ЮБИЛЕЙ

Чаллыда татар әдәбияты көннәре кысаларында язучы, А.Алиш, Ш.Галиев исемендәге әдәби премияләр лауреаты Рәшит Бәшәрнең 75 яшьлек юбилеена багышланган тантаналы чаралар булып узды. Чаллы Татар дәүләт драма театрының сәнгать житәкчесе Олег Кинжәгулов язучының тормышына һәм ижатына багышланган театраль тамаша әзерләде. Юбиллярны Татарстан Язучылар берлеге рәисе

Ркаил Зәйдулла, шәһәр башкарма комитеты житәкчесе урынбасары Винер Харисов, шагыйрьнең Казаннан кайткан һәм шәһәрдә яшәп ижат итүче бер төркем каләмдәшләре, мәдәният, сәнгать эшелләре котлады. Сәхнәдән Рәшит Бәшәрнең әсәрләрен укыдылар. Алар жыр, биоләр белән үрелеп барды. «Агадир» цирк студиясе чыгышы да бәйрәмгә ямь өстәде.

КОНКУРСТА ЖИНҮЧЕЛӘР

Ел буена «Казан утлары» журналында барган ТР Рәисе каршындагы Татар телен һәм Татарстан Республикасында яшүче халыклар вәкилләренә туган телләрен саклау, үстерү мәсьәләләре комиссиясе ярдәме белән оештырылган «Оясында ни күрсә...» дип аталган ачык әдәби конкурста жинүчеләр:

Повесть номинациясе

I урын – **Нәбирә Гыйматдинова** («Гөлханым турында хикәят»);

II урын – **Гөлнур Айзат** («Жиһаннур»);

III урын – **Асия Юнысова** («Жиденче качу»);

Кызыксындыру премиясе – **Амур Хан** («Бәхеткә биш адым»), **Гөлинә Гыймадова** («Жилгә каршы»), **Гөлсүә Батталова** («Мөгжиза»).

Хикәя номинациясе

I урын – **Равилә Морат** («Чәчкә тажларында күз яше»);

II урын – **Рабит Батулла** («Мин»);

III урын – **Гөлнәра Гыйлемханова** («Парлы бию»);

Кызыксындыру премиясе – **Галимжан Гыйльман** («Бүләккә – эти»), **Рәфкәт Шәһиев** («Кыгыткан әчесе»), **Надия Вәлиева** («Духтыр» Галия).

Шигърият номинациясе

I урын – **Регина Хәсәнова** (Биектау, Баруди исемендәге мәктәп);

II урын – **Камил Минһажев** (Теләче, Баландыш);

III урын – **Чулпан Хәбибуллина** (Биектау, 3 нче мәктәп);

Кызыксындыру премиясе – **Әскәр Жамалиев** (Казан, 186 нчы лицей), **Язгөл Садриева** (Актаныш, Байсар), **Әмир Минневәлиев** (Казан, 7 нче лицей).

Сәхифәне Вакыйф НУРИЕВ әзерләде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: роман Р.САГДИ «Замухрышка», повесть Н.ГИМАТДИНОВОЙ «Святая ложь», роман З.ХУСНИЯРА «Аллюки», рассказ А.ХАЛИМА «Встреча»; стихи Р.ЗАЙДУЛЛЫ, СУЛЕЙМАНА, И.ГИМАЕВОЙ, О.ИЛЮП.
«Литература родственных народов»: стихи К.АХМЕТОВА в переводе с агульского языка Р.КУРБАНА.
«Литературные объединения» (Арский район): подборка стихов с предисловием Д.АБДУЛЛИНОЙ.
«Юбилей»: статья Д.ГАЙНУТДИНОВОЙ к юбилею Ф.КУТЛУ.
«Грот Аbugалисины»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА, посвящённая 200-летию К.Насыри.
«Памятные письма»: письма из архива Р.ФАЙЗУЛЛИНА.
Фотоархив, посвящённый 150-летию М.Бигеева.
Рубрику подготовил А.ХАЙРУТДИНОВ.
«Штыку приравнивая перо»: стихи А.КАМАЛА, Ф.КАРИМА, С.МУЛЕКОВА.
Литературный сканворд. Составил Р.АБДУЛЛА.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: Ёлка Казанского Кремля. Фото И.АБРАМОВОЙ.

IN THIS ISSUE:

«Prose and Poetry»: novel by R.SAGDI «Breakless», story by N.GIMATDINOVA's «White Lie», novel by Z.KHUSNIYAR «Alluki», story by A.KHALIM «Meeting»; poems by R.ZAYDULLA, SULEIMAN, I.GIMAEVA, O.ILYUP.
«Literature of kindred peoples»: poems by K.AKHMETOV in translation from the Agul language by R.KURBAN.
«Literary associations»: poems by poetry lovers of the Arsk region with the foreword by D.ABDULLINA.
«Anniversaries»: article by D.GAINUTDINOVA for the anniversary of F.KUTLU.
«Abugalisina Grotto»: article by I.ZAGIDULLIN dedicated to the 200th anniversary of K.Nasyri.
«Memorable letters»: letters from the archive of R.FAIZULLIN.
Photo archive dedicated to the 150th anniversary of M.Bigeev.
The column prepared by A.KHAIRUTDINOV.
«Equating the pen to the bayonet»: poems by A.KAMAL, F.KARIM, S.MULEKOV.
Literary crossword puzzle. Compiled by R.ABDULLA.
Diary of social and cultural life.
On our covers: The Kazan Kremlin New year tree. Photo by I.ABRAMOVA.

Тышылыкның беренче битендә: Казан Кремле чыршысы. И.АБРАМОВА фотосы.